

حکایات حمل

کلیات حمل

ڪُتِيَاتِ حَمَل

سَهِيڙيندڙ، سموهيندڙ، سُلجھائيندڙ
ڊاڪٽر نسبي بخش خان بسوچ

سِنڌِي ادبي بورڊ

جامشورو - حيدرآباد سنڌ.

۱۴۰۳ھ

تعداد ۲۰۰۰ هزار	۱۹۵۳ع	پهريون ايڊيشن :
تعداد ۲۰۰۰ هزار	ڊسمبر ۱۹۵۷ع	ٻي-و ايڊيشن :
تعداد ۱۰۰۰ هزار	مارچ ۱۹۶۸ع	ٽيون ايڊيشن :
تعداد ۱۰۰۰ هزار	نومبر ۱۹۸۲ع	چوٿون ايڊيشن :

(هن ڪتاب جا جملي حق سنڌي ادبي بورڊ وٽ محفوظ آهن)

قيمت : پنجاھم روپيا

[Price: Rs. 50-00]

ملڻ جو هنڌ:

سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال،
سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس، ڄامشورو.
(پوسٽ باڪس نمبر ۱۲، حيدرآباد سنڌ)

هيءُ ڪتاب ٽيڪسٽ بڪ بورڊ پرنٽنگ پريس، ڄامشورو ۾ ڇپيو.
۽ مسٽر غلام رباني آگري سيڪريٽري، سنڌي ادبي بورڊ،
ان کي ڇپائي شايع ڪيو.

www.maktabah.org

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پيش لفظ

۱۔ چار مهنا اڳ، حمل فقير جي عقيدتمندن اها ڳالهه منهنجي ڌيان تي آندي ته سنڌ جي هن عظيم صوفي شاعر جو ڪلام، جيڪو سنڌي ادبي بورڊ ڪجهه سال اڳ شايع ڪيو هو، سو هاڻ اڻلپ آهي، ان ڪري ان جو نئون ڇاپو ڪڍيو وڃي ته ڏاڍو چڱو.

ڳالهه مناسب هئي. حمل فقير اسان جي انهن اعليٰ شاعرن مان آهي، جيڪي سنڌ جي علم ۽ ادب جي عمارت جا ستون آهن، انڪري اهڙي شاعر جو ڪلام ناپيد نه هئڻ گهرجي. پر حمل فقير جي هڪ امتيازي خصوصيت اها به آهي ته هو سچل سائينءَ جي رنگ ۾، سنڌي ۽ سرائڪي ٻنهي ٻولين جو لائاني شاعر آهي، انڪري سنڌي ۽ سرائڪي ڳالهائيندڙ عوام ۽ علانقن جي وچ ۾ محبت وڌائڻ جو ذريعو آهي. چنانچہ مون سنڌي ادبي بورڊ کي هدايت ڪئي ته فقير صاحب جي ڪلام جو نئون ڇاپو ڪڍيو وڃي.

مون کي نهايت خوشي ٿي آهي، جو بورڊ جي اهلڪارن منهنجي خواهش موجب حمل فقير جي ڪلام جو هي چوٿون ڇاپو، چئن مهينن جي عرصي اندر مڪمل ڪري، ميلي جي مبارڪ موقعي تي شايع ڪيو آهي. مان آميد ڪريان ٿو ته حمل فقير جا عقيدتمند هن ڪتاب مان پورو پورو علمي استفادو ڪندا.

جسٽس سيد غوث علي شاھ

وزير تعليم، ثقافت، رانديون ۽ قانون،

حڪومت سنڌ، ڪراچي.

د ٻياڇ

ماہ نومبر ۱۹۵۱ع ۾ سنڌ سرڪار جي ”سنڌي ادبي بورڊ“ طرفان بنده ڪي سنڌ جي نامور شاعر حمڻل فقير لغاري (۱) جي جملي ڪلام کي ”ڪليات حمل“ جي سري هيٺ سهيڙڻ ۽ سمورن جو ڪم سپرد ٿيو. حمڻل فقير جي قبيلي سان خانداني تعلقات هئڻ سبب بنده ڪي سندس ڪلام سان ننڍي هوندي کان ئي دلچسپي هئي، مگر سندس مڪمل ڪلام ۽ سندس حياتي جي مستند احوال بابت پوري خبر ڪانه هئي. سندس ڪجهه سنڌي بيت (۳۴ سر سسئي جا، ۱۶ سر مارئي جا، ۶ سر سهڻي جا، ۶ سر سارنگ جا ۽ ۱۷ سر پرووي سنڌي ۽ داستان - ۱۱ جا) پهريون دفعو فقير مرحوم جي وفات کان ۱۸ ورهيه پوءِ مسٽر شولڊاس تاجر ڪتب شڪارپور سنڌ سن ۱۹۱۴ع ۾ ”ديوان حمل خان لغاري - حصہ اول“ جي عنوان سان ڇپائي پڌرا ڪيا ۽ ان بعد سندس سرائڪي زبان ۾ ڇپيل بيتن جو ڪافي ذخيره ”ديوان حمل خان لغاري - حصہ دوم“ جي عنوان سان ڇپيو. ازانسواءِ هير ۽ سندس ماءُ جي سوالن جوابن جي ٽيهه اڪري، ۽ هير ۽ سندس عزيزن جي سوالن جوابن جا ٽيهه بيت جملي سٺ بيت (۲) پڻ جدا جدا وقتن تي شايع ٿيا. جنهن ته اهي ڪتابڙا تاجرن خاص طور پئسي ڪمائڻ جي لحاظ سان ڇپايا هئا، انهيءَ ڪري انهن جي اشاعت ناقص ۽ صحت بالڪل سڦير هئي. حمل خان جي حياتيءَ جو احوال ”حمل خان لغاري“ جي عنوان سان پهريون دفعو راقم الحروف جي هڪ تقرير ذريعي ريڊيو پاڪستان تان نشر ٿيو، ۽ ان بعد زياده تفصيل سان رسالي ”عام راءِ“ ماہ جنوري - مارچ ۱۹۵۱ع ۽ ان بعد رسالي ”نئين زندگي“ ماہ جون ۽ جولاءِ ۱۹۵۱ع ۾ شايع ٿيو. بس حمل جي ڪلام ۽ حياتيءَ بابت اهائي معلومات پبلڪ جي آڏو پيش ٿي چڪي هئي، جو ”ڪليات حمل“ کي مرتب ڪرڻ جي نوبت آئي.

حسن اتفاق سان انهيءَ عرصي ۾ اسان جي فقير مرحوم جي پيرسڻ ڏوهڻي حاجي ميان جمال خان لغاري (عمر تقريباً ۸۵ ورهيه) ويٺل ڳوٺ پير صاحب هاڳوارو،

(۱) نالو ”حمڻل“ اصل ۾ عربي آهي. شايد ”حمڻل“ مخفف آهي ”حمائل“ جو، جنهن جي معنيٰ گهڻو بار ڪندڙ. (۲) ڏسو ”ڪليات حمل“ پاڻو پيو، ص ۱۹۹-۲۱۸

سان به غائبانه ملاقات ٿي چڪي هئي. هن بزرگ، ”عام راه“ رسالي ۾ حمل فقير بابت بنده جي شايع ڪيل مضمون کان متاثر ٿي، پاڻ خود فقير مرحوم بابت هڪ مضمون لکي موڪليو جو رسالي ”عام راه“ ماه اپريل ۱۹۵۱ع ۾ ڇپيو. هن مضمون ۾ حاجي جمال خان هڪ پياض ڏانهن اشارو ڪيو ۽ ان جي ڇپائڻ لاءِ به استدعا ڪئي. ساڻس خط و ڪتابت تي معلوم ٿيو ته اهو خود حمل فقير جي شعر جو پياض آهي ۽ سندس هٿ لکيل آهي. اها خوشخبري ٻڌي آءٌ پير صاحب پاڳارهه جي ڳوٺ روانو ٿيس ۽ حاجي جمال خان، ڪمال مهرباني فرمائي اهو پياض منهنجي حوالي ڪيو، ۽ ان بعد منهنجي استدعا تي پاڻ ٽي مهينا کن اچي مون وٽ مقرر ٿيو ۽ انهيءَ عرصي ۾ سندس مدد سان هي سڄو پياض موجوده صورتخطيءَ ۾ اتاريو ويو.

”ڪليات حمل“ جو سڄو مَسَوَل ۽ مدار حمل فقير جو اهو هٿ لکيل پياض آهي، جو ڪاٺس پوءِ سندس فرزند ميان محمد رحيم وٽ رهيو، جنهن پوءِ وري هي پياض منهنجي پائيچي حاجي جمال خان جي حوالي ڪيو.

هن پياض ۾ جملي ۱۳۵ ورق يعني ۲۷۰ صفحا آهن. ورق جي ماپ ۹×۶ انچ آهي ۽ سڄو پياض جهونن ٿلهن ٻنن تي لکيل آهي. جملي ورق مٿئين پاسي کان بنديءَ وانگر سبيل آهن. ورق نمبر ۱۲۸ تي حمل فقير جي هٿ اکر ”خريد پياض ۱۱- آله ۸- هائي“ ڄاڻايل آهي. موجوده صورت ۾ پياض جا پهريان ست ورق غائب آهن ۽ اٺين ورق جي مٿئين صفحي جي شروعات، معجزه حضرت نبي ڪريم جي چوٿين بند (۱) سان ٿئي ٿي. آخر ۾ ويندي ۱۳۳- ورق تائين حمل جا هٿ اکر موجود آهن ۽ صرف ٻوين ٻن ورقن تي سندس فرزند مرحوم محمد رحيم ۽ حاجي جمال خان جا مختلف نوٽ قلمبند ٿيل آهن. پياض جي شروع واري ورق ۸ کان ورق ۷۹ جي پهرئين صفحي تائين مسلسل حمل پنهنجو ڪلام قلمبند ڪيو آهي. البته ورق ۳۸ جي ڪجهه حصي ۴-۳۹-۴۰ ورقن تي لطف علي جا اهي بيت به ڏنا اٿس، جن جي تتبع ۾ پاڻ بيت جوڙيائين (۲)؛ ساڳئي طرح ورق ۵۹ جي پهرئين صفحي تي حاجي ٽالپر نالي شاعر جو هڪ بيت ڏنو اٿس (۳)، ورق ۷۹ جي ٻئي صفحي ۽ ورق ۸۰ تي ”لصيححت نامه حسين فقير ديدڻ“ نقل ڪيو اٿس (۴)؛ ان بعد

- (۱) ڏسو ڪليات، ڀاڱو پهريون، صفحو ۵۹ ”تذ. مصطفىٰ مهربون تنهن کي درست ڏني دليري“ الخ. (۲) ڏسو ڪليات، مقدمه، ص ص. ۲۴-۳۰. (۳) ڏسو حاشيي صفحو ۳۲۶ (ڏنگي نور ته نوشي هٽڪا- الخ.) (۴) ڏسو ضميمو ٻيو.

ورق ۸۶ جي ٻئي صفحي کان وٺي ورق ۹۲ جي پهرئين صفحي تائين ۽ وري ورق ۹۳ ۽ ورق ۹۴ جي ٻئي صفحي کان وٺي ورق ۱۱۳ جي آخر تائين پنهنجا اشعار لکيا اٿس. باقي ٻين ورقي تي گاهي بگاهي پنهنجا اشعار، سندس پسنديدہ فارسي شعرن جو انتخاب، متعدد دوائن جا نسخا، چند تعويذات، پنهنجو خانداني شجره ۽ سنڌ جي ڪن مشهور معروف ماڻهن جي وفات جون تاريخون وغيره نڪتا بطور يادداشت قلمبند ڪيا اٿس.

بياض جي گهري جانچ ۽ مطالع مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل پنهنجي ڪلام جو گهڻو حصو ڪن ٻين ڪاغذات تان ويهي هن بياض ۾ اتاريو آهي. جنن ته ڪن جاين تي ڪي مصرعون پهريائين رهجي ويون آهن ۽ پوءِ دوباره نظر وقت حاشي تي لکيون ويون آهن. ڪن جاين تي، خصوصاً بياض جي پوئين ڀاڱي ۾، ڪي بيت بروقت جوڙيا اٿس جنن ته هڪ بيت جي مٿان ”غزل حمل فقير نو ساخته“ جو نوٽ لڳل آهي (۱). ۽ ڪيترن ئي جاين تي شايد بياض جي دوباره مطالع وقت، ڪن بيتن جي مصرعن جي خود اصلاح ڪئي اٿس.

حاجي جمال خان خبر ڪئي ته ”اسان جي والده چوندي هئي ته: موجوده بياض فقير مرحوم جي شعر جو فقط هڪ حصو آهي. سندس شعر جو ذخيرو جدا جدا ڪاغذن تي قلمبند ٿيل هو، جي هڪ ڳوٺڙيءَ ۾ پيل هوندا هئا. مرحوم پوءِ اهي ڪاغذ اتارڻ لڳو ۽ ايترو ڪلام (بياض ۾ قلمبند ٿيل) اتاريائين، جو بيمزي ٿي پيو ۽ ڪم رهجي ويو. ۱. ه. حاجي جمال خان چيو ته: مرحوم جي وفات بعد اهي ڪاغذات هڪ خرچين ۾ پيل هئا جي بي توجهي سبب اڏيهي ڪاٺي ويئي. باقي هي بياض حمل فقير جي فرزند ميان محمد رحيم وٽ جدا رکيل هو جڏهن بهجي ويو. ۱. ه. اندروني شهادت مان به حاجي جمال خان جي هن بياض جي قدرتي تصديق ٿئي ٿي جنن ته حمل، نبي ڪريم (صلي الله عليه وسلم) جي شان ۾ هڪ مدح سن ۱۲۹۳ ه. ۾ چئي. بياض ۾ قلمبند ٿيل ڪلام متعلق اهو آخرين سن ڄاڻايل آهي. مگر حمل ان بعد به ٽي سال زندهه رهيو ۽ انهيءَ عرصي ۾ به ضرور ڪجهه ڪلام چيو هوندائين. ازان سواءِ خود هن ”ڪليات“ لاءِ حمل جي ڪلام جو ڪافي ذخيره ٻاهران هٿ ڪيو ويو آهي ۽ بياض ۾ موجود نه آهي. مثلاً ”معرفت نامه“ جو

(۱) ڏسو ڪليات حمل، ڀاڱو ٽيون، غزل: ”جسڪو هـ داغ جگر اسڪو نهن آرام دل.“

حاجي جمال خان لؤاري وارن بزرگن وٽان هٽ ڪري جدا نقل ڪيو: ”قصه سري مجسمه سلطان- معجزه حضرت عيسيٰ عليه السلام“ جو هن ”ڪليات“ مرتب ڪرڻ وقت، حاجي جمال خان پنهنجي سر وڃي ميان محمد مراد خان لغاريءَ کان لکائي ورائو ڪيو. اهڙي طرح سندس ڪي سرائڪي زبان ۾ ڇپيل بيت اسان کي، ٻين ڪن سگهوڻ وٽان هٽ آيا (۱).

مرحوم حاجي شير محمد خان لغاري (ويٺل ڳوٺ گل محمد خان لغاري لڳ امتيشن لنڊو) خبر ڪئي ته: حمل وٽان سندس حياتيءَ ۾ خاص طرح ٽن شخصن سندس بيت قلمبند ڪيا: ۱. اسان جي والد غلام شاه، ۲. ميان علي مردان (پن غلام شاه بن بختيار خان لغاري) ۽ ۳. ورو خاصخيلي ويٺل ڳوٺ مير خان لغاري. ۱. ه. ميان علي مردان وارو لکيل رسالو ڪانئس پوءِ سندس پٽ فتح محمد وٽ رهيو، جنهن وٽان اهو رسالو آخر مير فتح خان ٽالپر (ساڪن ٽنڊو فضل) کڻي ويو.

مير فتح خان کان پڇا تي معلوم ٿيو ته ڪانئس پڻ اهو رسالو ڪو ٻيو ماڻهو کڻي ويو. بقول مير فتح خان اهو رسالو ڪافي ضخير هو. انهن اهڃاڻن مان پائنجهي ٿو ته شايد اڃا به حمل جو ڪجهه ڪلام هن ”ڪليات“ کان ٻاهر رهيل هجي. حمل فقير جي سنڌ ۾ عام مقبوليت سبب ائين به ٿيو آهي ته ڪيترائي سرائڪي زبان جا بيت ماڻهن سندس نالي منسوب ڪري ڇڏيا آهن. پر الهن جي زبان ۽ اسلوب بيان مان پوريءَ طرح پروڙي سگهجي ٿو ته اهي بيت حمل جا نه آهن. اهڙا ڪيترائي ڄڻو ته بيت اسان جي نظر مان گذريا آهن، مگر الهن کي ”ڪليات“ ۾ جڳهه نه ڏني وئي آهي.

حمل جي هٿ لکيل بياض جو دستياب ٿيڻ هڪ غنيمت آهي ڇاڪاڻ ته ان کان سواءِ نڪي هيءُ ”ڪليات“ مڪمل ٿي سگهي ها ته نڪي وري هن لازڪ ڪلام جي صحت قائم ڪري سگهجي ها. ”معرفت نامه“، ”قصه سري مجسمه سلطان“ وغيره ڪلام جو هٿ اچڻ به هڪ اتفاقي اسر آهي جنهن جي شامل ڪرڻ سان ئي هي ڪتاب در حقيقت ”ڪليات حمل“ جي عنوان جو مستحق ٿي سگهي ٿو. هن سڄي ڪشالي جي ڪاميابي جو سهرو عزيز محترم جناب حاجي جمال خان جي سر تي آهي جنهن نه صرف هي موروثي ”بياض“ بنده جي حوالي ڪيو مگر حمل فقير جي پٽي

(۱) مثلاً، ڪليات، ڀاڱو ٻيو، داستان ستون فصل ۲: بيت ۱۱ ۽ ۱۶، فصل ۵: بيت ۴۰ فصل ۶: بيت ۹ ۽ فصل ۸: بيت ۷۰ فصل ۱۱: بيت ۱۳. ڪليات، ڀاڱو ٻيو، داستان اٺون ”غير ذم وار عورتون“ هيٺ ڏنل ٽي پويان بيت: ”سلڪڻي ۽ ڪلڪڻي زال“ جي عنوان هيٺ ڏنل به بيت: ۽ عنوان ”رقيب“ هيٺ ڏنل ٻيو بيت.

اسان حمل فقير جي پياض جي گهري مطالع بعد سڄي مواد کي نئين سر ترتيب ڏيئي، سنڌي، سرائڪي ۽ هندي ڪلام کي جدا ڪري، ان بعد هر هڪ ڀاڱي کي مناسب داستانن ۽ فصلن ۾ ورڃي رکيو آهي. ڪلام جي صحيح صورتخطي قائم ڪرڻ کان سواءِ، اسان ڪلام جي ٻي ڪاپه ترميم يا ترديد ڪانه ڪئي آهي. جن جاين تي ڪن لفظن يا سٽن جو اضافو ڪيو ويو آهي ته انهيءَ کي چورس ڏنگين [ ] ۾ رکيو ويو آهي، انهيءَ لاءِ ته پڙهندڙ کي معلوم ٿئي ته اهو اضافو مؤلف جي طرفان آهي.

محترم حافظ محمد، پريس لاء صاف ڪاٺي لکي تيار ڪرڻ ۾ مدد ڪئي ۽
برادر مراد علي خان هروفن جانچڻ ۾ وڏي مدد ڪئي. بنده انهن صاحبن جو ۽
بورڊ جي پريس جي عملي جو شڪرگذار آهي جنهن ڪتاب کي صحيح ڪري ڇاپڻ
۾ هوري جانفشانيءَ کان ڪم ورتو آهي.

آخر ۾ آءِ سنڌ سرڪار جي ”سنڌي ادبي بورڊ“ جو شڪر گذار آهيان جنهن حمل فقير جي ڪلام فصاحت نظام جي اهميت محسوس ڪري ان جي سهيڙڻ ۽ سموهڻ جو ڪم بنده جي سپرد ڪيو ۽ هڪ سال جي مقرر مدي اندر هن ڪم کي راس ڪرڻ لاءِ مناسب مالي مدد ڏيڻ فرمائي.

خادم العلم

نبی بخش

سنہ یونیورسٹی، حیدرآباد سنہ

٣٠ لومبر ١٩٥٣ع

فهرست

صفحہ	عنوان
۴۸-۱	مقدمہ: حمل فقير جي سوانح حيات * شعر و شاعري
	ڀاڱو پهريون - ڪلام سنڌي
۶۹-۵۱	داستان پهريون: مدحون، معجزه مناقب
۵۸-۵۱	مدح مبارڪ حضرت نبي ڪريم
۶۳-۵۹	معجزه نبي صلعم (هرئيءَ جو)
۶۶-۶۳	صفت چئن يارن جي
۶۹-۶۷	مناقب حضرت علي
۹۰-۷۰	داستان ٻيو: لواڙيات
۷۳-۷۰	سلسلہ شاهان لقشبندان
۷۹-۷۴	مدح مرشد-۱ (مرشد مٿا منار تون - الخ)
۸۳-۸۰	مدح مرشد-۲ (مدح مرشد جي چوان ٿو - الخ)
۸۵-۸۴	تاريخ ليزه
۸۹-۸۶	تاريخ دروازه روضه
۹۰	تاريخ مسجد مبارڪ
۹۰	پٺت
۱۳۶-۹۱	داستان ٽيون: معرفت نامون
۱۱۰-۹۱	صحيح اول منجهه بيان طريقي لقشبندي جي
۱۳۶-۱۱۱	صحيح ثاني منجهه بيان طريقي قادري جي
۱۴۷-۱۳۷	داستان چوٿون: سرسهي
۱۵۵-۱۴۸	داستان پنجون: سرمارئي
۱۵۹-۱۵۶	داستان ڇهون: سرسهي
۱۶۰	داستان ستون: سرمومل راڻو
۱۶۳-۱۶۱	داستان الون: سرمارنگ

صفحہ	عنوان
۱۷۱-۱۶۴	داستان ناٹون: سر کانگل
۱۸۰-۱۷۲	داستان ڈھون: سر پروو سنڌي
۱۸۲-۱۸۱	داستان يارھون: يار ۽ يارالي
۱۸۵-۱۸۳	داستان يارھون: متفرقات
	ڀاڱو ٻيو-ڪلام زبان سرائڪي
۱۹۸-۱۸۹	داستان پھريون: مرشد جي مدح ۽ نصيحت نامان
۱۹۳-۱۸۹	مدح مرشد (وه محبوب مڪمل-الخ.)
۱۹۵-۱۹۴	نصيحت نامون-۱ (ڪر ڪجهه ياد خدا ڪون بندا-الخ)
۱۹۸-۱۹۶	نصيحت نامون-۲ (مدا ڪر صفت سبڃالي-الخ)
	داستان ۱-۲-۳: ٽيهه اڪريون: هير ۽ سندس ماء ۽ عزيزن
۲۲۸-۱۹۹	جي وچ ۾ سوال جواب
۲۰۸-۱۹۹	ٽيهه اڪري-۱ (هير ۽ سندس ماء جا سوال جواب)
۲۱۷-۲۰۸	دفتر ٻيو (هير ۽ سندس عزيزن جا سوال جواب)
۲۲۸-۲۱۸	دفتر ٽيون (ٽيهه اڪري هير ۽ سندس ماء جا سوال جواب)
	داستان ٽيون: مي حرفي در بيان خطاب و التجا
۲۳۸-۲۲۹	بعضور محبوب
	داستان چوٿون: بيت-قادر جي قدرت، مرشد جي
۲۴۵-۲۳۹	تعريف ۽ بنده ڪي هدايت
۲۵۱-۲۴۶	داستان پنجون: بيت-هير ۽ سندس مڃاز
۲۵۳-۲۵۲	داستان ڇهون: بيت-سر مستي
۳۲۴-۲۵۴	داستان ستون: بيت-محبت ۽ مڃاز
۲۵۸-۲۵۴	فصل ۱: عشق
۲۶۴-۲۵۸	فصل ۲: منهنجي دلبر جو حسن
۲۷۲-۲۶۴	فصل ۳: سچو! تنهنجو حسن ۽ لاز
۲۷۷-۲۷۲	فصل ۴: سچو! عجب تنهنجا اهي ماڻا
۲۸۵-۲۷۷	فصل ۵: پاڻ تي پشيماني ۽ يار ڪي ڏوراهو
۲۹۰-۲۸۵	فصل ۶: مجازي عشق جون مهميزون
۲۹۸-۲۹۰	فصل ۷: دلبر آڏو التجا ۽ آزي

صفحہ	عنوان
۳۰۵-۲۹۸	فصل ۸: دلبر ۽ منهنجون راز و نیاز جون ڳالهيون
۳۰۸-۳۰۰	فصل ۹: سڄڻ جي سک مون کي اڳي کان اڳري
۳۱۳-۳۰۹	فصل ۱۰: هاڻا مون ڇو ٺيڻهن لاتو
۳۱۷-۳۱۳	فصل ۱۱: دل جو دلبر ڪڏهن ايندو؟
۳۲۴-۳۱۸	فصل ۱۲: مون ساريندي سڄڻ آيو
۳۲۹-۳۲۰	داستان النون: ناقدانه ۽ مزاحيه اشعار
۳۳۶-۳۳۰	داستان نائون: قصه جمجمه سلطان
	ڀاڱو ٽيون - ڪلام ريخته هندي
۳۴۲-۳۲۹	بيت ۽ غزل هندي ريخته
	ضميمه
	ضميمه اول: حمل جا پسنديدہ ۽ چونڊيل فارسي، سنڌي ۽ هندي اشعار
۳۴۶-۳۴۳	
	ضميمه ٻيو: بياض ۾ حمل جو هٿ لکيل ٻين شاعرن جو ڪلام
۳۵۲-۳۴۷	
۳۵۶-۳۵۳	ضميمه ٽيون: حمل جا هٿ لکيل طبي دوائن جا نسخا
۳۶۴-۳۵۷	ضميمه چوٿون: محمد رحيم ولد حمل فقير جي سوانح ۽ ڪلام

ميان حاجي جمال خان لغاري، ڏوهڻو مرحوم حمل فقير لغاري،
(جنهن کان حمل جو دستخط پياض حاصل ٿيو)

مقدمو

(۱) سوانح حيات

شجرو ۽ خاندان

سندس هٽ لکيل بياض ۾ حمل پنهنجو نالو نهائيءَ سان ”حمل فقير لغاري“ لکيو آهي، ۽ هن وقت عوام ۾ به هو اڪثر ”حمل“ يا ”حمل فقير“ جي نالي سان مشهور آهي. هو ذات جو لغاري بلوچ هو؛ سندس پاڙو ”بهلولائي“ ۽ قبيلو ”سيرڪائي“ هو. بياض ۾ هڪ هنڌ پنهنجو نالو ”حمل فقير لغاري سيرڪائي“ ڪري لکيو اٿس. ساڳئي بياض ۾ فقير پنهنجو پورو شجرو به پنهنجي هٿ اکرين لکيو آهي، جنهن کي پنهنجي هٿ جي نالي (عبدالرحيم) سان شروع ڪري، وڃي حضرت آدم (عليه السلام) سان ملايو اٿس—(ڏسو شامل عڪس). هٿ صورتخطيءَ جي ضروري تصحيح ۽ اضافن بعد اهو شجرو ڏنو وڃي ٿو:

”عبدالرحيم بن حمل فقير لغاري بن رحيم خان بن محمد خان بن حاجي دڪيل خان بن ميرزہ خان بن بطل خان بن چنہ بن حسن بن بهلول بن بڪر بن ٿينگي بن مسيرڪ بن محمد بن پاهڙڊن بن آڏينڪ بن حسن بن هيوسيپ بن محمد خان بن اسحاق بن حسن بن پيروز بن شاه مرد بن هوتڪ بن عالم خان بن هير رڏڊو بن جلال خان بن محمد خان بن حسن بن نوحڪ بن لشڪر خان بن درڪ بن درپوش بن نور سلطان بن پيروز شاه بن گل چراغ بن شاه عباس بن دوست محمد بن بديع الزمان بن مير حمزه بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصي“ بن ڪيلاب بن مرثه بن ڪعب بن لؤي“ بن غالب بن فيهر بن مالڪ بن النضر بن ڪنانة بن خزيمه بن مدرڪه بن الياس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان بن آدد“ [بن مقوم بن ناحور بن تيرح بن يعرب] بن يشجب بن نبت [يا نابت] بن اسمعيل بن ابراهيم بن [تارح يعني] آذر بن [ناحور] بن ساروغ بن راعو بن فالخ [بن عيبر] بن شالخ بن آرفخشذ بن سام بن نوح بن لمتڪ بن متوشلخ بن آخوخ [يعني اديس] بن يرد بن سهليل بن قيسن بن يانشا

بن شيشٽَ بن حضرت آدم صفي الله عليه السلام - تمام شد از دست حمل فقير لغاري :
 ۵ ماه جمادي الثاني سنه ۱۲۸۲ هـ . (۱)

مثنين شجري ۾ ”بهلول“ حمل خان وارن جي بهلولائي هاڙي جو وڏو ڏاڏو آهي، ۽ ”سيرڪ“ لغارين جي سيرڪائي قبيلي جو وڏو ڏاڏو آهي (۲). سنڌ ۾ هن سيرڪائي قبيلي جو ٻيو مشهور هاڙو بالاچائي لغارين جو آهي، جن مان خليفو نبي بخش صاحب مشهور ٿيو. سندس پويان ”ناروارا خليفو“ ڪري سڏجن ٿا، جي هن وقت حيدرآباد ضلعي جي تعلقي ٽنڊي باگي ۾ رهن ٿا. هن نسبي رشتي سبب ئي خليفو نبي بخش صاحب ۽ حمل خان جي خاندان جي وچ ۾ سڳاينديءَ جو تعلق پيدا ٿيو.

حمل خان جا وڏا سيرڪائي لغاري، ٽالپورن جي حڪومت جي اوائل ۾، ديري غازي خان مان لڏي اچي خيرپور رياست ۾ ويٺا، ۽ اتي پنهنجو ڳوٺ نالي ”مير خان لغاري“ ٻڌائون، جو خيرپور جي نزديڪ، خانپور لڳ، مٺي مري جي ڳوٺ جي ڏکڻ طرف هو. ان وقت هن هاڙي جو رئيس، ميان سعيد خان هو، جو مير ڪرمعلي خان (۱۲۲۸-۱۲۴۴ هـ / ۱۸۱۲-۱۸۲۸ م) ۽ پوءِ مير مراد علي خان (۱۲۴۴-۱۲۴۹ هـ / ۱۸۲۸-۱۸۳۳ م) جي طرفان سبزل ڪوٽ جو نواب هو (۳).

(۱) هي شجرو، ”سيرڪ“ تائين قطعي طور مستند سمجهڻ گهرجي؛ سيرڪ کان ”جلال خان“ تائون واري سلسلي جو دارو مدار ديري غازي خان جي لغاري قبائل جي متواتر روايات تي آهي؛ جلال خان کان ”مير حمزه“ تائين نسبنامي جو دارو مدار جملي بلوچن جي متواتر روايات تي آهي. تاريخي نقطو نظر سان، حضرت رسول ڪريم (عليه السلام) جن جي چاچي حمزه، کي ڪوبه اولاد ڪونه هو. حمزي کان عدنان تائين قريش جي هاشمي قبيلي جو نسبنامو بالڪل صحيح ۽ مستند آهي. عدنان يقيني طور حضرت اسماعيل جي اولاد مان هو، مگر عدنان کان حضرت اسماعيل تائين نسبنامي جو سلسلو محض روايتي آهي. حضرت اسماعيل کان اڌر تائين نسبنامو صحيح آهي، مگر اڌر کان آدم تائين نسب جو سلسلو محض خيالي ۽ وهمي آهي. اسان چورس ڏنگين ۾ جا تصحيح ڪئي آهي، سا ”سيرة ابن هشام“ (مطبوعه مصر، ۱۳۵۵/۱۹۳۶ م - ص ۲-۳) تان ورتل آهي.

(۲) سنڌ ۾ لغاري، ٽالپرن سان گڏ آيا. اصل جملي لغاري قبيلو ديري غازي خان واري علائقي ۾ آباد هو. چنگو، هيٺنٽ، سيرڪ ۽ عالي - انهن چئن ڀائرن جو اولاد ٻين لغاري قبيلن سان گڏ سنڌ ۾ آيو. چنگو ۽ هيٺ جو اولاد سنجهوري ۽ گوني تعلقن ۾ آباد آهي. عاليائي لغاري اڪثر لاڙ ۾ آباد آهن. سيرڪائي لغاري ٽنڊي باگي، ڀير جو ڳوٺ ۽ سکر ٽنڊ وغيره جاين تي آباد آهن.

(۳) هيءُ بيان حاجي احمد خان لغاري (حمل خان جي عزازت ۾)، ويٺل ڳوٺ مير خان لغاري، تعلقو سکر ٽنڊ، وٽان معلوم ٿيو. واضح هجي ٿو. سبزل ڪوٽ وارو علائقو پهريائين بهاولپور جي نواب محمد صادق جي هٿ هيٺ هو. جنهن جي ارهه زورائيءَ سبب مير غلام علي خان (۱۸۰۲-۱۸۱۲ م) سندس خلاف لشڪر ڇاڙهي موڪليو ۽ نواب جي فوج کي شڪست آئي. ان بعد، صلح جي عهدنامي موجب، سبزل ڪوٽ وارو علائقو مير صاحب کي مليو. سبزل ڪوٽ يا ڪوٽ سبزل، اڀاوڙي کان اٽڪل ڏهه ٻارهن ميل اوڀر طرف، ملتان ڏانهن ويندڙ ٻڪي شاهراه تي، هينئر هڪ وسندڙ ڳوٺ آهي، جتي ڪچي مٽيءَ جو جهونو ڪوٽ اڃا تائين موجود آهي.

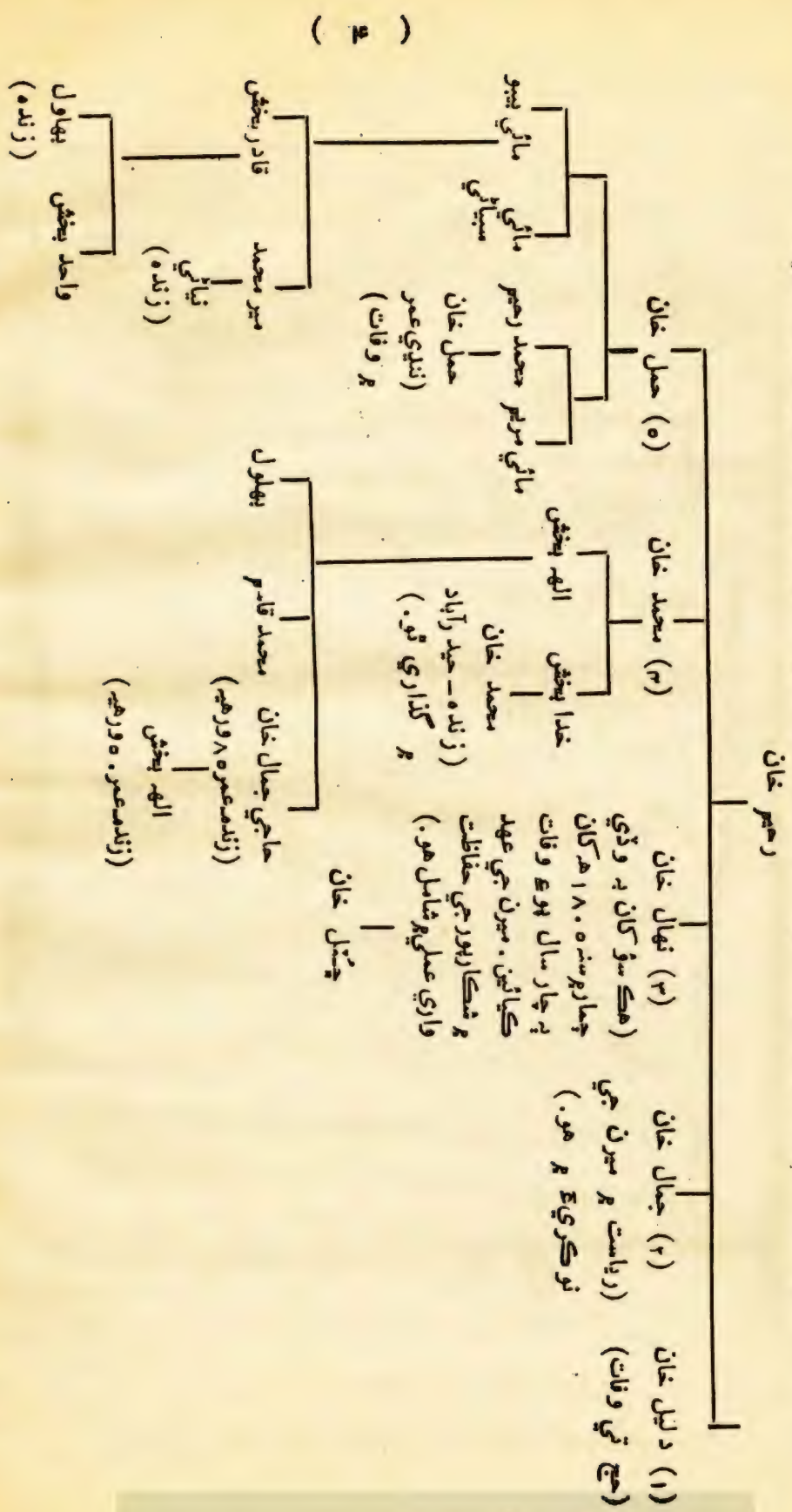
۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱
 ۴۷۲
 ۴۷۳
 ۴۷۴
 ۴۷۵
 ۴۷۶
 ۴۷۷
 ۴۷۸
 ۴۷۹
 ۴۸۰
 ۴۸۱
 ۴۸۲
 ۴۸۳
 ۴۸۴
 ۴۸۵
 ۴۸۶
 ۴۸۷
 ۴۸۸
 ۴۸۹
 ۴۹۰
 ۴۹۱
 ۴۹۲

”حمل“ جو پنهنجو هٿ لڪيل شجرو

(سندھ میں اہل حق - عبدالرحیم - کان حضرت آدم (قانون))

حمل خان جي ڪٽنب جو شجرو، ميان حاجي جمال خان لغاريءَ جي تصديق موجب، هيٺينءَ ريت آهي:

خيرپور رياست ۾، ان بعد به، هن لغاري پاڙي جا، مير رستم خان (۱۸۲۰-۱۸۴۳ م) سان تمام چڱا تعلقات رهيا. حمل خان وارا پاڻ ۾ جملي پنج ڀائر هئا، جن مان حمل سڀني ۾ ننڍو هو. سندن والد جو نالو رحيم خان هو. حمل پنهنجي ذهانت ۽ ذڪاوت سبب نواب سعيد خان کي نهايت پسند هو، جنهنڪري نواب صاحب کيس ڀالين کان ئي پاڻ سان گڏ رهايو. ان بعد نواب سعيد خان جي پٽ ميان مير خان کي، ميرن طرفان، سڪرنڊ تعلقي ۾ ”پالي“ لڳ جاگير ملي، جنهنڪري هن اتي اچي پنهنجو نئون گهر ٻڌو. انهيءَ عرصي ۾، شايد مير رستم خان ۽ علي مراد خان جي خان جنگيءَ سبب، هنن بلوچن سان به رياست ۾ ذرا اڻٻڻ ٿي پئي، جنهنڪري هنن رياستن کي ڇڏيو ۽ حمل خان، نواب سعيد خان جي پٽ ميان مير خان سان لاڳاپي هئڻ سبب، لڏي اچي سڪرنڊ تعلقي ۾ گهر مير خان لغاريءَ لڳ، اٽڪل سڌ پند تي، اتر طرف، گهر محمود خان لغاريءَ ۾ ويٺو. (۱)

ولادت، تعليم ۽ مشغلو

حمل، غالباً سندن اصل گهر ”مير خان لغاري“ رياست خيرپور ۾، تقريباً سنه ۱۲۲۵ھ / ۱۸۰۹ م ڌاري ڄائو (۲). جنن ته رئيس ميان سعيد خان پنهنجي نوابيءَ جي ايامڪاريءَ (آخرين اسڪاني سال ۱۲۴۹ھ / ۱۸۳۳ م) (۳) ۾، حمل کي اڪثر پاڻ سان گڏ سبزل ڪوٽ ۾ رهايو (۴)، انهيءَ ڪري ممڪن آهي ته حمل خان جي تعليم ۽ تربيت نواب سعيد خان جي زير نظر ٿي هجي. بهرحال سندس علمي لياقت جي بناء تي چئي سگهجي ٿو ته وقت جي رواج موجب چڱي خاصي پارسي تعليم حاصل ڪيائين.

فطري ذهانت، ذڪاوت ۽ تعليم جي پختگيءَ سبب ئي حمل پاڻ لاءِ هڪ استاد جي حيثيت ۾ تعليم ڏيڻ جو مشغلو اختيار ڪيو ۽ خيرپور رياست ڇڏڻ بعد،

(۱) مٿئين بيان جو دارو مدار حمل خان جي ڏوهڻي، محترم حاجي ميان جمال خان لغاريءَ ويٺل گهر پير صاحب پاڳاره، جي ذباني تصديق تي آهي.

(۲) جن ماڻهن حمل کي اڪين ڏٺو هو، تن جي بيانن موجب هو پنهنجي آخري وقت ۾ هڪ عمر رسیده پير مرد هو؛ لڻ تي هلندو هو ۽ وڏي وهيءَ ۾ وفات ڪيائين. سندن اندازي موجب، وفات وقت سندن عمر تقريباً ۶۵ کان ۷۰ ورهيه هوندي. جنن ته حمل سن ۱۲۹۶ھ ۾ وفات ڪئي، تنهن صورت ۾ سندن ولادت سن ۱۲۳۵ھ ڌاري ٿي هوندي.

(۳) رئيس ميان سعيد خان، ميرڪرمعلي خان ۽ ان بعد مير مرادعلي خان جي ڏينهن ۾ سبزل ڪوٽ جو نواب هو. جنن ته مير مرادعلي خان سن ۱۲۴۹ھ / ۱۸۳۳ م ۾ وفات ڪئي، انهيءَ ڪري سندس نوابيءَ جو آخرين ممڪن سال ۱۲۴۹ھ ٿي سگهي ٿو.

(۴) بتصديق حاجي احمد خان لغاري.

گهوٽ مير خان لقاري تعلقي سڪرلڊ ۾ پنهنجو مڪتب جاري ڪيو. رئيس مير خان جي هٿ ميان پختيار خان سندس وڏي قدرداني ڪئي؛ ۽ حمل خان، ميان پختيار خان جي پٽن مير خان ۽ غلام شاه، ۽ پنهنجي هٿ محمد رحيم ۽ ٻين شاگردن کي ويهي هارسي تعليم ڏني.

نقل مشهور آهي ته ڪنهن شاگرد، حمل جي هڪ مستاني عزيز ماڇي خان کي پتر هنيو، جنهن سبب ماڇي خان جي ڊگهي ميرائي ٽوڙي اچي هٿ تي ڪري - انهيءَ تي ماڇي خان چيو:

”حمل جا ڪٽاڻي، هڪ پنڳي ٻيا تڪا طباق (۱)؛

بچيا جيڪي باقي، سي منهن نه ڪن سميت ڏي.“

اها ڳالهه هڪ چرچو بنجي ويئي - حالانڪ حقيقت جي خلاف هئي. انهيءَ تي پختيار خان، ماڇي خان کان پڇيو ته ”حمل خان جي ڪٽاڻن کي تو نندو آهي، پر ڪي پنهنجي به خبر اٿئي؟“ جواب ڏنائين ته ”هاڻو،

ماڇي ڙي ماڇي! پلے ني گهوڙے، اٺ ني ڪاڇي (۲)،

سڄي عمر پورهيا ڪيٽئي، پٺسا نه بچيئي ٻاڇي!“

در حقيقت، حمل خان هڪ هنرمند استاد هو. سندس هٿ محمد رحيم جي اعليٰ علمي قابليت، سندس ڏنل تعليم جو نتيجو هئي. ڪن سالن بعد، جڏهن حمل خان مڪتب ۾ پڙهائيءَ جو مشغلو ختم ڪيو، تڏهن قاضي ميان الله داد عباسي پختيار پوري سندس جانشين مقرر ٿيو. مگر تنهن هوندي به جڏهن حمل خان مڪتب ۾ لنگهي ايندو هو، ته قاضي الله داد مٿس زور آڻي چوندو هو ته ”هينئر پلا اوھين سبق سمجھايو.“ قاضي صاحب جي اصرار تي حمل خان ويهي سبق سمجھائيندو هو ۽ سندس صحيح تلفظ ۽ مٺي آواز سبب درس ۾ هڪ خاص لطف پيدا ٿي ويندو هو. جيتوڻيڪ پنهنجي موٽيل عمر جي تقاضا موجب، حمل پنهنجي سير مڪتب ۾ ويهي پڙهائڻ کان پس ڪئي، تنهن هوندي به رئيس پختيار خان طرفان کيس دستور موجب وظيفو ملندو رهيو. پختيار خان، حمل خان جو هڪ وڏو قدردان محسن ۽ مربي هو. ازان سواءِ، هو پنهنجي وقت جو هڪ وڏو سخي مرد هو - ۽ انهيءَ ڪري حمل خان پنهنجي هڪ بيت ۾ سندس سڄا جي تعريف ڪندي چيو:

”مينهن سانوڻ وس پس ڪرے، نهين پير پختيار ڪون“ پس دا.“

(۱) ڪٽاڻي: ع. ڪٽاڻ = مڪتب؛ ڪٽاڻي = مڪتب جو (شاگرد). طباق: ع. طباق = وڏي ٽالهي - وڏو ٽانءُ؛ طباق = ٽالھين وارا - ٽالھيون ڇٽ ڪندڙ - مانيٽر - ڳپلي. (۲) يعني: اي ماڇي! پلا اٿئي گهوڙا ۽ اٺ اٿئي ڪاڇي. ڪاڇي: اٺن جي هڪ ذات - ڪاڇي يا جبل جا اٺ.

يعني ته سانوڻ جو منهن به وسي وسي آخر بس ڪري ٿو، مگر بختيار کي ”بس“ وارو پير يا نمونو ئي ناهي. حمل خان جي هن محسن عزيز، اڱاري ڏينهن، سانجهي ٺاڻي، تاريخ ۱۶، ماه ربيع الاول، سن ۱۲۸۵ھ، وفات ڪئي؛ ۽ سندس وفات جي اها تاريخ، حمل پنهنجي بياض ۾ خود پنهنجي هٿ اکرين قلمبند ڪئي آهي.

وقت جي حاڪمن ۽ خاندانن سان لاڳاپا

حمل پنهنجي خوش طبعي، علمي لياقت ۽ شاعريءَ جي ذات سبب هر جڳهه مقبول هو. هو مجلس ۽ ڪچهريءَ جو ڪوڏيو هو ۽ انهيءَ ڪري سندس واقفيت جو دائرو به نهايت وسيع هو. سنڌ جي گهڻن خاندانن وٽ سندس اچ وڃ هئي، ۽ جن به خاندانن سان سندس واقفيت هئي، سي سڀ سندس وڏو قدر ڪندا هئا. هت سندس مقبوليت جا ڪي مثال قلمبند ڪجن ٿا.

(۱) مير عليمراد خان ۽ حمل خان. رياست خيرپور ۾ سندن آڳاٽي سڪونت سبب، حمل خان ۽ بختيار خان وارن جي مير عليمراد خان سان گهڻي واقفيت هئي، ۽ جڏهن به سلام لاءِ ويندا هئا ته شاهي مهمان ٿي وڃي رهندا هئا. ميرن جي خانداني قاعدي موجب، خاص شاهي مهمانن کي سندن حيثيت مطابق روزينو (۱) ملندو هو. اهو روزينو صرف حاضر مهمانن واسطي مقرر هوندو هو: حمل خان واسطي مير صاحب طرفان ۽ روپيا روزينو مقرر ٿيو. هڪ دفعي، حمل خان فقط هڪ ڏينهن مهمان رهيو ۽ کيس ۽ روپيا آڻي ڏنائون. شاهي خزاني مان انهيءَ ٿوري رقم جي ملڻ ۽ وٺڻ کي مناسب نه سمجهي، هن اهي پئسا واپس ڪيا ۽ مير صاحب ڏانهن چوائي موڪليائين ته

”سرڪار نوازش ڪر ڏيڻ هين ڏون رڻي،

رڻدي رڻدي عمر گهڻي، پتن اهي ڏون رڻي“

انهيءَ تي، مير صاحب حڪم ڪيو ته حمل خان واسطي هميشه لاءِ ”ڇهه ماهي“ مقرر ڪئي وڃي. ان بعد اها ”ڇهه ماهي“ پيشن حمل خان کي گهر وٺي پهچندي هئي.

(۲) مير شاهنواز خان بن مير علي مراد خان ۽ حمل خان. خيرپور ۾ حمل خان

اڪثر مير علي مراد خان جي هٿ مير شاهنواز خان وٽ وڃي اوطاقي ٿيندو هو. هڪ دفعي، هو جڏهن اتي پهتو ته مير صاحب دستور موجب حڪم ڏنو ته ”حمل خان جو گهوڙو ڪڙه ۾ ٻڌو، ۽ ان جي دائي وغيره جو انتظام ڪريو“. ان حڪم بعد، حمل خان اطمینان سان ويهي رهيو: مگر صبح جو اٿي سماءُ ڪري، ته گهوڙو ڪڙه

جي بجاء ٻاهر ميدان ۾ ٻڌو ويٺو آهي ۽ دائو ٻائي ته ٺهيو، پر اڃا گنهڻ سنج به
ڪين لائڻا اٿس! اهو حال ڏسي، هو وري اچي ڪچهريءَ ۾ ويٺو. مير صاحب
جڏهن آيو تڏهن پڇيائين ته ”حمل خان! رات ته خير نال گذري؟“ حمل خان
جواب ڏنو ته ”اساڏي رات ته خير نال گذري، پر

”ڪوٽ وچ جو ڪوڙ ڏٺو س، سو ڏيه ڪنن پي ڏوڙ،

اڳتي لاءِ ڪوآٽ آئيسون؟“ نه ته لنگهڻ مز ويسِي گهوڙا!“

مير صاحب هي ٻڌي، نوڪرن تي ڪاوڙيو ۽ انهن کي اهڙي ته تنبيهه ڪيائين
جو ان بعد حمل خان جي خدمت ۾ ڪڏهن به ڪوتاهي ڪانه ڪيائون. مير شاهنواز
خان سان حمل خان جا تمام چڱا تعلقات رهيا، جن جي بناء تي ئي مير صاحب ان
کان پوءِ حمل خان جي فرزند ميان محمد رحيم کي پاڻ وٽ نوڪري ڏيئي، پنهنجو
خاص منشي ڪري رکيو.

(۲) پير صاحب هاڳارا ۽ حمل خان. حمل خان وارن جي ڪٽنب جو پير

صاحب هاڳارن جي درگاه سان گهڻو تعلق هو. هڪ ته حمل جا ٻه وڏا ڀائر ميان
نهاد خان ۽ ميان محمد خان خيرپور رياست مان لڏي وڃي هميشه لاءِ پير صاحب
هاڳاري جي گهٽ ۾ مقرر ٿيا، پوءِ ته ميان نهاد خان جو پٽ، يعني حمل خان جو
ڀائيٽو، ميان چٽل خان، جو پنهنجي علم ۽ فضيلت سبب ممتاز هو ۽ هڪ وڏو دورانديش
۽ داناءُ شخص هو، سو درگاه جو مريد ٿيو ۽ پير سائين حزب الله شاھ رحيم کيس
پنهنجو خاص صلاحڪار مقرر ڪيو ۽ درگاه جو سڄو ڪاروبار سندس حوالي ڪيائين (۱).
ازان سواءِ حمل خان جا ٻيا عزيز (سندس پٽ ميان محمد رحيم جا ماسات ۽ ساٿياري) -
خليفو روشن علي خان، خليفو قربان علي خان ۽ خليفو عباس علي خان (۲) - پير سائين
حزب الله شاھ جا خليفه ۽ خدمتگار هئا، ۽ ويندي شمس العلماء پير صاحب شاھ مردان شاھ
(مسند نشيني سن ۱۳۱۴؛ وفات سن ۱۳۳۹ھ) جي ڏينهن تائين درگاه جي خدمت ڪيائون.
انهيءَ قرب ۽ اعزاز سبب حمل خان جي ڪٽنب جو پير صاحب جي درگاه
سان هڪ خاص تعلق رهيو. اسان جي خيال ۾ حمل جو پير صاحب جن سان پنهنجو
ذاتي تعلق سندس وڏي عزيز ۽ بزرگ خليفن ميان نبي بخش صاحب جي معرفت

(۱) ميان چٽل خان جي مقبوليت سبب، پير صاحب جي ٻئي عملي ۾ حسد جي باهه ڀڙڪي
اٿي ۽ انهن حاسدن جي سازش سبب، هيءُ لائق انسان هڪ ڏينهن جڻن ٿي پير صاحب جي
حاضري ڏيئي ٻاهر نڪتو، ته شاهي دروازي وٽ شهيد ڪيو ويو. پير صاحب کي سندس
شهادت (۱۳۰۵) سبب حياتيءَ جو هڪ وڏي ۾ وڏو ضدمو پهتو.

(۲) اهي خليفه، ميان غلام حيدر خان لغاري جاگيردار جا فرزند، هئا جو اصل
تنبدي الهيار کان اوڀر طرف کيسان جو ويندڙ هو.

ٿيو، جو جناب پير صاحب محمد راشد صاحب روضي ڌڻي رح جو خليفو هو. حمل جي ابتدائي نيازمندي پير صاحب علي گوهر شاه اول (۱۲۳۱-۱۲۶۳ھ) سان ٿي، جو هڪ عالم، عارف، درويش ۽ ان سان گڏ سنڌي زبان جو وڏو شاعر هو. سندن تخلص ”اصغر“ هو. حاجي ميان جلال خان خبر ڪئي ته حمل مرحوم جڏهن ”هیر ۽ سندس ماءُ“ جي سوالن جوابن جي موضوع تي سرائڪي زبان ۾ پهرين ٽيهه اڪري (الف آءِ هیر ۽! گهن مت ميري- الخ) ٺاهي، تڏهن پير صاحب اصغر بادشاهه جن کي ٻڌايائين. پاڻ نهايت پسند ڪيائون، مگر کيس چيائون ته ”فقير! رڳو ماءُ پٽي سمجهائيس يا ٻيو به ڪو سمجهائڻ وارو هوس؟“ حمل جواب ڏنو ته ”قبلا! ٻيا به ضرور سمجهائڻ وارا هئس.“ ان بعد پير صاحب جن جي انهيءَ اشاري کي مدنظر رکي، حمل هير ۽ سندس ٻين عزيزن قريبن جي وچ ۾ سوالن جوابن جا وڌيڪ ٽيهه بيت ٺاهيا. اهي جملي سٺ بيت، سن ۱۲۶۳ھ ۾ ٺاهي پورا ڪيائين - جنن ته آخري بيت ۾ چوي ٿو ته ”تيرهن سن دي پي تيرهه آهي، سٺ بيت جوڙ مٿين ڪتاب ڪيٽي.“

انهيءَ ساڳئي سال (۱۱ - جمادي الاول ۱۲۶۳ھ) پير صاحب جن به وفات ڪئي، ۽ اهو معلوم ناهي ته حمل اهي ٻويان ٽيهه بيت پوءِ پير صاحب جن کي ٻڌايا يا نه. پير صاحب علي گوهر شاهه ”اصغر“ رح جن کان پوءِ، پير صاحب حزب الله شاهه (مسند نشين ۱۲۶۳؛ وفات ۱۳۰۸ھ) جن وٽ به حمل نهايت مقبول هو ۽ پير صاحب جن وٽ، درگاهه تي خواهه سندن دوران سفر ۾، گاهي بگاهي سندن زيارت ۽ مجلس لاءِ ايندو ويندو هو. حاجي جمال خان چيو ته هڪ دفعي پير صاحب جن سفر ۾ هئا، جو حمل مرحوم سندن دعوت واريءَ هڪ منزل تي وڃي پهتو. پير صاحب جن اندر طنبوءَ ۾ هئا ۽ ٻاهران دربان ۽ فقير پهري تي بيٺل هئا، جن فقير کي اندر وڃڻ نه ڏنو. دربانن سان ڪي سوال جواب ڪيائين ۽ آخر اتي جو اتي هيٺيان بيت چيائين:

دلبر دے دروازے تے، دربان ڪڙے در مٿي:

ڪائي ٺهين وڃڻ دي گهٽي (۱)

ڪيئي ڪڙے، ڪے پيٽے، ڪے وٽ وڃن چمانان جهٽي:

ڪائي ٺهين وڃڻ دي گهٽي

دردمندان دي دل دے اندر، ٻاهه بره دي پٽي:

ڪائي ٺهين وڃڻ دي گهٽي

”حمل“ حُجَّت جاءِ ٺهين رے رحم عنايت عاڻي:

ڪائي ٺهين وڃڻ دي گهٽي

(۱) ڪٿي در مٿي (مٿڻ) آڏو پٿري ٺهڻ - سڄو گهٽت جهڻ - رستو بند ڪرڻ):
آڏو دروازي وارو سڄو رستو جهليو بيٺا آهن.

وري پيو بيت چيائين:

دلبر دے دروازے تے لک لوڪ ڪٽو ليلاون: جهاتيان ٻاون
جن، انسان تين حوران ٻريان، خاڪ ليڳان، ڪون لاون: جهاتيان ٻاون
مُرسِل دے منهن ويڪن ڪون، لٽه مٿلڪ ڦٽڪ تون آون: جهاتيان ٻاون
”حمل“ هرڪ نيڪ نبي تون، مٽدق مٽدق ٻٽے جاون: جهاتيان ٻاون
اندران پير صاحب جن ويجهو ويٺا هئا؛ پاڻ اهي بيت ٻڌائون ۽ آواز به
سجائائون، سو وڏي آواز سان فرمائائون ته فقير کي دروازي تي ڪنهن روڪيو آهي،
چڏيو ته فقير ڀلي اندر اچي. جڏهن مرحوم اندر آيو، تڏهن نهايت گهڻي مرحبا
ڪيائونس ۽ گهڻو وقت ويهي ساڻس مجلس ڪيائون. ۱. ه.

(۲) حمل ۽ لڪي جا سيد. شڪارپور ۾ لڪي جا سيد، ميان عباس علي شاھ
۽ سندس وڏا، لواري ۽ وارن بزرگن جا مريد هئا، انهيءَ ڪري حمل جو ساڻن گهڻو
رستو هوندو هو ۽ وقت بوقت شڪارپور ۾ وٽن اچي رهندو هو. حاجي ميان جمال خان
چيو ته ”شڪارپور جي هڪ درزيءَ سان گهڻي وقت کان منهنجي ڄاڻ سڃاڻ هئي.
جڏهن سن ۱۹۱۶-۱۷ع ڌاري وٽس ويس ته سندس پيرسن ٻيءَ سان به ملاقات ٿي.
جڏهن معلوم ٿيس ته آءٌ حمل مرحوم جو ڏوهڻو آهيان، تڏهن چيائين ته ”فقير صاحب
سان اسان جون گهڻيون صحبتون رهيون. هت لڪي جي سيدن وٽ ايندو هو ۽
جڏهن به ايندو هو، تڏهن وٽس مجلس ٿيندي هئي. هت ٻاڙي ۾ هڪ مالي هوندي
هئي، جنهن کي فقير صاحب جي ڏسڻ جو گهڻو خيال هو ۽ اسان کي چئي ڇڏيو هئائين
ته جي فقير صاحب اچي ته مون کي ٻڌائجو. پوءِ آرهو جا ڏينهن هئا جو فقير صاحب
هت آيو ۽ ڀت جي ٻاڙي هيٺ وٽس مجلس لڳي پئي هئي. اسان کي اها ڳالهه ٿي
وسري وئي ته مائيءَ کي ڄاڻ ڪجي؛ مگر مائيءَ کي ڪا خبر پئجي ويئي، سو سامهون
هڪ گهر جي مٿئين طبقي جي دري کولي، فقير صاحب جي مجلس ٻڌڻ لاءِ اچي
پئي. مجلس هلندي، اتفاقاً فقير صاحب جي نظر وڃي مٿي مائي تي پئي. مگر جنن کي
فقير صاحب مٿي ڏٺو ته مائيءَ بڪدم دري بند ڪري ڇڏي. فقير صاحب نهايت
خوش طبع هو، تنهن مُرڪي چيو ته ”مارا هيءَ ته غضب ٿي ويو“ اسان ٻهچس ته
”فقير صاحب، ڪهڙو غضب ٿيو؟“ انهيءَ تي ٺه ٺه ٻه بيت ڏنائين:

”دري وڃون هڪ درس وڪا گهڻي، مه رُخ ماه ميثالي: پئسنر والي“ (۱)
لاڏ ڪنون لڪ جهاتي ٻائس، نال خودي خود خيالي: پئسنر والي“

(۱) درس = درشن - ديدار. وڪا گهڻي = ڏيکاري وئي. پئسنر والي = نٿ واري -

مهڻي زال

چنٽ پٽ چوئڪ لاڪٽر، گھنٽ گھٽي دل ڪئون دام دوالي: بئينسٽر والي (۲)
 ”حتمل“ ڪون هڪ لحظي دے وچ، ڪر گھٽي مست موالِي: بئينسٽر والي ۱“

اسان هن خوش طبعي ۽ خوش گوئيءَ تي کيس داد ڏنو ۽ کائڻس پهچو ته:
 ”فقير صاحب، اهو بيت اڳ جو ٺاهيل آهي يا هن موقعي جو آهي؟“ جواب ڏنائين
 ته ”اها اسان ٻين شاعرن وانگر ويهي لفظ ڪين ڳوليندا آهيون: جو ڪڏهن ڪو
 قافو خيال تي چڙهي ويو ته هوءَ، قرآن شريف جي حافظ وانگر، باقي الفاظ خود بخود
 زبان تي چڙهي ويندا آهن. هيءَ بيت هن موقعي تي ئي خيال ۾ اچي ويو.“ ۱. ه.
 مٿيان مثال توڙي ٻيون عام روايتون ثابت ڪن ٿيون ته حمل جي سنڌ ۾
 گھڻي ڄاڻ سڃاڻ هئي؛ هو سنڌ جي خاندانن، ميرن، ٻيرن ۽ فقيرن ۾ پکڙيل سڃاتل
 هو، ۽ فراغت ۾ گاهي بگاهي وڃي ساڻن رهاڻي ٿيندو هو. پاڻوٽ جي سيد ميان
 نورشاھ توڙي ستن جي مٽياري سيدن سان به سندس رستو هو. پنهنجي عزيزن ۽
 لغاري قوم جي رئيسن سان به سندس اچ وڃ هئي. ميرپور ماٿيلي طرف لغارين
 وٽ، ٽنڊي باکي طرف خليفي نبي بخش صاحب وارن وٽ، ڳوٺ جعفرخان لغاري
 تعلقي سنجهوري ۾ رئيس ميان حيدر خان وٽ توڙي ٻين متعدد مهربانن ۽ قدردانن
 وٽ گھڻو ايندو ويندو هو. مطلب ته هو ڪچهرين جو ڪوڏيو هو؛ ڪوشن نشيني
 اختيار ڪري، ڪنهن خانقاه جي ڪنڊ ڪاٺ وسايائين، بلڪ سڄي سنڌ اندر پنهنجي
 مهربانن سان مجلسون ڪري عام مقبوليت حاصل ڪيائين.

مريديءَ جو سلسلو

هڪ مريد جي حيثيت ۾ حمل جي ارادت ۽ عقيدت خاص طرح لواريءَ وارن بزرگن
 سان هئي. جيتوڻيڪ هو پنهنجي وڏي عزيز خليفي نبي بخش صاحب جي اثر ۽ پنهنجن
 ٻين عزيزن جي درگاه ٻير صاحب هاڳاري سان وابستگيءَ سبب، ٻير صاحب هاڳارن
 ڏانهن به دلي حب رکندو هو.

(الف) لؤاريءَ جا بزرگ ۽ ساڻن مريديءَ جو تعلق: مڪان لؤاريءَ، تعلقي

بدن ضلعي حيدرآباد ۾ اتي جي مشهور بزرگن جي جاءِ سڪونت آهي. لواريءَ جي
 بزرگن جي نسب جو سلسلو حضرت ابوبڪر صديق رضه سان وڃي ملي ٿو. سندن
 خانداني روايت موجب، هي بزرگ، عباسي خليفن جي ڏينهن (تقريباً خليفي هارون الرشيد
 جي دور حڪومت) ۾ سنڌ ۾ آيا ۽ موجوده ٺٽي شهر جي پسگردائيءَ واري ايراضيءَ

(۲) چنٽ پٽ = جهٽ پٽ - اتي جو اتي - بروقت. دوالي = چر جي ڪڙي، جا باز
 جي ٻيرن ۾ وجهي هٿ ۾ قابو جهلجي. دام دوالي = قيد و بند - ڪڙا ۽ زنجير.

۾ سڪونت اختيار ڪيائون. ان بعد سمن جي ڏينهن ۾ سنڌ مان هجرت ڪري وڃي ڪڇ وسايائون؛ پر سن ۹۱۰ هجري (۱۵۰۴ع) ۾، مريدن جي استدعا ۽ اصرار تي، هنن بزرگن جو وڏو ڏاڏو شيخ عبداللطيف ڪلڻ وري سنڌ ۾ موٽي آيو.

هي بزرگ اصل سهروردي طريقي جا هئا، مگر خواجہ محمد زمان رح وڏي جي والد بزرگوار شيخ حاجي عبداللطيف، مخدوم آدم ٺٽوي رح جي فرزند شيخ فيض الله رح کان دست بيعت ٿي، پنهنجو اصل طريقو سهروردي بدلائي، نقشبندي طريقو اختيار ڪيو، ۽ ان بعد سندس پويان سنڌ ۾ نقشبند طريقي جا علمبردار ٿي رهيا. هن گهراڻي جا هيٺيان سلسليوار مسند نشين بزرگ هن طريقي جا مشهور رهڻا ۽ رهبر ٿي گذريا آهن:

(۱) حضرت خواجہ محمد زمان وڏو (ولادت ۲۱ رمضان ۱۱۲۵ھ/ ۱۷۱۳ع؛ وفات ۴ ذي القعد ۱۱۸۸ھ/ ۱۷۷۴ع)، جو هن گهراڻي مان پهريون ناميارو ۽ ڪامل درويش ٿيو ۽ سندس بلند منزل ۽ مرتبي سبب هن درگاه جي مريدن ۾ ”سلطان الاولياء“ جي لقب سان مشهور آهي؛

(۲) سندس فرزند، محبوب الصمد خواجہ گل محمد (ولادت ۱۱ ربيع الاول سن ۱۱۷۷ھ/ ۱۷۶۳ع؛ وفات ۲۷ ربيع الآخر سن ۱۲۱۸ھ/ ۱۸۰۳ع)؛

(۳) سندس فرزند، خواجہ محمد زمان ثاني (ولادت رمضان ۱۱۹۹ھ/ ۱۷۸۴ع؛ وفات ۱۷ صفر ۱۲۴۷ھ/ ۱۸۳۱ع)؛

(۴) سندس فرزند خواجہ شاھ مدني محمد حسن (ولادت ۵ محرم ۱۲۳۵ھ/ ۱۸۱۹ع؛ وفات ۷ صفر ۱۲۹۸ھ/ ۱۸۸۰ع)؛ ۽

(۵) سندس فرزند خواجہ محمد سعيد (ولادت رمضان ۱۲۶۴ھ/ ۱۸۴۷ع).

هنن بزرگن جي ولادت ۽ وفات جي تاريخن مان ظاهر آهي ته جيڪڏهن حمل جي ولادت ۱۲۲۵ھ ڌاري تسليم ڪجي، ته پوءِ هو خواجہ محمد زمان ثاني جي وفات (۱۲۴۷ھ) وقت تقريباً ۲۲ سالن جو هوندو. ۽ ممڪن آهي ته حمل کانئن دست بيعت وٺي سندن مريد ٿيو هجي (۱). مگر يقيني طور فقط ائين چئي سگهجي ٿو

(۱) سندس نظم ”سلسلہ شاهان نقشبندان“ ۾ حمل هيٺين مصرع خواجہ محمد زمان ثانيءَ متعلق چئي آهي، جنهن مان سٺين گمان جي قدرتي تائيد ٿئي ٿي، ڇاڪاڻ ته خواجہ محمد زمان کي ”منهنجو پير“ ڪري ڪوٺيو اٿس:

”پير پيرن پير منهنجو پير هو،

پير منهنجي جو نظر اڪسير هو.“

مگر هيءُ مصرع سٺين گمان جو ڪو قطعي ثبوت ڪونهي؛ ڇاڪاڻ ته کانئس گهڻو آڳاٽن بزرگن کي به حمل (معنوي نقطہ نظر کان) ”منهنجو سرشد“ ڪري لکيو آهي. مثلاً خواجہ محمد زمان اول جي باري ۾ پڻ چوي ٿو ته

”شان ۾ سرشد منهنجي محبوب حق،

هيءُ ڏني آ خوش خبر مرغوب حق.“

تہ حمل خواجہ محمد حسن مدنيء کان ٿي دست بيعت وٿي سندن مريد ٿيو هوندو؛
چاڪاڻ تہ خواجہ محمد حسن ٿي (۱۲۳۵-۱۲۹۸ھ) حمل (۱۲۲۵-۱۲۹۶ھ) جو همعصر هو؛ ازان سواءِ حمل خاص سندن شان ۾ ٿي مدحون ڇيون آهن (۱)، جن ۾ کين ”مرشد حقيقي و راه نماي تحقيقي“ ڪري تسليم ڪري ٿو. اهو يقيني طور معلوم ناهي تہ حمل ڪڏهين خواجہ محمد حسن کان دست بيعت ورتو؛ مگر سندس شعر جي اندروني شهادت مان معلوم ٿئي ٿو تہ سنہ ۱۲۷۷ھ ڌاري حمل جو پنهنجي مرشد وٽ ڪافي قدر هو. ان سال حمل، خواجہ صاحب جي ارشاد موجب، قادري طريقي جي بيان ۾ هڪ صحيفو سنڌي نظم ۾ جوڙي تيار ڪيو (۱)۔ جنن تہ حمل پاڻ چوي ٿو:

”حڪم ڏنو جنهن مون کي هادي، قطب چهارم چوٿين گادي،

پارهيون سن هو ستهتر، پر ڏر ٿيو هي دفتر.“

غالباً ان کان اڳ حمل، خواجہ محمد حسن رحمہ جي ارشاد مطابق ”معرفت نامي“ جو پهريون حصو، يعني نقشبندي طريقي جي بيان ۾ هڪ صحيفو، سنڌي زبان ۾ نظم ڪيو هو، ۽ جنن تہ اهي ٻئي صحيفا، ساڳئي معرفت نامي جا ٻہ حصا آهن، انهيءَ ڪري ڀانئجي ٿو تہ حمل اهي هڪ ٻئي بيان جوڙي تيار ڪيا؛ ۽ انهيءَ لحاظ سان نقشبندي طريقي جي بيان ۾ پهريون صحيفو بہ ذرا اڳ ساڳئي سال ۱۲۷۷ھ ۾ يا ان کان قدري اڳ جوڙيو هوندائين.

سن ۱۲۷۷ھ ۾ حمل جي عمر تقريباً ۵۲ ورهيه هوندي۔ جن سندس پيريءَ جو دور شروع ٿي چڪو هو. پيريءَ ۾ ڌڻيءَ جي ياد ۽ مرشد سان عقيدت هڪ عام دستوري عمل آهي، انهيءَ ڪري هن کان بعد واري عرصي ۾ حمل جي پنهنجي مرشدن سان ڪافي وابستگي نظر اچي ٿي، جنهن جو ثبوت سندس شعر جي مسلسل اندروني شهادتن مان ملي ٿو. مثلاً (۲)، سنہ ۱۲۷۹ھ ۾ خواجہ محمد حسن هن گهراڻي جو تبليغي نشان يعني جهنڊو دوباره بلند ڪيو (۳)؛ حمل جي نظم ”درباب تاريخ نيزه مبارڪ“ مان ظاهر آهي تہ خواجہ محمد حسن دوباره هيءَ جهنڊي چاڙهڻ

(۱) ڏسو بہ سنڌي مدحون (ڀاڱو اول) ۽ هڪ سرائڪي زبان ۾ ڇپل مدح (ڀاڱو ٻيو)

(۲) ڏسو ڀاڱو پهريون۔ ”معرفت نامہ“.

(۳) جهنڊي جي تبليغي نشان واري رسم جو باني مڃائي شايد هن گهراڻي جو ٽيون

مشهور بزرگ خواجہ محمد زسان ٿاڻي هو۔ جن نظم ”سلسلہ شاهان نقشبندان“ ۾ حمل سندس مدح ڪندي چوي ٿو تہ

روم چاهي، روي زمين جملہ جهان،

ڪاڻ دعوت دين جنهن ڪوڙيو نشان.

جي رسم تاريخ ۱۸ شوال ۱۲۷۹ھ ۾ ادا ڪئي. حمل به انهيءَ موقعي تي زيارت ۽ شموليت لاءِ لواريءَ ويو، جنهن سندس هيٺين مصراعن مان ظاهر آهي:

”حمل حمد هميشان پڙھ تون لکين ليل نهار،

اچي اکين ساڻ ڏٺو تو درسن ۽ ديدار،

بخت پلو ٿيو دست ڏنائون ڪرم ڪيو ڪنتار. الخ“

(۲) وري پئي سال خواجه محمد حسن روضي جو رهيو دروازو جوڙايو، جو آخر ڏينهن ۲۷ رمضان سن ۱۲۸۰ھ ۾ جوڙي راس ٿيو. حمل هن ”تاريخ دروازه روضه مبارڪ“ کي نظر ۾ قلمبند ڪيو، جنهن ۾ خيرپور جي اوسن ڪاريگرن، هرڪ غلام حيدر، احسان ۽ غلام نبي، جا نالا ڪنيا اٿس ۽ جيڪي ڪين انعام اڪرام مليا تن جو ذڪر ڪيو اٿس. سندس هن گهريءَ واقفيت مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل ان وقت به پنهنجي مرشدن وٽ موجود هو. (۳) سن ۱۲۸۱ھ ۾ پنهنجي مرشد خواجه محمد حسن جي شان ۾ ٻه سنڌي مدحون چيائين. (۴) سن ۱۲۸۴ھ ۾ خواجه محمد حسن مسجد شريف جوڙائي، جنهن جي تاريخ حمل سنڌي نظر ۾ قلمبند ڪئي. جنهن ۾ ڪم ڪندڙ رازن، هرڪ انب جوڻيجي، غلام محمد ڏاهري ۽ مائيئي مگرئي، جا نالا نظر ۾ نروار ڪيا اٿس. انهيءَ سان پاننجي ٿو ته حمل مسجد شريف جي اڏاوت واري وقت لواريءَ ۾ موجود هو. (۵) سن ۱۲۸۶ھ ۾ سندس مرشد جو چوٿون دفعو حج تي وڃڻ ۽ واپس اچڻ جون تاريخون پنهنجي بيان ۾ هن طرح قلمبند ڪيائين: ”حضرت مرشد حقيقي، راه نماي تحقيقي، قبل ڪونين، ڪعبه دارين، ساڪن مڪان شريف لواري رحه، دفعه چهارم تشریف فرما بسمت حرمين شريفين شدند- بروز دوشنبه تاريخ دويم ماه مبارڪ رمضان سن ۱۲۸۶ھ باز بهر باني حق تعاليٰ جلشاند بخير و عافيت بروز سه شنبه بتاريخ بيست و پنج ماه جمادي الاول سن ۱۲۸۷ھ وارد مڪان شريف شدند.“ (۶) ماه محرم سن ۱۲۸۷ھ ۾ پنهنجي مرشدن جي ”سلسله شاهان نقشبندان“ کي سنڌي نظر ۾ بيان ڪيائين. (۷) ۲۳ ماه رجب سن ۱۲۹۲ھ ۾ پنهنجي مرشد خواجه محمد حسن جي شان ۾ سوانڪي زبان ۾ ٽين مداح جوڙيائين. (۸) سن ۱۲۹۲ھ ۾ سندس مرشد جي پنجون دفعو حج تي وڃڻ ۽ واپس اچڻ جون تاريخون پنهنجي بيان ۾ هن طرح قلمبند ڪيائين: ”دفعه پنجم تشریف فرما حرمين شريفين تاريخ ۱۲ ماه شعبان سن ۱۲۹۲ھ شدند: حج خوالده و زيارت حضرت نبي ڪريم ڪرده باز بهر و عافيت تاريخ ۱۰ ماه محرم سن ۱۲۹۳ھ وارد مڪان شريف لواري شدند- شڪر الله.“

جيترو حمل کي پنهنجي مرشد خواجه محمد حسن جي يادگيري ۽ سائنس عقيدت ۽ محبت هئي، اوترو خواجه صاحب کي به حمل جي سهائي ۽ صداقت، علم ۽ فضل، خاص طرح تصوف ۽ طريقت جي ڄاڻ جو قدر هو. انهيءَ ڪري ئي پنهنجن جملي مريدن ۽ معتقدين مان حمل کي ئي ارشاد ڪيائون ته هو نقشبندي طريقي بابت سنڌي ٻوليءَ ۾ هڪ مستند صحيفو تيار ڪري، جنهن ۾ مختلف ”لطيفن“ ۽ انهن جي مقامن کي بيان ڪري - جيئن ته حمل خود چوي ٿو ته

”هڪڙي ڏينهن، فرمايائون فضل سين مون کي مهرمنجها،
ته جوڙو حمل! تون هڪڙو صحيفو صحيحاً؛
صحيح صحيفو جوڙو تون، ساري سنڌيءَ وار،
[سولي] سنڌي سوکڙي سمجهڻ سڀني لاءِ؛
تنهن ۾ طريقي نقشبنديءَ جو ڪر تون بيان،
۽ ڪر تون بيان لطيفن جو ۽ تن جا مقاما - الخ.“

حمل اهو صحيفو تيار ڪيو، ۽ پاننجهي ٿو ته خواجه صاحب کي اهڙو پسند آيو جو ان بعد وري حمل کي قادري طريقي بابت هڪ صحيفو جوڙڻ جو ارشاد فرمايائون، جو حمل سن ۱۳۷۷ھ ۾ جوڙي راس ڪيو -

”هاڻ ڇپائون پاڪ زبان، اعليٰ اڪمل عالي شان،
ته جوڙو صحيفو سنڌي والي، سمجهڻ سڀني ٿئي سٺائي،
انهيءَ صحيفي منجهه عيان، قادرين جو ڪر بيان...“

حمل جي پنهنجي پير سان هڪ سڄي مريد واري سڄي عقيدت هئي، جنهن کي هن ”سلسلہ شاهان نقشبندان“ توڙي خواجه محمد حسن جي شان ۾ ڇپيل مداحن ۾ ظاهر ڪيو آهي. غلو ۽ استغراق، ”لوربات“ جي هڪ خاص خصوصيت آهي ۽ حمل جي مناقب ۽ مداحن ۾ به ان جي جهلڪ واضح نظر اچي ٿي. مثلاً پنهنجي نظر ”سلسلہ شاهان نقشبندان“ ۾ خواجه محمد حسن جي باري ۾ چوي ٿو ته

”ڪل قطب عالي همت اعليٰ قدم، ڪل قطب ڪئون هن رکيو بالا قدم؛
هن جو آخر هن جو اول ابتدا، ڪيو ڪو ڄاڻي تنهين جو انتها!
هي ڏئي جو لاڏلو هي دلربا، خود خدا عاشق مٿس قسر خدا؛
ڪل نبي دعاگو تنهن جا ڪل ولي، هشت پاڪر آ سندس مولوي علي؛
هيءَ ڏئي جو موڪليل اعليٰ امن، هيءَ ڏئي ڪيو رحمت للعالمين،
جا چهر جيڪي چوان صفت و ثنا، تنهن مڙهي ڪون مٿاهون معنيٰ.“

وري سندس مدح ۾ چوي ٿو ته :

”شاڪرن ۾ شاه اعظم، صابرن سر تاج آه،
هرڪوئي احتياج وارو، کيس ڪو احتياج ناه؛
هرڪنهن جي حاج تنهن ڏانهن، کين ڪنهن ڏانهن حاج ناه؛
هرڪوئي محتاج تنهن در، پاڻ ڪنهن محتاج ناه.“

(ب) پير صاحب پاڳارن سان عقيدت. مرحوم حاجي شير محمد خان لغاري

(ويٺل گهوٽ گل محمد لڳ سيشن لنڊو تعلقو شهداد پور) چيو ته ”اسان جو والد غلام شاه، حمل خان جو ساٿياري ۽ صحبتي هو، تنهن اسان کي ٻڌايو ته ”حمل مريد لواري وارن بزرگن جو هو، مگر پير صاحب پاڳارن ڏانهن به گهڻي حب رکندو هو ۽ اوڏانهن گهڻو ويندو هو“ ۱. ه. حمل فقير ۽ سندس ڪٽنب جو پير صاحب پاڳاري جي درگاه سان جو گهاتو تعلق هو، ۽ خاص طرح حمل کي پير صاحب پاڳارن وٽ جو قرب ۽ اعزاز حاصل هو، تنهن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي. پير صاحب پاڳارن سان حمل جي روحاني عقيدت جا ٻه سبب هئا: (۱) حمل تي سندس بزرگ عزيز ۽ درويش خليفي نبي بخش صاحب لغاريءَ جي صحبت ۽ فيض جو اثر هو. ميان نبي بخش، پير سائين محمد راشد روضي ڌڻي عليه الرحمة جو خليفو هو ۽ سندس صحبت جي زير اثر حمل کي به روضي ڌڻيءَ جي درگاه سان عقيدت پيدا ٿي. پير صاحب پاڳارا ان وقت سنڌ ۾ قادري طريقي جا اڳواڻ ۽ علمبردار هئا ۽ حمل کي غالباً ڏهني طور قادري طريقي سان محبت ۽ عقيدت هئي. شايد سندس طبيعت جي ميلان کي محسوس ڪندي ئي، سندس مرشد خواجہ محمد حسن رحه کيس قادري طريقي بابت هڪ صحيفو تيار ڪرڻ جو ارشاد ڪيو هو. (۲) حمل، لواري وارن بزرگن جو مريد هو، جي نقشبندي طريقي جا علمبردار هئا، انهيءَ ڪري نقشبندي طريقي سان حمل جي خاص محبت هئي. پير صاحب پاڳارا جيتوڻيڪ قادري مشرب جا هئا، مگر سندس راه طريقت جو سلسلو نقشبندي توڙي سهزوردي طريقن سان به وابسته هو. نقشبندي طريقي سان خاص طرح سندن قريبي تعلق هو؛ ڇاڪاڻ ته پير سائين محمد راشد رحه جي والد پير صاحب محمد بقا رحه، مخدوم محمد اسماعيل رحه ساڪن پريالوه (تعلقو روهڙي) کان فيض حاصل ڪيو هو. مخدوم صاحب جن خاص طرح نقشبندي مشرب ڏانهن مائل هئا. پير سائين محمد راشد عليه الرحمة پنهنجي تلقين جو بنياد قادري ۽ نقشبندي طريقن جي گڏيل سرچشمي تي رکيو هو، جنهن کان حمل (جنهن تصوف ۽ ان جي طريقن جو ڪافي مطالعو ڪيو هو) غالباً پوريءَ طرح واقف هو، ۽ انهيءَ ڪري پير صاحب پاڳارن جي سلسله تصوف ۽ تبليغ سان کيس دلبي عقيدت لاءِ هڪ اهم سبب هو. خليفي نبي بخش

صاحب جي صحبت و پيرمڻس وڌيڪ اثر وڌو. هن سلسلي ۾ حمل ۽ خليفي نبي بخش جي پاڻ ۾ هيٺين گفتگو نهايت دلچسپ ۽ قيمتي آهي. مؤلف جو نانو مرحوم ميان لعل بخش خان لغاري گالهه ڪندو هو ته حمل خان پاڻ پنهنجي زبان سان ميان حيدر خان لغاري (گوت جعفر خان لغاري، تعلقو سنجهورو) سان گالهه ڪئي ته ”هڪ دفعي مون خليفي صاحب کي آزمائڻ خاطر ڪانئس سوال پڇيو ته ”پير سائين محمد راشد رح جن قادري طريقي جا رهبر هئا، مگر ذڪر ڏيڻ وقت نئين مريد کي مرشد جي صورت سامهون رکڻ جي تلقين ڪندا هئا- حالانڪ اها نقشبندي طريقي جي واٽ آهي!“ خليفي صاحب منهنجي هن سوال جو لڪ جو جواب ڏيئي چڏيو، چيائين ته ”پورا! توکي خبر ڪانهي ته هي ٻه- درياهي اچي گڏي هئي، جنهن ٻيٽ ڪري ملڪ تي موڪون لائي ڇڏيون!“ يعني ته پير سائين محمد راشد رح قادري طريقي جي اصولن سان گڏوگڏ نقشبندي طريقي جون خوبيون به شامل ڪري تلقين ڪئي، ۽ اهڙيءَ طرح ڏيهن کي فيض ڏيئي ڇڏيو.“

شخصيت

حمل هڪ ذهين، سنجيدو ۽ صلح پسند شخص هو. هو طبعاً رڻو ملڻو ۽ ڪچهريءَ جو ڪوڏيو هو. حاضر جوابي، خوش طبعي ۽ نڪته سنجي سندس طبع جا فطري جزا هئا. سنڌ ۾ گهڻو گهميو هو ۽ اڪثر خاندانن توڙي عوام سان سندس ڪافي ڏيٽ ويٺ هئي. پنهنجي انهيءَ سير و سفر ۾ گهڻو ڪجهه پرايائين ۽ پروڙيائين. پنهنجي طرز جي سنڌي ۽ سرائڪي زبان جي شاعرن جي ڪلام مان به نڪتا هٿ ڪيائين (۱). سنڌ جي حڪيمن سان مليو ته ڪانئن حڪمت جا نسخا پڇي قلمبند ڪيائين (۲). فارسي شعر جي مطالعي جو به ڪيس چڱو خاصو ذوق هو. پنهنجي پياد ۾ چڱي چڱي جيڪي فارسي اشعار منتخب ڪري لکيا اٿس (۳)، تن مان سندس فارسي شعر جي ڄاڻ ۽ مطالعي جو قدرتي اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

جن عمر رسیده ماڻهن حمل کي ڏٺو هو، تن جا بيان هن طرح آهن: مؤلف جو نانو مرحوم ميان لعل بخش خان (عمر اسي ورهيه کن - سن ۱۹۳۶ع) چوندو هو ته هڪ دفعي حمل خان جڏهن هٿ ناني مرحوم ميان حيدر خان لغاري (گوت جعفر خان لغاري، تعلقو سنجهورو) وٽ آيو هو، تڏهن آءٌ چوڪرو هوس. مون کيس جنهن وقت ڏٺو هو تنهن وقت هو، گهوڙي تي سوار هو، کيس سائو پهراڻ

(۱) ڏسو هيٺ سندس ”شعر و شاعري“ ۽ پڻ ضميمو ٻيو.

(۲) ڏسو ضميمو ٽيون.

(۳) ڏسو ضميمو اول.

پيل هو ۽ سائو پتڪو ٻڌل هو؛ ڏاڙهيءَ کي ميندي لڳل هئس. ان وقت هو ٺاٺي حيدر خان کان موڪلائي واپس ڳوٺ وڃي رهيو هو. سندس وڃڻ بعد مون ٺاٺي حيدر خان کان پڇيو ته ”هي مڙس ڪير هو؟“ جنهن تي چيائين ته ”اها! اهو مشهور سگهڙ شاعر ميان حمل خان لغاري هو.“ ا. ه. حاجي ميان احمد خان لغاري، جو حمل خان جي عزازت مان هڪ عمر رسيدو بزرگ، ڳوٺ مير خان لغاري تعلقي سڪرنڊ جو ويٺل آهي، تنهن مؤلف کي ٻڌايو ته ”حمل خان مون کي ٿورو ياد آهي. ڊگهي سائي ڪيمخاب جي ٽوٽي هائيندو هو ۽ پيريءَ سبب لٽ جي ٽيڪ تي ڪپڙو ٽي هلندو هو.“ ا. ه. ساڳئي ڳوٺ مير خان لغاري جي ٻئي هڪ عمر رسيدو شخص مرحوم حاجي خاصخيلي (عمر اسي ورهيه کان زياده) سن ۱۹۴۳ع ۾ مؤلف جي ٻچن تي چيو ته ”مون کي حمل خان چٽو ياد آهي. ميندي ڪندو هو ۽ ڪپڙا اڪثر ساوا هائيندو هو؛ مٿي تي اڪثر ڪيمخاب جي ڊگهي ميراڻي ٽوٽي پيل هوندي هئس.“ ا. ه.

وفات

چون ٿا ته يخنيار خان جو پٽ ميان مير خان جڏهن حمل فقير کي سندس پهچاريءَ واري بيماريءَ ۾ ٻچڻ ويو، تڏهن فقير جواب ۾ هيءَ فارسيءَ جو بيت پڙهيو:

عشق آسان نيست جانان! ڪوه به مڙگان ڪندن است،
ڪششيءَ ڪاغذ ميان، قعر، دريا بُردن است!

ان بعد وري هي ٻيو بيت پڙهيائين:

وقت، نيڪان گذشت، ڪار، دزدان رسيد،

باغ زاغان گرفت، بلبل، حيران پريد!

ان بيماريءَ ۾ ئي حمل فقير پنهنجي ڳوٺ محمود فقير لغاري ۾ وفات ڪئي. سندس فرزند ميان محمدرحيم، پنهنجي والد جي بياض جي آخر ۾، سندس وفات جي تاريخ پنهنجي هٿ اکرين ”چنڇر رات، تاريخ ۲ صفر، سن ۱۲۹۶ هـ“ قلمبند ڪئي آهي (۱). هن بزرگ کي ڳوٺ محمود خان لغاري لڳ، ابراهيم شاھ واري مشهور قبرستان ۾ دفن ڪيو ويو، جتي سندس قبر تاريخ وفات جي ڪٽبي سميت موجود آهي.

(۱) هن طرح: »وفات يافت قبله حقيقي ڪمبرءِ تحقيقي مرحوم مغفور حمل فقير لغاري

تاريخ ۲ ماه صفر سنه ۱۲۹۶ بشب شنبه از دارالمانى بطرف عالم جاودانى رحلت نموده - انا لله و انا اليه راجعون - بنده محمدرحيم لغاري«.

اولاد

حمل ۾ شاديون ڪيون. پهرئين گهر مان هڪ پٽ ۽ هڪ نياڻي ٿيس. ۽ ٻئي گهر مان ٻه نياڻيون. پنهنجي پٽ تي ساڳيو پنهنجي والد وارو نالو ”رحيم خان“ رکيائين. رحيم خان جي سوانح حيات هن ڪتاب جي آخر ۾، ضميمي چوٿين هيٺ، ڏسڻ گهرجي. ميان محمد رحيم خان کي هڪ پٽ ٿيو، جنهن جو نالو ساڳيو پنهنجي والد وارو ”حمل خان“ رکيائين. سندس هي فرزند ننڍي ۽ چمار ۾ ميان محمد رحيم جي حياتيءَ ۾ ئي گذاري ويو. ميان محمد رحيم کي ٻيو ڪوبه اولاد ڪونه ٿيو ۽ انهيءَ ڪري نرينهه اولاد مان حمل خان جي پوري پڌري ڪانه ٿي؛ البته سندس ٻن نياڻين جو اولاد اڃا تائين موجود آهي، جنهن لاءِ حمل خان جي ڪٽنب جو ڏنل شجر و صفحي نئين تي ڏسڻ گهرجي.

(۲) شعر و شاعري

شاعريءَ جي ابتدا

حمل ننڍي هوندي کان ئي هڪ ذهين ۽ سليم الطبع ڇوڪرو هو. تعليم وٽر سندس ذهن ۽ ذڪاوت کي کوليو ۽ هن فارسي شعر سان روشناس ڪرايو. ٻئي طرف شاعريءَ جي ذات خود حمل جي گهر ۾ موجود هئي. سندس والد رحيم خان هڪ نڪته سنج ۽ خوش طبع شخص هو ۽ گاهي بگاهي پنهنجن انوڪن خيالن کي سنڌي شعر ۾ نهايت دلچسپ نموني ۾ ادا ڪندو هو. ننڍڙي حمل کي پهريائين غالباً پنهنجي والد جي دلچسپ بيتن تي شاعريءَ ڏانهن مائل ڪيو.

رحيم خان (بتمديق حمل) ان وقت جو هڪ سٺل ٻڌل شاعر هو: ”شاعر هو ۽ ڀروچ سو سنڌ سيري ناري“. سندس بيتن جو پور ذخيره هن وقت تائين محفوظ نه رهيو آهي؛ البته مارئي جي سر ۾ سندس هيٺيان ٻه بيت - جنهن ۾ عام نظريي جي برعڪس، هن ظريفانه نموني ۾ مارئي تي ميار رکي آهي - حمل خان جي بياض ۾ سندس پٽ ميان محمد رحيم جي هڪ اکرين قلمبند ٿيل آهن:

۱- مارئي تي ميار، حڪمي آهي هڪ-ٿي،
 نڪو آندائين هاڻ سان توڙي ٻچو-ٻار؛
 عمر کي ڀي هو جوش جوانيءَ جو، ٻيو هو دنيا دار؛
 هر جڏهن اولي ڏٺي اٽ تي ايندو سان اختيار،
 تڏهن ٻن ڏي ٻوڪي کي تون پاسي ٿي پنهور،
 ٻا ست ڪري شهر ڏي تون ڪولي ڪر ڪوڪار؛

توڪي بهر هئي هاسي ۾، مٿان ٻڌي ڪو ٻڪرا؛
 نه تان هان هئي ڪوه ۾، مري ٿي ۽ موچار؛
 توڙي ڪوس چڪيا ٿي قصد مٿن، جنهن ۾ گهڙا ٻه ڪي چار،
 تڏهن ڪي رنڊائينس ”رحيم“ چئي، ڙي کاڌي جي خوارا
 هر سڀ لڄائشي پانهنجا، هو جي بهريا ٿي پنهورا،
 ڪٽشي ڪونه انڪار، چڙهي ويٺين ۽ چانگي ٿي!
 ۲- چڙهي ويٺين ۽ چانگي ٿي، هاري! وجهي هٿ،
 توڙي ڪسي ٻڪري، ته ٻي چوري لست،
 توکڙن ڪي ڪجهه ايتري هڏن نه ٿي هٿ؛

تو ٻي ڏسي سلايت، اٿائشي ڏسي اٿ ٿي! (۱)

مرحوم حاجي گل محمد خان لغاريءَ (گوت جعفر خان لغاري) خبر ڪئي ته
 جڏهن هي بيت ڪاڇي جي شاعر حيات لغاريءَ (جو ”حيات ٻوڙي“ جي نالي سان
 مشهور هو) جي ڪنن پيا، تڏهن هن جواب ۾ هڪ بيت چيو، جنهن جون ڪي
 مصراعون هي هيون:

جڏهن عمر ڪنئي هئي مارئي، تڏهن چارڻ هئا چوڌار،
 شاعر عبداللطيف هو، جنهن ڪي هئي گجهه جي خبر چار،
 هر ڪنهن به ڪچو نه ڪيو، مارئي ڪي ساري سڀ ڄمار؛
 تون شاعر آهين ڪينڪي، آهين اباڻو ٻارا!

هن بيت ۾ حيات اڳتي هلي رحيم خان تي جلهه ڪئي ۽ کيس ننڍيو. حيات
 جو اهو بيت جڏهن حمل خان وارن تائين پهتو تڏهن شايد رحيم خان گذاري ويو
 هو (۲)، انهيءَ ڪري حمل خود حيات جي مٿين بيت جو جواب ڏنو:

شاعر آهين ڪينڪي، هر آهين اناڙي،
 شاعر هو ٻروچ، سو سنڌ سيري ناڙي،
 تنهن کان توڪي ڪيئن لڳي، آحق اماڙي؟
 جان آهين ميت مارئيءَ جو، جان عمر جو پاڙي،
 ڪٽئين هوند ڪياڙي، جي حاضر هئان ”حمل“ چئي!

انهيءَ تي وري حيات جواب ۾ هڪ سخت بيت چوائي موڪليو، جنهن جي

جواب ۾ حمل چيو ته

(۱) سلايت: هي لفظ اصل نسخي ۾ صاف لکيل ناهي. پڙهڻي اهائي معلوم ٿئي ٿي.
 شايد بمعني سوڀهن سلايت - موچارائي - سهڻائي. آڏائشي: (اڏائڻ مان اسم) اڏاڪي - اڏانگ.
 (۲) جنهن ته حمل خان جي هينئر مصرع نه گمان نڪري ٿو ته ”شاعر هو ٻروچ - سو - لڳ“

شاعر آهين ڪينڪي، آهين رگسي جهنگ،
ڪين ڇڏين ٿو پانهنجي، اها ٿيڙي ۽ ٺڪ،
پنهنجا ڪتا، پنهنجن کي چتا وجهه ۾ چڪ،
ڪپيان هوند ٺڪ، جي حاضر هئان ”حمل“ چئي!

ان بعد ٻه ڪي سوال جواب هليا: ٻه حمل ڪي به هاڻي خبر هئي ته حيات
خود لغاري آهي ۽ حيات ڪي به معلوم ٿيو ته حمل خان وارا لغاري آهن - انهيءَ
تي پنهي مان ڪنهن هڪ آخر ۾ هيئن چواڻي موڪليو ته
لام، غمين، ري جو بهر هو سماءُ،
چير حرف پيا، بهر ادب اٿم الف جو.

”چير حرف پيا“ ۾ اندروني اشارو ”ل“ ۽ ”غ“ بعد ”و“ طرف آهي،
جنهن موجب لفظ ”لغور“ ٻنجي ها؛ مگر لام ۽ غمين بعد لفظ ”لغاري“ ۾ الف
آهي، ۽ انهيءَ الف جي سرم ڪان ٿي ڇڻ شاعر مڙي وڃي ٿو.
حمل جي مٿين بيتن مان معلوم ٿئي ٿو ته شاعرانه سگهڙ پائيءَ جي ميدان ۾
سندس اها هڪ اوڻلي ڪوشش هئي. اهڙيءَ طرح شروع ۾ هو گهڻي بگاڙي ڪن
خاص واقعن تي مذاحمه بيت بنائي ٻڌندڙ لاءِ دلچسپيءَ جو سامان پيدا ڪري ڇڏيندو
هو. مثلاً، درياخان بلوچ (جنهن کي حمل هيٺين بيت ۾ سندس اڌ نالي ”درو“
سان سڏيو آهي) وڃي نوڪري ڪئي ۽ رشوت جا پئسا گڏ ڪري اچي عشقبازي
ڪرڻ لڳو. هڪ دفعي ڏٺي نالي شيرير چوڪري جي صلاح سان، درياخان ڪنهن
دلالي تي اچي هڪ پير جي وڻ هيٺان ويٺو، جنهن ۾ ڪڪرن جو شاهي مانارو هو.
درياخان جئن اچي ويٺو ته ڏٺي به ڪٿي ڪڪرن ۾ ڪڙو هنيو ۽ ڪڪرن اچي درياخان
کي کنيو. اتي انهيءَ چوڪري وٺي هل مجابو ۽ درياخان به سڄو ڏنگجي هئي
ڳڙو ۽ مس مس جند ڇڏيائين. انهيءَ واقعي تي حمل سرائڪي ٻوليءَ ۾ مٿس سٺ
ٺاهي، جنهن جا ڪي بند هن طرح هئا:

ٺيڙڪي ٺاه ڪٽڙياسه لوڪر،
روزي ويڇ ڳيڙياسه روڪڙ،
ريڙي رن ڏڙيانيسر ڏوڪڙ،
چنگي جاءِ پوشيدا پٿر،
چيڻا سار چٽلايس ڪڪر،
ڏٺا ”ڏٺي“ ٻڌس هڪر،
ٻه ڪيا ”درو“ چٽ ڪي چوڪر،
آڪي ”حمل“ ايوين،

لڪ لعنت هو وٺي ٿو ٻين،

اها سوپ کڻي ول ڪيون!

خود حمل ٻان جڏهن مجازي محبت جي دام ۾ گرفتار ٿي پيو، تڏهن پنهنجي جذبن جو اظهار پڻ انهيءَ ابتدائي شاعرانه انداز ۾ ڪيائين. مثلاً هڪ دفعي چيائين ته (۱)

پريان سندي ٻار جي، جي ڪٿي اچي ڪاري،

ته هوند سڀ لغاري، ان ڪٿي تان قربان ٿيون!

وري رقيب تي چوه چنديندي چيائين ته (۲)

هڪ جو دڙد دڙورنگا ڦردا، روءِ سِيَهَ ريزالا: هيسر مَنهن ڪالا!

چُفلي چول چلاوت دا هي چُفل چُتو ڪون چالا: هيسر مَنهن ڪالا!

آخر لوڏ لَنگهيسُون؟ حمل! مار پيتو ڪون پالا: هيسر مَنهن ڪالا!

هڪ رات محبوب سان ملڻ جو واقعو به ساڳئي ظريفانه انداز ۾ بيان ڪيائين:

درد، فراق، فڪر ڪر فوجان، جان جگر وچ جُستَ،

ساري رات ڪڙا سڙڪاوان؟ دلبر دے در آتَ،

ڏيک سڳون ڊرڪ ڏاڙهڻ ڪيتَ، ڪڙے ڪڙڪارن ڪيتَ،

تنهن ڪيتَ تون قربان حمل! جنهن دوست جڳائے سَتَ!

اهي مٿيان محض بياني بيت، حمل جي اوائلي نظر جي ساک ڀرين ٿا، پر تنهن هوندي به انهن ۾ سندس ”شاعري“ جي جهلڪ موجود آهي. ڀانئجي ٿو ته مجازي عشق جي مهميز ٿي حمل جي شاعرانه شعور کي ڪوليون، ازان سواءِ حمل جي خوش قسمتي هئي، جو کيس ڪن استاد شاعرن جي رهنمائي نصيب ٿي، جنهنڪري سندس شاعري بلند درجي کي وڃي پهتي.

استاد شاعرن جو اثر

حمل پنهنجي وقت جي اڪثر قادرالڪلام شاعرن جي شعر جو مطالعو ڪيو ۽ ان کان متاثر ٿيو: خاص طرح مولوي لطف علي ۽ خليفي نبي بخش جي ڪلام جو حمل جي شعر تي ڪافي گهرو اثر پيو ۽ اهي ٻه بزرگ ڪنهن حد تائين حمل جا چڻ حقيقي استاد هئا.

(۱) هي بيت مقامي روايت موجب متفق طور حمل ڏانهن منسوب آهي. بعد ۾ ٻين سگهڙن به ساڳهي هن بيت جا مختلف نمونن ۾ تبديلي ڪيا. هي بيت بياض ۾ لکيل ناهي.

(۲) هي بيت صدي روايت موجب، حاجي جمال خان کي مير رستم خان ٽالپر جڻو جي (تعلقه، روھڙي) واري ٻڌايو: بياض ۾ لکيل ڪونهي.

(الف) مولوي لطف علي ۽ حمل . مولوي لطف علي ، بهاولپور رياست (ڳوٺ) بهادرپور لڳ قصبو ” سوء مبارڪ “ متصل موجوده اسٽيشن ڪوٽ سماههه (جو مشهور شاعر ۽ حمل جو وڏو همعصر هو . لطف علي سرائڪي زبان ۾ ” سيف الملوڪ ۽ بديع الجمال “ جو قصو پنهنجي سحر آميز شاعريءَ ۾ نظر ڪيو ، ازان سواءِ سرائڪي زبان ۾ انوکي قسم جا ” ٻٽا ڏوهيڙا “ (دهرے دهرے) يعني چار ٽڪا بيت نهايت دلپذير پيرايي ۾ چيا . جنهن ته جوانيءَ تائين حمل خان اتر سنڌ ۾ سبزل ڪوٽ ۾ رهيو هو ، گمان غالب آهي ته انهيءَ عرصي ۾ ئي لطف علي جو سحر آميز شعر سندس ڪنن تي پيو ۽ اهو ڪلام ئي حمل خان جي سرائڪي شاعريءَ جو بنيادي ڪارڻ بڻيو . لطف علي ، حمل جي وقت ۾ به زنده هو ، مگر هو عمر رسیده هو ۽ حمل خان جي نئين جواني هئي . مرحوم ميان شير محمد خان لغاري (ويٺل ڳوٺ گل محمد لغاري تعلقي شهداد پور) جو پاڻ سرائڪي ٻولي جو هڪ سگهو شاعر هو ، تنهن چيو ته ” منهنجو والد (غلام شاه) حمل خان جو گهڻو صحبتي هو ، ساڻس حمل خان پاڻ خبر ڪئي ته آءٌ لطف علي جي ملڻ لاءِ خود سندس ڳوٺ ويس ، مگر منهنجي پهچڻ کان اڳ هو گذاري ويو هو . “

لطف علي جي ڪن چونڊ بيتن جي پاران حمل پنهنجا بيت چيا ، جن ۾ چڻ ته لطف علي جي ڪن چونڊ بيتن جو مقابلو ۽ معارضو ڪيائين . ازان سواءِ لطف علي جي سيف الملوڪ جي قصي جي پاران پاڻ وري هڪ مختصر مثنوي ” قصه سري جمجمه سلطان : معجزه حضرت عيسيٰ عليه السلام “ جوڙيائين (۱) . انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته لطف علي پنهنجي نج سرائڪي زبان سان پنهنجي شعر کي زياده مؤثر بنايو . حمل خان جي زبان ، سنڌي - سرائڪي هئي ، انهيءَ ڪري لطف عليءَ جي مقابلي ۾ ، کيس هن زبان جي گهراڻيءَ ۾ ٽپيون هئي خاص محاورن ۽ لفظن جي شاعرانه هوج پيدا ڪرڻ ۾ دشواريون هيون ؛ مگر انهيءَ هوندي به حمل خان پنهنجي سرائڪي شعر کي لفظي هوج خواه تخيل جي لحاظ سان اوج تي پهچايو .

حمل پنهنجي بياض ۾ لطف علي جا ڇهه چونڊ بيت لکيا آهن ۽ انهن جي پاران پنهنجا چيل بيت به قلمبند ڪيا آهن . لطف علي جي هر هڪ بيت جي مٿان ڳاڙهيءَ مس سان ” بيت لطف علي “ لکيو اٿس ، جنهن جي پويان ” تتبع حمل فقير لغاري “ جي عنوان سان وري پنهنجو بيت ڏنو اٿس . اهي جملي بيت قدرتي وضاحت سان هيٺ ڏنا وڃن ٿا - نه فقط انهيءَ لاءِ ته پڙهندڙ هنن ٻن استاد شاعرن جي لياقت جو مقابلو

۴ موازنو ڪري سگهن، مگر انهيءَ لاءِ به ته حمل واسطي مولوي لطف عليءَ جهڙي ڪهنه مشق استاد شاعر جا وائ سنواري آهي، انهيءَ جو به قدري اندازو ٿي سگهي.

لطف علي پنهنجي محبوب جي مجازي تعريف ۾ بيت چيو:

۱. نئين سياه سريجن دے ھين سھڻون مست مدار ڏوھين
۲. مينت، ميرگھت، چوڙ بحر بر چمن تيڏے اقدام ڏوھين
۳. دارا نئين سلطان سڪندر، در دے خاص غلام ڏوھين
۴. يارب! لطف علي ڪون شوقتون ميل شتاب اسار ڏوھين

هن بيت جي ڀران حمل خان - بيت چيو ته

۱. ناز پريسي دے نئين سدائين مے ٻين ھين مستان ڏوھين
۲. جادو جلوه دار جنگاور، سرڪش ھن سلطان ڏوھين
۳. خون ڪيٽي نيت ڪيو ڦير دے پرور دے پھلوان ڏوھين
۴. ڪتر ڪتر آون درد مندان تے جنگ آئين جولان ڏوھين
۵. پھلے لحظے نال لئيندے عاشق دے جند جان ڏوھين
۶. ماھي، ميرگھ مطيع ٿئي ست بحر آئين بيان ڏوھين
۷. ڏند لبان ڪون ڏيک لچائي موتي تھن مرجان ڏوھين
۸. ابرو آڪيان دلبر ديان گڏ مسجد تين ميخان ڏوھين
۹. چين جين دے تابع ٿئي ”نففور“ اتين ”خاقان“ ڏوھين
۱۰. ”نادر“ تين ”بھرام“ بھادر، در دے ھن دربان ڏوھين
۱۱. قيد ڪيئن ڇا دار زلف دے، جين اتين انسان ڏوھين
۱۲. نور پري رخ روشن ٿئون ٿئي شمس قمر قربان ڏوھين
۱۳. پتھ ڪول آئين ڪجھ ٻول ملا ڪر عاشق تے احسان ڏوھين
۱۴. نال ”حمل“ دے باز مليا، ٿئي باغ زمين آسان ڏوھين

لطف علي ۽ حمل خان جي هنن بيتن کي پيٽن سان معلوم ٿيندو ته لطف علي زياده بليغ آهي ۽ ٿورن لفظن ۾ گهڻي معنيٰ پيدا ڪري سگهي ٿو؛ ان جي پيٽ ۾ حمل زياده فصيح آهي ۽ انهيءَ ڪري ڪنهن به ڳوڙهي خيال کي آسان ٻوليءَ ۾ ادا ڪرڻ لاءِ فطرتاً ڊگهي عبارت استعمال ڪري ٿو. مثلاً لطف علي پنهنجي بيت جي پهرين ٻن مصرعن ۾ محبوب جي سهڻي صورت، خاص طرح سهڻن اکين، کي ساراهيو آهي؛ ٽيءَ مصرع ۾ هر توڙي بحر جي ڪائنات (مڇي ۽ هرڻ) کي محبوب تان قربان ٿيندڙ ڄاڻايو آهي؛ چوٿين مصرع ۾ انسان مان وڌن شهنشاهن کي سڄڻ جي غلامي قبول ڪرائي آهي؛ ۽ پنجين مصرع ۾ لطف علي پنهنجي حقيقي حب جو (قائمي جي لاءِ مان) اظهار ڪيو آهي. حمل خان جو بيت ڏيکيو آهي،

مگر اڪڻ خيال آهي ئي ساڳيا لطف علي وارا آهن - يعني محبوب جي سهڻي صورت جي تعريف (مصرع ۱-۷، ۷-۷)، پهر ۽ پياپان جي رهندڙن جي فرمانبرداري (مصرع ۵)، وڏن شهنشاهن جي قرباني (مصرع ۸-۹) ۽ پنهنجي حب ۽ ارادي جو اظهار (مصرع ۱۲-۱۳). حمل خان اهو بيت سگهو ۽ حيدر خان لغاري (گوت جعفر خان، لغاري، تعلقو سنجهورو) ڏانهن ڏياري موڪليو ۽ حيدر خان جڏهن ”هائي“ ويو، تڏهن حمل خان پڇيس ته ”ادا! اسان جي سوکڙي اوهان ڏانهن آئي هئ“ حيدر خان چيو ته ”ها ادا! اها اسان کي ملي؛ پر ڀڙائي صاحب چيو آهي ته جي سو مليئي مال، ته پوڄارا پُر ٿين“: لطف علي فقط چئن مصرعن ۾ محبوب جي سڀني اندامن کي ساراهيو آهي، مگر تون پنهنجي هيڏي ساري ڊگهي بيت ۾ به محبوب جي منهن جي تعريف کان ٻاهر ٿي ڪونه نڪتو آهين: ڇڻ ”چاڪي ڏاند وڇايا، ول ول قلعي آيا“ وري وري پيو محبوب جي صرف رخ ۽ چهر جي تعريف ڪرين!“ انهيءَ تي حمل خان جواب ڏنو ته ”ادا! مون پيشڪ وڏي غلطي ڪئي آهي جو من جي سهڻيءَ تصوير کي وري وري ساراهيو آهي!“ (۱) يعني سندس مطلب هو ته اعتراض ڄايو آهي. حقيقت ۾ اهو اعتراض، جن اسان شروع ۾ چيو، انهيءَ حد تائين صحيح آهي ته حمل خان ڪنهن به هڪ خيال کي ورجائڻ لاءِ البت ڊگهي عبارت استعمال ڪري ٿو؛ مگر انهيءَ سان گڏوگڏ هي به صحيح آهي ته حمل خان پنهنجي انوکي تخيل سان نيون نيون معنائون پيدا ڪري ٿو. مثلاً مٿين بيت ۾ ”اهرو اڪيان دلبر ديان، گڏ مسجد تين ميخان ڏوهين“ (يعني محبوب جا گول پروڻ ڇڻ مسجد جا محراب آهن ۽ اڪيون ڇڻ شراب جا ٻيلا - ۽ انهيءَ ڪري محبوب جي رخ ۾ مسجد ۽ ميخان يا ڀارسائي ۽ رندي ٻئي گڏوگڏ سمايل آهن) هڪ پيمثال تشبيهه آهي، جا ”غالب“ جي محض تمنا (”مسجد کي زير سايه خرابات چاهئي“) جي مقابلي ۾ هڪ عملي تصوير ۽ عيني مشاهدو آهي. ازان سواءِ هن ساڳئي بيت ۾ حمل خان مصرع ۶ ۾ معدنيات کي، مصرع ۱۰ ۾ انسانن سان جنن کي، ۽ مصرع ۱۱ ۾ آسمان جي بادشاهن يعني چنڊ ۽ سج کي سڃڻ جي سونهن آڏو هيچ ثابت ڪيو آهي. لطف علي جي ننڍي بيت ۾ انهن ڏي ڪوبه اشارو ڪونهي.

لطف علي جي ساڳئي مٿين بيت جي ڀرڻ، حمل پنهنجو ٻيو هيٺيون بيت به بياض ۾ قلمبند ڪيو آهي، جنهن جي آخري مصرع بالڪل لطف علي جي مٿين بيت جي آخري مصرع سان موافق آهي:

ماڻ پٿريا محبوب ويڪي ڇا ناز ڪنئون خوش ٿين ڏوهين
پيا ٻاجه ڪنئون ڇو ڇو ڇو شفت ڪر شفتين ڏوهين:

(۱) بصديق زباني مرحوم حاجي گل محمد خان ولد حيدر خان لغاري.

تنهن ساعت تون سِر جان فدا، قربان ڪَـرَـان ڪَـوَنـيَن ڏُـوهِـن
 ٺهر درد ڪَـنُونِ آزاد ٿيـمُونُ، دلشاد رَـهون دِن رَـين ڏُـوهِـن
 ڇاڻ مراد مئسٽر ٿيوسے، حاصل حج حَرَمَين ڏُـوهِـن
 يارب! مَـيـهـر لُون مَـيـل ”حـمـل“ ڪُون هـز دَم ڪڏ حـنـين ڏُـوهِـن

لطف علي هيٺين بيت ۾ اندروني قافين جي وارو وار جي نئين صنعت ڪم آڻيندي، مجازي محبوب جي تعريف ڪئي ته

۱. ميرا دلدار، موهن منٺار، يگالہ يار، نهين ييمار،
 سدا سيمار، ڪـرے بادشاهيان؛

۲. اکين پُر رنگ، دروني دنگ، ڪُهَن اڙنگ،
 ڪر نيت جنگ، سدا سِر سنگ، گهٽن سِر واهيان؛†

۳. سچ پُر نور، سدا پُر پور، ڏِـلے چڪچور
 ٿيوے هر حور، منگهن مخور، سهيان مل آيان؛

۴. ”لطف“ دے گل، زلف دے ول، پوون پل پل،
 نہ رهيئي ڪل، سچن آن ٿل، چريان پُر واهيان.

حمل هن بيت جي تتبع ۾ چيو:

۱. ميرا دلدار، ملنا منٺار، آوے غمخوار،
 سَنان ڪم ڪار، ويڪان مک يار دا.

۲. وِڪالے چَـر، جڏان جنهن دم، وچن سڀ غم،
 جے ڪولے خس، زلف دي تار دا

۳. اکين پُر نور، سدا مخور، گهٽيندان گهور،
 ڪرن دک دور، پره بيمار دا

۴. جڏان رک شان، پچاوے بان، چٽن پيڪان،
 گهٽن گهمسان، پريم پيڪار دا

۵. ٿرے جب نور، لچاوے مور، دليين دا چور،
 نيوے ڪس زور، اهو اختيار دا

† اصل: ڪُهَن اٿسنگ.....ڏسن سر واهيان. اسان جي پڙهڻيءَ جو مدار عام روايت

۶. جڏان بهر ڪول، زبان ڪون ڪول، ٻوليندا ٻول،
 ڪران سر گهول، مٺي گفتار دا
 ۷. حمل دا حال، مٺي في الحال، ڪري ڪو پال،
 مٺي مٺن نال، وڃي دڪ ڌار دا
 ظاهر آهي ته حمل جي هن بيت ۾، لطف عليءَ جي بيت کان هڪ اندروني
 قافيو گهٽ آهي، مگر حمل به نهايت نزاڪت سان پنهنجو بيت لطف عليءَ واري بيت
 سان ملايو آهي.

هيٺين بيت ۾ لطف علي نازنين جي لاڏءَ ناز جو نقشو چٽيندي چوي ٿو:
 رڪنل چڪليٽان^۱ ستهج ڪنون، هڪ ناز پريان ڪر حلقه
 آچلن دست دماغ سיתי، سير لوڏ چلاون هل ڪي
 دردمندان دا ويڪڻ سיתי، دهل وڃي هانءِ هل ڪي
 سهڻي صورت حور جيهي، پيا نور ڏيندا هي جهلڪي^۲
 ڪوڙا بار بره دا لطفا! ڪنهن احسحق ليکي هلڪي
 هن بيت ۾ ”اچلن دست دماغ سיתי“ واري تصوير بي نظير آهي، جنهن جو
 مثال ملڻ مشڪل آهي. ازان سواءِ لطف علي جا خاص لفظي نزاڪت رکي آهي، سا
 صنعت تجنيس جي۔ جنهن موجب لفظ حلقتي (زرا، ٽولا)، هل ڪي (هلي ڪري)
 ۽ هلڪي (هلڪو، ٿوري وزن وارو) استعمال ڪيا اٿس. حمل پنهنجي هيٺين بيت
 ۾ محبوب جي دلبري ۽ پنهنجي خستہ حواليءَ جو ذڪر ڪندي، لطف علي جي ساڳئي
 قافئي مٿان ڏيڍو قافيو ملائي چوي ٿو ته

۱. جهل ڪي قيد ڪيتي دل ميري، دلبر يار جاني ڏي جهلڪي:
- تنهن نون ڪونه سگهي ڪو جهل ڪي!
۲. ول ڪي پچ زلف دے گهٽيئي، يار سچن ڏي ول ڪي:
- مشڪل ڦير چئن هن ول ڪي!
۳. مٿل ڪي انگ پيوت ڪڙياسے، راه سچن دي مٿل ڪي:
- چٽيندو بار بره دا مٿل ڪي!
۴. هل ڪي هيانو حمل دا ويندا، يار پچئون^۳ جي هلقے:
- ٿيئون درد ميلدے غم هلڪي!

↑ هن بيت جي عام روايت ۾ هيءَ مصرع وڌايل آهي، مگر بياض جي ڏنل پڙهڻيءَ ۾
 لڪيل ڪانهي.

- (۱) جهل ڪي = جهلي ڪري؛ جهلڪي = جهلڪا۔ تجلای: جهل ڪي = منع ڪري.
- (۲) ول ڪي = وري وري ڪي؛ ول ڪي = ڪي ور ڏيئي؛ ول ڪي = وري ڪڏهن.
- (۳) مٿل ڪي = مٿي يا لائي ڪري؛ مٿل ڪي = رستو جهلي؛ مٿل ڪي = ڪي مله يا پهلوان.
- (۴) هل ڪي = هلي ڪري؛ حلقتي = حلقا يا ٽولا؛ هلڪي = هلڪا ٿين۔ ٿورا ٿين.

صنعت تجنيس جي لحاظ سان حمل هن بيت ۾ لطف علي کان وک وڌائي رکي آهي.
 لطف علي عشق جي اوکي وات ۽ پنهنجي ناتوانيءَ جو حال، محبوب جي
 زباني هن طرح بيان ڪري ٿو:

دلبر آکيا: درد مندي دا پيشا هت نه آيئي! آکير: خوب جيوين فرمايئي!
 ڪيئون توڙ ٺهيسين؟ ايه جو عشق اڙانگا لايئي؟ آکير: خوب جيوين فرمايئي!
 باري ٻار ٻيره دا احمق! ڪيئون ڪٽر سرتي چايئي؟ آکير: خوب جيوين فرمايئي!
 منزل دور، لطف! تون لاغر، گورا ٻار آنايئي؟ آکير: خوب جيوين فرمايئي!
 حمل ساڳي ڳالهه، ساڳئي قافيي مگر نئين رد يفي سان، هن طرح ٿو ورجائي:
 دلبر آکيا: درد مندي دا خام خيال پڪايئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي!
 پربت پنڌ اٿانگا اوکا اهو پير جنهن وچ پايئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي!
 مشڪل نينهن ٺاهڻ نازڪ، ايه جو عشق آتو سرائيئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي!
 ورج "عشاقان عيب اهو جے پچتے وک ولايئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي،
 مردان دي وچ مرد هوسين جے اگتي آب آنايئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي!
 مار قدم ڪر همت حمل! چايئي سو هن چايئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي!
 لطف علي، هن خيال کي فرض ڪندي ته "جيڪڏهن هڪ دفعي دوست
 جو ديدار حاصل ٿئي ته جيڪر ڇا ڪئي ڪجي"، چوي ٿو:

جان، جسا، تن، ساه، تصدق سر قربان ڪجيوے:
 جے وت هڪ لڳه دوست وکيوے†
 عاشق مست مدار جيها پُر جمار شڪر دا پيوے:
 جے وت هڪ لڳه دوست وکيوے
 لؤن لؤن دے وچ جند هووے، ايه روح رنجاوڻ جيوے:
 جے وت هڪ لڳه دوست وکيوے
 تان چوڙ وچن غم درد سہے، غير لطف علي خوش ٿيوے:
 جے وت هڪ لڳه دوست وکيوے
 هن ساڳئي خيال کي حمل هن طرح ٿو ورجائي:
 جان ڪران قربان سڄڻ تون، جيءَ، جسا، جند ساري:
 جے وت يار ملے هڪواري
 ويسک پٽوڻ دلشاد ٿيوے، برباد وچے يماري:
 جے وت يار ملے هڪواري

† يعني: جيڪر هڪ لڳا يا هڪ دفعو دوست ڏسجي.

دشمن پي سڙ سوز ڪنن، تنهن ماڳ ٿيئون مُرداري:
 جے وت ٻار ملے هڪواري
 تان حال ”حمل“ ٻه نال سڄڻ دے، آپ ڪري اظهاري:
 جے وت ٻار ملے هڪواري.

يعني ته جيڪڏهن هڪ دفعو ٻار ملي ته جيڪر هيئن ٿئي ۽ هيئن ڪجي.
 لطف علي جي بيت ۾ به اهو ساڳيوئي خيال سمايل آهي. مگر حمل پنهنجي هيئن
 بيت ۾ وري هن سک ۽ سڌ جو پاڇاندو ڄاڻجي، نئون نقطو نروار ڪري ٿو ته
 جيڪڏهن ٻار اچي ته هوند هيئن ٿئي ۽ هيئن ڪجي، پر جي اچي ته!
 سڄڻ آوے سڀ سک ٿيئون، وڃن ڌڪ ڏولاوے: پر جے آوے!
 سوز فراقان ساڙ ڪهتے، سے سکے ٿيئون ول ساوے: پر جے آوے!
 هڪ دم دلبر ڪول پتهے تان درد الر غم جاوے: پر جے آوے!
 حمل! حمد هزار پڙهان جے چاءُ ڪجي گل، لاوے: پر جے آوے!
 ”پر جي آوي!“ واريءَ هي شاعرانه نزاکت صرف حمل جي خوش طبعي ۽
 خوشگويءَ جو نتيجو آهي، جنهن هن بيت کي بي بها بنائي ڇڏيو آهي.
 لطف علي هيئن بيت ۾ پنهنجي خوشي ۽ ڪاميابي ۽ رقيب جي ناڪامي ۽
 نامراديءَ جو ذڪر ڪري ٿو ۽ آخر ۾ پنهنجي دوھڙن (بيتن) جي مقبوليت جو
 اعلان ڪري ٿو:

ڪنهن داغ دروني دے، سے ڪٿي منن ٿون دور ٿئے (۱)
 دشمن دعوبدار سڀني سڙ غميرت وڃ ڪلبور ٿئے
 ڏر درڪاه الاهي دے وڃ سخن ميڏي منظور ٿئے
 لطف علي دے دھري دوھڙے وڃ ملڪان مشهور ٿئے. (۲)

حمل به هن ساڳيءَ معنيٰ ۾ چوي ٿو:

بهر سڀني منن نال سڄڻ اڃ، گهرے وڃ گفتار ٿئے
 ڪون ذوق زباده هويا، پاسے گرد و غبار ٿئے
 حامد مبتلاڪ سپے پُٺ غميرت دے وڃ غار ٿئے
 معجب مليا ممنون ٿيوسے ڇورخ باغ بهار ٿئے
 هندي بيت حمل دے ٻاروا عالمر وڃ اظهار ٿئے (۳)

(۱) منن ٿون = منن تون = مون تان (۲) دھري دوھڙي = پيٽا دوھڙا يعني هي
 چار ٽڪا بيت. (۳) هندي يعني هندڪي، لهندا يا اٽڪي ٻولي.

هنن بيتن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته حمل نه فقط مولوي لطف علي جو تتبع بلڪ شاعرانه معارضو ۽ مقابلو ڪيو آهي ۽ ڪن خيالن ۾ وڌائي رکي آهي. مگر جنن ته هر خيال جي شروعات لطف علي ڪئي آهي، انهيءَ ڪري وري به سندس ترازو گهرو آهي - ڇاڪاڻ ته ”الفضل للمتقدم“. انهيءَ خيال کان مولوي لطف علي، سرائڪي شاعريءَ ۾ ڇڻ حمل جو حقيقي استاد آهي..

(ب) خليفو نبي بخش ۽ حمل. حمل خان جو ٻيو حقيقي استاد خليفو ميان

نبي بخش صاحب هو. ميان نبي بخش پير سائين محمد راشد روضي ڌڻي رحه جو خليفو هو ۽ خود لغارين جي ساڳئي ”سيرڪاڻي“ قبيلي مان هو، جنهن قبيلي مان حمل خان هو. ازان سواءِ شايد خليفو نبي بخش پنهنجي پٽ احسان علي جي شادي به گهڻو مير ۽ لغاريءَ مان ڪرائي، ۽ جيتريقدر معلوم ٿي سگهيو آهي، اها خاتون، حمل خان جي ۾ ماسات هئي. انهيءَ عزازت ۽ اڄ وڃ سبب حمل پنهنجي بزرگ عزيز خليفو نبي بخش جي صحبتن مان سلوڪ ۽ طريقت توڙي شاعريءَ متعلق ڪهڻو ڪجهه پرايو.

حمل جي خليفو صاحب جن سان سالڪانه صحبت جو هڪ مثال هن کان اڳ بيان ڪري آيا آهيون (۱). خليفو نبي بخش صاحب سرائڪي زبان جو بينظير شاعر هو ۽ پنهنجو ”سسئي پنهنون“ جو مشهور قصو سن ۱۲۵۰ هجريءَ ۾ جوڙي راس ڪيائين. ان کان تيرهن ورهيه پوءِ، حمل سن ۱۲۶۳ هجريءَ ۾ سرائڪي زبان ۾ هير رانجهي جا ست بيت نظم ڪيا، جي ٻن سڄيءَ سنڌ ۾ مشهور ٿيا. مؤلف جي ناني مرحوم ميان لعل بخش خان لغاريءَ چيو ته ناني حيدر خان هڪ دفعي حمل خان کان پڇيو ته حمل خان! تو هير رانجهي کي ڳايو، مگر ڇو ”سسئي پنهنون“ ٿي ڪجهه به نه چيئي؟ انهيءَ تي حمل خان جواب ڏنو ته جهڙيءَ طرح لطف عليءَ ”سيفل بد يعل“ (۲) کي پنهنجي شعر ۾ اوج تي پهچايو، اهڙيءَ طرح خليفو نبي بخش صاحب به ”سسئي پنهنون“ کي اتي وڃي ڇڏيو آهي، جتي ٻئي جي پهچڻ جي مجال ڪانهي: هاڻي منهنجو ”سسئي پنهنون“ جي قصي متعلق چوڻ، ڇڻ شينهن جي پويان ڦيڪاري لائڻ جي برابر ٿئي ها، سا مون ڪانه لاتي. ۱. هن مان ظاهر آهي ته حمل، خليفو صاحب جي شاعرانه فوقيت جو قائل هو.

ثبوت ۾ خليفو صاحب ”هير رانجهي“ جي قصي متعلق به ”سي حرفي“ جا بيت سرائڪي زبان ۾ ڇپا، پر سڄي ”سي حرفي“ پوري ڪانه ڪيائين ۽ صرف ”ص“

ٽالين بيت چيائين (۲). انهيءَ ڪري پاننجي ٿو ته حمل اڃا ميدان خالي ڏسي، ويهي ”هیر رانجهي“ متعلق سڄا ساراسٽ بيت جوڙيا. بيت مان معلوم ٿئي ٿو ته جي بيت خليفي صاحب جوڙيا، انهن جي مقابلي ۾ حمل جا بيت البت گهٽ آهن. مثلاً، حمل پنهنجي ٺاهيل ”سي حرفي“ ۾ ”دال“ جي اکر تي، هیر جي زباني سندس ماءُ کي هن طرح جواب ڏنو آهي:

آڪي ڙي: دال دل ميري دلدار نيشي،
 هور منڻا نيمهين منڻار ڪنون.
 واري وار وڃان تنهن وار آتون،
 جهمن وار ٿيون خوش يار ڪنون.
 گهر ٻار دي ڪار و سار ڏرتي،
 جڏان ڪنن ڪوڪ ٻئي ڪنڌي ٻار ڪنون.
 ڪانهن ڪپ دے ڪپ تين ٽپ هٿين،
 تر ترپ پشيمان ندي تار ڪنون.
 هاڻي ساڳو هیر جو جواب خليفي صاحب جي زباني ٻڌو:
 آڪي ڙي: دال دم قدم تے ياد ماھي،
 رهيا رم صنم سرير مٽيڏے.
 هڪ دل نبي تے دلدار هڪو،
 پنج ست نهين ڪجهه پير مٽيڏے.
 دل شير دلير دے پير ڪتے،
 شمشير سڻي سڻ وير مٽيڏے.
 هڪ جڙ جيي تے نهين پڙ، توڙے
 لک سؤ ستنو سر تير مٽيڏے.
 ”قاسم“ ڪم سڀے ٿل تر ٿے،
 ليکي توڙ ڪنون تقدير مٽيڏے (۲).

(۱) خليفي نبي بخش صاحب جي قلمي رسالي ۾ سي حرفي جا ماھي بيت حرف ”ص“ ٽالون قلمبند ٿيل آهن. ممڪن آهي ته خليفي صاحب سڄي سي حرفي چئي هجي، مگر پوءِ رسالي ڪڍ ڪندڙن کي باقي بيت نہ ملي سگهيا هجن.
 (۲) خليفي صاحب پنهنجي شعر ۾ هر جڳهه پنهنجي مامات ”قاسم“ جو نالو استعمال ڪيو آهي.

ظاهر آهي ته خليفي صاحب جو بيت، خيال جي پرواز خواه الفاظ جي شاعرانه
 بوج جي لحاظ سان، اوچو آهي. اهڙيءَ طرح، هير جي سي حرفي ۾ خليفي صاحب جا
 جملي بيت نسبتاً حمل جي بيتن کان زياده بلوغ ۽ بلند آهن.

خليفي صاحب جي ڪلام مان نه صرف هي سي حرفيءَ وارا بيت حمل لاءِ
 هڪ نمونو ٺهيا، مگر خليفي صاحب سرائڪي زبان ۾ محبوب جي مجازي تعريف ۾
 به ڪي بيت چيا، جي ٻن غالباً حمل لاءِ مشعل راه ٻڌيا. مثال طور خليفي صاحب
 جو هڪ بيت ملاحظه هجي:

محبوب ڏٺوسه خوب، دلين تے دمر گهتے دُر دانا: يار يگانا.

چُنڪيا شوق شڪار شتابي، چا ترڪش تير ڪمانا: ڪرڙ بهانا.

مَن اسادا محبت دے وچ محو ڪيتس مردانا: هر شڪرانا.

دوست دليندا تنهن در آوے جنهن تے راز دانا: به بيانا.

گہل ”قاسم“ دے آڻ گهتيونے گُنْد زلف دا گانا: دست نشانا.

ڪليات جي داستان ستين ۾ حمل جي بيتن مان به ساڳي خليفي صاحب جي
 هن بيت واري خوشبوءِ اچي ٿي.

بهر حال مولوي لطف علي، خليفي جي بخش ۽ حمل جي سرائڪي بيتن کي
 ڀيٽڻ مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل بقاءِ سور پنهنجي هنن ٻن وڏن همعصر شاعرن
 کان گهڻو ڪجهه متاثر ٿيو. هن استاد شاعر به پنهنجي انوکي اسلوب بيان
 سان سرائڪي شعر کي چڱي سیر آڃاريو.

قرائن مان ر ٿئي ٿو ته حمل پنهنجي وقت جي اڪثر قادرالڪلام شاعرن
 جي شعر ۾ ساهو ڪيو، ۽ جيڪڏهن ڪنهن استاد شاعر جو ڪو دلپذير ڪلام
 تي ميس ته انهيءَ تي پنهنجي طرفان طبع آزمائي ڪيائين، ۽ واه جا ڪيائين! مثلاً،
 ميرپورخاص جي ميرن مان مير ميان علي مراد خان (۱)، حضرت علي رضه جي ثنا ۾
 هڪ ٽيهه اڪري جوڙي، جنهن ۾ هر هڪ مصرع ۾ ساڳئي اکر وارا الفاظ استعمال
 ڪيائين:

از الف آمد عطاها: ائما برسر علي

آن اسار، انس و جان را، اول و آخر علي

(۱) معترن استاد حاجي سومر خان (ڳوٺ جعفر خان لغاري) خبر هئي ته ميرپورخاص جي
 مير مسو خان مون کي هن سي حرفيءَ جا بيت پڙهي ٻڌايا ۽ چيائين ته هيءَ ثنا اسان جي ڏاڏي
 مير علي مراد خان جي جوڙيل آهي، جو اسان جي آبائي قبرستان ”چيتوڙي“ (ميرپورخاص کان
 ۸ ۽ ۹ ميل اتر طرف، سنڌڙيءَ جي رستي تي) ۾ مدفون آهي ۽ مٿس قبو آهي.

- ب- برافش برق رو، بر بحر و بر روز، حرب
 بو تراب و بو الحسن بدرالدجی بر بر علی
 ت- تکبر ترک کرده با تواضع تخت گیر
 تاجداران تخت فرمان تابع، قنبر علی
 ث- ثبوت و ثابته و خواند ثنائش جبرئیل
 ثانیء ملک، سلیمان شاه اسکندر علی
 ج- جمشید، "جهان جنات عدن" جاء او
 جانشین، مصطفیٰ بر جابران جابر علی
 ح- حیا و حسن و حلم و بهره او آمد عیان
 حامیء دین، محمد حامد، حیدر علی
 خ- خلیف، خائف و خورشید، چرخ و [حق] نما
 خازن، گنج، خدا و خسرو و خاور علی
 د- دلدار و دلاور دادگر دریای دین
 داور و دیندار دانا هست دانشور علی
 ذ- ذاش از ذریعت زبده حق ذوالجلال
 ذوالحیا ذوالجود هم ذوالجیش زورآور علی
 ر- رفیق، مصطفیٰ در روز، رزم [او] رزم جو
 راست گو هم راسخ و هم رهنا رهبر علی
 ز- زمین و تا زمن در زیر فرمان او زمان
 زینت، دنیا و دین زربخش زیباور علی
 س- سخاوت پیشه و [هم] سرور و سائل نواز
 سالک، سیر، حقیقت ساقیء کوثر علی
 ش- شجاع شمشیر زن بابای او شیر شبیر*
 شاه، شاهان شهر گیر و شافع، محشر علی
 ص- صابر صاف طینت صوفیء صافی نهاد
 صاحب، صمصام دلدل صفت شکن صفد و علی
 ض- ضرب، تیغ، او ضایع کند اهل ضلال
 ضامن و ماضاع دین از ضربت، خنجر علی
 ط- طرح یگانه اندر طبع طائوس، ارم
 طینتش مصدر طهارت طیب و طاهر علی

ظ - ظفر در ظل، دائر در ظهورش ذوالفقار

ظاهر و اظهر بعالم شه مظفر فر علي

ج - عالم عالم و مشهور در عرب و عجم

عابد و عالم، عدیل و عصمت عسکر علي

غ - غالب غازي و غواص، بحر، "هل اتي"

غیبدان، غمزه، غمخور، پیغمبر علي

ف - فیاض و [ذي] فهم فهم، فصاحت مرو راست

فتحند و فتح، لشکر فاتح، خیر علي

ق - قدر، قرب، او قرآن هویدا می کند

قاهر، اعدای دین را قاتل، اژدر علي†

ک - کاشف قرب، او، کرار هر کس بیکسان

کان، کرم و کیمیا، گنجینه گوهر علي

ل - لقب او "لحمک لحمي" له قال الرسول

لائق، لطف و لطافت صاحب، لشکر علي

م - مالک مملکت مشرق مغارب مرتضی

ماهر، معنی مصحف در شکر مادر علي

ن - نبیّت نسب، او، شهد النبی، نزدیک تر

ناجی از نیران ناران نافع و ناصر علي

و - وصی، مصطفی و هو بوالعظمی والا نهال

واصفش وصی و ولی الله بلند اختر علي

لا - لامعه و جهش ز نور، لاشریک

"لا فتی الا" علي شد تکلم افسر علي

ی - یگانه یکدل و یار، محمد بالیقین

یادگار، یوسف و یعقوب را یاور علي

از که آید منقبت آن شه مظفر در بیان

هر چه گفتم هر چه خوانم زان همه برتر علي

وصف اسد الله غالب گر چه ناید در شمار

لیک زان بهتر که کردم در ثنا اشعر علي

نظم، من چون نظم، طغری از کمال، لطف شاه

دارم این امید شد منظور در منظر علي

ها الله العالمين آمين اين يابد مرا
از جناب مصطفي مقصود از بهر علي
سائلم برادر محمد مصطفي بخشي مراد

خيريت اولاد ايمان عمر زوراور علي
هي ۽ ٽيهه اڪري اسان کي اتفاقاً مرحوم ميان قاضي الله داد عباسي بختيارپوريءَ
جي هٿ لکيل ملي، جا هن تاريخ ۲ ماه جمادي الثاني، سن ۱۳۰۹ هـ، اربع ڏينهن،
ميان علي مراد خان (۱) بن غلام شاه لغاريءَ واسطي قلمبند ڪئي. جنهن کان
اڳ حمل جي سوانح ۾ بيان ٿي چڪو آهي، قاضي الله داد عباسي، حمل خان جو
جاء نشين هو، جنهن کانئس هوءَ ڳوٺ مير خان لغاريءَ جي مڪتب ۾ درس تدريس
جو سلسلو جاري رکيو. غلام شاه خود حمل جي شاگردن مان هو. قاضي الله داد
جي هن دستخط نسخي جي بناء تي ڪافي وثوق سان چئي سگهجي ٿو ته هن ٽيهه
اڪريءَ جو ڳوٺ مير خان لغاريءَ ۾ ڪافي چرچو هوءَ غالباً هي ۽ ٽيهه اڪري حمل
جي آڏو به هئي، جنهن کان ئي متاثر ٿي هن ان جي پٺيان سنڌيءَ ۾ پنهنجي مشهور
ٽيهه اڪري (الف احمد چار جو اعليٰ اسد اڪبر علي - الخ) جوڙي (۲).

سنڌ ۾ سرائڪي زبان جي ٻين مشهور شاعرن مان، حسين فقير ديدڙ (وفات
۱۲۹۰ هـ) ۽ حاجي ٽالپر (جي پٺي غالباً حمل جا وڏا همعصر هئا) جي ظريفيانه
ڪلام به حمل کي متاثر ڪيو. حمل پنهنجي بياض ۾ حسين فقير ديدڙ جو سرائڪي
زبان ۾ جوڙيل هڪ ”نصيحت نامہ“ پنهنجي هٿ اڪرين قلمبند ڪيو آهي (۳)،
جنهن جي ڪجهه جهلڪ سرائڪي زبان ۾ سندس جوڙيل ٻن نصيحت نامن (۴) ۾
نظر اچي ٿي. ساڳيءَ طرح حاجي ٽالپر جو هڪ بيت (ڏنڪي ٿور ته ٺوشي پنڪا -
الخ) پنهنجي بياض ۾ قلمبند ڪيو اٿس، ۽ ان جي تتبع ۾ پاڻ به هڪ بيت (ڏنڪي
ٿور ته ڏنڪا پنڪا - الخ) چيو اٿس (۵). سنڌي شاعرن مان فقط عثمان فقير ”سانگيءَ“
جي هڪ ڪافي پنهنجي هٿ اڪرين بياض ۾ لکي اٿس (۶)، مگر عثمان فقير جي
ڪلام جو ڪوبه اثر حمل جي ڪلام ۾ نظر نٿو اچي.

ٻين شاعرن تي اثر

جهڙيءَ طرح حمل لاءِ سندس همعصر بزرگن جي ڪلام راه روشن ڪئي، اهڙيءَ
طرح حمل جو ڪلام به پنهنجي مقبوليت سبب ٻين شاعرن لاءِ هڪ نمونو بڻيو.

- (۱) اصل نسخي ۾: ”علي مراد خان“. (۲) ڏسو: متن ڀاڱو پهريون. (۳) ڏسو: ضميمو ٻيو.
(۴) ڏسو: متن ڀاڱو ٻيو. (۵) ڏسو: متن ڀاڱو ٻيو، ”ناقداڻ ۽ مذاخير اشعار“ هيٺ.
(۶) ڏسو: ضميمو ٻيو.

مولوي عبدالله صاحب لغاريءَ چيو ته اسان پنهنجي وڏن کان ٻڌو ته گهوڻڪيءَ ۾ مشاعرا ٿيندا هئا، جن ۾ مولوي محمد يعقوب لغاري، خليل نالي (يا تخلص وارو؟) شاعر، حمل ۽ ٻيا شاعر شريڪ ٿيندا هئا. ٻيا شاعر پنهنجا اڳ ٿيار ڪيل شعر پڙهندا هئا ۽ حمل کي بروقت ڪا مصرع طرح پيش ڪئي ويندي هئي، جنهن تي هو في البداهه پنهنجا اشعار پڙهي حاضرين کي محظوظ ڪندو هو. اها لياقت صرف حمل ۾ هئي. ا. ه. هن حكايت مان قوي ڪمان نڪري ٿو ته سندس همعصر شاعرن تي حمل جو وڏو اثر هو. سندس سرائڪي زبان ۾ چيل بيت، لفظن جي سٺائي، پيارن محاورن ۽ انوکڻ خيالن سبب سنڌ ۾ عام مروج ۽ مشهور ٿي ويا ۽ هر هنڌ مقبول پيا، جنهنڪري ڪيترن ئي شاعرن ۽ سگهڙن پنهنجي ڪلام ۾ حمل جي نقش قدم تي هلڻ جي ڪوشش ڪئي. هت حمل جي هم ڪير اثر جو پورو جائزو وٺڻ مشڪل آهي، البتہ هيٺيان ڪي مثال هن حقيقت کي قدري روشن ڪندا.

(۱) محبوب جي ڊگهن ڪارن وارن کي جيتوڻيڪ اسان جي شاعرن پنهنجي پنهنجي نموني ۾ ساراهيو آهي، ته به ڪارن وارن جي ڪارن نانگن سان تشبيهه سندن مجازي تعريف جو مرڪزي نقطو بڻي رهي آهي. لطف علي پنهنجي هڪ بيت ۾ محبوب جي ڪنڍون ڪاڪلن بابت چوي ٿو:

بيچ پيچان دے بيچ پئے، جيوين ول ول نانگ ڪنڍل وچ،
هَل هَل ڏنگ ڏنگ نيسنگ چلاوَن، زيب ڏيون وڻ وڻ وچ.

وري ٻئي هڪ بيت ۾ اشارتاً چوي ٿو:

چٽڪ پيا رخسار آتے هڪ وال ڏنر من والا: بشير ڪالا
درد و نديان نون دوڙ ڪرے دُرُ ڪ مارے ڏنگ اڀالا: ڪرے نه نالا

حمل پنهنجو هيٺيون سڄو بيت محبوب جي زلفن کي سَتل نانگن سان تشبيهه ڏيندي چيو:

زلف دراز ميڙے دلبر دے نانگ سيٽه هين سٽے،
ڪاوڻ ڪيٽے پئے چٽه ماري، بيچ گهٽي منهن آتے،
هڪ ڪاڙے، ٻے ول ول ڪاچن متڊر پڙهن جے سٽے،
شابس حمل! آک تنيهان هڪ پاء جنيهان پٽه ڪٽے.

حمل جو هيءُ بي نظير بيت سنڌ ۾ سرائڪي زبان جي ٻين قابل شاعرن لاءِ هڪ نمونو بڻيو. مثلاً، عرضي فقير ماري (تعلقو سنجهورو) پنهنجي هيٺين بيت جي شروع واري مصرع ۾ ئي چيو:

زلف سياه سڄڻ دے سھڻے، جون آکيان بشيھر پوئے، (۱)
 دم دم دؤر حسن کون کٽوڙھي، ڪيا ھل چي ھوايان ٽوٽنٽي،
 ھڪ جو سبب سھڻي دے سينے وچ، جون باغان دے وچ گولنٽي،
 ھر ھڪ نازڪ ناز سڄڻ دا، جو ڏيکيان سو ڏونٽي،
 اٽلے دام دلين کون عرضي! ڪون ھووے جو چوئے!
 شاھ محمد ديدڙ بہ ساڳئي حمل واري قافيي تي ھيٺيون بيت چيو، جنھن ۾
 محبوب جي موع ۽ کيسوءَ جو ذڪر ساڳئي انداز ۾ ڪيائين:

ميھر آئين مھتاب رھن مشتاق صنم دے روءِ آتے، (۲)
 منبل ويس ورسپھر ورھسن مشڪ مـعـطر موع آتے،
 پھونست ٿوڙ ٿسانے ٿنڀدان، گوش گرھ کيسوءِ آتے،
 سرو سمن، صد خجل صنوبر، قد دي صفت سوء آتے،
 بلبل پـؤنر پيراگي ڦر دے، باس بدن دي ٻوءِ آتے،
 خجل ڪڪ طائوس رھن، جان جالب ٿلدا جوءِ آتے،
 شاھ محمد! شالا ھووين ڪلب پريان دي ڪوءِ آتے!
 نور محمد پنھنجي ھيٺين بيت ۾ حمل جي بيت جا شروع وارا الفاظ تھرين
 ڪري، ٽئين قافيي تي بيت چيو:

زلف سياه سڄڻ دے سھڻي، پيچ بشيھر پاوڻ: نينھن نپاوڻ!
 ميل ھٿين ڪر ڪيل تينھان وچ تيل ٿليل ھلاوڻ: مشڪ ملاوڻ!
 شان ڪنن ڏے شان شمع، رخ کان ڪمان لڳاوڻ: جوش جڳاوڻ!
 ٿيون مار تيار ڏنگن جنھن وار سينگار تے ڏاوڻ: جوڙ ڳنڍاوڻ!
 دام گھستن، آرام پنن، ول عاشق آڻ ڦساوڻ: ھوش ڪساوڻ!
 تيل گھڙي وچ دل مٽن، سے رمل رمز رلاوڻ: ڪيل لاوڻ!
 نور محمد! نے ڪر جيڪر جيڪر ڪول پلھاوڻ: آپ پٽلاوڻ! (۳)

(۲) شاھ محمد ديدڙ (وفات ۱۳۰۹ ھ) حمل جو قدرتي ننڍو معاصر ھو.
 جيتوڻيڪ شاھ محمد جو حقيقي استاد سندس نانو حسين فقير ديدڙ ھو، تہ بہ اسلوب
 بيان جي لحاظ سان شاھ محمد ديدڙ تي حمل جو ڪافي اثر پيو. مثلاً سندس ھيٺيون
 بيت بالڪل حمل واري طرز ۾ چيل آھي ۽ ان تي حمل جي اسلوب بيان توڙي
 صنعت تجسس جو عڪس نمايان آھي:

(۱) بشيھر (وَس + ھر) = زھر وارو = نانگ. (۲) ميھر = سڄ، مھتاب = چنڊ.
 (۳) ني ڪر = نئي ڪري. ڪول = ويجهو - پريان.

مول نه وسرے رات آها جا لال سڄڻ مٽين گهاري : اڄ پٽي گهاري!
 صدق ٿيون تنهن ساعت تون جا مهل سڳوري ساري : اڄ مٽين ساري!
 سينا نال سڄڻ دے سينے، آهي هڪ پٿاري : سڄڻ پٿاري!
 رُڪ رقيب جنهن هٿ وڃ تے جڏي جدا پي ڪاري : ڪاهيس ڪاري! (۹)
 شاه محمد! شاه علي آ تيغ تنهن ڪون ماري : ميران ماري! (۱)

(۳) حمل جو جوپن ۽ جواني ۽ جي جاڙ ٻاٻت چيل بيت مشهور آهي:

”هل وے جوپن جاڙ ڪيتوئي، چورا ڪرڪر چوڙ ڳيون“۔ الخ (۲). جان محمد
 نالي شاعر ان جو تتبعو ڪيو ته

هٽے وے جوپن! جاڙ ڪيتوئي مرض پينان تون مَرَّ ڳيون!
 ٻُڪيان ٻُڪيان ڪرڪر ٽُڪيان، جان وچون ڪڍ جَرَّ ڳيون!
 سور سَتَڏين وڃ ثابت، سير ديان سُونان ڪر سَٻَرَّ ڳيون!
 اڇين ڏاڍا آڪر لايان، قهر اهو پي ڪَرَّ ڳيون!
 هرڪا آڪر مَرَّها ماريان! ڪاوڻ ڪنون ڪَرَّ ڳيون!
 تِيڏا ڪاڏا هے اجايان، ٿي تون قوت ڪَبر ڳيون!
 جان محمد ڪون جوش اهو، جو پُور دليين دے دَرَّ ڳيون!

(۴) پير حسن بخش مرحوم (ڊنڙو، تعلقو شهداد پور) پنهنجي هيٺين بيت ۾
 ساڳي حمل واري طرز جو تتبعو ڪيو:

محبوب مٿا منار ميڏا! مين روز ويڪان تيڏيان راهين: آءُ ڪڏاهين!
 دل جوش تيڏے بيهوش ڪيئي، چوڌار بره ديان باهين: آءُ ڪڏاهين!
 سوز فراق دے سور سٿاڙين، دل اندر ديان داهين: آءُ ڪڏاهين!
 آ همڃيال ٿيوريڻ هڻ نال حسن بخش، بهڳڻ! ٻاجه نه لاهين: آءُ ڪڏاهين! (۲)

(۵) مرحوم حاجي ميان شير محمد خان لغاري (لنڊو، تعلقو شهداد پور) حمل
 جي ڪلام کان پوريءَ طرح واقف هو ۽ مؤلف کي پنهنجو ڪافي سرائڪي ڪلام
 ٻڌايائين، جو هن حمل جي ڪلام کان متاثر ٿي چيو هو. هت مثال خاطر سندس هڪ
 بيت ڏجي ٿو:

- (۱) پيٽيو حمل جو بيت (نمبر ۵، فصل ۴، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو): ”ڪيهي ڳالهائون
 يار پيارا! آيون نا اڄ گهٽي: سمجهيم دوست تيڏي دل گهٽي“ الخ (۲) ڏسو: مٿن ڀاڱو ٻيو - متفرقات
 (۲) پيٽيو حمل جو بيت (نمبر ۱۱، فصل ۸، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو):
 ”تيڏي نال ڳجهيان ڪي ڪٽريان هين“ ڪڏاهين: سڻو جڏاهين“۔ الخ

دلبر يارا دلاسا ڪوڙا سڏ سڏ ڪيئون ڏٺوئي : ڪوڙ ڪيٽوئي !
 سڪ، صبر، آرام سڀوئي نينان ننڊ نيتوئي : ڪوڙ ڪيٽوئي !
 پاوت ننڊ دا جام نشي وچ پيالا پُر پيتوئي : ڪوڙ ڪيٽوئي !
 پاوت آوڻ ويله اڳون، ڪو پاٽي آڻ پيتوئي : ڪوڙ ڪيٽوئي !
 صحيح ڪيتا هن شير محمد، دلبر دل ڏٺوئي : ڪوڙ ڪيٽوئي ! (۱)

(۶) مؤلف جي نالي مرحوم ميان لعل بخش خان، حمل جي دوست جي باري ۾ چيل ٺهه اڪري (الف آءِ) اورے سهڻا يار جاني ! ڳل لڳ ڪرون مٺيان ڪالهيان جي - الخ) (۲) کان متاثر ٿي، ساڳيءَ طرز تي هڪ ٺهه اڪري جوڙڻ شروع ڪئي:

الف- الله لڳ آه ڪران، سڻ سڏ ٿيون گڏ گلزار ميان !
 حد هو وڻ دي چوڙ، وڻ وڏاوين، ويڪان روز تيڏا رخسار ميان !
 مشتاقان تون منهن موڙ مهربان ! جدا ٿيون نه در ڪو ڌار ميان !
 ”لعل“ ڪون ته هروقت ويله هه تيڏي ديد ويڪڻ دي درڪار ميان !
 ب- بيڪس بيڪار ڪون، ڏاڍي ڏک ڏٽئي ڪر ذات ميان !
 دل ڦٽ فراق فاني ڪيتي، تيڏي قرب ڪئي گهٽ ڪات ميان !
 دوا ٻاجهون ديدار تيڏي، او بيمار ٻئي هه ڏينهن رات ميان !
 ايڏا ظلم زاير تڏان ڪيٽي، جڏان هيئي ڏٽئي ضعيف ذات ميان !

(۷) مطلب ته حمل جي سرائڪي ڪلام جي سهڻي طرز ۾ هر سگهو ڪي شاعريءَ تي آماده ڪيو ۽ نه صرف سنڌ جي شاعرن ۽ سگهوڻ سندس تتبعو ڪيو، مگر ويندي ڪاري ۽ لس ٻيلي تالين سندس شعر مشهور ٿي ويو. لس ٻيلي جي شاعر نر فقير، هڪ خالص سنڌي شاعر هجڻ جي باوجود، سرائڪي-سنڌي رهندي ۾ حمل جي طرز تي طبع آزمائي ڪئي-جنهن ته سندس هيٺيون بيت حمل جي اثر جي ساڳ ڀري ٿو : (۳)

(۱) پيتو حمل جو بيت (نمبر ۴، فصل ۴، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو):

”آڪ سڄڻ ! سچ يار پيارا ! جهاتي پا دل جهڙيئي : ڪيا ڪجهه وڙيئي“ - الخ

(۲) ڏسو ڀاڱو ٻيو-”سي حرفي در بيان خطاب و التجا بحضور محبوب“

(۳) پيتو حمل جو بيت (نمبر ۱۶، فصل ۲، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو):

”سهڻا وقت صبح دي ڏٺم، دوست مٺا دلجاني: پاڪ پيشاني

منهن مهتاب منور سه رخ، جلو جوت جواني: پاڪ پيشاني“ - الخ

دوس اسادا دلبر دل دا، جنهن ڏٺهين سڪ سڄائي: عجب اهاڻي
 ترنگ تليهه واسينگ وانگر، ورقون ويڙه وڌائي: عجب اهاڻي
 هار سينگار آناهين سرخي، جوڙ چڱي جوڙائي: عجب اهاڻي
 آبرو بد ڪڪول قريبان مٿيگان تيز ٽڪائي: عجب اهاڻي
 ڪرنگها نين، ڪجل دي ڪاني سرمان چهر صفائي: عجب اهاڻي
 گوش گلابي گل پتيا، آت جهڻوڙ جوڙ نه آئي: عجب اهاڻي
 چا ترڪ چين ڦٽو ڪيو، تنهن منجهه رهي نه ڪاڪت ڪائي: عجب اهاڻي
 تنهن نائنه نيف نياز نيوت سين جلوه جوت جهڻائي: عجب اهاڻي
 پان چپائے لال لسان تون سهڻا نقش سياهي: عجب اهاڻي
 ڪونش قدم دي زينت زريان بيهڊ خوب بنائي: عجب اهاڻي
 تنهن هنج هلن حيران ڪيا، ات ڪنجل لوڏ لڪائي: عجب اهاڻي (۱)
 ديمڪي دچن دهنون دهليا ڏوڏ ڏرڏت نه سائي: عجب اهاڻي (۲)
 شمس قمر پشي شرمايا هسي لائق جي لالائي: عجب اهاڻي
 نجم ستاره برگ بيهي ويو، نسنه سونهن سسائي: عجب اهاڻي (۳)
 پهه-رپ هازي پهه سندو تنهن روه چڙي روشنائي: عجب اهاڻي (۴)
 سونهن سگه سوسي ساجن ۾ سا رازق پاڻ رکائي: عجب اهاڻي
 جهڙس ڪونهي جڳ ۾ پيو ڪو خاوند قسر خدائي: عجب اهاڻي
 ميهون نون نوازيو نافع، مڱي مهر مداحي: يارو مڱي مهر مداحي

شاعريءَ جا دور

شعر جي اندروني شهادتن مطابق، حمل جي شاعريءَ جو دور ٽيهه سال، ۱۲۶۳ کان ۱۲۹۳ هجري تائين، يقيني طور ثابت ٿئي ٿو. سرائڪي زبان ۾ هير ۽ سندس ماءُ جي سوالن جوابن جا ٽيهه بيت، ۽ وري هير ۽ سندس عزيزن ۽ پاڙي وارن جي سوالن جوابن جا ٽيهه بيت، جملي سٺ بيت، حمل ۱۲۶۳ هـ ۾ جوڙيا-جن خود آخري بيت ۾ چوي ٿو ته ”تيرهين سن دي تريهڪ آهي، سٺ بيت مٿين جوڙ ڪتاب ڪيٽي“. سنڌي زبان ۾ نبي صلعم بابت سندس چيل مدح (”سيد سچا سردار تون-الخ.“) تاريخ ۵ شعبان ۱۲۹۳ هـ تي پنهنجي هٿ اکرين قلمبند ڪئي اٿس. ان کان پوءِ جي ڪا به تاريخ بياض ۾ نظر ڪانه ٿي اچي-حالانڪ حمل ان بعد به تقريباً اڍائي سال زنده هو، ۽ ممڪن آهي ته انهيءَ عرصي ۾ به شعر چيو هجي.

(۱) ڪنجل = هاڻي. (۲) دچن = ڏند. دهنون = دهن مان-وات مان. (۳) نسوڻو = گل جو قسم. (۴) پهه رپ (پهه = ماڪ؛ رپ = آفت) = ماڪ جي آفت = سج-آفتاب.

جو اسان تائين نه پهتو هجي؛ يا اهو شعر خود بياض ۾ موجود هجي، مگر جنهن ته هر هڪ شعر جي آخر ۾ تاريخ ڏنل ڪانهي، انهيءَ ڪري اسان لاءِ اهو سندس آخري عمر وارو شعر سچائيءَ ۾ مشڪل آهي.

مؤلف جي راءِ ۾ حمل جي شعرو شاعريءَ واري عرصي کي اندازاً ٽن دورن ۾ ورهائي سگهجي ٿو: ابتدائي دور (۱۲۵۰ھ - ۱۲۷۰ھ)، وچ وارو دور (۱۲۷۰ھ - ۱۲۸۷ھ)، ۽ آخري دور (۱۲۸۷ھ - ۱۲۹۶ھ).

(۱) ابتدائي دور جي شروعات غالباً حمل جي انهن بيتن سان ٿي، جي هن شاعر ”حيات“ جي جواب ۾ چيا. ان بعد سندس اوائلي سيلون، هير جي افساني متعلق سرائڪي زبان ۾ چيل ٽيهه اڪريون، محبوب کي خطاب ۽ التجا واري ٽيهه اڪري، مجاز جا سنڌي خواه سرائڪي بيت ۽ مزاحيه اشعار - غالباً مڙيئي هن دور جا اشعار آهن. انهن سڀني مان هير جي باري ۾ چيل ٽيهه اڪريون، محبوب سان مخاطب ٿي چيل ٽيهه اڪري ۽ مجاز جا بيت هن دور جا شاهڪار آهن. (۲) وچ وارو دور هڪ طرف ”لؤاريات“ جو دور آهي، جنهن ۾ حمل پنهنجي مرشدن يعني لؤاريءَ جي بزرگن جون مداحون چيون، ”سلسلہ شاهان نقشبندان“ جوڙيو، ۽ لؤاريءَ ۾ خواجہ محمد حسن مدني رحه جي ڪيل ڪارنامن کي نظم ۾ قلمبند ڪيو؛ ٻئي طرف هن دور ۾ حمل نقشبندي ۽ قادري طريقي جي ذڪر اذڪار جي تشريح ۾ ٻه صحيفا منظوم ڪيا، جي سندس تصوف جي ڄاڻ جي ساک ڀرين ٿا ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ پنهنجو مٿ ڀاڻ آهن. سن ۱۲۷۷ھ ۾ نقشبندي طريقي ۾ هڪ صحيفو منظوم ڪيائين، ۽ سن ۱۲۸۷ھ ۾ قادري طريقي جي بيان ۾ ٻيو صحيفو نظم ڪيائين، جو هن دور جو آخرين ڪارنامو سمجهڻ گهرجي. (۳) آخري دور، جو حمل جي پيريءَ جو دور آهي، ان ۾، سندس عمر جي تقاضا موجب، اهو شعر شمار ڪرڻ گهرجي، جو نصيحت نامن، مناقب ۽ مداحن تي مشتمل آهي. ۱۲۹۰ھ ۾ چئن ٻارن جي مدح جوڙيائين؛ ۲۳ رجب، ۱۲۹۲ھ تي سرائڪي زبان ۾ پنهنجي مرشد جي آخري مدح (”وه محبوب مڪمل مرشد، ڪامل قطب رباني“ - الخ) چيائين؛ ۲ شعبان ۱۲۹۳ھ تي سنڌيءَ ۾ ”مناقب حضرت علي“ منظوم ڪيائين؛ ۽ ان کان ٿي ڏينهن پوءِ ۵ شعبان ۱۲۹۳ھ ۾ نبي صلعم جي مدح (”سيد سچا سردار تون“ - الخ) جوڙيائين - شايد هيءَ مدح ئي حمل جي شعرو شاعريءَ جو آخرين ڪارنامو آهي.

شاعريءَ جا انواع، عنوان ۽ اسلوب بيان

حمل جي شعر جي هڪ آيل ذخيري مان، اٽڪل اڌ ڪلام سنڌي ۽ اڌ ڪلام سرائڪي زبان ۾ چيل آهي. سندس ڪجهه شعر ”هندي ريختہ“ ۾ به چيل آهي.

(ڏسو ڀاڱو ٽيون). سنڌي ۽ سرائڪي زبانن ۾ سندس چيل شعر ۾ مداحون، معجزا، مناقب، مثنوي، سي حرفيون، غزل، بيت، ڪافيون، هنر، ڏهسنا ۽ معما - اهي مڙهي جنسون موجود آهن.

موضوع جي لحاظ سان، حمل جي شاعري علمي توڙي عوامي عنوانن تي مشتمل آهي، ۽ جهوني توڙي جديد رنگ ۾ چيل آهي. سندس ”مناقب حضرت علي“ ”سلسلہ شاهان نقشبدان“ ۽ معرفت نامو خصوصاً علمي معلومات ۽ مطالعي جو ثمر آهن، ته ڪافيون، هنر، ڏهسنا ۽ معما (۱) وري عوامي شاعريءَ جي عنوانن جا موتي ۽ گوهر آهن.

معرفت نامي جو پهريون حصو، جو نقشبندي طريقي جي تشريح ۾ جوڙيل آهي، سو ”الف اشباع“ واري قافئي (ڪريما، ان ڪا، هميشا، حضورا) تي جهونيءَ طرز مطابق چيل آهي؛ ٻئي طرف وري سنڌي خواه ”ريخت هندي“ ۾ نسبتاً جديد رنگ جا غزل موجود آهن (۲). حمل جي شاعرانه اسلوب بيان ۾ وڏي لوڏ لڳڪ آهي: هر هڪ موضوع کي مخاطبين خواه نفس مضمون جي لحاظ سان بالڪل موافق ٻوليءَ ۽ موزون محاورن ۾ ادا ڪيو اٿس. مخاطبين جي لحاظ ڪان، مدحن ۽ معجزن ۾ زبان خواه طرز بيان بالڪل سادي آهي، ڇاڪاڻ ته اهي موضوع عام لاءِ هئا ۽ زبان زد عام ٿيڻا هئا. ان جي برعڪس، معرفت نامي ۾ جيتوڻيڪ ٻولي نج سنڌي استعمال ڪئي وئي آهي، ته به تصوف جي ڪن خاص اصطلاحن ۽ ڳوٺ هن نڪتن کي ورجائڻ لاءِ طرز بيان علمي، بلڪ فلسفيانه آهي.

موضوع جي لحاظ سان، موافق ٻولي ۽ موزون محاورن استعمال ڪرڻ ۾ حمل پنهنجو مٽ ٻاڻ آهي. کيس (سنڌي توڙي سرائڪي) ٻوليءَ تي ملڪو آهي:

(۱) ڪافيون، سنڌي ۽ سرائڪي بيتن جي فصلن جي آخر ۾ مناسب موقعن تي ورڇي رکيون ويون آهن ۽ اتي ڏسڻ گهرجن. هنر جا بيت جي ”تجنيس نام“ تي سٽيل آهن، سي هي آهن: سر مارئي جا پهريان ۸ بيت، سر سهڻي جو بيت ۳، سر سهڻي فصل ۲ جا جملي بيت، ۽ سر ڪانگل جو بيت ۱۲. ”جنسيات“ تي منجهي هنر جو مثال، سر مارئي (ايات متفرقه)، هيٺ ڏنل بيت آهي، جو ”آن“ جي جنسن تي جوڙيل آهي. ڏهسنامي جي فن ۾ حمل صرف ٻه بيت جوڙيا آهن، پر اهي پنهنجو مٽ ٻاڻ آهن: پهريون: ”رڌان رجني رجيهون ڇر چيهل ڪڙن وڌ - الخ“ (ڏسو ايات متفرقه: ڀاڱو پهريون)، ۽ ٻيو ”زلف ڪي نانگ، ڏنگن بي سانگ - الخ“ (ڏسو ڀاڱو ٽيون: ڪلام ريخت هندي). معما جو فقط هڪ بيت ملي سگهيو آهي، جو ”ڀاڱو پهريون - اشعار متفرقه“ هيٺ ڏسڻ گهرجي.

(۲) ڏسو سنڌي غزل ”هن بره جي بيمار جي - الخ“ (ڀاڱو پهريون: اشعار متفرقه)، ۽ ٻئي ڏسو ”ڀاڱو ٽيون: ڪلام ريخت هندي“.

سرائڪي (سنڌي-سرائڪي) سندس مادري زبان هئي، مگر ان سان گڏوگڏ سرائڪي زبان جي مغربي-پنجابي محاورن ۽ لهجي، توڙي اتر سنڌ ۽ بهاولپوري محاورن ۽ لهجي تي کيس عبور هو. هير جي بيان ۾ ٿيهر اڪريون، توڙي محبوب کي خطاب ۽ التجا واري ٿيهر. اڪري ”مغربي-پنجابي“ محاورن جي آميزش سان چيون اٿس، جن ۾ ٿيري، ميري، هور (پيو)، ڪي، ڦر (وري)، منجهين (مينهن)، نسن (پجن)، چاڪ (يار)، ڪول (ويجهو)، وغيره لفظن کي عام استعمال ڪيو اٿس. ٿيهر اڪرين کان سواءِ ٻئي سرائڪي ڪلام ۾ ميري ۽ بهاولپوري محاورن جا خاص الفاظ به استعمال ڪيا اٿس—مثلاً ٻاجه (بنا، ڪان سواءِ)، پئن (موڪلڻ)، گهلڻ (امائڻ)، ڪڏڻ (ڪڏهين)، تين (۴)، وغيره. مجازي بيتن ۾ خاص طرح عام فھر ”سنڌي-سرائڪي“ ٻولي استعمال ڪئي اٿس. مطلب ته سرائڪي ٻوليءَ جي هر محاورن ۾ کيس مهارت آهي ۽ ان ۾ هو ٻاهرين عام ٻولي توڙي گھرو زناني ٻوليءَ کان پوريءَ طرح واقف آهي. هير ۽ سندس ماءُ جي سوالن جوابن واري ٿيهر اڪري ۾، ٻن عورتن جي گفتگو جي لحاظ کان، ”الف“ کان ”ي“ تائين گھرو زناني ٻولي استعمال ٿيل آهي، جنهن ۾ جهڙو ماءُ جو مھڻو تهڙو ڌيءُ جو طعنو، جهڙو عتاب تهڙو جواب. هن طرز بيان کي بالڪل زنانن اصطلاحن ۽ محاورن ۾ ٺاهڻ ۾ حمل واقعي ڪمال ڪيو آهي، ۽ عورتن جي طعن ۽ مھڻن کي هوبهو سندن زبان ۾ ورجايو آهي.

سنڌي زبان تي به حمل کي ساڳيءَ طرح پورو عبور آهي: خصوصاً عام رائج زبان جي مؤثر لفظن ۽ پختن محاورن ۽ اصطلاحن تي کيس ملڪو آهي. سنڌس سنڌي ٻولي بالڪل سولي ۽ صاف آهي ۽ ان ”سنڌي صاف زبان“ جي خود کيس به دعوا آهي: ”دروازي جي تاريخ“ (ڏسو پاڳو بهريون) لکندي چوي ٿو:

ول صفت الله سنڌي ٿو ساراهيان سبحان

بعد تنهن تاريخ چوان ٿو سنڌي صاف زبان

نقشبندي طريقي بابت هڪ صحيفي جوڙڻ لاءِ جو ارشاد کيس سندس مرشد ڪيو هو، تنهن جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

هڪڙي ڏينهن فرمايائون فضل سين مون کي مهر منجهه

ته جوڙ حمل ا تون هڪڙو صحيفو صحيحا

صحيح صحيفو جوڙ تون، ساري سنڌي واء

سولي سنڌي سوڪڙي سمجهڻ سڀني لاء

پيشڪ حمل جو سنڌي شعر گھڻو ڪري سڄو ”سولي سنڌي سوڪڙي“ آهي. چيتوڻيڪ هو فارسي زبان ۽ شعر مان ڀڳو خاصو واقف هو، مگر سندس ڪلام ۾

اهو خارجي اثر بالڪل ڪونهي. سندس سنڌي بيت خاص طرح صاف زبان ۽ شسته معاورن جو بهترين نمونو آهن. سسئي، مارئي، سهئي، سارنگ، ڪانگل ۽ پروو سنڌي سٽرن هيٺ چيل بيت حمل جي زبان جي سلاست ۽ روانيءَ جي ساڪ ڀرين ٿا.

ٻوليءَ تي ملڪي هئڻ سبب، حمل کي لفظن جي ٻوڇ ۽ استعمال تي وڏي مهارت حاصل آهي. هڪ جاءِ تي خود پاڻ چوي ٿو ته ”مدح مبارڪ جوڳير، ٻوٿر دائي در عدن دے“ (۱). ڪڏهن هو هر آواز الفاظ استعمال ڪري، هر مصراع ۾ اندروني ترنم پيدا ڪري ٿو:

ڏے غم وهر، لهر اسادا ليگ ليگ سڀ آلوڙ ڳيون ا
ڪنون آس آداس پياس، پيما! رت ماس هڏان تون پي روڙ ڳيون ا

*

*

*

هڪڙي گهور تيلے ڇڪچور ڪيتي، ٻڙ ٻور تين وڃ وهلور پئي،
گيهے ڏوه سانون ست ڏور ڳيون، سائين! ڪاسان ٿون ڪس قصور پئي؟

*

*

*

تئون ڍول اتون جندگهول گهتان، ڇپ چول آئين ڪجهه ٻول سائين!

ته ڪڏهن وري صنعت تجنيس جي ستاء سان هڪ هڪ لفظ مان مختلف معنائون پيدا ڪري ٿو:

گهليان (۲) تڪ تڪ، گهليان (۳) دلبر! ڪڏان آئوسين اس گهليان؟ (۴)
ڦيرے ڪر ڪر ترورير گهليان! (۵)

ٻوليءَ جي مهارت ئي حمل کي هن لفظي ٻوڇ ۽ جڙاءِ تي آماده ڪيو آهي، انهيءَ ڪري سندس اڪثر بيتن تي سگهڙ پائيءَ جو رنگ غالب آهي. هنر ۽ ذهنتي جا بيت به سندس هن لغوي ڄاڻ ۽ لفظي گهڙ-پڇ جو مظاهرو آهن. ظاهر آهي ته حمل متعدد موقعن تي عمدآ ۽ ارادتآ ”صنعت تجنيس“ جي ڪمال ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪئي آهي؛ مگر هن ڪاريگريءَ کي پنجن معاورن ۽ موزون لفظن جي قالب ۾ اهڙي ته سهڻي نموني ۾ سمايو آٿس، جو تصنع ۽ تڪلف جو رنگ هلڪي ۾ هلڪو، پاڪ ذري گهٽ ناپيد آهي. انهيءَ ڪري ئي پير صاحب هاڳارو، پير صاحب

(۱) ڏسو ڪليات، ڀاڱو ٻيو: ”مدح مرشد حقيقي“، بند ۱۹.

(۲) گهتيون-واتون (۳) سورن ۾ ڳري وئي آهيان. (۴) گهتيون-هن ٿاڻي (۵) جتيءَ جون ڳليون. يعني اي دلبر! واتون نهاري نهاري آءُ (هن ورهه ۾) ڳري وئي آهيان؛ (ڇو) تون ڪڏهن هن ٿاڻي وري ايندين؛ (انتظار ۾) هت هلي هلي مون ته (پنهنجي جتيءَ جون) ڳليون ئي ٿوڙي ڇڏيون آهن!

شمس العلماء شاھ مردان شاھ اول، چوندو هو ته ”عقلي شاعر حمل جهڙو ڪو ڇڏو هوندو“. سندس صنعتگري ۽ ڪاريگريءَ جي نقطي نظر کان پير پاڳارو، پير صاحب حزب الله شاھ، چوندو هو ته ”فقير جي مصراع سان ڪو ٻيو شاعر مصراع ملائي، ته ان کي هر مصراع لاءِ اسان جي طرفان پنج روپيا انعام طور عطا ڪيا ويندا“.

خيال ۽ فڪر جي نوعيت

سنڌ جي بزرگن ۾ شاعري ۽ فقيري لازم ملزوم جز ٻئي رهيا آهن؛ انهيءَ ڪري هر هڪ بزرگ، شاعريءَ کي خدا پرستي ۽ فقيريءَ جي تلقين جو هڪ ذريعو بنايو. اسان جي وڏن بزرگن ۽ درويشن جي منزل به وڏي هئي، انهيءَ ڪري جو سندن ”حال“ هو، سوئي سندن ”قال“ هو. اسان جي ٻوين شاعرن، محض اڳين جي تقليد ڪندي، پنهنجي شعر ۾ ويهي سلوڪ ۽ معرفت جون ڳالهيون ڪيون. حالانڪ سندن ڄاڻ صرف اڳين بزرگن جي شعر ۾ ڪم آندل لفظن ۽ اصطلاحن تائين محدود هئي؛ مطلب ته سندن ”حال هيٺو، قال ٻيٽو“. حمل جي شعر ۾ ان قسم جو مبالغو ڪونهي. مجموعي طرح، جو سندس حال آهي سوئي سندس قال آهي. هن پنهنجي شعر ۾ عمداً ڪو سالڪانه ۽ عارفانه دم ڪونه هنيو آهي. حالانڪ ٻين ڪهنن شاعرن جي مقابلي ۾ حمل تصوف جي ماهيت ۽ اصطلاحن کان وڌيڪ واقف آهي. جن ”معرفت نامہ“ ۾ نقشبندي ۽ قادري طريقن بابت سندس ڏنل عالمانه سمجهاڻيءَ مان ثابت ٿئي ٿو. حمل پنهنجي شعر ۾ عام حقيقتن ۽ حالتن کي نهايت دانائيندڙ سان بي نقاب ڪيو آهي. بقول راضي فقير، ”حمل حقيقت حال واري ٻڌري آيو آهي، جا عام توڙي خاص کي سيکهي ۽ سکي سمجهه ۾ اچي ٿي“ - يعني ته حمل پنهنجي شعر ۽ شاعريءَ جي هر موضوع کي عام فھر، سليس ۽ دلچسپ پيرايي ۾ ادا ڪيو آهي، مگر هر ڳالهه کي اهڙو ته ٽڪي توري پيش ڪيو اٿس، جو اها ٻڌندڙ جي نه صرف ذهن نشين، بلڪ دلنشين ٿي وڃي ٿي. مثلاً، مجازي محبت جي موضوع کي حمل پنهنجي سرائڪي خواهه سنڌي بيتن ۾ جنهن سنئين سڌي ۽ دلپذير نموني ۾ پيش ڪيو آهي، تنهن جو مثال ملڻ مشڪل آهي. مجازي ماحول جو نقش چٽڻ ۽ محبوب سان ڳجهين ڳالهين گهرڻ، خواهه سائس مخاطب ٿي سندس آڏو محبت جي هر پهلو کي بي نقاب ڪرڻ ۾ حمل واقعي ڪمال ڪيو آهي. سندس انهيءَ شاعرانه اعجاز تي هيٺ ڏنل ٻي نظير بيت (”ڪليات“: پاڳو ٻيو، داستان ستون) ٻڌرا شاهد آهن. انهن بيتن ۾ حمل خالص مجازي محبت جي عام احساسات، جذبات ۽ تجربات جي اظهار ڪئي آهي؛ بزرگ بنجي مجازي محبت جون ڳالهيون لکايون ڪونه اٿس؛ ڇو ته

”لوڪ ڪنن لڪ عشق نه سگھدا، توڙي سھس ڏينھوس سر ڀردي“
 انهيءَ ڪري، جيڪي مٿس گذريو آھي، يا مجازي محبت جي دامن ۾ گرفتار ٿيل
 هر شخص تي جيڪي ڪجهه گذري ٿو، انهيءَ جو دل کولي ذڪر ڪيو اٿس.
 مجازي محبت تي خواهه خواهه ”حقيقي“ پوش ڪونه چاڙھيو اٿس، ۽ نڪي ڪو
 انساني محبت تي آسماني غلاف وڌو اٿس. هيٺين بيت ۾ محبوب جي مخفي ملاقات
 کي جنهن نموني ۾ بيان ڪيو اٿس، سو هڪ مجازي ماحول جو حقيقي عڪس آھي:
 ستے لوڪ سڄڻ لنگھ آيا، نال پُڪل دے پُڪ ڪر: لوڪون لُڪ ڪر
 چنڊا، چنڊا، پھندا آيا، ساھ سڀورا سَڪ ڪر: لوڪون لُڪ ڪر
 باجھ ڪنن آ پينا ميڙي جھولي دے وچ جھڪ ڪر: لوڪون لُڪ ڪر
 حمل ڪون ڪل لاه گيرھائين ٻاھ چٽيا ول چُڪ ڪر: لوڪون لُڪ ڪر
 اهڙيءَ طرح، حمل پنهنجي عاشقانه شاعريءَ ۾ محبت ۽ مجاز جا کليل راز نهايت
 دلچسپ ٻهراڻي ۽ مؤثر لفظن ۾ بيان ڪيا آهن.

حمل جي خوش مزاجي ۽ خوش طبعيءَ سندس مجازي شاعريءَ کي وڌيڪ
 چمڪايو آھي. هن محبت جي دامن ۾ گرفتار ٿي نڪي دماغي توازن وڃايو آھي،
 ته لڪي وري دل تي خواهه خواهه سوداي خام کي سوار ڪري، رڳو ويھي پنهنجي
 نااميديءَ، بيوسيءَ ۽ بيحاليءَ کي اوريو آھي. سندس دماغ سالم، طبع شگفتہ ۽
 دل جوان آھي. هو محبوب جي ناز و انداز ۽ دل ڦري وڃڻ واري هنر ۽ حرفت
 جو معترف آھي، ۽ ان جو داد ڏئي ٿو۔

”ڪيل ڪل تين ڪسڪاء گيڙي دل، ڪر ڪر محب مذاق گهاٽا“
 حمل، ٻين سان سڄڻ جي ڪلا کي مناسب نه سمجهي، خود ويھي کيس سمجهائي ٿو ته
 ”ڇا ڪيڙي ڇا ڪاه، مون مسڪين تي!“

شڪايت کي به هڪ حڪايت بنائي پيش ڪري ٿو:

”مُرڪ مُرڪ مَن سوھ ڳيون، تين ڪيل ڪيل تُون دل ڪسي!“

* * * *

”هڪ مھڻا ٻيا سينگار ڪريندئين، ٻاپ ڪرڻ دے ٻار اھي!“

* * * *

”گھنڊي گھنڊ گھنڊ دي عادت، آڪ ڪيئون هٿ آئيئي: ڪنهن سيڪلائيئي؟“

* * * *

”نال پنھان دے منوان سڌا، نال اسان ڏنگ ڏاھان: تين آرڏاھان!“

”سهڻا! سهڻي صورت دا نا ايڏا ساڻ ڪريجي: ڪجهه ڌريجي!
 آڪيان دے لڳ آڪيے تے نا ماڻهو مفت مريجي: ڪجهه ڌريجي!
 ايڏا زور نه لاوڻ لائق، جيڏا ست” مريجي: ڪجهه ڌريجي!“
 حمل جي هيءَ خوش طبعي ۽ خوشگويي واقعي قابل داد آهي. منهن ڇڙهي،
 مخاطب ٿي، محبوب کي مڃائڻ ۾ اڃا به کيس ذرا هڪ ۽ حجاب آهي:
 ”گالهيون اٿر ڪي، توسان دلبر دل جون،

چوان چئي نه سگهان، ساجن، منهن تي سي!“
 پر، انهيءَ هوندي به پنهنجي مائٽي محبوب سان جي سنيون سڌيون گالهيون
 حمل ويهي ڪيون آهن، سي پئي ڪنهن ڇڏي شاعر ڪيون هوندون. ازان سواءِ،
 پنهنجي يار سان راز ۽ نیاز، مائي ۽ ميار، ڏک ۽ ڏورائي جون اهي سنهڙيون
 مڙيون گالهيون ڪندي ڪندي، حمل محبت ۽ مجاز جا به بالڪل باريڪ ٺڪتا
 ۽ گر بيان ڪري ڇڏيا آهن:

”تنهن نهايت نينهن تيڏے دي، نا ڪا ڀرت ڀڄائي: سچ ڪر ڄاڻي!
 نورين نورين سڪ سرس سدا، نا ٿيندي ڀرت ڀڄائي: سچ ڪر ڄاڻي!“

* * *

”هڪ هڪ ڏينهن هزار ورهيه هي، دلبر دے ديدار بنان!“

* * *

”سو سال سڄڻ کڏ نال وسے، ته پي آڪيان ويڪ نه رڄديان!“

* * *

”تنهن دے نال تقابل ڪيها، جو ٿيا سير دا سائين!“

* * *

”ڍولڻ نال نهن ٻيا ڍولڻ، هڪا ٻانهپ ٻولي!“

۽ وري هڪ وسيع النظر ۽ جهانديد شاعر جي حيثيت ۾ هن مجازي محبت
 جي حد ۽ منزل به ڪٿي ڇڏي آهي:

حمل چئي هن گالهه جو ويهي ڪيم ويچار،

ته دل لڳي دوستيءَ جو ڇا ملهه آهي مقدار؟

تان اندر سان عقل چيو، ٺڪتو هيءَ نروار:

”وڃي لڳي ته لک هزار، ٽٽي ته ٺڪوئي نه لهي!“

تلقيدي راءِ

حمل، سنڌ جو ناليوارو ۽ نفزگو شاعر آهي. سندس شعر ۾ ڪي خاص نمايان
 خاميون نظر نٿيون اچن. جيڪڏهن ڪي اوڻايون آهن، ته به اهڙيون جو مجموعي

طرح سان انهن جو سندس ڪلام جي خوين تي ڪو اثر ڪونه پيو آهي. مثلاً، ڪٿي سندس مناقب، معجزن ۽ مداحن جي وزن ۾ ذرا ڏڌ آهي، ته ڪٿي وري اهو ڪلام به البت سادو آهي. پنهنجي سرائڪي زبان واري ڪلام جي انوڪن وزن کي قائم رکڻ لاءِ، گهڻن ئي لفظن جي حرفن تي ڪٿي شد ڏني اٿس، ۽ ڪٿي وري ساڳين حرفن کي بنا شد بيهاريو اٿس. بس، سندس ڪلام ۾ جيڪڏهن ڪي آهن ته اهي ئي اڪري اوڻايون آهن: مگر انهن اڪري اوڻاين تي سندس لفظي خواهه معنوي ملوڪتون گهڻو غالب آهن. لفظن جي سهولت ۽ قافين جي ارزاني، انوڪا وزن ۽ انهن جي آساني، طرز ادا ۾ سلاست ۽ رواني، اندروني ترنم ذريعي پيدا ڪيل خوش الحاني، ۽ سندس طبعي ظرافت ۽ خوش بيانيءَ وارين خوين، سندس ڪلام کي بالڪل پيارو ۽ دلپذير بنائي ڇڏيو آهي.

حقيقت ۾ ڪلام جي عام مقبوليت، ئي ڪلام جي اثر جي صحيح ڪسوٽي آهي، ۽ انهيءَ ڪسوٽيءَ جي لحاظ سان حمل جو ڪلام بالڪل ڪٽرو آهي، جنهن ۾ ڄڻ ڪابه اڙڻي ڪانهي. حمل جا بيت سيري توڙي ڪاڇي، لاڙ توڙي ڪاري، ٿر توڙي لس پيلي طرف معلوم ۽ مروج آهن (۱): سندس تمنا به اها ئي هئي—

”حمل دے هر بيت همه جا ملڪين وچ مشهور ٿيون“— ۽ ٿيو به ائين. سندس عام فهم، رنگين، دلچسپ ۽ پراثر عاشقانا بيت سگهوئي جهر جهنگ مان ڪڍندا، ٽپندا، اڏامندا، واهڻ وسيون ووڙيندا، ملڪ ۾ مشهور ٿي ويا—”تيڏے بيت بره دے بيشڪ، حمل، هين هوايان: عشق اڏايان!“ سندس سرائڪي زبان (جنهن کي ”هندي“ يعني هندوي يا سرائڪي، ڪري سڏيو اٿس) ۾ چيل بيت ته خصوصاً گهڻو مقبول پيا، ۽ انهن متعلق خود پاڻ چيائين ته ”هندي بيت حمل دے يارو، عالم وچ اظهار ٿين“. ساڳيءَ طرح، هير-رانجهي متعلق سندس ٽيهه اڪريون هر هنڌ مشهور ٿي ويون، ۽ حمل جي اها اڳڪٿي پوري نڪتي ته

”جيون هير-رانجهي مشهور هونءِ، تيون ساڏا ٻي شعر نيشان هوسي!“

(۱) مؤلف، حمل جا بيت ميٺي (ٿر)، بٺارن (مهرپور ساڪرو) توڙي اٽل (لس پيلو)

ڪليات حمل

(متن)

ڀاڱو پوريون

سنڌي ڪلام

بسم الله الرحمن الرحيم

جملہ فقہ و شریعت کے کتب و تصانیف

کتابخانه

معیاری سواد و رتبه را محال شد آذر توفیق شود برین معیار و رتبه

طريقه مني بخلقك رسول الله نوره يضيئ على الله عز وجل

يشهد الله لوفاء عدي بن مسافر بن علقم بن كوكي بن قيس بن

صاحب المصنفين جو توفيقہ اقدسین جو عرس حسنہ

توئی روح پاک و انوکی لقب لولاک جو نام غایت سوز و فضا

تَوَلَّى زِيَارَةَ اَسْمَاءَ ثِيَابِهَا وَمِنْ ثِيَابِهَا ثَوْبَانِ وَاصْدَاقُهَا

عن محمد بن عيسى بن بشير بن شاذان عن ابي عبد الله عليه السلام

وَأَقُولُ هُنَّ وَأَوَائِهِنَّ عَلَى حَقِّ حَقِّهَا أَوْ عَلَى حَقِّهَا أَوْ عَلَى حَقِّهَا

نقد کلامی و آسان گویا و آسان گویا و آسان گویا

زینت فیروزیت توتی عاصی و مجید زعب توتی انامشور

اصول ابن جریر در تاریخ

حمل جي دستخط پياض جي انهيءَ ورق جو عڪس، جنهن ۾
سامهون صفحي (۵۱) تي ڏنل مدح جون پهريون
نَوَ مصراعون قلمبند ٿيل آهن.

داستان پهريون

سد خون، معجزا ۽ مناقب

”مدح مبارڪ حضرت نبي ڪريم عليه الصلواة والسلام جي، ٻڙبان سنڌي،“

تصنيف حمل فقير لغاري، لکيل حمل فقير لغاريءَ جي - تاريخ ۵ شعبان، سن ۱۲۹۳ھ

- ۱- سيّد سچا سردار تون،
ڪل مرسان مهندار تون -
- ۲- بيشڪ رسول الله تون،
بيشڪ حبيب الله تون -
- ۳- توکي قرب ”قوسين“ جو،
تون قرّة العينين جو -
- ۴- توتي رحم رب پاڪ جو،
غم ميت مون غمناڪ جو -
- ۵- تو له زمين آسمان ٿيا،
توسان وڏا احسان ٿيا -
- ۶- بيشڪ شفيع شافي آهين،
واهر ولهن وافي آهين -
- ۷- مرسل! توکي معراج ٿيو،
آسان ڪل احتياج ٿيو -
- عالم سندا آڌار تون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- بيشڪ نبي الله تون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- صاحب آهين ”ثقلين“ جو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- توڪي لقب ”لولاڪ“ جو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- جن و ملاڪ انيسان ٿيا،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- مديون ڪندڙ معافي آهين،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- تنهنجو ڪلي ڪم ڪاج ٿيو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

۳- قوسين = ٻه ڪمانون: قرآن شريف جي معراج واري آيت ”فكان قاب قوسين
أو ادني“ ڏانهن اشارو - يعني ته معراج وقت نبي صلعم، بارگاه الاهي ۾ ٻن ڪمانن
يا اڃا به ويجهڙي مفاصلي تي هو. ثقلين = ٻئي جهان. قرّة العينين = ٻن اکين جو ٺار -
آسرو، اميد، ڀرجهلو. ۴- ”لولاڪ“ = جيڪڏهن تون نه هجين ها: صوفين وٽ
هڪ عام مروج ۽ مقبول روايت، ”لولاڪ لَمَّا خَلَقْتَ الافلاك“ (اي پيغمبر!
جيڪڏهن تون نه هجين ها، ته جيڪر هيءَ جملي ڪائنات پيدا نه ڪريان ها.) ڏانهن اشارو.
۶- وافي = دم دلا سو، آسرو - شاعر.

- ۸- زينت نبين جو زيب تون،
لاشڪ شفيع لاريب تون-
۹- آهين اکين جو ٺار تون،
ڪڏندڙ ڪڏهين جا بار تون-
۱۰- جين و پهريون، مردم، ملڪ،
هر جا تنهنجو جلوه جهلڪ-
۱۱- تنهنجو طبل 'توران' تي،
'مڪ'، 'مصر'، 'ملتان' تي-
۱۲- جلوه تنهنجو 'جیلان' ۾،
آمت تنهنجي ايمان ۾-
۱۳- رُخ 'روم' تي رايو سنڌ،
پيغمبري پاڻو سنڌ-
۱۴- 'شروان' ۽ 'شيراز' ۾،
ڪل نياز مند تو نياز ۾-
۱۵- منجه 'قسطنطينيه' ۽ 'قيروان'،
تون پيشوا پيغمبران-
۱۶- بادل وسين 'بلغار' تي،
'مسقط'، 'مبئي'، 'مَلَبار' تي-
۱۷- تنهنجون حديثون منجه 'حلب'،
تو صاف ڪيا ڪل جا قلب-
۱۸- تو ڪيو ڪٿوري ڪل 'ختن'،
حاضر آهين منجه هر وطن-
عاصمين ڏڪيندڙ عيب تون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
موليٰ سندو مختار تون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
چا عرش چا فرش و فلڪ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'عرب' و 'عجم'، 'ايران' تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
پيو غلغلو 'کيلان' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'سرحد' آتي ساڀو سنڌ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'اصطخر'، 'اهواز' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
بر پهروي تو پهروان،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'غزني'، 'گنڄي'، 'گرنار' تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'طوسي' رڪن تنهنجي طلب،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'فارس'، 'فلسطين' ۽ 'فتن'،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

۹- ڪڏهين جا = ڏ ٽو ڀلين، بيڪسن، بيوسيلن جا. ۱۱- هن مصرع کان وٺي مصرع نمبر ۳۹ تائين، شاعر مختلف ملڪن ۽ شهرن جا نالا ڪنيا آهن. طبل = دڍڀو، رعب. توران = ترڪستان جو قديم نالو. ماوراء النهر. ۱۲- شروان، شيراز، اصطخر ۽ اهواز- چارئي ايران جا شهر. اصل پڙهڻي: "استرخ ايجاز ۾" (۹) ۱۵- قهروان = اڳوڻي مغرب (اتر آفريڪا) جو تختگاه. ۱۶- بلغار، يعني "بلگير يا". گنجو = گنجو ٽڪر. مبئي = بمبئي. ۱۷- حلب = شام جو شهر. ۱۸- ختن = ترڪستان جو مشهور شهر، جنهن جي هرڻن جي دڻ مان نڪرندڙ مَشڪ يا ڪٿوري مشهور آهي. فتن = شايد مراد شهر "پتن" يا "هاڪ پتن".

- ۱۹- 'تيرميز'، 'تبت'، 'تاتار' ۾،
گويا تنهنجي گفتار ۾ -
۲۰- 'هابل'، 'بخارا'، منجه 'بلخ'،
توڪي مچن مور و ملخ -
۲۱- 'مازندران'، منجه 'ماورا'،
حامي آهين، هردوسرا!
۲۲- 'ڪنعان'، 'ڪوفو'، 'ڪربلا'،
تن خارجن جي سير ڪلا -
۲۳- 'بيت المقدس' ۾ مشر،
حامي حمايت منجه حشر -
۲۴- حيرت تنهنجي 'هيرات' ۾،
تو لي سڪن سقلا ۾ -
۲۵- 'مڪلا'، 'مدائن'، 'مروندي'،
ڪل جي ڪڇين ميري مدي -
- "آفرنج"، "فرنگ"، "فرخار" ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفي!
"خاور"، "خراسان" ۽ "خلخ"،
ڪر مهر مون تي مصطفي!
امت تنهنجي ڪل، انورا!
ڪر مهر مون تي مصطفي!
جت ها ڪٿا ڪوفين پٽلا،
ڪر مهر مون تي مصطفي!
هر جا تنهنجو نالو نشر،
ڪر مهر مون تي مصطفي!
غالبو تنهنجو "گجرات" ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفي!
"طغاج" تابع تو سندي،
ڪر مهر مون تي مصطفي!

۱۹- ترمذ = ايران جو مشهور شهر. تبت = ٿبت. تاتار = توڪن جو ملڪ. افرنج = نوشيروان بادشاهه جو پٽايل قديم شهر. فرنگ = انگريز يا نصارا. فرخار = سُهڻن ۽ حسين ماڻهن جو هڪ شهر؛ هڪ بتخاني جو نالو؛ ٻين ڪيترن ئي شهرن جو نالو. ۲۰- خاور = اڀرندو، مشرق - پڻ الهندي جي معنيٰ ۾. خراسان = موجوده افغانستان ۽ ايران جي گڏيل اراضي ۽ جو اڳيون نالو. خلخ (اصل اچار "خلخ") = ترڪستان جو هڪ شهر، حسين ۽ مُشڪ کان مشهور. مور = ماکوڙي. ملخ = مڪڙ. "مور و ملخ"، يعني ڳاڻائي کان ٻاهر - هر شَي. ۲۱- مازندران = ايران جو اتر يون علائقو. ماورا، يعني ماوراء النهر (Transoxiana) - آمو درياءَ جو ڀرپور طرف. ۲۲- جت ها ڪٿا ... الخ = يعني جتي پٽن (امانن) کي ڪوفين شهيد ڪيو هو. ۲۳- مشر = مشهور. نشر = پٽرو، نروار. ۲۴- هيرات = هيرات، جو هن وقت افغانستان جو مشهور شهر آهي. سقلا: هن نالي سان ڪو شهر مؤلف کي ڪونه ٿو سجهي؛ البت "سقلا" معنيٰ "سقلا" يعني (Scarlet) اوڻي ڪپڙو، جو (اڳين لغت جي لحاظ سان) انگلستان ۽ روم ۾ اچندو هو. ۲۵- مڪلا = صحيح اچار "مڪٿه"، جو عربستان جي ڏاکڻي ڪناري جو بندر آهي. مدائن = قديم ايران جو مشهور شهر. مروندي = مروند شهر جا رهاڪو. طغاج = ترڪستان جو هڪ علائقو؛ اصل عبارت: "طغاج".

- ۲۶- "تاجيک" ۽ "تبريز" ۾ ،
فائق کيا تو فيض ۾ -
- ۲۷- "ارمن"، "عدن"، "عرفات" ۾ ،
صلواة وائي وات ۾ -
- ۲۸- "نخشب" نديءَ ۾ نام تو،
هندي، سنڌي سڀ سام تو -
- ۲۹- "دهلي"، "دکن"، "دهمان" ۾ ،
تو دين تي "دمغان" ۾ -
- ۳۰- "بصرو"، "بنگالو"، "بندري"،
خواهان خلق خشڪ و تري -
- ۳۱- "چوچڪ"، "چيگل" ۽ "چين" ۾ ،
نيت ياد تون "ياسين" ۾ -
- ۳۲- "ڪڇ"، "ڪلڪت"، "قنڌار" ۾ ،
هڻڇو هڪل "هالار" ۾ -
- "ايلاق" ۽ "انگريز" ۾ ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
"ڪاچي"، "ڪڇي"، "قلات" ۾ ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
منجهه "اصفهان" اسلام تو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
"ڪشمير" ۽ "ڪاشان" ۾ ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
تو آمر ۾ "آمرسري"،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
"مشهد"، "مُخي"، "ماچين" ۾ ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
"قلزم"، "ڪلي ڪوهسار" ۾ ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

- ۲۶- تاجيڪ = تاجيڪستان، جو هن وقت روس ۾ هڪ مستقل حڪومت آهي.
"ايلاق" نالي شهر معلوم نه ٿي سگهيو آهي. انگريز، يعني انگريزن جو ملڪ.
- ۲۷- ارمن = آرمينيا. ڪاچو = سنڌ جو، الهندي طرفان، جبلن جي ڪار وارو پاسو.
ڪڇي = بلوچستان جو هڪ علائقو. ۲۸- نخشب = ترڪستان جو مشهور شهر، جنهن ۾ "مقنع" نالي شخص هڪ ڪوه ۾ جڙتو چنڊ ڏيکاريندو هو. شايد هن ڪوه جي لحاظ سان، "نخشب" بعد "نديءَ" جو لفظ استعمال ڪيل. اصفهان = ايران جو مشهور شهر. ۲۹- "دهمان" نالي شهر معلوم نه ٿي سگهيو. ممڪن آهي ته اصل لفظ "دهقان" (بمعني ڳوٺ جي) هجي. ڪاشان = ايران جو هڪ شهر. دمغان = دماغان نالي ايران جو شهر. ۳۰- بندري = بندر جا رهاڪو. امرسري = امرتسر شهر جا رهاڪو. "خواهان خلق خشڪ و تري" = پر توڙي بحر جي مخلوق تنهنجي چاهيندڙ آهي؛ اصل پڙهڻي "خواهن". ۳۱- "چوچڪ" نالي شهر دريافت نه ٿي سگهيو آهي. شايد پنجاب جو ڪو ڳوٺ. چيگل = ترڪستان جي آتر ۾ روم جي سرحد لڳ شهر. مشهد = ايران جو هڪ شهر، مشهور زيارتگاهه. "مُخي" نالي شهر معلوم نه ٿي سگهيو آهي. ماچين = چين جي ڏکڻ ۽ هندستان جي اوڀر طرف هڪ ملڪ. ۳۲- قلزم = مصر ۽ مڪي شريف جي وچ ۾ هڪ جڳهه، جنهن جي نالي سان "بحر قلزم" سڏجي ٿو. ڪوهسار = جابلو ايراضي ۽ ماڻهون.

- ۳۳- تنهنجي خبر ’خيرقان‘ ۾، ڇا ’يمن‘، ڇا ’يُونان‘ ۾،
حمدون پڙهن ’همدان‘ ۾-
۳۴- ’لڪنؤ‘، لقا ’لبنان‘ ۾،
ڦاٽل تنهنجا ’ڪرمان‘ ۾-
۳۵- ’سيوي‘، ’سيوستان‘، ’سمرقند‘،
عاصبي آهن اميدمند-
۳۶- ’ٺٽي ننگر‘، ’ناگور‘ ۾،
ڪلما پڙهن ’ڪشمور‘ ۾-
۳۷- ’پُوني‘، ’پَشَن‘، منجه ’پارڪر‘، ڇا ’پاڳناڙي‘، ’پاڳسر‘،
بانگون پڙهن منجه ’باختر‘-
۳۸- ٿي ماڙ تنهنجي ’ماڙ‘ تي،
لڪ لطف ڪيا تو ’لاڙ‘ تي-
۳۹- ’لوارِي‘ لطف سان لعل ڪيئي،
اعليٰ سندس اقبال ڪيئي-
۴۰- ’لُوارِي‘ نسورو نور آ،
ملڪ و ملڪ مشهور آ-
۴۱- سرشد منهنجو مسرور هوءَ،
مدحي تنهنجو منظور هوءَ-
۴۲- ’اُچ‘، ’آگرو‘، ’عدن‘، ’اٺڪ‘، ’لڪپت‘، ’لڪي‘ تنهنجي لٽڪ،
ڪل ’ڪاٺلي‘ تنهنجو ڪٽڪ-
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

۳۳- خرقان ۽ همدان ٻئي ايران جا شهر. ۳۴- لبنان = شام لڳ هڪ آزاد ملڪ.
بُستان = ’بُست‘ جو مرڪب لفظ- شايد شهر ”بُست“ کي قافِي جي لحاظ سان
”بستان“ ڪري آندل، ۽ پڻ معنيٰ باغ. ڪرمان = ايران جو هڪ علائقو ۽ شهر.
۳۵- سيوي = سبي. خزران = يعني خزر، ترڪستان ۽ گيلان جو هڪ علائقو.
خُجند = ماوراء النهر جو هڪ شهر. ۳۶- لمغان يا لامغان، جو موجوده افغانستان
جو هڪ قديم شهر آهي. ۳۷- پَشَن = طوس لڳ ايران جو هڪ آڳاٽو مڪان.
پاڳناڙي = اُپر سنڌ جو مشهور علائقو. پاڳسر = ٿر جو ڳوٺ، يا شايد قافِي جي
لحاظ سان ’پاڳناڙي‘ جو ڀرجهلو لفظ. باختر = مغرب يا الهندو. ۳۸- ماڙ = مارواڙ.
ٿي ماڙ تنهنجي... الخ، يعني تنهنجي مهرباني مارواڙ تي ٿي. ڪاٺياواڙ = ڪاٺياواڙ.

- ۴۳- تنهنجو شغل آ 'شام' ۾
کافر آندئي اسلام ۾-
۴۴- 'تنبول' ۽ 'طلقان' تي،
رحمت تنهنجي رخشان تي-
۴۵- پيو جذب 'جيسلمير' تي،
پئي کاج تو 'کجمير' تي-
۴۶- 'پورب'، 'پچم'، 'پنجاب' ۾،
سارھ تنهنجي 'سينجاب' ۾-
۴۷- 'روھڙي' رتي تورنگ ۾،
تنهنجو ذکر جهر جهنگ ۾-
۴۸- هر ملڪ، هر اطراف تي،
تنهنجو قدم 'ڪھفان' تي-
۴۹- منجه هر ولايت، هر شهر،
تنهنجي امر ۾ بحر و بر-
۵۰- ملڪ ۽ فلڪ فرمان ۾،
تنهنجو قرب قرآن ۾-
۵۱- رحمت گهرن رضوان ٿا،
جند جان کن قربان ٿا-
۵۲- مرشد! مديني ۾ وسين،
هرھڪ کي هر جا ٿورمين-
۵۳- عاصين آجهو ۽ اوڻ تون،
منهنجا سڻي سڏ موٽ تون-
- برڪت تنهنجي 'بسطام' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'مستونگ' ۽ 'مڪران' تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
اسداد ٿيو "اجمير" تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'سورت'، 'سيري'، 'سقلاب' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
زنڱي ذکر کن 'زنڱ' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
عالم ڪٿي آڪناف تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪل دين تنهنجو منجه دهر،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
شمس و قمر شڪران ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
حورون همه غيلمان ٿا،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
هر حال هر ڪنهن جو پسين،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
قائم امت جو ڪوٽ تون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

۴۳- بستام = ايران جو مشهور شهر، جنهن ڏانهن درويش بايزيد بسطامي منسوب آهي. ۴۴- تنبول = استنبول جو مخفف. طلقان = طالقان، جو مروروذ ۽ بلخ جي وچ تي هڪ شهر آهي. مستولگ = بلوچستان جو مشهور شهر. رخشان = شايد رخش جو مرڪب لفظ، يعني "سج تي" - يا سج وانگر اعليٰ ۽ روشن. ۴۶- پورب = اڀرندو. پچم = الهندو. سري = سنڌ جي سري ۾. سقلاب = اڳين روم ولايت جو شهر. سينجاب = هڪ ولايت جو نالو- ("غياث اللغات"). ۴۷- زنڱي = شيدي. زنڱ = آڦ، پڪا جو ملڪ، زنڱبار، زنڱيبار. ۴۸- آڪناف = ڪنڊون. ڪھفان = ڪوھ ڪان- جبل ۽ ملڪ جو نالو، جو هن وقت روس جي سرحد ۾ آهي.

- ۵۴- مون ڪيون مڌايون ايتريون،
واريءَ ڪئن ڪُون ويٿريون-
۵۵- بيحد بڄهي ڀلڪار ٿي،
مون تي بدئين جا بار ٿي-
۵۶- ڄاڻي ڏسي ٿي ڏوه ڪيم،
هوءَ هٿ هڻي اندوه ڪيم-
۵۷- هي هتي حرص ۾ هٿ هنيم،
هائي آسرو تنهنجو اٿم-
۵۸- هيءُ نفس ٿومون سان ڪسي،
تنهنجي رحم جو هٿ رهي-
۵۹- تون بيڪن جو ڀروسو،
راحم! اچي تن کي رسو-
۶۰- نفس و شيطان ٻئي لڳا،
تنهنجي اٿم تاري تڳا-
۶۱- سڻ سوال تون سيد سڄا!
بدڪار جو ڪر ڪو بچا-
۶۲- بلڪل نه ڪيم ڪا بندگي،
شرمندگي! شرمندگي!
۶۳- عاصي امت تو آسري،
هاڙي م ڇڏ پنهنجا پري-
۶۴- سياندو سڄهي سڪرات جو،
سڏ سوال سڻ پريات جو-
۶۵- جنهن دم جدا هيءُ جان ٿي،
دُز دور شر شيطان ٿي-
۶۶- آڏي قبر ڪاري بڄهي،
تنهنجي تتي تاري سڄهي-

۵۸- ڪسي= ڪهي، ڪُونس ڪري ۶۰- ٻئي لڳا= ٻئي اچي پيو ٿيا، يار ٿيا، يا
ٻئي دشمن ٿي اچي لڳا. ۶۳- هاڙي= پيار، غلام، بندا. ۶۴- سياندو= سيءُ،
ڏکڻي-سيانچو، ڊپ.

- ۶۷- ڪانڌي ڏريندا منجهه قبر،
خاطي ۽ سنڌي ڪڇ ڪا خبر-
۶۸- راحم! اچي مون کي رسڻ،
ڪلمون ڏوهاري ۽ ڪي ڏسڻ-
۶۹- ٻيا ڪن ڪپر ڪڙ ڪا سڄهن،
ٿا باهه جا پڙ ڪا سڄهن-
۷۰- آزيون عرض سڻ آه ڪڙن،
عربي! انهي ۽ آڙاهه ڪڙن-
۷۱- محشر سنڌي ميدان ۾،
شافع! شفا توشان ۾-
۷۲- تنهن جاءِ مون کي تون ڇڏڻ،
هٿ پاڇهه جا مون تي آڏڻ-
۷۳- نا ڪو ڪيم نڪو عمل،
تون هوءَ حمايت سان ”حمل“-
۷۴- هي لڙهه ”لغاري“ لام تو،
دل ٺار ٺيڻ نام تو-
۷۵- شب روز پنهنجو شوق ڏي،
محبت پنهنجي مافوق ڏي-
۷۶- دل لور ڪڙن پرنور ڪر،
مدحي پنهنجو مسرور ڪر-
۷۷- تنهنجي رعايت ٿو گهران،
تنهنجي شفاعت ٿو گهران-
۷۸- فرياد جو ڪو داد ٿئي،
افضل سندن اولاد ٿئي-
۷۹- مون تي قريشي! ڪرم ڪر،
دشمن نمائي نرم ڪر-
۸۰- تاريخ ٿو چونڌڙ چوي،
ايمان ۾ رکجو آوي-
۸۱- تحقيق تون آهين امين،
ڪلمو پڙهيو مون باليقين-
”لا اله الا الله محمد رسول الله“

۶۷- لوڙهي لٽي=لوڙهه ڪي لٽي- جنازي ڪي پوري. ۷۰- مافوق=سڀ کان مٿي

معجزو حضرت نبي کریم صلي الله عليه وسلم

- ۱- ساراهيان سبحان کي، جو پاڪ آ پروردگار، رازق و رحمان، رب العالمين صاحب ستار، آهي مالڪ ملڪ جو ۽ ڪل تي قادر ڪردگار، ڇا ليکي ڇا ليکيان، بيحد بزرگي بيشمار! جنهن خوشيءَ مؤن خلقيو مرسل محمد نامور، سو نبي الله هليو سير تي ڪنهن سپر سان، تنهن ڏينهن آئي تنها هليا شامل نه هو ڪو شير سان، راوت رسي ڪنهن روه ۾ جان دم گذاريو دير سان، تان آئي هرئي ڏنائون، آ ٻڌي ڦٽند ڦير سان، دانهون ڪيو دردئون چوي: تون پهچ مون کي پيغمبر.
- ۲- جان، حضرت هلي هرئي ڏئي، سا درس آهي دام ۾، هي هتي ڪيو هر هر چوي: سرور! آهيان تو سام ۾، هي منهنجو ماري ڏسو آهي ستو آرام ۾، جنهن ويلبي جاگيو ڪهي ٽڪا ڪندو نيئي طعام ۾، تون چڏاء تنهن کان چٽان، تنهنجي ٿئي مرسل مهر، تڏ مصطفي مهرؤن تنهنکي درست ڏني دلبري، پوء پيغمبر کي چيو تنهن ستم ديدہ سرسري: هيڪر هٿن سان جي ڪريو هيءَ ڏوه جي ڦاهي ڍري، تان ٻچن کي ڪير ڏيئي، وهندو اڃان ورنه وري، تاسين ٿيو ضامن اوھين، جاسين پوي ڪو پل پهر.
- ۳- چوڙي ڇڏي هرئي هٿن سان مهر مؤن تڏ مصطفي: ”وَنءَ ٻچن وٽ پانهجن، ڪر سيگهه ۾ تن جو سماءُ، تون تنين کي ڪير پيارج، دل جو لاهي ڊرپ ڊراءُ، اُن تنهنجو ضامن آهيان هرگز نه چرندس هن هنڌا: تاسين اتي ويٺو آهيان، جان تون اچين، موٽي مگر“.

۲- سپر سان = گس، پيچري يا وات سان. ۳- تو سام ۾ = تنهنجي ٻناري - تنهنجي پناه ۾. ٽڪا = پورا - ڳيا - ذرا ذرا (گوشت جا).

- ۶- تڏ هتي هتي ڪندي هر ئي هلي سار ت روئي پئي زار زار،
 پاڄه مڙن ٻڇڙن ٻڇيو: اي مادر ما غمگسار!
 ڪو ڪيهون ٿي ڪرين ۽ ڪو آهين بيقار؟
 درد پنهنجي دل سندن سو چئو اسان کي آشڪار،
 هر حقيقت حال جي ويدن سڏاء سڀ سر بسر.
- ۷- چئي: چئي چوئي ٻيا، مون کان سگهو موڪلائيو،
 معاملو ماري سندن تنهن سڀ ويهي سمجهايو،
 دانهون ڪيون مون دام ۾ پاڪون ڪري ٻاڏائون،
 آهون سڻي عربي اتي مرسل محمد آيو،
 ضامن ڏيئي آيس اوهان ڏي خاتم و خير البشر.
- ۸- ٻيا چيائين: هي وڏو آئين ڪير، مان موٽي وڃان،
 سو جي ڪم واعدو ورڻ جا، مي ڀلي سان نا پڇان،
 سو لکين ٿورا مٿي تي مير مرسل جا مڃان،
 پسون اميدون آس عربي جام ۾ آهن اڃان،
 سو چڏائيندو پيئن ڪڙن، چانو جو چورن چهر.
- ۹- تنهن دم چيو ٻڇڙن ٻنهي تان: ڪير تنهنجو ڪيئن پيئون!
 توڏو ضامن جنهن ڏي نيڪ نيت ٿا نئون،
 دم نه ڪر تون دير ڪا، تان هل هلي حاضر ٿيون،
 هي سيسيون سير پانهنجا سرور اڳيون سرها ڏيون،
 من پاڄا و پاڄه مڙن نيرتون ڪري نافع نظر.
- ۱۰- تڏ قوت ڪڙن يقوت ٿي، مضبوط سي محڪم هليا،
 لب نه لائون لبن ڪي، ٻيٽ تن پنهنجا هليا،
 کائڻ خوشي وسري وين، سڏ موت جي سورن سليا،
 هڪ ٻين ڪڙن تيز ترويا، چڻست چاٻڪ سي چليا،
 تان اڳيئي جوان جاڳيو، خواب ۾ هو بيخبر.
- ۱۱- تنهن پريندئي پڇا ڪئي شاهه ڪڙن ته شڪار جي:
 "ڪير ان کاڌي وڃين؟" هر ڪم همه هر ڪار جي.

- ۸- آئين: اوهين. چيئن ڪڙن: نقصان کان. چانو جو چورن چهر = جو پٽين
 جو چانو ۽ چهر يعني اجهو ۽ اوت آهي. ۹- نيڪ نيت ٿا نئون = نيڪ نيت ٿا
 رکون. ۱۰- سڏ موت جي سورن سليا = موت جي سورن جي سڏ منجهن - وراڻ
 ڪيا: سڏ = وراڻ ڪرڻ. ۱۱- پريندئي = شروع ۾ ئي - اول ئي.

”آه توکي ڪم ڪهڙو دام وٽ درڪار جي؟
هي هتي هرئي هوئي ما ڏس مون کي ڏيکار جي؟
جا ڦسائي مون فڪر سان هئي ڪري حيل هٿر“.

۱۲- مهندان ڏنو مرسل تنهن جو جوان کي هن ٻر جواب:
”مون ڪڍي هرئي هٿن سان، دام ۾ هئي دل خراب،
وئي ٻچن کي ڪير پيارڻ سا ايندي موٽي شتاب،
مون سان اٿس وعدو سچو“ ائين آتو عالي جناب،
”آن تنهن جو ضامن آهيان، تيسين نه ڪر تون شور شر“.

۱۳- جوش ڪئون پُر جوش ٿي بي هوش ڪئي ڪاوڙ تڏين:
”مون ڦسائي جا ميان! ما ري ٻچي ڪيئن ٿو ڇڏين؟
۽ ٿو چوين موٽي ايندي اهڙا عجائب ٿو آڏين!
دام جو چٽڪو چٽڪي ويا سي ميرون موٽن ڪڏين!
ڪنہ سان ڳالهائڻ ڪين ڪي هوجهنڪ جا جي جانور“.

۱۴- جان دم گهڙي گفتو ٿيو، آئي اوها هرئي وري،
سان ٻچن ٻن پانهجن، بيشڪ آئي سا ٻر ٻري،
مير نائي سيد اڳيون صلوات سرور تي پڙهي،
منهن ڏسي ماري سندو، وئي ڏيل ۾ ڏهڪي ڌري:
هن بدو ڪئون تون ٻچائج يا نبي نور البصر!

۱۵- تڏ مڙس ماري پي اٿيو سو ڪهن لئي ڪاتي ڪئي،
هول هيٺ ڪئون پئي هرئي جي ڦڙڻ ۾ ڦٽي،
تنهن ڳڻي دل ۾ چيو: جيڪس رضا رب کي وئي،
يا نبي نور الهدى! هن ڪئون ڇڏاء تون لڳ ڏئي،
ٿي حمايت هاشمي تون شافع روز حشر!

۱۶- موٽي چيو مرسل تنهن کي خاص ختم الانبياء:
”هي ويچاري جا ويٺي، آئي وئي هي پئي ٻچا،
ڪر ٿي هرئي وڃي ثابت سلامت سا بچا،
ڏيندو خالق خير جي توکي جزا روز جزا
آگو ڪندو احسان توسان هٿ جنهن خود خير شر“.

۱۷- موٽي چيا ماري اڳيون هي حرف ظاهر سان زبان:
”آهي عجب مون کي ايهو، بلڪل تنهن جو ڪر بيان،

کښه سبب، سل ايترو، تون مړنـ تي آن مهربان؟
 ۴ اچن واعدي آني تنهجي جـناور اي جوان!
 يا نبي، يا اوليا، يا ملـک آهين معتبر؟

۱۸- ورنـدا چيا ورته تنهين کي لفظ لائق سان لسان:
 "آن رېهارو ربـ جو ۴ آن نبي آخر زمان،
 آن وليهن جو واهرو ۴ آن ضعيفن جو زمان،
 بيکسـن جو پـرجـهلو جن مون آني آندو ايمان،
 چنـ چـڏينـدس کينکي توڙي هوندو بـچـڙو بـترـ".

۱۹- "جي ڦيٽي هرڻي ڪرين ۴ پڻ ٿين تون مسلمان،
 ۴ مڃين رب پانهنجو جو لا مثل ۴ لا مڪان،
 آن تنهنجو ضامن آهيان ڏينه قيام بيشڪ بي گمان،
 دفع تو تئون ٿيندو دوزخ جاء تنهنجي منجهه جنان،
 کون ڏسندين ڪو اکيون جو سخت سـڻجي ٿو سقر".

۲۰- چوڙي ڦيٽي هرڻي ڪئي سا دم تنهين ۾ دامدار،
 پوء ڪيري قدمن آني پيو شرم ڪئون ٿي شرمسار:
 "مون مڏايون ڪيون مڙيني سڀڏا! ساري ڄمار،
 هاڻ مون کي ڪر هدايت يا شفيع روز-شمار!
 هن ڀليي سان ڪر پلائي گمراهـن جا راهـر!"

۲۱- (تڏ) بيعت سندو بيڪس آتي عربي ڪنان ارشاد ٿيو:
 تهـدل تنهين ڪلمون پڙهيو، سو آز ڪفر آزاد ٿيو،
 دين ۴ ايمان جو امت آتي امداد ٿيو،
 شاد ٿيو اي مومنو! جو ڪل ڪفر برباد ٿيو،
 آ معظـم معجزو، پر مون چيو آ مختصر.

۲۲- ڪيڏا ڪرم قادر ڪيا، ڪامل قريشي سان ڪٿيڻ،
 ڪٿين جيارياڻين مڙا، نابين ڪيائين ڪٿين بصير،
 هرڻي ڇڏايائين همت سان، دام مئون آهو اسير،

- ۱۸- چن چڏيندس کينکي: چن ۾ (اڪيلو) چڏيندس کينکي. بتر: بدتر.
 ۱۹- منجهه جنان: جتن ۾. سقر: دوزخ. دامدار: دام وارو-ماري. ۲۲- ڪيڙ:
 گهڻا (ڪرم). نابين ڪيائين ڪٿين بصير: ڪيترائي نابين نرت وارا (بصير) ڪيائين.
 آهو: هرڻي. اسير: قيدي.

ڪفر ڪئون ڪافر چئو بيحد ڀلو ٿيو بينظير
مصطفیٰ جا معجزا مشهور ملڪن ۾ مَشَر.
۲۳- حمد حمل! چئو هزارين سَهس صلواتون سلام،
پاڪ ۽ پيغمبر آتي جو آه عالم جو امام،
سڀ ڇڏائيندو آست ڏينه قِيَام جي ڪُل خاص و عام،
جن پڙهيو ڪلمون نبيءَ تي، تن مٿي دوزخ حرام،
جاءِ جنت ۾ سدا خوشنود هوندا خوب تر.

"تمام شد"

الراقم حمل فقير لغاري

سنہ ۱۲۸۱

"صفت چہار یاران رضي اللہ تعالیٰ عنہم"

- ۱- دمدم ھردم حمد ھزار رب سچي جا سؤ صد بار
مير محمد ٿيو مختار پنجتن پاڪ پيارا يار
چارئي يار نبيءَ جا ٿور- چارئي ھردم منجھ حضور
- ۲- چارئي ياور چارئي يار چارئي نور ٿيا نروار
چارئي عالم جا آڌار چٽي درست ٻڌي دستار
چارئي يار نبيءَ جا ٿور- چارئي ھردم منجھ حضور
- ۳- چارئي مير مصلّي صاحب چارئي نيڪ نبي جا نائب
روشن تن تي حاضر غائب مومن سوجو تن جو نائب
چارئي يار نبيءَ جا ٿور- چارئي ھردم منجھ حضور
- ۴- چارئي ياور ساڻ يقين چارئي عادل عدل امين
چارئي صاحب سر زمين چٽي درست آڃاريو دين
چارئي يار نبيءَ جا ٿور- چارئي ھردم منجھ حضور
- ۵- چارئي يار نبيءَ جا ياور چارئي دين دنيا جا داور
چارئي دانا دل دلاور چارئي جابر جنگ جنگاور
چارئي يار نبيءَ جا ٿور- چارئي ھردم منجھ حضور

- ۶- چارئي دين آجارا دائر چارئي منجهه ڪچهري قائم
هئا منجهه صوم سدائين صائم نوم نہ ڪيائون نا ها نائم
چارئي يار نبي ۽ جا نور- چارئي هر دم منجهه حضور
- ۷- اول يار صديق سچار جنهن ڪيودين اول اختيار
گذ نبي ۽ سان هو منجهه غار تنهن تي رحمت رب غفار
چارئي يار نبي ۽ جا نور- چارئي هر دم منجهه حضور
- ۸- ٻيو تان يار امير عمر دين آجاريو تنهن دلبر
جوان جنگاور ساڻ جبر ڪفر ڪيائين زير زبر
چارئي يار نبي ۽ جا نور- چارئي هر دم منجهه حضور
- ۹- ٽيون تان يار امير عثمان عالم ۽ آڪمل عالي شان
ڪامل جنهن ڪي سو گذ قرآن نقطو تنهن ۾ نا نقصان
چارئي يار نبي ۽ جا نور- چارئي هر دم منجهه حضور
- ۱۰- چوٿون يار علي ترڪي وارث وير ولي
جزو نبي ۽ جو نور جلي تنهن گهر بي بي پاڪ پلي
چارئي يار نبي ۽ جا نور- چارئي هر دم منجهه حضور
- ۱۱- چارئي پاڪ نبي ۽ جا پيارا چارئي دلبر دين منارا
بغض رڪن جي هٽيا هٽارا محشر دينه هوندين منهن ڪارا
چارئي يار نبي ۽ جا نور- چارئي هر دم منجهه حضور
- ۱۲- چارئي صاحب سرت سجان چارئي عالم عالي شان
شڪ رڪي سو آه شيطان بيشڪ آهي بي ايمان
چارئي يار نبي ۽ جا نور- چارئي هر دم منجهه حضور
- ۱۳- چارئي صاحب پاڪ صحاب نيك نبي ۽ جا نيك نواب
ڪفر ڪٽبايون تن جي تاب ساره تن جي ڪرڻ ثواب
چارئي يار نبي ۽ جا نور- چارئي هر دم منجهه حضور
- ۱۴- چارئي عارف منجهه عبادت هئي عبادت ان جي عادت
اول آخر ٿيئن سعادت چارئي رسيئا شير شهادت
چارئي يار نبي ۽ جا نور- چارئي هر دم منجهه حضور

۱- صوم: روزہ. صائم: روزہ دار. نوم: ننڊ. نائم: ننڊ ڪندڙ. ۱۰- ترڪي

۱۱- چارئي صاحب پاڪ صحاب نيك نبي ۽ جا نيك نواب

- ۱۵- چارئي عاليم عيلم اکابر چارئي جوان جنگاور جابر
سختي گرمي تي ها صابر رب رضا ها ها لابر
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۶- چارئي راه هدايت هادي چارئي وينا گوهر گادي
بغض رکن جي بي بنيادي قيامت ٿيندي تن سان تعدي
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۷- چارئي مسنور چارئي ماه چارئي واهر چارئي واه
چارئي پاڪر هشت پناه چئي ٿئون ڪر صدقو ساه
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۸- چارئي واهر چارئي وير چارئي مالڪ مساه منير
چارئي سالڪ سرت سڌير چئي جو ٿي دامن گير
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۹- چارئي يار صحاب سگورا چارئي هر هڪ حق جا گهورا
چئي بت پيچي ڪيا پورا بغض رکين چون تحس نيدورا
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۰- چارئي عارف يار عجيب چارئي نوري نيڪ نجيب
چارئي حضرت وٽ حبيب چئي کي ٿيو نيڪ نصيب
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۱- چارئي يار صحاب ڪرام چارئي وارث وير وريام
چئي ڪافر ڪيا قتلام بغض رکين چو خارج خام
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۲- چارئي هڪ دل چارئي هڪ چئي جي رک دل هر سڪ
وچ وجهن جي ڦڪا ڦڪ ڏينهن قيامت ٿيندن ڌڪ
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۳- چارئي عابد چارئي زاهد چارئي مسجد منجه مجاهد
ڪي واکاڻ نين جي واحد شان آتي قرآن آ شاهد
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هر دم منجه حضور

۱- ناها ناهر= ناهري ڪندڙ يا انڪار ڪندڙ نه هئا. ۱۸- ماه منير= ڇمڪندڙ چنڊ.

۲- نجيب= وڏي حسب نسب وارا- وڏي اقبال وارا. ۲۱- صحاب= اصحاب= رفيق.

ساڻي. ڪيرام= ڪرپر جو جمع= ڀلارا- سونهارا.

- ۲۴- چارئي. هادي راه. هدايت چئني سان ڪئي رب رعایت
چئني سان ئي. عین عنایت شوم ڪري ٿو ڪوه شڪايت
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۵- چارئي خاص خليل خدائي چئني ۾ انا جو جدائي
چئني جي رک سک سدائي چئني جي رک ادب آدائي
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۶- چارئي صاحب سيف سخاوت چئني دين مندي ڪئي دعوت
چئني ۾ نا تير تفاوت تڻ سان آند آ ڪرين عداوت!
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۷- چارئي ها ڪنڊ ڪير مياڻي هڪڙي ڏنڻه جنهن حب گهڻائي
جي ڪنڊ هڪ ڏنڻه دل مياڻي تنهن ڪر پنهنجي پاڙ هٽائي
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۸- حمل! هر دم حمد هزار چست مچياسون چارئي يار
چارئي يار اکين جا نار پڙه ڪلمون تان پهچين يار
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور

۾ تمام شد

از دست حمل فقير لغاري

۱۲- ماه محرم سنه ۱۲۹۰

« مناقب حضرت علي کرم الله وجهه برسمي حرفي زبان سندي »

تصنيف حمل فقير لغاري

به صنعت آنکه هريکي حرف بر همان یک حرف بسته شد

- الف - احمد چام جو اسد اکبر علي
افضل و اکمل، نام العارفين اکثر علي
- ب - بهادر بادشاه - بي غرض ۽ بي ربا
با بلاغت باب - علم و بوالحسن بهتر علي
- ت - توکل سان تقوي ترک دنيا کي تمام
ترک طمع و ترک ترک و ترک کيو تکبر علي
- ث - ثنا چا چئي سگهان صاحب آهي ثقلين جو
ثاني سليمان جو چوان يا ثاني اسکندر علي
- ج - جنگ جو پهلوان، جنگ جاء به بهي جڏهن
جمل جبل جنبش اچن جڏبو هسي جابر علي
- ح - حمل - دري رک حب تون حسين جي
توسان هوندو حامي حمايت منجه حشر حاضر علي
- خ - خدا جو خاص پيارو خود خدا عاشق مٿس
تنهن خدا کي خوش کيو جنهن خوش کئي خاطر علي
- د - دُر درياء رحمت، دردمندن جي دوا
دين پرو دردستگير و دادگر داور علي
- ذ - ذِي شان، ذُو الحيا، ذِي هوش و حشمت، ذُو اليمين
ذُو الذکا، ذاتي ذکر جو ذوق کئون ذاڪر علي
- ر - رضا رحمان جي تي روزو شب راضي رهيو
راحم رحيم و رهنما ره راست جو رهبر علي
- ز - زمين و آسمان زه زه چون هر زور او
« زال » و « زراچ » زير او هر زابرن زابر علي (۱)

(ب) اصل پڙهڻي: « به بهادر به بهادر بادشاه - بي غرض » (خ) خاطير علي = حضرت علي ۽ جي دل. (ذ) ذوالمنن = احسان ڪندڙ. ذوالذکا = ذهانت وارو.
(ز) زه زه = واه واه. « زال » ۽ « زراچ » قديم ايران جي مشهور پهلوانن جا نالا آهن. يعني زال ۽ زراچ جهڙا پهلوان به سندس هيٺان آهن ۽ هو وڏن زبردستن جي به مٿان آهي.

- س - سارو سیر الاهي، سیف زن، سالار دین
 سوره سخي سید سچو ستر سترورن سترور علي
 هس - شه مردان شجاع، شیر - خدا، شمشیر زن
 شادي غمي ۾ شکرگو، شرخیتر تي شاکر علي
 ص - صادق، صاف سيني، صاف دل، صافي نهاد
 صاف صوفي صوم ۾ صائم دهر صابر علي
 ض - ضد ضائع تنهنجو منجه ضلالت ۾ یو ضلیل
 ضامن ضعیفن جو هوندو منجه آخرت آحضر علي
 ط - طلب حق جي ڪندڙ، طالب خدا جو بي طمع
 طبع طینت پاک طلعت، پاک تر طاهر علي
 ظ - ظلم کسي زد کيائين زور سان ظالم هئي
 زوج زهرا جو ظفرمند ڏيڻه ظاهر علي
 ع - عابد ابا عبادت عليم جو عالم عظام
 عروۃ الوثقي وسيلو عاصين عسکر علي
 غ - غازی سیر غزا جو، غیر حق ڪنهن جو نه غرض
 غور غمخواري ڪندڙ غمخوار منجه غر غر علي
 ف - فضیلت ڇا چوان، فیاض، فرختند، فیض بخش
 فوج جو فرمان روا، فائق، فتحمند فر علي
 ق - قائم دین تي، قاري سدا قرآن جو
 قوت قوي کل ڪفر تي قادر کيو قادر علي
 ڪ - ڪلمي گڏو کيائين کل ڪڍي ڪوفو ڪفار
 ڪلمي ڪنان منکر ٿيا سي ڪڍين ڪنا ڪافر علي
 ل - ليکي ڇا "لغاري" لکن تنهن لکپال جا
 لالڳاهي لوڪ ڪل کان، لوڪ کل لشکر علي

(س) سیر الاهي = الاهي راز. سیف زن = ترار هئندڙ. ستر سررون سرور = سرورن جو به سرور. (ض) ضد = مقابل - دشمن. ضلالت = گمراهي. ضلیل = گمراه. احضر = حاضر. (ط) طاهر = پاک. (ظ) زد کيائين = فنا کيائين. ڏيڻه = الله جي چاڻو. (ع) عالم عظام = تمام وڏو ڄاڻو. عروۃ الوثقي = مضبوط ڪڙي - ڀڪو آڌار. (غ) سر غذا جو = جنگ جو جهونجهار. غر غر = سڪرات - سختي. (ل) ليکي ڇا لغاري = يعني شاعر حمل فقير لغاري ان سخي سردار (لکپال) جا ڪهڙا گڻ (لکڻ) گڻي! لالڳاهي لوڪ کل کان = کل لوڪ کان بنا لاڳاهي يعني باوجود يڪ لوڪ سان لاڳاپو ڪونه هوس، تڏهن به سارو لوڪ سندس لشکر هو.

م - مٺيلي مصطفيٰ جي ملڪ مالڪ مڻيڻ وارو
 مومنن جو مرتضيٰ مهيندار منجهه محشر علي
 ن - ٺيڪو روءِ، نبيءَ جو نور نهن نين نار
 نور اسمش، نور جسمش، نور مٿنهن منور علي
 و - وسيلو بي وسيلن جو، ولي والا نڙاد
 وصف واصل ڇا ڪندو وارث وِلهن واهر علي
 ه - همت جي هاڪ هيٺ هر طرف هرجا هلي
 هرڪو چوي ههڙو نه ڪو ٻيو منجهه همت همسر علي
 لا - لاهندڙ صفت تنهنجي ڇا ڪندو شاعر شمار
 ليڪن ليڪو نام ڪو لاشڪ لڳاسون لڙهه علي
 الف - الفت رک آني سان جو امامن جو امام
 اول و آخر امت جو آڳوڻ آڌر علي
 ي - يقيناً ياد ڪندن جو يقيني يار آه
 ياد ڪر ٿا پاوري توهان ڪري پاور علي
 ”تمام شد“

الراقر حمل فقير لغاري سيرڪاڻي

٢ - ماه شعبان سنه ١٢٩٣ھ

(ن) نور اسمش، نور جسمش = سندس نالو توڙي بدن نور آهي. (و) والا نڙاد =
 وڏي نسب وارو. (لا) لڳاسون لڙهه علي = عليءَ جي آڌر ٿياسون. (الف) آڳوڻ = آڳوڻ.

داستان ٻيو

[لؤاريات†]

”سلسلہ شاھان نقشبندان قدس اللہ سرہم“

حمد هادي کي چوان هر دم هزار
جنهن ڪيو هيڏا مينو محمد نبي
ڪل وليين جو طريقو واه واه
پر تنين ۾ سر طريقو سر هلند
جو ڪيو صديق کي احمد عطا
هن طريقي ۾ نبوت جو اثر
تنهنڪري نسبت نبوت سان رکي
۽ نبي فرمايو منجهه حق صديق
جا ڏئي مون کي ڪئي معنيٰ عطا
سو ويو اول مصلليٰ محمددي
بعد تنهنجي پوءِ سلايمان فارسي
پوءِ اسماعيل جعفر صادق صفا
پوءِ تنهن ڪئون بايزيد و هو الحسن (۲)
شيخ يوسف پوءِ تنهن پُر اور ٿيو
شيخ عبدالخالق و پوءِ شيخ عارف
بعد تنهن بابا مڪم بعد تنهن مير گلال
بعد تنهنجي ٿيو بهاؤ الدين شاه
بعد تنهن يعقوب چرخي ٿيو چراغ

جو خداوند پاڪ آ هروردگار
تنهن نبي ۽ جي نور مون ٿيا ڪئين ولي
ڪل وليين جو طريقو واه واه
سر طريقو آ نهايت نقشبندي
هاڻ پائون پائين پنهنجي هئا
هاڻ ڪيو تلقين خود خير البشر
هي ڪجهي معنيٰ لکن مون ڪو لڪي
جو نبي ۽ سان غار ۾ هو هر رفيق
سا وڌم صديق جي سيني سپا (۱)
ٿي عطا ان کي امانت احمدي
پوءِ امانت خواجہ قاسم رسي
جنهن رساليا خلق کي نافع نفعا
بعد تنهنجي پوءِ علي ٿيو ذوالمينن (۲)
نور تنهنجو منجهه ملڪ مشهور ٿيو
شيخ مڪم و علي معنيٰ معارف
هو صفا سادات سيد با ڪمال
منجهه بخارا نقشبندي عالم پناه (۳)
ساڻ معنيٰ معرفت روشن دماغ

† هن داستان هيٺ حمل فقير جو اهو شعر ڏنو ويو آهي جنهن جو تعلق لؤاري وارن بزرگن سان آهي. انهيءَ لحاظ سان ئي هن داستان جو عنوان ”لؤاريات“ مقرر ڪيو ويو آهي. (۱) شاهد حديث: ”ما صلب الله في صدر ري شيئا ولا صببت في صدر اي بکر“ (حاشيه حمل). (۲) بايزيد: ”نام مبارڪ بايزيد بسطامي اصل نام طيفور است و اولياء موصوف وعده فرموده است ڪر ڪر نام من طيفور ياد باشد پر او آتش ڪوزخ حرام است اسم مبارڪ طيفور است رحمة الله عليه“ (حاشيه حمل). (۳) يعني بهاوالدين نقشبند جو بخارا ۾ پيدا ٿيو.

پوءِ محمد زاهد ڪي باسد وٽار
 بعد تنهن باقي بالله - غير شك
 شه مجد الف ثاني نيڪ نام
 جين، انس و مٽڪ تنهنجا مرید
 هو پيغمبر جان جمع جامع علوم
 هو نيسورو نور بيحد بي مثال
 بعد تنهن خواجه ٿيو عبد الاحد
 نور حق ٿيو نور حق ٿيو نور حق
 با ڪرامت ڪشف ڪامل اوليا
 هو مڪمل معنوي ڪيميا نظر
 ٿي ٿيو روشن قلب جان مهر ماه
 هر مشائخ ڪئون هلي سا حڪم رب
 تنهن اچي روشن ڪيو ”لوارِي مڪان“
 رهنما راه - هدي را هم رحيم
 اسم ان جو آينو محمد زمان (۲)
 ڪيوستار سعادتنهن اڀري آها (۴)
 تاقیامت هي هوندو روشن مڪان
 شيخ محمد شان عالي خوش سير (۶)
 هي ڏني آخوش خبر مَر غوب - حق
 يا پلڪ، يا پاس ڪاڻهن، يا پهر
 سا هوندي هت تاقیامت نفخ صور (۷)
 رب رحمان آ اوھان تي مهربان
 سا دعا ٿي در ڏئي جي مستجاب (۸)
 اسم، جسم و علم و حلمش ڪل محمد (۹)

بعد تنهن خواجه عبیدالله آحرار
 بعد تنهن درويش ٿيو پوءِ آمڪڪ
 پوءِ ٿيو ظاهر زهر هي قطب الڪرام
 جنهن جيار يودين ڪي ۽ ڪيو جديد
 جنهن نوازي نور سان هر مَر زو بم (۱)
 هو سدا ”سرهند“ ۾ صاحب ڪمال
 پوءِ محمد سعيد ٿيو صاحب عهد
 پوءِ ٿيو محمد حنيفو نور حق
 بعد تنهن محمد زڪي ٿيو ذوالحييا
 پوءِ مشائخ شيوخ محمد منجه ننگر (۲)
 جي ڪنهنه ڪنجي قلب تي تنهن ڪئي نگاه
 پوءِ آها آئي امانت سان ادب
 سا ڪنان ”سرهند“ ۽ ڪل خواجگان
 لعل لوارِي جو قطب ڪامل ڪريم
 اسم اعظم آه ان جو نور جان
 نور تنهنجي شمس وانگي ڪيو شمع
 سج سدا روشن ڪيو روشن جهان (۵)
 ۽ ائين فرمائيو صاحب ننگر
 شان ۾ مرشد منهنجي محبوب حق
 تا امانت هين ڪيو جنهن جا گذر
 ۽ اوھان وٽ جو ڪيائين هي ظهور
 سا اوھان تي بخش منجه هر دو جهان
 هي ۽ دلئون ڪئي آلهي عاليجناب
 پوءِ پٺيون پيدا ٿيو شد گل محمد

- (۱) هر مزدوم = هر بستي. (۲) شيخ محمد: شمس العلماء ڊاڪٽر عمر بن محمد دائود هوت
 جي تصديق موجب ”شيخ محمد“ مان مراد ”خواجه محمد ابوالساڪين“ آهي
 جنهن جو قدرتي ذڪر ”ايات سنڌي“ جي مقدم ۾ موجود آهي. (۳) يعني جناب
 مخدوم محمد زمان وڏورو (۱۱۲۵ھ - ۱۱۸۸ھ) جو بزرگان لؤاري جو سالار ۽
 لھذا مشهور ب ”سلطان الاولياء“ آهي. (۴) ڪيوستار سعادتنهن - الخ = تنهن بخت
 واري ستاري اڀري روشني ڪئي. (۵) يعني هي صاحب چڻ ته سج هو جنهن سڄي
 جهان کي روشن ڪيو. (۶) ”شيخ محمد صاحب ننگر“ يعني خواجه محمد ابوالساڪين.
 (۷) نفخ صور = حق جو آواز. (۸) مستجاب = مقبول. (۹) يعني ”محبوب الصمد خواجه
 گل محمد“ (سنه ۱۱۷۷ھ - ۱۲۱۸ھ) بن خواجه محمد زمان وڏو.

ڪشف ڪامل ۽ قطب مانند وحي نور مٿان پيدا ڪيو پروردگار (۱) پير منهنجي جو نظر اڪسهر هو سو قلب تي سان نظر ٿيو سون سر ڇا چوان مشهور هو تا شام و روم ڪاڻ دعوت دين جنهن ڪوڙ يونشان (۲) حق سندا سڀ حق ڪيائون حق ادا خلف خائف حق جو عالم امام (۲) پاڻ پنهنجي پيش ڪيائون پيشوا ٿيا بقا جي باغ ۾ ساڪن سدا اولياء الله آهن لايموت قرة العينين سلطان سالڪين (۴) هن ڪنڊو عالم سندن مڙهي مدار سر مصلبي هي سخي سردار ٿيو پيو تنهن جو ٻرو ٿيو هر جا بجا هر ملڪ تي هي مهر جو مينهن ٿيو ڪل قطب ڪنئون هن رکيو بالا قدم ڪير ڪو چائي تنهن جو انهن خود خدا عاشق مٿس قسم - خدا صد هزار افرشتگان فرمان هيٺ ڪن تنهنجي تعريف پيشڪ بي ڪلام

مهر مروت خلق خصلت جان نبي بعد تنهنجي ٿيون قطب ٿيو قرب دار پير پيرن پير منهنجو پير هو جنهن قاب تي ٿي ڪيائون ڪو نظر اسم جنهن تي جد جو جامع علوم روم چاهي، روم زمين جمل جهان فرض، واجب، مستحسن، حج حق ادا هو ڪيائون پنهنجو قائم مقام پاڻ پنهنجي روبرو پنهنجي بجا هو هليا حق ڏي مڃي حق جي رضا معرفت جا مفت ميوا ڪرڻ قوت سو هاڻي مرشد مٿي مسند نشين هي قطب ارشاد ٿيو قطب المدار ڪل قطب جي مهندي مهندار ٿيو حق جي خورشيد ظاهر ڪيو ضياء و پواندار و ڏيه مٿان ڪل ڏينهن ٿيو ڪل قطب عالي همت اعلي قدم هن جو آخر، هن جو اول ابتدا هي ڏي جو لڏلو هي دلر با صد هزارن شير هن جي ران هيٺ عرش فرش و مٿس ڪن سجدا سلام

(۱) هن سلسلي جو ٽيون بزرگ خواجه محمد زمان ثاني (سنه ۱۱۹۹ هـ - ۱۲۴۷ هـ) هو جنهن تي ساڳيو سندن جد يعني ڏاڏي وارو نالو رکيل هو. (۲) ڪوڙ يونشان = يعني ديني تبليغ جو جهنڊو بلند ڪيو. (۳) يعني خواجه محمد زمان ثاني پنهنجي فرزند خواجه محمد حسن المشهور به خواجه شاه مدني محمد حسن (۱۲۳۵ هـ - ۱۲۹۸ هـ) کي پنهنجو قائم مقام مقرر ڪيو. خواجه محمد زمان پنهنجي وصال کان اڳ "الاهي اسر جي پيروي ڪري، پنهنجي حياتي ۾ ئي صاحبزادي کي خلافت جي مسند تي وهاري، جماعت کي سندن بيعت ڪرڻ جو فرمان ڏنائون. ان وقت صاحبزادي جي عمر سا يارهن ورهيه مس هئي، پر طريقت جي ڪل لياقتن ۽ فضيلتن سان پرور هئا" (لؤاري جا لال - صفحو ۱۸۹). (۴) هن بيت مان ظاهر آهي ته جڏهن حمل هي "سلسله شاهان نقشبندي" نظر ڪيو، يعني ۶ - ماه محرم سن ۱۲۸۷ هـ تڏهن خواجه محمد حسن جن ئي خلافت اسلاف تي مسند نشين هئا. پاڻ سن ۱۲۹۸ هـ ۾ وفات ڪيائون.

نوح جو طرفان هن جي هڪ لهر
 آ ڏٺي ۽ جي مهند هي مختيارڪار
 پشت پاڪر آ سندس مولیٰ علي
 آ مٿس نالو مٿو محمد حسن
 حامدن جي اک اندر ۾ خار آ
 هي ڏٺي ڪيو رحمت ليلعالمين
 تنهن مڙيئي ڪون مٿاهون مجتبيٰ
 تان نه ٿيئي هڪ صفت تنهنجي تمام
 مسلسل ثابت صحي ٿيو سر ٻسر
 چال منهنجي تي مٿان ڪرڻ ڪو پال (۱)
 آن ۽ انهيئن در جو آهيان مدحي مدام
 خاک هن در جي مسطّر مشڪ بو
 سا منهنجو سرمون اکين جو خاک پاڪ
 ادب ۽ ايمان بخشي شال رب
 ساڻ برکت تنهن ڀلي جي هي ٻجي
 عيب پوشو پاڻ ٿيندو پرده دار
 شڪر لله ٻئي نه ڪنهنجي درويٽس
 آن ۽ ته دامن لعل لؤاري ۽ جي لڳو
 ننگ دامن جو مڙيئي آ مٿس
 ناه ڪو هن در بنان پيو ڀروسو
 ڪٽن "لؤاري لطف ٿيو سان لغاري" (۲)
 نا وڌايم بي درين چوڻيون چڳان
 جو آهي رهبر ڏٺي ۽ جي راه جو
 جنهن ڪئي منجهه راه حق جي رهبري
 هاڻ پڙهجي پاڪ ڪلمون سان زبان

علم ظاهر و باطني جو آ بحر
 آ نبي جي ڀروي تي پاندگار
 ڪل نبي دعاگو تنهن جا ڪل ولي
 آ ڏٺي راضي مٿس ۽ پئنجتن
 اسم اعليٰ هن اکين جو ٺار آ
 هي ڏٺي جو موڪليل اعليٰ امين
 جاجير جيڪي چوان صفت و ثنا
 جي ڪريان تعريف تنهنجي تا قيام
 حمد حمل! چؤ هزارين شڪر ڪر
 نقشبدن بادشاهن جو بحال
 آن ۽ انهيئن در جو آهيان گولو غلام
 آن ۽ انهيئن در جو ٺاگر صفت گو
 مشڪ عنبر ڪئون ڪٿوري خاص خاک
 آن ۽ انهيئن در ڪئون گهران ايمان ادب
 شال هن در سان ادب رهجي اچي
 آن ۽ اوجھو عاصي آهيان عيبدار
 عيب ٻائي پاند ۾ تنهن در پيس
 ڪو ڪهن جو ڪو ڪهن ڏي ڪو ڀڳو
 ننگ آخر عيب دارن جو اٿس
 آن ۽ برابر بي عمل ۽ بيڪسو
 "ڀروسو تاري تڳان ڪئون لعل لؤاري
 آن ۽ سدا تاري تنهن جي ٿو تڳان
 آن ۽ نسورو نقشبندي شاه جو
 جنهن ميڪاري ڀروي ڀيغمبري
 سو آهي حامي منهنجو هر دو جهان

"تمام شد

از دست حمل فقير لغاري

۶- ماه محرم سنه ۱۲۸۲ھ

(۱) مٿان = من، شل. (۲) ڳنان = ڪنان - کان - طرفان. هن مصرع جو وزن نرالو آهي انهي ۽ ڪري ان کي ٻين نشانن اندر رکيو ويو آهي.

"مدح مبارڪ درشان سرشد حقيقي وراه نما تحقيقي قطب الاقطاب"

غوث اعظم، حضرت ميان صاحب لعل لؤاري والہ *

"تصنيف حمل فقير لغاري سنہ ۱۲۸۱ھ" †

- ۱- مرشد مٿا منٺار تون صاحب سخي سردار تون
اولين آڙن آڌار تون فرياد رس يا مرشدا!
- ۲- صاحب ڏني تو سروري پَر هيروي هيغمبري
وهلو ڪجو واهروري فرياد رس يا مرشدا!
- ۳- مٿي مدايون معاف ڪر سينو سندم دل صاف ڪر
مغزم معطر ناف ڪر فرياد رس يا مرشدا!
- ۴- مرشد مٿور ماه تون هيئن سندنو همراه تون
بي راه ڪي ڪر راه تون فرياد رس يا مرشدا!
- ۵- مرشد آهين مسند لشين آگي سندنو آهين امين
صاحب سخا جو سر زمين فرياد رس يا مرشدا!
- ۶- مرشد آهين مُشڪل ڪُشا راحم رفيق و رهمنا
سڄ عرض آزي التجا فرياد رس يا مرشدا!

* يعني خواجه محمد حسن، جنهن کي ئي معتقدين درگاه لؤاري "غوث اعظم" جي لقب سان ياد ڪن ٿا. ڊاڪٽر گر بخشائي "لؤاريءَ جا لال" ۾ خواجه محمد زمان ٿاني کي "غوث اعظم" جي لقب سان آندو آهي ۽ خواجه محمد حسن کي "خواجه شاه مدني" ڪري لکيو آهي؛ مگر جئن ته حمل فقير خواجه محمد حسن جو همعصر ۽ مريد هو، انهيءَ ڪري وڌيڪ تحقيق لاءِ اسان پنهنجي دوست عزيز جناب پير سعيد حسن صاحب ڏانهن لکيو جنهن جواب ۾ تحرير فرمايو ته "يقيناً آهي، پٽي مدحون [يعني هي ۽ ٻي هن بعد ايندڙ] حضرت خواجه محمد حسن قدس سره جي باري ۾ چيل آهن. ڇو جو (لؤاري شريف جي) ڇهن بزرگن مان فقط ڪنهن ئي "غوث اعظم" جي لقب سان سڏيو ويندو آهي". وڌيڪ لاءِ ڏسو حاشيه ايندڙ مدح جو.

† "سنہ ۱۲۸۱ھ" اصل ائين لکيل آهي. مگر خود مدح جي متن مصرعہ ۵۲ ۾ "تيرهين صدي جي آ آسي" مان واضح آهي ته حمل هي مدح سنہ ۱۲۸۰ھ ۾ منظوم ڪئي. پانئجي ٿو ته سنہ ۱۲۸۱ھ ۾ هي مدح بياض ۾ قلمبند ڪيائين
۱- اولن اڙن= ڏٽڙيلن ۽ مصيبت ۾ ڦاٿلن. ۲- مغرم معطر لاف ڪر= منهنجو مغز خوشبوءِ وارو بلڪ خوشبوءِ پيدا ڪندڙ ناف (هرڻ جو دن) ڪر.

- خطرڻ خيالن آ ڳڏو
 هي نفس ٿو نا ٿئي سڏو
 - هي نفس نا فرمان ٿيو
 اهو اندر ارمان ٿيو
 - ڪٽجي قلب ڪارو ٿيو
 شيطان ره مارو ٿيو
 ۱- هيءُ سن الله لڳ آه تون
 مڃ عرض شاهنشاه تون
 ۱- هازي آهيان تو پير جو
 اوتيو نظر اڪسير جو
 ۱- مهربون ڪيو مون تي نظر
 سڀهي سينه ڪي مون ڪر
 ۱- تنهنجي طلب ۾ تار هوان
 نالي تنهنجي نروار هوان
 ۱- تنهنجي طلب توکئون گهران
 پرا ٻار تنهنجي آن ٻران
 ۱- تون ڌيان جنهن ڏي ٿو ڌرين
 ايڏي سڃاها! سگهه سرين
 ۱- مون تي مهر جي موج ڏي
 سائم فتحمند فوج ڏي
 ۱- شريعت آني ڏيو شادڪي
 ايمان جي استادڪي
 ۱- تنهنجو آهيان توکي سڏيان
 تنهنجي نه دامن آنء چڏيان
 ۱- سڪرات مون سنهنجي ڪجو
 تيت ماڙ ڪا منهنجي ڪجو
 ۲- شيطان ٿو تنهن دم ٿئي
 تنهنڪي تنهن دم تون تڙين

- وهمن آهيان ويڙهي وڌو
 فرياد رس يا مرشدا!
 شامل سندس شيطان ٿيو
 فرياد رس يا مرشدا!
 جان سننگ سينه مارو ٿيو
 فرياد رس يا مرشدا!
 ڪل ڪت قلب تون لاه تون
 فرياد رس يا مرشدا!
 مرشد مڪمل مير جو
 فرياد رس يا مرشدا!
 اڪسير ڪي اوتيو آهر
 فرياد رس يا مرشدا!
 ٻانڌي سدا تو ٻار هوان
 فرياد رس يا مرشدا!
 سڪ مان سدا توڏي سران
 فرياد رس يا مرشدا!
 ڪفرئون ڪڍو ڪامل ڪرين
 فرياد رس يا مرشدا!
 از عشق پنهنجي اوج ڏي
 فرياد رس يا مرشدا!
 اسلام تي استادڪي
 فرياد رس يا مرشدا!
 توري نه ڪنهن مان دل گڏيان
 فرياد رس يا مرشدا!
 آوها نه مون آهنجي ڪجو
 فرياد رس يا مرشدا!
 ايمان ڪي ٿو هٿ هٿي
 فرياد رس يا مرشدا!

- سنگ سيهه = ڪارو پٿر. ره مارو = راه ماريندو. راه ڪان گمراه ڪندو.

۱- سڀهي سيهه ڪي = ڪاري شيهي ڪي. ۱۷- استادڪي = بيهڪ. مضبوطي. ۱۹- ماڙ =

دد. ۲۰- ٿئي = ٿاڻي. چڪ ڏئي. هٿ هٿي = آڏو هٿ ڏئي. آڏو اچي

- ۲۱- آڏو بجهي ڪاري قبر
بدڪار آهيان بي خبر
۲۲- جي سوال ٿا ماريو ٻچن
ٿا مَيَت ڪئون ماريو ٻچن
۲۳- ڄامسي آني حضرت ٿيجو
هت هين ڏوهاري تي ڏرجو
۲۴- قيامت ٿيندي قائم جڏين
تنهن جاءِ نه مون کي تون ڇڏين
۲۵- سچ تائڙي جت تا (ء) ڪندو
آت آسرو آ تو سندنو
۲۶- ڏوهه ۽ ڪنڌ تڙندا جيتي
ڄامسي ٿيجو حضرت آني
۲۷- مون سان ناھي نيڪي ذري
ڪهي ڏيندس ورندي وري
۲۸- هي سن سڃاها سڏ تون
هر دم کڏيو هون کڏ تون
۲۹- ڪونا ڪيومون ڪم سکر
تنهنجي پنڌ، تنهنجي پڪر
۳۰- آ ڪو ڪهن در ڪو پڳو
هي لڙوھ "لڙاري" تو لڳو
۳۱- جيڪو جڏهن تو در اچي
هي سگھ ڏيئي سائين سڄي
۳۲- مون نه هيت هاج ٿي
دامن لڳن جي لاج ٿي
- پيا ملڪ ٿا سڻجن سڀر
فرياد رس يا مرشدا!
۴ جي ۴ وجهيو جياريو ٻچن
فرياد رس يا مرشدا!
وهلو اچي واهر ڪيجو
فرياد رس يا مرشدا!
نفس ڪندا ڪٿي تڏين
فرياد رس يا مرشدا!
هيؤ ٻه نه ٻا (ء) ڪي ٻا (ء) ڪندو
فرياد رس يا مرشدا!
ليڪيون ڪهڻيون گهرندا ايتي
فرياد رس يا مرشدا!
برسير بديئن جي آ پري
فرياد رس يا مرشدا!
هاڻون هري نا ڇڏ تون
فرياد رس يا مرشدا!
وڻجڻ ڪٿي ڪوڙو وڪر
فرياد رس يا مرشدا!
ڪنهن تا ويهي سوريو سڳو
فرياد رس يا مرشدا!
سو باه دوزخ ڪئون ٻچي
فرياد رس يا مرشدا!
توتي ڪٿي ڪم ڪاج ٿي
فرياد رس يا مرشدا!

- ۲۱- پيا ملڪ ٿا سڻجن سڀر= ٻيو وري آڏو سخت ملائڪ ٿا سڻجن. ۲۲- ۴ جي ۴ وجهيو جياريو ٻچن= يعني وري جان وجهيو، ماڻهو ڪي جياريو، ٻوه ٿا ٻچاڻو ڪن. ۲۳- هڪ هن ڏوهاري تي ڏجو= هن گنهگار تي پناه جا هت ڏجو.
۳۰- سوريو سڳو= تسبيح سوري. لڙوھ لڳو= پٺاري ٻيو. ۳۲- هاج ٿي= (اتر جو محاورو) هاج اٿئي. ڪاج ٿي= ڪاج اٿئي. لاج ٿي= لڄ ٿي.

- ۳۳- مون تي مهر تون ميسر! ڪر
دلگير جي دل ڏير ڪر
- ۳۴- سڻ نقشبندي نور! تون
مون کي رکين مسرور تون
- ۳۵- دلبر! دلاسو ڏي دلئون
تنهنجي مجالس ۾ ميلون
- ۳۶- چارئي پلو چڪ ۾ ٻڌا
مٿان ڏين ٿا ڌر وڌا
- ۳۷- بخشيش جو آهين بحر
مسڪين تي ڪا مهر ڪر
- ۳۸- لئون دل اندر "لئواري" اٿم
تنهنجي تڳا تاري اٿم
- ۳۹- بلڪل آهي بيوس بندو
هن تي ڪرم ڪو آئين ڪندو
- ۴۰- توتي امانت احمدِي
صاحب ڏني تو سرمدِي
- ۴۱- تنهنجي جيڪي غيبت ڪندا
ڪپ تن خيشن جا ڪندا
- ۴۲- تنهنجا ڪيلا گو غار ٿيا
فاسد ڪا في النّار ٿيا
- ۴۳- توسان جماعت تو جڙي
شل چاوتي مرندا چڙي
- ۴۴- تنهنجي مريدن سان ڪهن
هيت هٿ نه هرگز هنڌ لهن
- واهر ولهن جي ويسر! ڪر
فرياد رس يا مرشدا!
- دل جا ڪرين دک دور تون
فرياد رس يا مرشدا!
- خوشنود خرّم ٿي ڪيلون
فرياد رس يا مرشدا!
- آڏا پجهن ٿاها ٿڌا
فرياد رس يا مرشدا!
- لطفون ڏيو مون تي لهر
فرياد رس يا مرشدا!
- باورا تنهنجي ياري اٿم
فرياد رس يا مرشدا!
- تنهنجو آهي هي تو سندنو
فرياد رس يا مرشدا!
- مسند توکي آ محمدي
فرياد رس يا مرشدا!
- احمد آهي ٿيندا انڌا
فرياد رس يا مرشدا!
- خر، خوک سي سگ خوار ٿيا
فرياد رس يا مرشدا!
- تنهنجا مديعي ويا مڙي
فرياد رس يا مرشدا!
- رڪ روميءَ سي نا رهن
فرياد رس يا مرشدا!

۳۸- تڳا تاري = جياپو ۽ ياد - آسرو اميد. ۳۹- آئين ڪندو = آئين ڪندو = (لاڙ جو محاورو) يعني اوهين ڪندو. ۴۰- سرمدي = دائمي نيڪي - دائمي حياتي - دائمي پاڪائي. ۴۱- غيبت = ڪلا. ڪپ ڪندا = ليڪا لاه - ختر ڪر. ۴۲- ڪيلا گو = ڪلا ڪندڙ. خر = گڏه. خوک = سوئر. سگ = ڪتا. ۴۳- توسان جماعت تو جڙي = توسان تنهنجي مريدن جي جماعت سونهي ٿي ۽ تون جماعت سان خوش آباد آهين. مديعي = مدعي = دشمن. چاوتي = چغل. ۴۴- ڪهن = ڪسن = تڪليف پهچائڻ. رڪ = نود - ندورا. روميءَ = منهن ڪارا. نه هرگز هنڌ لهن = شل ڪوبه اجهو ۽ اوڻ نه ملين.

- ٤٥- لائق! لؤاري ۾ وسين
دشمن منهنجا سڀ تون دسين
- ٤٦- آ تون، شتابي شير ڪر
نا دم تنهنين ۾ دير ڪر
- ٤٧- هڪ پير منهنجو تون هڪو
ڏي دزد دشمن کي ڌڪو
- ٤٨- مون کي مڏا ٿو تون سجهين
مون ڪئون جدا نا دم هجين
- ٤٩- سڪ ماه ۾ تنهنجي سڄي
چؤ طرف موذي ويا مڄي
- ٥٠- تنهنجي تڳا، تنهنجو تڪيو
هر دم مون سان هوئج حقو
- ٥١- ڪل پير! تون ڀردو رکين
هٿ ٻاجه جا ڀردو رکين
- ٥٢- تيرهن صدي جي آ آسي
دل توه تنهنجي جي تسي
- ٥٣- شاه! دل ۾ را شاد ڪر
افضل سندم اولاد ڪر
- ٥٤- هرڪو رضا رب تي وڃي
رب نا رضا تنهنجي پڃي
- محڪم مريدن کي رسين
فرياد رس يا مرشدا!
- ظالم هئي سڀ زير ڪر
فرياد رس يا مرشدا!
- تنهنجو لڳو سڪ جو سڪو
فرياد رس يا مرشدا!
- منهنجا ڳجها غم تون پڄهين
فرياد رس يا مرشدا!
- ٻيون پهر پيو اچي
فرياد رس يا مرشدا!
- چؤ طرف چورن آ چڪيو
فرياد رس يا مرشدا!
- چؤ طرف چؤ گردو رکين
فرياد رس يا مرشدا!
- ڪل جاء وئي ڪلفت وسي
فرياد رس يا مرشدا!
- دل درد ڪئون آزاد ڪر
فرياد رس يا مرشدا!
- رب ٿو رضا تنهنجي مڄي
فرياد رس يا مرشدا!

- ٤٥- وسين = رهين. ٤٦- لڳو سڪ جو سڪو = مون تي سڪ جي مهر لڳي. مون
کي سخت محبت ۽ سڪ آهي. ٤٨- سجهين = (اميد ۽ آسري طور) ياد پوين.
- ٤٩- ٻيون پهر = حياتي ۽ جو آخري وقت. موذي ويا مڄي = تڪليف ڏيندڙ دشمن
زور وٺي ويا. ٥٠- تنهنجي تڳا = تنهنجو ٽاڳا پو- آرو. تنهنجو تڪيو = تنهنجو اجهو ۽
اميد. چورن آ چڪيو = چورن مون کي ڪاٺي ماريو آهي. هوئج حقو = مون سان
بهمني طور (حقو تڪيو) پيو هوئج. ٥١- ڪل پير = ڪل جا پير. هٿ ٻاجه جا
ڀردو رکين = مثل ٻاجه ۽ مهرباني جا هٿ مون تي پنهني جهانن ۾ رکين.
- ٥٢- تيرهن صدي جي آ آسي = يعني هي سال ١٢٨٠ ه آهي. دل توه تنهنجي ۾
تسي = منهنجي دل تنهنجي مهرباني جي اڃا اهل آهي.

- ۵- نوري آهين تون نقشبنده
تابع تنهنجا ٿيا تخت مند
۵- بيشڪ آهين بهتر گهڻو
ڪمتر آهيان ڪيتر گهڻو
۵- هي عرض سڄ احوال تون
مون تي ڀلا! ڪر ڀال تون
۵- ڪامل! ڇڏا تون قرض ڪڻون
محفوظ رک تون مرض ڪڻون
۵- جو دم حياتي جو جيان
بي غرض بي احتياج هوان
۶- منهنجي آڻو اي مدعا
پوءِ خاڪ ڀرتو لڳ خدا
۶- حمل گهري حق جي طلب
ڪلمون سدا هو منجهه قلب
- سردار بالا بخت مند
فرياد رس يا مرشدا!
محبوب تون ميهتر گهڻو
فرياد رس يا مرشدا!
منهنجا سڀيٰ مڃ سوال تون
فرياد رس يا مرشدا!
فائق! رهاڻ نا فرض ڪڻون
فرياد رس يا مرشدا!
ڪنهنجو نه ڪي محتاج ٿيان
فرياد رس يا مرشدا!
جاسين جيان، نا ٿيو جدا
فرياد رس يا مرشدا!
ايمان ۽ عشق و ادب
فرياد رس يا مرشدا!

”تمام شد“

از دست حمل فقير لغاري

- ۵- بهتر=زبان ڀلا ۽ بلند. ڪمتر=زبان گهٽ. ڪيتر=حيثيت ۾ گهڻو ٿيو.
۶- مدعا=استدعا. خواهش. پوءِ خاڪ ڀرتو لڳ خدا=پوءِ منهنجي خاڪ لڳ
ڪارڻ اوهان جي سپرد آهي.

"اين مدح ٿاڻي هم در شان حضرت مرشد حقيقي† وراه نما تحقيقي

قُطْبُ الْأَقْطَابِ لَعْلُ لُؤَارِي وَالهِ رَحْمَتُهُ عَلَيْهِ

سخمس ٻزبان سنڌي - تصنيف حمل فقير لغاري سنه ۱۲۸۱ھ

۱- مدح مرشد جي چوان ٿو جذبه دل جي جوش کئون
وصف تنهنجي زور زياده آ عقل ۽ هوش کئون
هر ڪرڻ تعريف تنهنجي خوب آ خاموش کئون
ڪي قدر سرمون ڪيم دڙ پير جي ٻاهوش کئون
ڪير ڪو سگهندو ڪري پوري سندس ساره ٿنا

۲- محمدي مسند اتسي آ پير - ما قائم مقام
جمله علم و حلم و همّت ڪل تنهن کي آ تمام
آبدال ۽ آوٽار تنهن کي ٿا ڪرڻ سڀني سلام
خضر ۽ الياس، توڙي ٻيا ولي جي خاص عام
جنن لڳين ۽ محمد، تنن ميڙن جو مقتدا

۳- ڪير ڪو تنهن کي سڃاڻي سِر آ سبحان جو
مغز معنيٰ جو ٻروڙ پڻين راز رب رحمان جو
راست راسخ رهنما، جن و ماڪ انسان جو
منجهه ولايت ۽ وليئن شاه شوڪت شان جو
ڪيو آچو اعليٰ ڌڻي رتبو سندس عزيز و علا

† اندروني شهادتن مان معلوم ٿئي ٿو ته "مرشد حقيقي" مان مراد خواجه محمد حسن مدني (رح) آهي: اول ته اسان جي شاعر هي مدح سنه ۱۲۸۱ھ ۾ لکي ۽ اهو زمانو خواجه محمد حسن مدني (رح) جو آهي. ٻيو ته اڳتي هن مدح جي ۶- بند جي "ڪاڻ دعوت دين جي نشان ڪرايائين نصب" واري مصرع ۾ نيزي جي نصب ڪرڻ ڏانهن اشارو آهي ۽ اهو نيزو خواجه محمد حسن مدني ئي نصب ڪرايو جنن ته خود اسان جي شاعر جا هن بعد نيزي جي نصب ڪرڻ جي تاريخ نظر ڪئي آهي، ان مان ظاهر آهي.

۱- ڪي قدر - الخ = پير جي جتي ۽ جي پڻي ۽ مان قدري سرمون ٻنيم. ۲- آبدال = اهي الله وارا جن جي طفيل هي دنيا هلي ٿي. اوتاد = مکيه يا خاص الله وارا درويش. خضر ۽ الياس ٻئي مشهور نبي. ۳- راست راسخ رهنما = سچو ۽ هڪو رهبر. عزيز و علا = مرتبو ۽ بزرگي.

- ۴- شاه شاهان، شاه عالم، پير، مسند نشين
 پاڪ دل ۽ پاڪ بازو پاڪ تن ۽ پاڪ طين
 پاڪ خوردن، پاڪ گفتن، پاڪ رفتن، پاڪ بين
 پاڪ مسند ۽ مصلو، پاڪ ميلت پاڪ دين
 پاڪ تنهن جو آ طريقو، پاڪ پاڻ ۽ پارما
- ۵- آ نيسورو نور نرمل، نور تنهنجي آ نگاه
 نور تنهنجي جاء جاڳهه، نور تنهنجي خانگاه
 نور مسجد، نور منبر، نور روضو گل گياه
 نور در درگاه تنهن جي، نور پيشڪ بارگاه
 نور ڪيائين جمل عالم، عرش تا تحت الثري
- ۶- ڪاڻ دعوت دين جي نشان ڪاريائين نصب
 توڙي هندي توڙي سنڌي توڙي ڪو عجمي عرب
 جو هجي سو هت اچي جنهن کي هجي حق جي طلب
 حق ٿئي حاصل تنهن کي ۽ ڪري روشن قلب
 جنهن سين سچائي رب کي سو علم ٿئي ان کي عطا
- ۷- خاص خاصن ۾ خدا ڪيو قرب ڏيئي ڪردگار
 زاهد و عابد، امين و پارسا پرهيزگار
 نازنين و نازداري پيش آ پروردگار
 پا حاميٽ پا وسيعت پا جميعت برقرار
 پيا رضا رب جي مڃن ۽ رب مڃي تنهنجي رضا

۴- پير=اسان جو مرشد. پاڪ طين=پاڪ جسم وارو، پاڪ نسل وارو. پاڪ
 خوردن=پاڪ کائڻ (وارو). پاڪ گفتن=پاڪ ڳالهائڻ (وارو). پاڪ رفتن=پاڪ
 هلڻ (وارو) پاڪ بين=پاڪ ڏسڻ (وارو). ۵- نيسورو=محض-خالص. گل گياه=
 سرسبز سائو. تان تحت الثري=زمين کان هيٺ تائين. ۶- ڪاڻ دعوت دين جي-الخ=
 هن مصرع ۾ نيزي نصب ڪرڻ ڏانهن اشارو آهي. خواجہ محمد حسن مدني هي
 دين جي دعوت جو ليزويا عملقر تاريخ ۱۸- شوال سنہ ۱۲۷۹ھ ۾ بلند ڪرايو
 جيئن خود اسان جي شاعر جا هن واقعي جي تاريخ نظم ڪئي آهي ان مان معلوم
 ٿئي ٿو (ڏسو ”تاريخ نيزه“ هن مدح بعد). ۷- باحميت=همدردي ۽ جذبي
 سان، باوسيعت=پهچ سان. باجميعت=زور ۽ طاقت سان.

- ۸- با ڪرم ۽ با ڪرامت، با سخاوت سرفراز
 با مروت، با صلاح، بادش، پيڪس نواز
 بر مريدان مهربان، شه غزنوي چون بر اياز
 چو مصنف صفت تنهنجي با ادب عجز و نياز
 ڪر وظيفو وِرد وِصف! وِصف تنهنجي با صفا
- ۹- منجهه شريعت مصطفيٰ جي آ سدا ثابت قدم
 منجهه طريقت تار- مَوجو تر نه ڪيو تنهن خاص خم
 منجهه حقيقت حال حاصل تا آباد آدم عدم
 معرفت ۾ با مريدن گذر تنهنجو دم بدم
 ملڪ معنيٰ جو ڏنائين جت صفائي آ سدا
- ۱۰- لعل لؤاري مٽه مَنور جو مبارڪ آ مڪان
 هن زمين تي ظاهري جنن ٿو ڏسي جمل جهان
 تڪيه گاهي آه تنهنجو ٻر ٻرين- آسمان
 سير ظاهر هن زمين تي، سير باطن لامڪان
 لامڪان آ سير ميرن، سڏ تنهن جي خود خدا
- ۱۱- عجب جيهي جاءِ اوهان، بي طرف ۽ بي جهات
 نا اتي ڪو جن انس و ملڪ نا ڪا ڪائنات
 محض آهي نور حق جو ۽ ڏئي جي پاڪ ذات
 جو ٿيو حاصل حمل چئي مصطفيٰ معراج رات
 سو ڏنائين جو ڏٺو مرسل مٿي رب جو لقا
- ۱۲- ڪر مداحي ماڻ هاڻي جهل اتي ڏاڪر زبان
 هت نه حاجت آه تنهنجي، علم بي حد بي بيان
 جي ڪندين ظاهر ذرو هن ڪئون اڳي علم عيان
 ڏيندڻي تعذير توکي مٿا ملان منصور جان
 رک اندر ۾ راز پنهنان ڪجهه م ڪين اڳتي ڳالهائ

- ۸- بر مريدان مهربان- الخ = مريدن تي ائين مهربان آهي جنن بادشاهه محمود
 غزنوي اياز تي. ۹- منجهه طريقت تار- مو جو الخ: تار مو = وار جي تند؛ يعني
 طريقت جي منزل ۾ وار به ونڪو نه ڪيائين- ڪا ذري جيتري ڪوتاهي نه
 ڪيائين. ۱۰- لامڪان آ سر سرن = هو مڪان جي قيد کان آزاد آهي- رازن جو به
 راز آهي. ۱۱- بي جهات = بنا ڪنهن طرف جي.

۱۳- پير پيرن پير منهنجو شاه شاهان^۱ نقشبند
 ٻا سخاوت، ٻا شجاعت، سرفراز و سر بلند
 نفس ۽ شيطان^۲ شڪي کي قيد ڪيائين منجه ڪمند
 ناه طاقت ڪا تنين کي تا هلائڻ فڪر فند
 مالڪ-سير^۳- حقيقت رهبر-راه-هڏي

۱۴- معنوي مرشد مندم آ منجه لؤاري پاڪ پير
 رهبر و راحم، رفيق و رازدان^۴ روشن ضمير
 باحيا و حشمت و مسند نشين^۵ صاحب سرير
 بيڪسن جو پرجهلو، دامن لڳن جو دستگير
 واهرو^۶ واهرو^۷ لهن، هر منهن جو مشڪل ڪشا

۱۵- شاڪرن ۾ شاه اعظم صابرن سرتاج آه
 هرڪوئي احتياج وارو کيس ڪو احتياج ناه
 هرڪهين جي حاج تنه^۸ ڏنه^۹ کيس ڪنهن ڏنه^{۱۰} حاج ناه
 هرڪوئي محتاج تنهن دره^{۱۱} ٻاڻ ڪنهن محتاج ناه
 بي طمع بي غرض بي شڪ بادشاهه-بي ريا

۱۶- صد مبارڪ آ تنين کي جن ٿيو اي در نصيب
 صد مبارڪ آ تنين کي جنهن ڏنو اهڙو عجيب
 صد مبارڪ آ تنين کي جن گڏيو ههڙو حبيب
 صد مبارڪ آ تنين کي جن سندو اهڙو طبيب
 هر مشڪل ۽ هر مرض جي آ هٿ تنهين بيشڪ شفا

۱۷- حمد حمل! چؤ هزارين دم بدم دائر مدام
 خاص خاوند حق جا هر وقت ۽ هر صبح و شام
 جنهن مون کي مرشد ملايو نقشبندي نيڪ نام
 جنهن ڏني ڏک ڏوه ميٽيا ۽ اکين ٻايو آرام
 ساڻ برڪت پاڪ ڪلمي غم وهر سڀئي ويا

۱- صاحب سرير= تخت جو مالڪ. دامن لڳن= دامن لڳل سوالين جو.

”درباب تاريخ نيزه مبارڪ“

”در سڪان لؤاري شريف“

نيزو ٿيو ۽ نروار، نوري نقشبنديءَ جو،
 لائق لعل لؤاريءَ جو منجه، ڪوٽ اندر ڪلدار،
 ارڙهين شهر شوال هئي سن ۶ سا هڪ هزار،
 آئاسيءَ آيو ٿيو، تيرهينءَ ساڻ تيار،
 ۱ ڪڙو ڪرايو خير سان سو پاڻ بيهي سردار،
 عليم طوق علم تنهن جو اعليٰ ٿيو اظهار،
 بيرق برق مثال ڪري ٿي چمڪارا چوڌار،
 روشن روءِ زمين ڪيائين تجلي سان تڪرار،
 ۲ پڙهو رعد رباني ڏنو هاتف هي هن ٻاره،
 هي آهي هنڌ هدايت جوهي مولوي جو مختيار،
 دعوت ڪيائون دين سنڌي هي جهنڊو سان جهمڪار،
 مسند اتي مرشد مهدي پير آهي پگدار،
 مير محمد حسن هادي گادي تي گلزار،
 رب رسول ڏني آهي تنهن کي دين سنڌي دستار،
 فيض فتح فيروزي تنهن هٿ ڏني جل جبار،
 طمع ترڪ، توڪل تابش تنهنجي هٿ هٿيار،
 ماري مسلمان ڪندو هي ڪٿي ڪل ڪفار،
 پري پري تائين پهتو تنهن جو ڏيهن ۾ ڏهڪار،
 دشمن دسي دور ڪندو هي پير ڏيئو، پلٽار،
 مهر سندا هٿ مينهن وسايا راحم رب غفار،
 ٻيو پڙلاءِ پڙهي سنڌو هي هر ڪنهن ديس ديار،
 پهتو سڌ صريح ايهو هر پاسي ۾ هر ٻاره،
 جيڪو طالب حق جو هجي مرد توڙي ڇانار،
 توڙي مير امير هجي ڪو توڙي هوئي تڄار،
 توڙي نيڪ نمازي هو ڪو توڙي نحس نڪار،
 توڙي گنهگار هجي ڪو بچڙو ۾ بدڪار،
 توڙي سعد سڀوت هجي ڪو توڙي چور چڪار.

۱- شايد مراد ت: هي نيزو تاريخ ۱۳ شوال تيار ٿيو ۽ تاريخ ۱۸ شوال سنه ۱۲۷۹ هـ
 جي آيو ٿيو. ۲- رعد رباني= اڏامي ڪوڙ. هاتف= ازغبيي آواز ڏيندو.

نيزي هيٺ نجات لهي جي هلي اچي هڪوار،
 لُطْف ساڻ ”لغاري“ چوي لاهي غم غبار،
 صيقل هنيو صاف ڪري ٿو سينا سڀ سچار، ۱
 هر ڪنهن حاصل حق ڪري ٿو، ڏنس سگهه ستار،
 هلي ايندو هٿ جنهن جو بخت هوندو بيدار،
 جنهن کي گهرندو پاڻ ڏئي آه آگي جي اختيار،
 حمل! حمد هميشان پڙه تون لکين ليل و نهار،
 اچي اکين ساڻ ڏٺو تو درس ۽ ديدار،
 بخت پلو ٿيو دست ڏنائون گرم ڪيو ڪلتار، ۲
 دامن ڏيئي ڍڪ ڍڪيائون منهنجا عيب اهار،
 ڪل جماعت ساڻ جميعت ڏنس تنهن ڏاتار،
 مرشد منهنجو مهدي هادي لؤاري جولڪ ٻار،
 تنهن لؤاري ٿئون لڪ وار، صدقو ساھ سچي ڪريان.

”تعارف شد“

از دست حمل فقير لغاري

سنہ ۱۲۸۱ھ

۱۔ صيقل = مانجهو. ۲۔ دست ڏنائون = شايد بمعني دست بيعت ڏنائون؛ يا حمل فقير کي هٿ ڏيئي مصافح ڪيائون.

”درباب قاريخ دروازہ روضہ مبارڪ†

درمڪان لؤاري شريف“

- اول صفت الله سندي ٿو ساراهيان سبحان،
بعد تنهن تاريخ چوان ٿو سنڌي صاف زبان،
دروازي درَ روضہ جي منجه لؤاري لعل مڪان،
روزمرہ تنهن روضہ تي آ رحمت رب غفران،
ٻهر هاڪارو پڙهي تي آ سر زمين سلطان،
حضرت مير محمد حسن حامي هر دو جهان،
تنهن کي خاص خيال ڪنان پيو راز ڪجهي رحمان،
روضہ جو در روڻو ٿيئو شاه چيو وڌ شان.
۱. صنعت گِر سڏايا صاحب، ڌيان وڌي در گيان،
۲. آهنگر اوستاد آيا جي خيرپوري ها خان،
هڪڙو گل غلام حيدر پيو اوستو هو احسان،
حاجي حج حجاز پڙهي جنه مرد ڪٿيو ميدان،
ٿيون پي گڏ غلام نبي هو تن سان سرت سڄان،
دانا درَ يگانا ٿيئي لاشڪ جان لقمان،
۳. هت ٻڌي مي حاضر بيٺا ساڻ ادب ايٿقان،
جيڪو ڪم ڪريم چئو آئين لائق ساڻ لسان،
اڪين ساڻ ڪنداسين او هو امر بجا پا جان،
تڏهن ٿيو ارشاد تنين تي فائق جو فرمان،
۴. سيمي درَ سگهو هڪ جوڙيو همت ساڻ حنان،
۵. منقش منوتدار محسن، لائي درست ڌيان،
امر مڃي ارشاد، اٿيا سي اوستا با ايمان،
پڙهي امر الله سندو تن ڪڍيو درست دڪان،
تنهن دم توت حوالي تن ٿيو سون رهو سامان.

† جن اڳتي نظم مان ظاهر آهي، روضي جو دروازو خواجہ محمد حسن مدلي خيرپور جي ڪاريگرن کان جوڙايو ۽ اهو آچر ڏينهن تاريخ ۲۷- رمضان مبارڪ سنہ ۱۲۸۰ھ ۾ جوڙي راس ٿيو.

- ۱- صنعت گر = هنرمند ڪاريگر. ڌيان وڌي در گيان = وڌي ڌيان ۽ خالص ڄاڻ وارا.
۲- آهنگر = لوهار. ۳- ايٿقان = پڪو يقين. ۴- سيمي در = چاندي جو در.
۵- منقش منوتدار = رنگين چٽساليءَ وارو. محسن = قابل تعريف- سهڻو.

- ۱ ڪمر ٻڌي سي ڪامل بيٺا عبڌن جي عنوان
- ۲ حرفت هوش هنر جو هر سیه چالاڻو چالان
- ۳ منوت ۾ مشغول ٿيا سي جوڏي جلد جوان
- چاندي تي چيسالي ڪيائون، گل ڪڍي ڪسان
- ۴ تڪما تن طلائفي رڪيا تارن جي تاهان
- ۵ سونا برج تنهن تي باري لائون ڏين لئمان
- ۶ هنر منجهه حدادن نا ڪيو نقطي جو نقصان
- ڪونه چڏيو تن پنهنجو پوئتي عقل سندو ارمان
- ۷ زرگر پي روه زرد ٿيا منجهه حيرت جي حيران
- برڪت ساڻ بحال جڙي ٿيو آگي جي احسان
- آچر ڏينهن آڏيو در او هو روپو منجهه رمضان
- ستاويهين سعد سگوري شب قدر جي شان
- ۸ تيرهين من جو سال اسي هو سمجهو بات بيان
- ٻڌجي باغ بحال بيٺو در اعليٰ سر آستان
- تجلي تابش طاق ٻسي، ٿيا شمس قمر قربان
- ۹ مڪن ڪل مبارڪ ڏني ”آحسن“ چيو آسمان
- چائش ڪي چوڌار چمن ٿا جين، ٻريون، انسان
- ڪستوري خوشبوءِ گهلي، ٿيو ارم ڪلي آيوان
- خدمت منجهه خدام خلاصا روزمره رضوان
- ۱۰ محڪم منصبدار مقرب در مٿي دربان
- ويٺا نيت هميشان حافظ قاري پڙهن قرآن
- ۱۱ اوستن ڪي انصاف ڏنائون نقدي ۽ نريان
- ۱۲ گاوميشون ٻيا گاؤ ڏنائون آستر ۽ اروان

- عبڌن جي عنوان = خاص خدمتگارن وانگر. ۲- هر سیه = تنهي مان هر هڪ.
 - جوڏي = سعي ڏيوار - ڪوشش وارا. ۳- تڪما = هڪ گل جو قسم. طلائفي =
 چاندي جا. ۴- لئمان = چمڪندڙ. ۵- حدادن = لوهارن. ۶- زرگر = سونارا.
 ۷- زرد ٿيا = ڦڪا ٿيا. ۸- يعني هي در آچر ڏينهن، تاريخ ۲۷- رمضان شريف،
 ۱۲۸۰ھ ۾ جڙي راس ٿيو. ۹- ”آحسن“ چيو آسمان = آسمان به چيو ته واه
 و آهي. ۱۰- محڪم = مضبوط، مقرر. منصبدار = عهدي دار. مقرب = ويجهو ۽
 خاص خادم. ۱۱- نريان = نر گهوڙا. ۱۲- ڪاءُ ميشون = مينهنون. گاؤ = گئون.
 آستر = اروان = (۹).

طرح طرح جا تحفا تن کي ٿوڪَ زَريءَ جا ٿان،
 ٻيا ٻي ڪئين اسداد عطا ڪيا شاھ پنهنجي شايان،
 ڪُلَ مريدن گهورُون گهورِيون نيڪ نيت نذران،
 سي ٻي سي حوالي تن ٿيا پيسا بي پايان،
 ڪري اوھ ھيرا آڻيو آجي بخشش جو باران،
 ميڙي مال متاع ھٿيا، ٻيون دُعاون وٺي دان،
 ۱ بَغْدِ يَن مٿي ٻار وجهي ويا يار ڀري پَنَمَنان،
 مَھَر يَن تي موڪلائي ھٿيا مان لھي مھمان،
 واھ مراد مريد لھي ويا جـ وڙي ٻئي جھان،
 اھـ ڙو پير سمنڊ سڃا جو موج ڏرئي مھران،
 ”لؤاري“ جو لڪيال لُٽائي موتي ۽ مرجان،
 ۲ رحمت جو ھي روءِ زمين تي آھر ٿيو نيسان،
 تيرھين سن ۾ سَرس سڀن ڪئون داد لڏو دَوَ ران،
 ۳ غوث، غياث، غَضَنفَر غالب، بحرِ علم و عرفان،
 سَھس ھزار ھميشان حاضر نيت نيت ڪائن نان،
 ٻيا ٻي ڪئين محتاج مسافر ناقص ۽ نادان،
 بڪيا ٻي توفيق ويچارا عاجز جي عريان،
 تن ميني جي سار لھي ٿو درد مند در مان،
 قحط نہ ڪال تنگي ڪا تنھن جاءِ هر شي ات آرزان،
 بيشڪ باغ بهشتي آھي جَنّت جاءِ جِنان،
 شير شھد جون ٿوري نھرون جنت جان جيريان،
 ساڻو سو سرمبز سدا ات برکت جو بستان،
 ۴ نڪو صر صر باد سَمُومِي نہ ڪو خوف خيزان،
 نڪو خطر و خيال انھين جا، نہ ڪو شر شيطان،
 نہ ڪا بدعت بوہ تنھن جا، نہ ڪو غير گمان،
 نہ ڪو چور چڪار آئي ڪو، نہ ڪو ضرر زيان؛

- ۱- بَغْدِ يَن مٿي = اٺن مٿي، يَغمان = لُٽ جو مال، اصل ۾ ”بغدان“ (۹)۔
- ۲- اُڀر ٻونيسان = چئن ٻهار جو مينهن پئجي پيو۔ ۳- غوث = ولي-درويش۔
- غياث = مددگار، غَضَنفَر = شينهن، بحرِ علم و عرفان = علم ۽ حق شناسي جو سمنڊ۔
- ۴- صر صر = سخت ٿڌي هوا، بادِ سَمُومِي = تباھ ڪندڙ گرم هوا۔

هاڪ مڪان پناه اندر رب رکيو امن اسان،
تنهن ۾ طالب حق جا ويٺا ياد ڪرڻ پڙدان،
الهي پهر الله گهڙن ٻي ڪاڻ ڪٽهين جي ڪان،
ايها سڌ سخا جي ساري مڪي تڻا ملتان،
خيبر، خاور تا به خراسان، عرب، عجم، ايران،
مشرق، مغرب توڙي ٻڌرو روشن نام نشان،
حمل! چمد هزاران چو تون شام صبح شڪران،
اهڙو پشت پناه اسان جو ضعيفن زور زمان،
ميٺي معاف مدايون ڪندو عاصين جا عصيان،
ڪندو ڪل مريدن جا سو مشڪل سڀ آسان،
ظاهر ساڻ زبان، پڙهجي ڪلمون هاڪ نبي تي.

”تمام شد

از دست حمل فقير لغاري“

"تاریخ مسجد مبارک در مکان شریف لعل لؤاري"

آهي رب پاڪ جو بي مثل باري
 ڪند و ڪوڪير تنهنجي صفت ساري
 حسن تنهنجي اکيون چند آچي ڪاري ۱
 قطب قائم ٿيو منجهه لعل لؤاري
 ڪرن سڀ پيش تنهن خدمت گذاري
 شريعت جنهن اچي آحسن اجاري
 ڪڇي مسجد ڪشادي وڏن واري
 ڪريو ڪا ڪار مسجد جي موچاري
 وڏو استاد جنهن ڪئي انب آساري ۲
 بهادر پسي بهادر ذات ڏاهري
 خلاصو خوض سان باخبرداري ۳
 وڏا وينجهار وحدت جا واهاري
 گنبد محڪم مدور ۽ بلند باري ۴
 جڙي بڻجي بيئي مسجد سناري ۵
 جڙي جنهن سال ۾ مسجد سونهاري
 صفت هن سال جي "لاحد لغاري"

نسنا سبحان ڪسي بس پيشماري
 توڙي ماڻهون، ساڪ، جن، ديق، ٻريون
 جنهن پيدا نبي ڪيو مير محمد
 نبي جي نور مٿن لائب نبي جو
 جيڪي ابدال ۽ اوتاد افراد
 منهنجو مرشد مٿو محبوب رب جو
 پيڻ ڪو خيال دل تي خاص حق جو
 ڏٺائون راز رازن ڪسي ايهوئي
 اول پهريون جوڏو جوڏو جوان جوان مرد
 ٻيو گڏ هو غلام محمد تنهن سان
 ٽيون پي مرد هائيٽو هو مگريو
 ٽيئي هر هڪ هنر جا هوشمند ها
 ٽيهي ڪي ٽي ٽي اوستن اوساري
 مثل قبل النما جي ٻار قبلي
 چيم دل ۾ جوان تاريخ تنهنجي
 عجب نقطو چيو هاتف حمل! ڪي

هـ ۱۲۸۴

بيت

- محبت رکي من، وَڏَ لؤاري ۽ لعل ڏي
 قدرتي ڪرند سان ٿا مڙجا لاهن من ۶
 ڪئين وڃن ٿا ڪاه ڪري، هٿ اڱڻ استادن
 لاهن ٿا لغاري چئي، ڪٿ آتئون قلبن
 صبر جو تنهن ساعت ۾، ٿا آسڻ ات ڏين ۷
 "ونحن اقرب اليه من جبل الوريد" ٿا اهوڏس ڏين
 هنئين جا هور حمل چئي، ٿا وڃن ساڻ وڃن ۸
 هور ۽ سڪي سمجهن، تون چپ چورج ڪينڪي ۹

- ۱- چند آچي ڪاري = چند جي ڪهڙي مجال آهي. ۲- وڏو استاد = الخ = وڏو
 استاد رازو انب جوڻيجو هو جنهن اوساري ۽ جو ڪم ڪيو. ۳- ٽيون "هائيٽو"
 نالي ذات جو مگريو هو. ۴- مدور = گول. ۵- سناري = سناري واري. ۶- ڪرند =
 ڪٿ لاهڻ جو لوهو اوزار. مڙجا = ڪٿ (اڪثر بندوق جي نالن جو) "بندوق
 مڙجا ڪري وئي آهي" يعني ڪٿ چڙهي وئي اٿس. ۷- آسڻ = مقوي ٿيڻي.
 ۸- هور = ڊپ - ڊاء. ۹- هو بنا ٻڌائڻ (سلن) جي سمجهي وڃن ٿا.

داستان ٽيون

”معرفت نامون“

[صحيفه اول منجهه بيان طريقي نقشبندي جي]

بسم الله الرحمن الرحيم

ساراهيان سبحان کي جو قادر ڪريما
خالق، رازق مون ڏئي، عالم سڀ ان ڪا
مقصود ڪل موجود جو محمد مصطفيٰ
صلي الله عليه وسلم هر دو هميشا

هاڻي مٿو سالڪا مڙ پيشي مون ڪنا
جئن حاضر هوس هڪ ڏيند منجهه حضرت حضورا

جو مرشد مڪمل معنوي ڪامل ڪريما
لائق لواري جو ڏئي راحم رهنما

وسيلو ولهن جو آرين آڌارا
چوٿون قطب جو ٿيو قائم مقاميا

روشن ڪيائين دين کي اگرو اڳئين ڪا
نالو نبي ڪريم جو مٿس مقرر آ

مؤ دفعا صاف ڪريان ڏوئي زبانا
عطر آب گلاب سين مٿي مشڪ ڪينا

سو پي نالو ڪينهن پاڪ جو آ اڃان اڌا
هر نالي ڌاران ان جي زيب نه زينت ڪا

تڏهن اسم مبارڪ مون لکيو هاڻي هن طرحا
جئن اول منجهه اسم جي آ اسم محمدا

آخر منجهه اسم جي آ ”حسن“ به الفا
رحمتون رحمان جون مٿس [اڀارا]

هجن شال ”حمل“ چئي مٿس مڌاما
آهي سير الله جو پيو شڪ نه ڪو شڪها

(۱) يعني خواجه شاه مدني محمد حسن رح جو لواريءَ جي گاديءَ جو چوٿون قطب

يا پير هو.

"هؤ سِرِّي" و آبا سِرِه " پڙهي پروڙجا

نڪي خدا ڪولبو ۽ نڪي ڪي جدا

آه نسورو نور سو مريوئي معنيٰ

ڏٺي ڏکيا ڏک سان پنهنجي پناهيا

ڪونه سڃاڻي ان کي پيو ري ۽ ڏٺي ڌارا

اٿي سمجھ، صحي ڪر مڙيشي معنيٰ

هڪ ڏيند فرمايائون فضل سين مون کي مهر منجها

تہ: جوڙ حمل آ تون هڪڙو صحيفو صحيجا

صحي صحيفو جوڙ تون مارے سنڌي واء

ستولي سنڌي سوکڙي سمجھن سڀني لاء

تنهن ۾ طريقي نقشبندي ۽ جو ڪر تون بيان

۽ ڪر تون بيان لطيفن جو ۽ تن جا مقاما

سئي سمجھي تن کي من طالب ڪن طلبا

تڏهن ٻانهون ٻڌي عرض ڪيو مون آئي سان اڏا

تہ: آهيان ضعيف زبُون گهڻو نيست ۽ نڌارا

هادي! همت ڏيچ تون مون کي مهر منجها

مون کي آه اوھان جي دعا درڪارا

تڏهن فرمايائون فضل سين ٻيهر ٻاجھ، منجھان

تہ: آهي آسان توکي، ڪر تون تصنيفا

۽ هوندو حمل! تنهنجو نالو نروارا

منجھ، مڪان شريف جي تا قيامت ڏينها.

تڏهن شڪر ڪري شروع ڪيم هادي ۽ جي همتا.

هاڻي مٿو سالڪا! هين ٻار بيان

تہ: طريقو طريقن ۾ مٿي ميڙلي آ

سو طريقو نقشبندن جو افضل ۽ اعليٰ

۽ آهن نيزد آهنين ۽ جي صحيح لطيفا (۱)

(۱) لطيف. ج لطيفا = لفظ "لطيف" مان نڪتل بمعني باريڪ، نازڪ وٽ. صوفين جي اصطلاحات ۾ لطيف خاص معني رکي ٿو: "لطيف" جمل "لطائف سيئه" (ڇهن لطيفن) مان هڪ، ليڪ نازڪ ۽ چونڊ وٽ آهي. جيستائين سالڪ کي اهي ڇھ لطيفا روشن ٿا ٿين، تيستائين هو ڪنهن به وڏي منزل ۽ معرفت کي حاصل ٿيو ڪري سگهي. اهي ڇھ لطيفا هي آهن: اول "لطيف نفس" جنهن جي جاء (انسان) (ڏسو حاشيه صفحو ۹۳)

سٺو نالا تن جا ۽ تن جا مقاما
 مي آهن مڙيئي ڏه لطيفا مُرڪب انسانا
 آهن پنج لطيفا تن منجهان ”عالم-امر“ ڪا
 صحي ڪري سٿج تون تنين جا نالا:
 هيڪڙو ”قلب“ ۽ ٻيو ”روح“ نيون ”سري“ آ
 چوٿون ”خفي“ خاص سڻ پنجون آ ”آخفي“
 آهن اصول ان جا مٿي عرش مٿا
 ۽ لامڪانييت سان سي تعلق رکن ٿا.
 پنجئي جواهر جي لکيم خالص لطيفا
 اهي آهن انسان ۾ ڏٺي رکيا-
 ڌارو ڌار جسم ۾ پنهنجي پنهنجي جاء
 اچي هن جسم ۾ آهسن سي ٿيا،
 تڏ [ورتائون] علائقا ۽ لذتون جي نفساني سببا
 ته اصول ان کي پنهنجا وسري سڀ ويا
 جڏهن توجّه ڪري تن تي مرشد مڪمل
 تڏهن سي وري ياد ڪن اصول اصلن جا،
 رجوع رکن اوڏهين موٽي محبتا،
 الهي [ڪئن] ان ۾ پيدا ٿيڻ پڌرا.
 پوءِ اهي جڏهن اصول کي وري رسن ٿا
 تڏهن اصل جي اصل ڏي وري سي هلندا

آندل حاشيه صفحو ۹۲

جي جسم ۾) دُن آهي؛ ٻيو ”لطيف قلب“ جنهن جي جاءِ سڀني جي ڪهي طرف دل
 آهي؛ ٽيو ”لطيف روح“ جو سڀني جي سڄي طرف واقع آهي؛ چوٿون ”لطيف سير“
 جو سڀني جي وچ ۾ معده جي مٿن وٽ واقع آهي؛ پنجون ”لطيف خفي“ جنهن
 جي جاءِ پيشاني ۾ آهي؛ ۽ ڇهون ”لطيف آخفي“ جنهن جي جاءِ ڪيپرائي آهي.
 انهن کي ”اطوار سته“ (ڇهه اطوار) به سڏيندا آهن (غياث اللغات). هيٺ حمل،
 نقشبدي طريقي جي نقطه نظر کان ڏهن لطيفن جا نالا ڪنيا آهن ۽ هيٺ انهن جا
 مقامات توڙي وصفون بيان ڪيون آهن. اهي ڏه لطيفا هي آهن: پهريان پنج:
 ۱. قلب ۲. روح ۳. بخيري ۴. خفي ۵. آخفي. باقي پنج مان ۶. هڪڙو ”نفس“
 ۽ ٻيا چار عناصر يعني ۷. هوا ۸. پاڻي ۹. باه ۱۰. خاک.

اصلن پٺيان اصل ٻيا جي اصل اصلن جا
 رسن وڃي ان کي لاشڪ لطيفا.
 جڏهن ڪل اصول کان لطيفا لنگهندا
 رسندا تنهن ذات کي جا صرف ذات خدا
 آهي ذات پاڪ سا ڏنڌه شانن صفاتا
 حاصل ٿئي ان کي آلفَنَاءُ الْاَتَمَّاءُ (۱)
 فنا ٿئي حاصل ٿئي ٿي بقا اڪملا.
 پنج لطيفا ٻيا جي "عالم-خلق" جا (۲)
 هڪڙو "نفس" تن منجهان ۽ چار عناصر،
 اصل "عالم-خلق" جو اصل اصل "عالم-آمر"
 اصل جو "نفس" جو اصل اصل "قلبا"
 ۽ اصل جو "بان" جو اصل اصل "روحا"
 ۽ اصل جو "آب" جو اصل اصل "سرا"
 ۽ اصل جو "نار" جو اصل اصل "خفيا"
 ۽ اصل جو "خاڪ" جو اصل اصل "اخفي"
 ۽ رنگ نور لطيفن جا آهن جدا جدا
 نور "قلب" جو زرد آهي، ۽ "روح" سڌو سڌو
 "سيري" جو نور سفيد آهي، ۽ ڪارو "خفيا"
 ۽ سبز نور سڀني مان آهي سندو "اخفي"
 ۽ ٻڃاڻا صفائي گهڻي جي نور سندو "نفسا" (۳)
 آهي رنگ ڪسيٽ سو سڀي ڪر صحيا (۴)
 سڀڪو لطيفو هيٺ قدم نبي نبي جي آ
 هر هڪ نبي آهي جي اولوالعزم وڏا
 هيٺ قدم حضرت آدم جي آهي لطيفو "قلبا"
 ۽ لطيفو "روح" جو سو هن سڀيجا
 آهي هن نين جي قدم جي هيٺا
 هڪ حضرت نوح جي ۽ ٻيو حضرت ابراهيم

(۱) يعني مڪمل فنا. (۲) پهريان پنج لطيفا "عالم-امر" يعني حڪم الاهي واري
 ڪائنات متعلق هئا ۽ هي باقي پنج لطيفا "عالم-خلق" يعني مخلوق واري ڪائنات
 سان تعلق رکن ٿا. (۳) يعني لطيفه "نفس" جي روشني بيحد صاف آهي. (۴) لطيفه
 نفس جو رنگ ڪسيٽ يعني ميرانجهڙو (۵) آهي.

هيٺان قدم مهتر موسي جي ”سِرِي“ لطيفو آ
 ۽ ”خفي“ آهي هيٺ قدم حضرت عيسيٰ
 ۽ ”اخفي“ آهي هيٺان قدم محمد مصطفيٰ
 سهسين صلواتون تنهن تي ۽ تنهن تي سلاما .
 [چون] مشائخ جي وڏا، رحمت ڪرين خدا
 اول لطيفا پاڪ ڪر ”عالم-امر“ جا .
 ٽي وائون مقرر ڪيون تن تحقيقا:
 اول اسم الله جو هين پَر پَر هيڃا
 اول زبان تارون ۾ ٻاڪل بند ڪريجا
 ۽ جي حديئون نفس جون خيال ۽ خطرا
 خالي ڪر تون دل کي آڻي ڪل ڪنا
 توڙي مدت ڪهڻي توڙي ڪهڙي ڪا
 ۽ جي ٽين بند ڪين ڪي اوهيئي خطرا
 تڏهن ”لا اله الا الله“ چوي ظاهر زبانا
 ڪڇ مدت سين ڪري تنهن کي تڪرارا
 وري چوي خيال سان ”الله“ سندو اسما
 ڪري هميشه آن پَر اهڙي طريقا
 تا ڏٺي ڪيندو دل مان خيال سڀئي خطرا
 ۽ صورت جا مرشد جي جنه ڪيو تلقينا
 ڪر مقابل دل جي صحي صورت سا
 ۽ ڏانهن بڻجي هيٺ آهي دل جو مڪانا
 ورتي ٻن آگرين جي بڻجي ”قلب“ وڃا
 اسم ”الله الله“ پڙهي هن شرطاً
 سان خيال دل جي نه ساڻ زبانا
 مٿي ذات پاڪ جي ڌري ڏيانا
 ساڻ صفتن ڪاملن جي مَنَزَهَ ميڙن ڪنا (۱)
 ٿرپئي وقت ذڪر ۾ هوئي هشارا
 تان دل تنهنجي جاري ٿي ذڪر ساڻ خدا .
 هو لطيفي ”روح“ ۾ رکي خيالا
 ۽ آگريون بڻجي جيئڻي جي آهي سو هيٺا . (۲)

تهان ٻوڙ ”سري“ جو رکي سو سُرنا
 ۽ آڱريون آهي سو ڏائي ٻي جي مٿا
 طرف سيني جي وچ ڏي تنه سندن مٿي
 موٽي ڪنا لطيفي ”خفي“ جي رکي سو سُرنا
 ۽ آڱريون ٻي جي مٿا تنهنجي جاء
 طرف سيني جي وچ ڏي مٿي تنهنجو آ.
 موٽي ڏک رکي منجه لطيفي ”اخفي“
 آهي ”اخفي“ جي منجه وچ سيني جي جاء
 تان جاري ٿين ڏک سان پنهنجي لطيف.
 ٻوڙ لطيفي ”ذفس“ ڪنان جو منجه پيشاني آ
 تهان ٻوڙ ”قالب“ جو لطيفو لکن ٿا
 جاء لطيفي تنهن جي ساروئي جسم
 تڏهن وار وار جي ٻاڙ مان ٿي ڏک ظاهر آ.
 هاڻي سمجه اڳتي موٽي هي معنيٰ
 ته آهن لطيفا جوڪي ”عالم-امر“ جا
 آهن اصل تن جا مٿي عرش رحمانا
 جڏهن ٻهجن اصل ڪي اهي لطيفا
 تڏهن ٿي حاصل تنهن کي فنا ۽ بقاء
 ۽ اصل جو ”قلب“ جو ”تجلي“ ”افعالي“ (۱)
 ۽ ”صفاتي ثبوتي“ ”روح“ سندن اصلا (۲)
 ۽ اصل جو ”سري“ سندن ”ذاتي شيونا“ (۳)
 اصل جو ”خفي“ جو ”صفتون سلبيا“ (۴)
 ۽ جو ”شان جامع“ سواصل سندن ”اخفي“ (۵)
 ٻوڙ ڪري لحاظ مراقبي ۽ انهن اصلن جا
 ساڻ ترتيب هن جي سٺي مڪج سا
 جن ”قلب“ پنهنجو، قلب ساڻ محمد مصطفيٰ
 ڪري مقابل تنهن جي ۽ گهري هي دعا

(۱) تجلي افعالي=الهي ڪارنامن جي روشني. (۲) صفاتي ثبوتي=مولي پاڪ جون اهي صفتون جي سندس ذات ۾ موجود آهن جهڙوڪ علم، قدرت وغيره. (۳) شيون (واحدشان=ڪم)=الله پاڪ جي ذات سان تعلق رکندڙ ڪم. (۴) صفتون سلبيا=اهڙيون صفتون جن کان الله پاڪ جي ذات، بالڪل پاڪ آهي جهڙوڪ جهل، عجز، ظلم وغيره. (۵) شان جامع=اهو مقام جو سڀني صفتن جو جامع آهي.

ته، فيض ”تجلي افعالي“ جو ڏنهن حبيب خدا
منجهه حضرت آدم جي رسو جو فيضا
ڏسي! منهنجي قلب ۾ اهو فيض رسا
هوءَ ”تجلي افعالي“ ۾ ڪاٺي قلب فنا
هوءَ افعال ۾ پنهنجا ۾ ڪٽي خلق جا
ڌاران فعل حق جي نظر نه ايندا.
۽ ولايت قلب جي، جا ”ولايت-آدم“ چون ٿا
۽ جو سالڪ انهيءَ ولايت کان واصل ٿيندو آ
تنهن سالڪ کي چون ”آدمي مشرب“ (۱)
عرض ڪري آڪي کي موٽي عجز منجهه
ته ”ٿبوتي صفتن“ جو هوي جو فيضا.
اهڙي طرح لطيفي ”روح“ کي سمجهي سالڪ،
مقابل روح محمدي ڪري مان ڦر ٻا:
روح محمدي جي کان نوح جي روحا
رسو روح نوح نبي جي ۽ خاص خليل
سو رسي منهنجي روح کي موجب متابعت.
”مشرب ابراهيمي“ ان کي ڪهن ڪلا (۲)
ان وقت عارف پاڻ کي ڄاڻي ڀتينا
ته اهيءَ صفتون ۾ ٻيئي مون وٽ هيون عارِ پتا (۳)
وري رسوون رب“ کي ثابت سلامت
ٿيون صفتون ۾ ٻيئي موٽي ”مسئوٽو پتا“ (۴)
هوءَ ”سري“ کي ان طرح سري سردارا (۵)
برابر رکي بندگي ڪري آڪي جي اڳيا
ته: فيض ٿئي ذاتي سري ٿبوتا
جو مصطفائي کان موسيٰ کي آهي اصل عطا:
مون کي مولائي بخش تون پنهنجي فضل ڪناه.

(۱) سالڪ اهڙي ماڻهوءَ کي ”حضرت آدم جي مشرب وارو“ چون يعني حضرت
آدم جي طريقي تي هلندڙ. (۲) ڪامل درويش ان کي ”مشرب ابراهيمي“ يعني
حضرت ابراهيم جي طريقي جو سرچشمه ڪري چون ٿا. (۳) عارِ پتا: اڌارپون ورتل.
(۴) مسلوب: ڪسيل- واپس ورتل. (۵) هوءَ- الخ = هوءَ اهڙيءَ طرح لطيفي ”سري“
کي ڪمائي ڇاڪاڻ ته هي ”سري“ لطيف سردار ۽ سرتاج لطف آهي.

جڏهن رسو انهن راز کي سالڪ ساڻ صفا

"موسوي مشرب" ٿيو سلوڪي سڀا

مستهڪ ٿي مورهن زور منجه ذاتا. (۱)

پوءِ موٽي پيش ڪري لطيفو "خفي"

خفي خاص نبيءَ جو ساڻ وڏي صدا

عرض ڪري الله کي ڪرڻش ڪمالا (۲)

تہ فيض "صفاتي سابي"، جو آهي عجيبا

عيسيٰ کي عطا ٿيو ڪنان محمد مصطفيٰ

خاوند منهنجي "خفي" منجه باري ڪريخشا

"عيسوي مشرب" اٿيو عارفن اکيا

فرد مجرّد فرق ڪري ڪلي قيد ڪنا (۳)

چاڻي ٻجهي رب" کي بي شڪ بي شهباءِ

خاص الخاص لطيفوليڪ تون آهي جو "اخفي"

"اخفي" احمد جي سامهون، ڪر صحيحا

گهڻي دعا گهر تون، اي رب رحمانا

دولت پنهنجي دوست کي "اخفي" منجه آگا

جا ڏٺي سا ڏي تون مون کي مهر منجهاءِ

جو وڏي ان وات سان سالڪ سلوڪا

"محمددي مشرب" ٿيو اڪمل اوليا

عادت ان جي سڀ ٿي عادت حق تعاليٰ

پوءِ "نفي" ۽ "اثبات" کي ڪر طرح تڪرارا

ذاڪر ٿا ذڪر ڪن قلب جي ٿو ٿا

ايءُ آهي ذڪر ذوق لاءِ تحفو طريقا

سڻي سمجهي ياد ڪر تنهنجو تفصيلاءِ

سو گهو ٻڌڻ ساه کي دهرے دُن ٻڌڻا

چڪڻ لامن "لا" جو مٿي مٿي ڪا

ايهن "الله" کي ڪلي سڄي ڪلهي ڏاه

پوءِ "الا الله" کي خطري خيالا

هڻن ٿا هيٺين تي زور منجهان ضرر ٻا

جيئين سگهن ساه کي ٻڌڻ وس وڌا

(۱) مستهڪ ٿي = فنا ٿي. (۲) ڪرڻش = عجز ۽ آزي. (۳) فرد مجرّد = الخ = پنهنجي ذات کي ٻين سڀني وهن ۽ لاڳاپن جي قيد و بند کان آزاد ڪري.

تيسين ٿا تڪرار ڪن [زور منجهان] ذوقاً
 راحت ڪارڻ روح جي ڪٽڻ دم دانا
 عدد اڪي ۽ جي مٿي ڪٽڻ پساها
 سدا شرط سام ڪٽڻ جي سگهوئي، سُن ٿا،
 ”محمد رسول الله“ چون دل جي ڏيانا.
 ذاڪر وقت ذڪر جي مَن رڪن معنيٰ
 [اٿن] ”ذات صرف“ مقصد مطلوبها (۱)
 ٻيو نفى ساڻ نفى ڪري پاڻ ۽ پاڻ ٻيا
 ذات ڪن اثبات سان، ثابت صدق منجهان.
 واڌو شرط ٻيو منجهان انهيئن ۽ ماڳا
 خاص ٿي خدا کي ڪندا اِيءَ عريضاً
 ”موليٰ! مقصد تون آهين عالم منجهارا
 توکان طلبيان تنهنجي آهي رب رضا“.
 منهن موٽائي دل جو ڪٽي عالم ڪا
 ذات رب جي ڏي رکي شوق منجهان شرطاً
 حضور حاصل نه ٿي هين ڪالهين ڌارا
 وحدت وارن کي ٿيو اِي قلبي وقوفا
 نفعو ”نفي“ جي ذڪر سان سالڪ سمجهن ٿا
 جو ڏوار دل کي خالي ڪري خطرڻ ڪا.
 مٿي مون بيان ڪيو اڪي ۽ جي عددا
 ”عدد وقوفي“ ان کي چون چيٽائي لاءِ
 تعليم هن طور جي منجهان هنن طريقن
 داخل هين دستور ٿي سٺي رکي سمجهان
 آهي عبد خالق کي خاصو ڪنا خيضر (۲)
 محض لحاظ من جو سمجهيڻ اِيءَ صحيحا (۳)
 ”ذڪر خفي“ اِيءَ ٿيو مشائخن مهندا
 نفي ۽ اثبات کي ڪري تڪرارا
 ساڻ شرطن مٿين اڪي مَرَاتِبِ (۴)

(۱) ذات صرف = محض ذات الاهي - خالص الاهي ذات. (۲) بنده پنهنجي خالق کي
 خيضر نبي کان به وڌيڪ پيارو آهي. (۳) محض لحاظ مَن جو - الخ = يعني بنده جي
 پنهنجي مولیٰ وٽ مقبوليت صرف من يا دل جي ۽ اٿت ۽ پاڪائي جي لحاظ کان
 آهي (۴) (۱) مراتبا = مرتبا - دنيا.

۴ واٽ ٻي، مراقبي جي، سا ٻن شيڄا: (۱)

جئن رکي دل نگاه ۾ کان خطرون خيالا

ٿئي ڏسندڙ فيض ڏي جو فيض الاهي آ

ساڻ ڪرڻ ڏڪر جي ۴ مٿيل مرشدا

اهڙي طرح عاجزي سان هجي هميشا

طرف ذات حق جي متوجّه مداما

تان ڪٿي مٽڪو دل جو ري ۴ دقت ۴ دردا

چون "حضور" ان کي سالڪ ۴ صلحاء

تان وٺي تڏهن دل کي ذوق سندو ڏڪرا.

۴ جيڪڏهن لڙئي دل کي جماعتيت ۴ ذوقا

تان وري ان شرطن سان ڪري تڪرارا

موٽي انهن ۴ عددن سان اڪيه مراتبا

تان ٻانهن مشغول ٿئي ۴ وٺي دل اثرا

ساڻ ادب شرطن جي هجي هوشيارا

۴ مقصد هن ڏڪر ۾ سو ٻن ايهوئي آ.

جو اول مراقبو اهو منجهه عمل آيو آ

ون امام رباني جي رحمت ڪريس خدا

انهي ۴ کي مراقبو "آحديت" جو ڪامل ڪنهن ٿا

اچي ذاتي فيض سو انهنين ۴ لحاظا

جو جامع جميع جو ڪامل ڪملا

مٿي لطيفي "قلب" جي رسي سو فيضا.

ٿئي واٽ فائدي جي سمجهه سٺي دل لاه

ڪنا محبت ڪامل جي جو مرشد مڪملا

ساڻ توجّه تنهنجي عيّن اخلاصا

ٿئي دل پاڪ سا غفلت غير ڪينا

ساڻ جذبي محبت جي جو مرشد مهندارا

ٿئي مشاهدو حق جو ۴ نور نروارا

اچي چمڪن دل ۾ ايهي آنورا

هجي حضور مرشد جي ۾ گهڻي سان ادا

۴ رکي رعايت ادب جي ۴ سندي تنهن رضا

(۱) مراقبو: باد الاهي ۾ مشغول ٿيڻ ۴ ڏڪر نڪر ڪرڻ جو خاص طريقو.

ٻرھڻ رکي دل ۾ تصور تمام
 تہ ٿئي فيض وٺندڙ سو، هادي جي هيٺا
 چون وات انھين ۽ کي عارف الله جا
 آھي سھنجي گھڻو ٻين وائن ڪا
 چون ”ذڪر رايطي جو“ ڪامل انھين ۽ ڪا
 جڏھن جمعيٽ ٿئي دل کي حاصل حضورا
 داخل نہ ٿين دل ۾ خطرا خطورا
 قدر چئن گھڙين جو سجھ سٺي دل لاءِ
 تڏھن دائرو امڪان جو ٿيا تمام
 آھي اول دائرو سندو ”امڪانا“
 بعضي چون نشانيون ان جون انوارا
 نشانيون انوارن جون قطع امڪانا
 دائري امڪان جي سڻو سڀ صفتا؛
 هيڏھون زمين هي ۽ هوڏنہ عرش عظيم
 آھي تنھنجي وچ ۾ اڌ امڪانا
 ۽ ٻيو اڌ ان جو مٿي عرش ڪنا
 ”وَهُوَ مَعَكُمْ“ آينما ڪُنْتُمْ ”ٻين پري ناھ (۱)
 منجھ ممڪنات مڙيئي ڌاري ڌيانا
 ذڪر ظاهر زبان جو منجھ، هن مڪانا
 ساڻ تَوَجَّه قلب جي حق ڏي هر وقتا
 مرحمت ۽ فائدا ان کان حاصل ٿين ٿا
 اهڙي صفت صغريٰ جا ذڪر ۽ فڪرا
 جيڪي سالڪ کي اچن منجھ، نظر نورا
 سي اسماء ۽ صفات جا آهن ٻاڇو ٻا (۲)
 اصل ان ھنڌ ظاھر ظھورا
 ”وحدت وجودي“ وارا جي سمجھن سالڪا
 هر ڪنھن ۾ حاصل ڪن مشاهدو مولوي
 انھن کي انھين ۽ جاء ۾ آھي آراسا
 ذوق شوق ظاهري هرڪنھن منجھ حڪما
 آھون دانھون درد جون سڀ سڀا

(۱) ”جتي بہ اوهين هجو، هو اوهان ساڻ آھي.“ (۲) سي سڀ الاهي اسمن ۽
 صفتن جا عڪس آهن.

اهڙو ذوق ”ظيل“ ۾ آهي عجيبا (۱)
 وسري وڃن دل کي سڀ ڏئي ڌرا
 حاضر رهن حق سان هر دم هميشا
 ”قلبي فنا“ ايءُ ٿئي عاقلن اڳيا
 اهي سڀ ظهورا ”ظيل“ جي آهن اثر ڪنا
 هر پروڙج ڳالهيءَ طالب! تڪرارا
 جڏهن سالڪ انهن سلوڪ ۾ حاصل ڪيو حالا
 تڏهن ڏيان دل جو مٿي مٿي ڪا
 چهن پاسن پانهنجي تر ت ڪندو نسا
 چيڪ مٿاهين ڇڏي، وسري جنهن ويرا
 تڏهن تڙ ڪيٽه نفس جو ڪرڻ واجب آ (۲)
 ايءُ تـ ولایت ولین جي نالي ٻيٽا
 ايهو ماڳ مشائخن کي منجهه فڪر ۽ نهما
 ٿئين دائري جي طرح ۾ اچي پيو اصلا (۳)
 ۽ ٻي ٻي آتي هيڪڙي قوسر شڪل شروع (۴)
 قوس چئون ڪسان کي گوشن ڪيڻ لاءِ (۵)
 ڏيان بهرئين دائري ٿئي ٽن منجهه
 مراقبو مخصوص ٿيو هيٺ سڻ صحيا
 ”وَتَحْنُ اقْرَبُ اِلَيْهِ مِّنْ حَبْلٍ اَنْوَرٍ يَدُ“ ۽ اسين اوڏا آدمي سندس ساه ڪنا
 آهي قول الله جو هي شڪ بهلا
 سمجهن انهيءَ سِرَ ڪي دل وارا دانا
 ستر رسي سالڪ جو جڏهن ان ماڳا
 ان مراقبي ۾ ”معينيت“ جو سو ٿولهي ساء. (۶)
 در ٻن ان دائري بهرئين جي ڀرسان

---

(۱) ظيل = ڇاڇو يعني الاهي نور جو پرتو. (۲) تزڪيه نفس جو = نفس جي
 پاڪائي جو عمل. (۳) هن کان اول ”ٻئي دائري“ ڏانهن ڪوبه اشارو ڪونهي.
 شايد هن کان بالڪل اڳ واري حالت ”ٻئي دائري“ جي آهي جنهن مان سالڪ
 اچي ”ٽئين دائري“ ۾ پوي ٿو. (۴) يعني انهيءَ ٽئين دائري واري نزل ۾ ٻي
 هڪ قوس يا ڪمان جهڙي هيٺ ظاهر ٿئي ٿي. (۵) گوشن ڪيڻ لاءِ = واحد گوشه
 يعني گز يا تير جو سلسلو گوشن ڪيڻ لاءِ يعني گزن يا تيرن هئڻ لاءِ (ڪان
 جي صفت). (۶) معيت = گذ هجڻ. انهيءَ مقام ۾ سالڪ سمجهي ٿو ته خداوند ڪريم
 ساڻس هر وقت گڏ آهي.

مٿي نفس موقوف ٿيو ۽ اربع عناصر
 ذڪر زباني خواه خيالي خفي
 ترقي طالب کي منجه ان مقام
 عروج نزل ان هنڌ ڪٿي قلب جا (۱)
 حاصل ٿين ”حضور“ ۽ طالب تنه طرحا
 جذبو ساري جسم کي بلڪ ٿئي بالا
 مگر هن ماڳ ۾ فهم ڪج فرق
 ايت ليکي ٻاهر لذتون رسن ٿيون روحا (۲)
 رنگو رنگ پٺيان ٿين نوري نوازا (۳)
 هت مزو ناهي مورھين نہ رنگ ۽ن پيدا
 چڙي نسبت نفس جي حڪم لطيفي لاءِ (۴)
 قوت ڪمالي ٿو وٺي سالڪ منجه سيرا
 ڪلي حال قلب جا وسرن تنهن ويرا
 ۴ ٻي طرح ٻيو دائرو قطع ڪيو قصدا
 ”يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ“ ٻهجن ان پنڌا (۵)
 فيض فائز جو ٿيو زير ڪنان ذاتا
 نفس لسورو ان جو آهي محل مڪانا (۶)
 دور دائري ٿئي جو قطع ڪل ڪنا
 ملاحظا ۴ مراقبا ڪل تنه طرحا
 جي منجه ٿاني مذڪور ٿيا طرح ترتيبا
 ”جنکي محبت مون ڏي منهنجي محبت ان ڏانه“
 فيض فائز مون مٿي آهي الهي ڪا
 قوس اصل ”ڪبري“ جو ٿيو جن تحقيقا (۷)
 آهي اصل قوس جو هيمن اعتبارا
 شرح صدر جو شرط ٿيو منجه ان ماڳا
 صابر شڪرات ٿئي ۴ گهري رب رضا

(۱) اصل ۾: قلب جها [=قلب جيوا (۹)] (۲) ليکي ٻاهر لذتون = شمار کان ٻاهر لذتون.
 (۳) نوااو جمع نوااو = شفق (۹) (۴) چڙي جو ضمير ٻوئين مصرع ۾ ”سالڪ“ ڏانهن
 وري نو. (۵) يجهر و يجهونه = الله تعاليٰ کين (سالڪن کي) چاهي ٿو ۽ هو کيس
 چاهين ٿا. (۶) محل = ماڳ. (۷) ڪبري جو = يعني ”ولايت ڪبري“ جو.

"آنا" نه چوندو آتهين هرگز هر بابا (۱)
 ويو پاڻ وڃڻ کي ڪلي قيد ڪنا
 منجهه مڃڻ اسر شرع جي اوکا جي سوکا
 ريءَ دليلن دل کي ٿئي تسلي تمام
 "استدلالِي" ائين آت ڪر "ڪشفي" ڪليا (۲)
 عمل ڪندو اخلاص سان جي محض لڳ موليٰ (۳)
 ته ٻڻ تهمت تن تي رريائي رسما
 پاڻ رکي پاڻ ٿو قلب جي قصدا
 عمل اخلاص پانهنجا سڀيئي ان سببا
 شر ڏسي شرم ڪري سورو نقصاندا
 پُخل ڪنان پزار ٿئي منجهه ان مقاما
 ويندس سڀ سڀني ڪنان حرص ۽ حسدا
 ڪينورهندو ڪين ڪي ڪڏهن منجهه قلبا
 سالڪ کي صاف ڪري اِيءَ "ولايت ڪبري"
 سير اسم ظاهر جو ايسستائين آ.
 پوءِ پروڙج ان ڪان وري ٻي ولايتا
 اسم جنهن جو "عليا" عارفن اڪيا،
 مَلَڪَن. "مَلَا اَعَالِي" جو ايهو مرتبا (۴)
 عارف اڪمل ات ٿيا سڻوڪي سڙا
 باطن اسم جو ٻجهن بيا ڪليا (۵)
 ٽن عناصرن کي ٿئي ان هنڌ عروج.
 باقي عناصرن مان خاص ٻچي "خاڪا"
 آهي خالص ان کي ڪا بڻارت نصيبا
 آخر عروج ڪري نيٺ نبوت ڪا
 ايندو بيان ان جو انهيءَ منجهه ماڳا.
 چوڻون لطيفو جو ڪري عروج ابتدا

(۱) انا = آءُ. (۲) استدلالِي - الخ = هن مقام ۾ استدلالِي مسئلا (جي ٻچا سان حل ٿين) سڀ ڦري ڪشفي ۽ ذوق ٿي پون ٿا (يعني ٻانهي ڪٽي پون ٿا). (۳) محض لڳ موليٰ = محض ليله ڪارڻ. (۴) مَلا اَعَالِي = مٿاهون ٿولو - پاڪ روحن جو اعليٰ ڪروه. (۵) باطن اسم جو - الخ = يعني ان مقام ۾ اسم الاهي جو راز بالڪل پوري طرح پروڙن ٿا.

ڪري انهن ۽ جاء ۾ نيٺ او نڙولا
 آفضل "عليها" ۾ ٿيو زباني ذڪر
 تڪرار تهليل جو قلب جي قصدا (۱)
 نفل پڙهڻ نفع ڏئي عارفن آن جا
 ملڪي مناسبت ٿئي هتي حاصل (۲)
 ملاقي ملڪن سان اتي ٿين ٿا
 ٻيا پي پسن ڪيترا سڀهن سير ڪجهه
 عارف "عليها" جو ڪري سڀ جڏهن سيرا
 ۾ پڪڙانديون ان کي هڻي ٿين پيدا
 پوءِ ذوقن ذات ڏي آڏمي ان ڪا
 وڏي ولايت کي نڪري نبوت ڏانه
 نشاني نبوت جي سمجهج تون صحيا
 ذاتي تجلي ذوق سان سالڪ آت ڏسندا
 اسن صفتن جا پري ڪري ٻڌا
 ڏسي ٻيئي هاڻين عجب عنوانا
 فيض ات فائض ٿئي خاص مٿي خاڪا
 اتي شوق نه ذوق رهي هڏهن حضورا
 هئا حال مقام جي اڳي ان ڪنا
 معرفت جا مرتبا ولايت وارا
 سي سڀ هٿاهان رهيا، نبوت عالي جا
 رڪن مراد ٻو انهن ۽ آيت موافقا
 "لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ"
 "الْأَبْصَارُ" پڙهي پروڙان ڪا (۳)
 و هم چڙي، وصل ٿئي، وڃي وڃا
 اڳيان سڀ ان ماڳ منجهه هاريا حصولا (۴)
 حاصل هڻي هن هنڌ سالڪ کي سدا (۵)
 متابعت محمد جي تسلي تمام

(۱) تهليل = ذڪر "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ". (۲) ملڪي مناسبت = ملائڪن جهڙي حالت.
 (۳) کيس (الله تعاليٰ کي) اکيون نٿيون پسن مگر هو (الله پاڪ) اکين کي
 (هنده يا طالب کي) ڏسي ٿو. (۴) هاريا حصولا = يعني اڳيان حاصلات سڀ هن
 منزل تي ختم ٿي وڃن ٿا. (۵) حاصل هڻي = حاصل هوءَ - حاصل ٿئي.

معارف هن ماڳ جي هر ڪنهن حالا
 سڀني سالڪ کي هون شرط شريعتا
 اِيءُ آهي نين جو مَحَصَل مقام
 سالڪ رسي سِرءُ کي تن جي تابعيتا.
 جذهن نبوت جو ڪري سڀني سيرا
 رسالت کي او رسي فقط ساڻ فضلا
 سالڪ کي ان سَير ۾ حقيقي حڪما
 جيڪي فائِض فيض ٿئي صرف ذات ڪنا
 هيئت وحداني جي طرح ترڪيبا.
 ذم لطيفا جي ٿيا مهديان مذڪورا
 ٽين سلوڪي سِر ۾ تن کي تَزڪِيَا
 تفصيل تَزڪين جو سڄ تون صحيفا
 تن تَزڪيو هي ٿئي حاصل منجهه حالا
 ڪنهن اصل اسم ٿيو ڪنهن آه صفتا
 اصل لطيف "قلب" جو عارفن اڳيا
 آهي حڪم مشهود جو "افعالی امرا"
 اِيءُ تجللي توحيد لاءِ عجيبی اثرا
 آهي اصل "روح" جو "نبوتی صفتا"
 مٿي ان قياس جي هم جو حڪما
 "قلب" تي "آخفي" توڙي مٿي شين جو آ
 اصل پنهنجي ڏي آهي ڏهن عروجاءِ.
 جذهن پنهنجي ڏيه ڏي طبعي طلبا
 نڪري ويا وجود کان اصل کي پهتا
 فنا تن کي ٿو ڪري ڦيري سو فيضا
 اصل ۾ فرع جو وڃي فرق وڃا
 هڪڙو منجهه هڪ ٿئي شعاع ۾ شمسا
 ٿيو تَزڪيو تن کي صوفين وٽ صفا
 حاصل ڪرڻ اهڙي پاڪائي پهچاڻا
 ميون سان هڪ ئي حاصل حقيقتا
 "هيئت وحداني" او آهي پروڙج پُرسا (۱)

شعاع شمس ذات جا سَهيو سگهي سا
 قلب جامع نه سگهي ايءُ تاب گهڻو توڙا
 جذ هن انهنءَ جاءِ کان عارف عبورا
 ڪندو، لهندو قرب جو مهندا مقاما،
 آهي ”اَوَّلُوالْعَزْمِ“ جو محل مخصوصا.
 پيو به ان محل ۾ مُنْدَرَجِ ماڳا
 علاحدي اطوار ۾ ڪارڻ ”قيوما“
 ”قيدوم“ ڪنهنڪي چون ٿا، تون سن تنهن صفتا،
 جيڪي ڪي جهان منجه، مُمڪن موجودا
 قائم رهي تنهن سان جئن جنهن جسما
 جيسين او جهان ۾ هئس حيا تا
 تيسين رجوع تنهن سان هوندس هر باها
 ”ثُلث حقائق“ جي سمجهن سالڪن وٽا (۱)
 هرڪا حقيقت هئس پنهنجي شان جدا
 ڪعبي ۽ قرآن جي ۽ سندي صراطا
 تن کي ”قيوميت“ سان ڪوئي آهي قُربا
 ”قيوميت“ سان ڪهن طرح فوق رکن فرقا،
 سن فوقيت تنهنجي طرح ترتيبا،
 اوليٰ حقيقت سان آڏائس امرا
 وٺي ٿو وصول ڪري اهڙو اتحادا
 راجع ڏسي هاڻ ڏي مڙبني مخلوقا،
 حقيقت قرآن جي به ن انهيءَ هارا
 شوقنن شرط شروع ڪرڻ قيرات قرانا
 ڄاڻي پنهنجي ڇپ کي بي شڪ بهي شبها
 وڻ وانگي موسلي جي حقيقت حڪما
 پروڙي هاڻهن هاڻ سِير پنهنجا ڪُجهه ٿو ڳاه (۲)
 معنيٰ ”مقطعَاتَن“ جي آتِ پروڙي هُرسا (۳)
 پوءِ ”دائرو خُلَّت“ جو موٽي هُن مٿا (۴)

(۱) سمجهن سالڪَ آن وٽا (۹) (۲) يعني ات سالڪَ هاڻي پنهنجا راز سمجهي،
 ڪُجهه جي ڳالهين کي ٿو ويڃاري. (۳) پوءِ اهو هُرس (سالڪ مرد) ”مقطعَاتَن“
 (=قرآن شريف ۾ آيل حروف مقطعات مثلاً ”الم“ وغيره) جي معنيٰ کي سمجهي ٿو.
 (۴) دائرو خُلَّت جو=الله پاڪ سان دوستي جو دائرو.

ات والي ولايت جو خاصو خليا (۱)
 تابع تنهنجا اٿ ٿيا مڙيئي مڙسلا
 مرکز ان مقام جو محمد (صلعم) کي مورا (۲)
 هر ٻنڌ "نقطي" ڏي نه ٿي "دائري" ڌارا
 تڏهن اول احاطي کي ڪرڻ ٿيو قطعا
 هو ٻه ٻهڃڻ ٿو ٿي مرکز جي ماڳا
 محمد (صلعم) تابع تنهنجو سمجهه ان سببا
 دائري جي دخول لاءِ ڪرائي قصدا
 تنهن لاءِ "تَشَهَّد" هٿ ۾ سڀڪنهن صلواتا (۳)
 ٻيڻمبر پاڻ ٻڙهي ۽ پاڙهي ٻين ڪا.
 "موسوي" ميدان ۾ عارف اچن ٿا
 معنيٰ محنت جي آڻي سوڌي آهي سا
 آهي ان مقام [تي] اهڙوئي عجا
 ٻانهن آڻي هاڻ تي، اچن ذات منجهان ذوقا
 محب هئڻ حب نه ره ڪنهن ٻئي ڏي ڪا
 آهي سڀ عالم کان ان کي استغنا (۴)
 "الله غني عن العالمين" ان کان اشارتا (۵)
 عارف اتي ٿو ٿي مَحْو مَطْلَقا
 اهڙي رنگ اچي ٿو ان جي فيض ڪنا
 عابد ۽ معبود جو وڃي فرق وڃا
 نياز ڇڏيو ناز ڪري محبوبِي مثلاً
 "إِنْ هِيَ إِلَّا قَيْمَتُكَ" اي موسيٰ مَقالا (۶)

(۱) انهيءَ منزل تي هو ولايت جو والي ۽ الله پاڪ جو دل گهريو دوست بنجي ٿو.
 (۲) يعني ان دائري جو مرکز محض محمد (صلعم) آهي (۳). اصل عبارت: مرکز
 ان مقام جي - الخ. (۳) محمد (صلعم) به هن حڪمت عملي (يعني دائري مان
 مرکز کي ٻهڃڻ) جو تابع آهي ڇاڪاڻ ته ان دائري ۾ داخل ٿيڻ لاءِ خود نبي
 ڪريم جن ڪوشش ڪئي ۽ ڪرائي آهي جنهن ته هاڻ هر نماز بعد "تَشَهَّد" (يعني
 "التحيات ليله" - الخ) ٻڙهي ۽ ٻڙهائي اٿن. مقصد ته نبي صلعم خود مرکز آهي
 ۽ تنهن هوندي به "التحيات" ٻڙهڻ سان هاڻ خود "اشهد ان لا اله الا الله اشهد
 ان محمد عبده ورسوله" چئي پنهنجي رسالت جي هاڻ تصديق ڪن ٿا. (۴) استغنا =
 بي پرواهي. (۵) الله سا بي جهان کان ٻيڻرواه آهي. (۶) هي ته رڳو تنهنجو
 امتحان آهي.

محمددي مقام جي اِيءَ مُحَبِّبَتِ مَنَشَا
 هائي ”حقيقت محمددي“ آهي ان مَعا
 مُحَبِّبَتِ ۽ مُحَبُّبِيَتِ مَخْلُوطِي مثلاً (۱)
 ”فنا“ ۽ ”بقا“ ان جي آهي عجيبا
 سرے ٿو سالڪ کي منجه ان مقاما
 معنيٰ محمد (صلعم) سان اهڙو اتحادا
 حاصل ٿيس هيڪڙي اهڙي اصالتا
 پائهي ڏسي هاڻ سير، مڙئي مُشاهدا
 وچ ۾ واسطون رهيس محمد (صلعم) جو مورا
 ري واسطي وٽ وٺي پنهنجي اصل ڪنا
 هيڏي خاصيت هن کي پر ڪهڙي سببا
 محبت محمد (صلعم) جي ٿئي ايڏي اندازا
 جن محبت مولیٰ ڏي رکي محض اِيءَ معنيٰ
 ته آهي رسول رب جو سبب نه ڪنهن ٻئي کا
 سوران ان مقام ۾ طالب ترقي لاءِ
 متابعت منظور ڪري هر ڪنهن ۾ حڪما
 ات زياده ذکر ڪان سڦري صلواتا
 فائدي ۾ فيض منجه مٿي محمد (صلعم) دل جي ڏيانا
 اِيءَ مرتبو معنيٰ منجه عجب عالي آ
 حقيقت حقائق جي اِيءَ آهي اصلا
 اصل حقيقت هي ٿي پيا سڀ انهيءَ کا.
 پيچائا هن پنڌ جي عارف اصيلا
 هن تنهن ”حقيقت“ ۾ جا آهي ”احمديا“
 عُدُو آن نسبت جو نهايت نورا (۲)
 ڪري نه سگهي جنهن جي توڙان تقريرا
 محبوبيت جو مرتبو منجه انهنءَ مقاما
 پيچُون ڏسي پيچُون، پيچُوني نظرا
 اتي پڙهي صلواتا محبوبي مثلاً
 اللهم صل على محمد و علي ال سيدنا محمددا
 افضل صلواتيڪَ عدد د مَعْلُو ماتِيڪَ

وبارڪ و سَلِيم^(۱) ۽ ٻڙ هن سان ۽ ٻڙ ٿئي ترقى طابا.
 چڙهيو [ان] چاڙهي ۽ کان جان سالڪ جو سَيرَ
 هلن ٿيس حب منجهان جا صرف آه صفا
 تَعَيِين نه آهي تنهن ۾ ڪوئي ڪنهن طرحا (۲)
 محبت ۽ مَحَبُوبِيَّت جو ڪي مميزا (۳)
 اِيءَ مڙ ٿئي مَرَتبا هيٺ رڪن حڪما
 آهي او انهن کان اصل منجهه اعليٰ
 حقيقت حَقْبَائِقُ جي اِيءَ آهي اصلا
 پيون حقيقتون ان کي آهن ڪر اجزا (۴)
 ۽ حقيقتون ۽ پين جون جيڪي ٿين
 ظاهر ظهور نه اٿن منجهه انهن مورا
 ري ”قيوم“ ڪنهن کي نه ٿئي هي حب حاصله
 مٿي هن مقام کان سمجهه تون صلواتا
 هيءَ ۽ ٻن هنن پنهنجن کان جي مهند مذڪورا
 آهر آهيت علم منجهه وڏي وسعتا
 حقيقت ڪعبي جي هيڪ جزو هن کا
 ۽ حقيقت قرآن جي ساڻ اِيڏي شانها
 آهي مثل جُزي جي مورانهن ماڳا
 اصل استعداد جو فائِق فطرتا
 جڏهن انهن جاءِ کان قسمت لهي ڪا
 تنهن کي ٿئي نماز منجهه اصل هي حالا
 جو دنيا منجهان دور ٿئي رسي آخرتا
 ”التَّصَلُّوةُ مِعْرَاجُ الْمُؤْمِنِينَ“ اشارت ان کا (۵)
 ”أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْمُتَعَبِّدُ
 إِلَى الرَّبِّ فِي الصَّلَاةِ“ سمجهه اِيءَ سخنا (۶)
 شاني هن مقام جي ۽ ٻي جاءِ آه جدا
 ”صرف معبودت“ سا آهي عارفن اڳيا
 وَسَعَتْ كَيْ وَج ۽ ماڻهن جاءِ نڪا
 قدم ڪوتاهي ات ڪري سيري سلوڪا.

(۱) ”اي الله! تون اسان جي سائين محمد ۽ سندس اولاد تي ڀلي ۾ ڀلي صلوات
 ايتري گهڻي موڪل جيتري تنهنجي معلومات آهي.“ (۲) تعين = حد بندي.
 (۳) مميزا = فرق. (۴) ڪر = ڇڻ. اجزا = اجزاء = ڀاڱا - حصا. (۵) ”نماز مؤمن
 جو معراج آهي.“ (۶) ”نماز ۾ ٻانهو پنهنجي رب کي گهڻي ۾ گهڻو ويجهو ٿو ٿئي.“

[صحيفه ٽاڻي منجهه بيان طريقي قادري جي]

بِسْمِ اِلَهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

هر دم حمد هزار چوان پيدا ڪيو جنهن پاڪ پيغمبر
جنهن جو دين سچو اسلام پيتر اسان جو پاڪ پيارو
پير اسان جو پيترن پير مرشد منهنجو آ مختار
هائي سنجو هيءَ حڪايت: هاڻ چيائون پاڪ زبان
ته: جوڙ صحيفه سنڌي وائي انهن صحيفه منجهه عيان
سئي سڪي سِر سالڪ سمجهن تڏهن مون ڪيو شڪر شتاب
دل ۾ رکي ايهو عزم حڪم ڏنو جنهن مون کي هادي
پارھون سن هو ستھتر رب سچي جا نيت نوان
مير محمد مھر منور تنهن تي درود و السلام
لائق لعل لؤاري وارو غوث لؤاري قطب ڪبير
ڪل پيرن جو سِر سردار هادي مون کي ڪئي هدايت
اعليٰ آڪمل عالي شان سمجهن سيني ٿئي سٿائي
قادري پير جو ڪر بيان سمجهن ۴ س ھن تي ھلن
شڪر ڪري ڪيم شروع ڪتاب سنڌي وائي ڪيم نظم
قطب چھارم چوٿين گادي (۱) بر در ٿيو هي دفتر

منجهه بيان طريقي قادري جي

حق تنهنجي تعريف چوان هر دم تنهنجو نام و نان
مرشد ۾ آهي حق سمايو حق حقيقت جنهن سمجهايو
”ڪُنْتُ ڪُنْزاً“ ڪيو پيسارو (۲) نام ڏئي جو ڪيو اظهارو
نام ڏئي جو سو سمجھائي سڀ خلق سان خلق هلائي
هاڻ ڏئي آهي پاڪ پاڪ پيدا ڪيا جنهن آرض آفلاڪ (۲)
ياد ڪيو جنهن نام خدا هاڻ خدا ٿيو خود خدا

(۱) قطب چھارم - الخ يعني خواجہ محمد حسن مدني جو درگاه لؤاريءَ جو چوٿون مشهور گادي نشين بزرگ هو. (۲) صوفين وٽ هڪ مشهور حديث ”ڪُنْتُ ڪُنْزاً مَخْفِياً فَاحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لَا عَرَفَ“ (= آءٌ هڪ مخفي خزانو هوس پوءِ مون پاڻ کي مشهور ڪرڻ چاهيو ۽ انهي مشهوريءَ لاءِ خلق کي پيدا ڪيم) ڏانهن اشارو آهي. پيسارو = نظارو - سير. (۳) ارض افلاڪ = زمين ۽ آسمان.

الدر ٻاهر آهي رب" حق حقيقي آهي سڀ
 حق تعاليٰ حق تون ڄاڻ "سيري" شاغل شغل سڄاڻ (۱)
 ٻانهن هر شي ٻانهن ٽول (۲) "انا احمد" جو ٻوليائين ٻول (۳)
 نام ڏئي جو سالڪ چوندو دور ڏوئي کان پڪ رنگ رهندو
 رنگ رنگ ۾ آهي ٻي مثالي بي ميثلان ٿيا ڪل ميثالي
 حق حقيقت مالڪ سک بين حقيقت درد ۾ دک
 ايها حقيقت چوٿون دفتر (۴) سالڪ ڄاڻي ان کي اڪثر
 "پير لؤاري" پاڪ پيارو جنهن "انا احمد" جو ڪيو اشارو
 روشن اپ سو دائر هر دم (۵) وٺن نام ڏئي جو دم دم
 سڀڪو نام ڏئي جو ماري ٻڌو سو جو نام وساري
 نام ڏئي جو جنهن دل وڃي دؤر زمانو نا تنهن دسي (۶)
 هر دم حق جو ڪر شڪرانو دم دم تنهنجو بات ٻيٽانو
 حق ڪيو جنهن ٻولي حاصل ٻانهن هاڻ ۾ ٻانهن واصل
 ڇا غريب نمائو ٻولي ٻيو ڪي هجي تان ٻيو ٻولي
 سمجه ڪري هي سمجهج بات "آحد" وٽرو حق جي ذات (۷)
 ٻانهن ٻولي هاڻ ٻولائي ٻانهن سڻي هاڻ سڻائي
 ساره تنهنجي صفت سدا ٻانهن هاڻ ٻانهن هاڻ خدا
 غير حقيقت ناهي ڪي آه حقيقت هر ڪنهن
 هاڻ ڏسي ۾ هاڻ ڏيکاري ٻانهن سمجهي هاڻ سڀڪاري
 هاڻ اندر ۾ هاڻ آ ٻاهر يعني اوهو باطن ظاهر
 ٻانهن "هو هو" ٻانهن "هه" هاڻ آهو آه هر ڪنهن جاء
 اول آخر باطن ظاهر حق ڪئون ٻيو ڪي ناهي ٻاهر

ڪٿي دانا ڪٿي منگتو ڪٿي عابد ڪٿي معبود
 هر هڪ جاء ۾ هر هڪ ۾ آهي مالڪ سو موجود

- (۱) "سيري" = "هو سيري" وائتا سيره (هو منهنجو راز آهي ۽ آءٌ سندس راز آهيان) ڏانهن اشارو. (۲) ٽول = شي-وٽ. (۳) صوفين وٽ هڪ مشهور حديث "آنا احمد بيلامير" (آءٌ مير کان سواءِ احمد يعني "احد" آهيان) ڏانهن اشارو. (۴) چوٿون دفتر = درگاه لؤاري جي چوٿين بزرگ خواجہ محمد حسن ڏانهن اشارو. (۵) اصل صورتخطي: "روشن اب آءٌ سو دائر هر دم" - هن مصرع جي معنيٰ مبهم آهي. (۶) يعني زماني جو انقلاب ان کي نٿو ڪيرائي. (۷) وٽرو = وٽر-اڃا به.

در بيان " حقيقت محمدي " صل علي منظومه الصلوة والسلام

ذات ذاتي جي " احديت " آهي	نام ذاتي جو " وحدت " آهي
مير منجمل وحدت ڄاڻ	تعيين اول پاڻ سڃاڻ
ذات احمد جي سمجھ خدا (۱)	مون کان سمجھ مٿي دل لاه
باطن ظاهر علم وجود	اول آخر لسور مشهود
برزخ ۾ ڪيو تنهن ڏيکارو (۲)	پيدا تنهن کان عالم مارو
شيون اسماء صفات ڪمالي (۳)	خواه جمالي خواه جلالسي (۴)
شيون اسماء صفاتون ڄاڻ	پاڻهين پاڻ سڃاڻاڻ پاڻ
" برزخ ڪبري " ڄاڻ تمام	سمجھ حقيقت " احمد " نام (۵)
" احمد " " محمد " آهي هڪ	رڪ تنهينجي دل ۾ سيڪ
اصل حقيقت احمد ڄاڻ	ڪل شي تنهن کان ڄاڻ سڃاڻ (۶)
نور وجود آهي ظاهر نور	نور منجهان ڪيو حق ظهور
اڀو نور نه ٿيو ٿي ٻاهر	ڪوئي ٽول نه ٿي ها ظاهر
آهي " پاڻ " ٻيو نا ٻاڻيو	صورت احمد ۾ ٿي آيو
پاڻ ذاتي ٿي آيو احمد	ٻاڇو تنهنجو مير محمد
تندن کان ٿي ٿاڻي ٿيو	نور نبي کان سيڪي ٻڌيو (۷)
" برزخ ڪبري " احمد نام	تنهن تي سهسين درود سلام

(۱) " احمد " ۾ " م " به وحدت جو جامع حرف آهي ۽ باقي " احد " ذاتي جي ذات آهي انهيءَ ڪري " احمد " جو اصل ذات الاهي آهي. ٻيءَ معنيٰ ۾ احمد جو جوهر يا اصل ذات الاهي آهي جا اصل ۾ هر شي جو جوهر ۽ حقيقت آهي. (۲) برزخ = عالم ارواح. (۳) شيون = ڪم يا مظهر (واحد = شان). يعني ذاتي جي نالن جا مظهر " ڪمالي صفتون " آهن. مثلاً اسم " رحمان " (= باجهارو) جو مظهر ڪمال کي پهتل باجه واري صفت آهي. (۴) جمالي = يعني جمالي صفتون مثلاً رحمان ۽ رحيم واريون صفتون. جلالِي = يعني جلالِي صفتون مثلاً مبر ۽ جبار واريون صفتون. (۵) يعني اسم احمد جي حقيقت بالڪل " برزخ ڪبري " واري آهي " برزخ ڪبري " يعني " مثلاً الاعليٰ " جو مٿاهون مقام جو نئين جي هاڪ روڻ جي بلند مقام کان به بلند آهي. (۶) يعني " احمد " اصلي حقيقت آهي جنهن مان ئي هر شي وجود ۾ آئي. (۷) جيئن ٽاڇي جو اصل تندن آهن اهڙي طرح هر هڪ شيءِ جو اصل نبيءَ جو نور آهي.

اول آخر نور قديم آهي احمد بلا ميم (۱)
 بنا عن عرب جنهن چايو (۲) آهي رب عرب ٿي آيو
 گنج گجن سان گنج صفات احمد جي آهي ايها ذات
 عالم جبروت ۽ ام ڪتاب (۳) پاڪ نبي جو آهي خطاب
 وحدت اسم الاعظم ۽ چاڻ
 "اسم اعظم" جي منھلي چاڻو
 سڀڪي سمجهي سڀ تون بات
 "اسم اعظم" کي سمجه تمام
 تنزيه نوري تشبيه ڪنهن جي
 پائين ظاهر پائين غيب
 "اسم اعظم" اجمال وجود
 آدم حقيقي احمد چاڻچ
 عالم مطلق موجود جمالي
 حق جو جسم رسول امين
 جنهن کي اوهين چو ٿا ته آهي رازق رب حبيب
 اسين الهيءَ کي ڪوٺيون، او آه محمد پاڪ مڃين

منجه بيان مرتبه "غيب الغيب" جي

"هو هو" آهي غيب الغيب
 نڪا ان جي نام نيشاني
 محبوب اوهو غيب الغيب
 نهه فڪر کان آهي دور
 ناھي غيب "يقين" لاريب (۷)
 نا الله، نا سبحاني
 بيشڪ ساڻ يقين لاريب
 پاڪ ڏٺي آهي پاڪي نور
 هو هو رنگ ناھي ان جو، نڪو نام نيشان
 محبوب مَحسن غيب الغيب، نا الله، نا سبحان

(۱) بلا ميم = احمد ميم کان سواءِ. (۲) جنهن پاڻ کي "ع" کان سواءِ عرب (يعني رب) چوايو. هي شاعر جو خيال ۽ عقيدہ آهي. (۳) عالم جبروت = اسماء ۽ صفات الٰهي جي جلال ۽ عظمت جو عالم. "وحدت جو مرتبه" جو پڻ "حقيقت محمدی" آهي. ام = ماء يعني اصل ۽ بنياد. ڪتاب = قرآن شريف يا ڪائنات جو دفتر. (۴) اسم اعظم جي معنيٰ هيءَ آهي ته هو هر شي کي "ڪلي طور پاڻ ۾ سمائيندڙ" (جامع مطلق) آهي. (۵) همه اوست = سڀڪجهه اهوئي آهي. (۶) بنا ڪنهن تشبيه ۽ پيٽ جي هر ڪا جاءِ انهيءَ نور جي جاءِ آهي. (۷) يعني غيب غيب آهي ۽ "يقين لاريب" واري حقيقت کي غيب نٿو چئي سگهجي.

منجه بيان "احديت" جي

"احديت" آهي آجو سوء نڪا ان کي جُفت نه جوہ (۱)
 نڪو ان جو ٻي نه ماءُ ٻانهين ٻانهين پاڻ خدا
 احد و ترو آهي هڪ خدا (۲) ڪل ڪوفي کان آه جدا (۳)
 احديت جا آهن درجا ٽي باليقين تون سمجه سبي
 "قديم قديم" کي اول ڄاڻ (۴) "احديت مطلق" ٻي سڃاڻ
 ٽي احديت جي "ذات" سنڀار ذات هڪ ۽ اسم هزار
 "مجهول الغيب" آهي ذات هيئت (۵) ٻي تعين ذات احديت (۶)
 "احديت" آهي مطلق مڪنون (۷) مخزن شافي شان شيون
 "احديت" کي تون سمجه سڃاڻ سمجه وري "وحديت" ڄاڻ
 جتي پاڻ ڏٺي آه، اتي گفت نه گوہ
 نڪو ڏوہ ثواب ڪو، نڪو ٻيم نه پتوہ

بيان منجه مرتبي حضرت "وحديت" جي

ان کان پيدا ٿيو هر چيز سمجه حقيقت اي عزيزا
 وحدت آهي تعين اول روح اعظم آه مبدء اول (۸)
 وحدت کي اجمال سڃاڻ سڀ حقيقت تنهن ۾ ڄاڻ
 حقيقت ذوالوجهن (۹) منہ تنهن جو دو طرفي ڄاڻ
 ٻيو منہ تون "وحديت" ٻڌڻ دانہ رک تون تنهنجي سڏ
 ذوالوجهن "وحديت" آهي ٻيو تڪرار تنهن ۾ لاهي
 "حقيقت محمدي" ان جو نانہ ڪل شي ان کان آهي عيان
 ٽي مراتب وحدت ڄاڻ (۱۰) سن تون تنهن جو جوان بيان

(۱) يعني "احديت" واري ذات هر شي کان آجي آهي: نه ان کي ڪو ٻيو
 جو وڏو آهي ۽ نڪا زال. (۲) وتر = هڪ، واحد (الله). اصل صورتخطي: احد
 و ترو. (۳) ڪل ڪوفي کان = ڪل ڪتب کان. (۴) اصل صورتخطي: "قديم
 قديم کي". قديم قديم = ازلي. (۵) "اڻ ڄاتل غيب" ذات حق جو نمولو آهي.
 (۶) "ذات احديت" ڪنهن به حد بندي کان مٿاهين آهي. (۷) مڪنون = ليڪل - مخفي.
 (۸) مبدء = شروعات جي جاء "مبدء" اول "پهرين شروعات يعني اها ذات
 جتان هر شي جي پهرئين ابتدا ٿي. (۹) ذوالوجهن = دو طرفي - ٻن طرفن واري.
 (۱۰) يعني ڄاڻ ته وحدت جا ٽي درجا آهن.

”احديت“ جمع اول آهي درجو ٽائي ”وحدت“ آهي
 ”درة البَيضا“ ٽاڻ درجو سمجھي سڏ تنهن جي درجو
 وحدت حق جي ڄاڻ اجمال وحديت جو تفصيل سنڀال
 احديت سان وحدت، اهو ذوالوجهين ٿي آيو
 مطلق سان اجمال چيائين، ”برزخ ڪبري“ نام رکايو

منجهه بيان مرتبه حضرت ”واحديت“ جي

”واحديت“ آهي تعين ٽائي ٽائي نفس اندر رحمانِي
 وحديت آهي وچ ۾ حاصل شان صفاتون اسماء شامل.
 سمجھه، واحديت جو تفصيل (۱) تنهن ۾ آهي ڦال نه ڦيل؛
 واحديت آهي شان عليءَ جو جهڙو وحدت شان نبيءَ جو
 واحديت ڪيو هيت ٻسارو جنهن سان پيدا ٿيو جڳ سارو
 ”وحديت“ جو در آهي ”واحديت“ جهڙو وحدت آهي در ”احديت“
 ”اَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ“ چيو نبي (۲) آهي شهر علم جو باب علي
 ”اعيان ثابت“ تنهن جو نام جنهن ڪيو ظاهر علم تمام
 وحدت ڪثرت نام سڃاڻ (۳) واحديت ڪي سمجھي ڄاڻ
 وحديت وچ ۾ حاصل آهي، شان صفاتون اسماء ڄاڻ
 شان علي جو واحديت آهي، تون تفصيل تنهن جو ڄاڻ

منجهه بيان حضرت ”روحي“ جي

ٽي مراتبا خاڪي ڄاڻ سڻ تون طالب سمجھه، سڃاڻ؛
 اول حضرت ”روح“ لطيف ٻاڪ منزهه ناه ڪثيف (۴)
 نا او لير ٿي ناه ٻر ٿي ظاهر باطن سڀ سر (۵)
 نا او ڦر ٿي نا او ٻار ٿي (۶) نا او روشن نا او تار ٿي
 نا مَجْدُوب و نا مَسْتان اول آخر اوهه ڄاڻ
 ان ڪي ڪين مَقَيَّد ڄاڻو جامع مَطْلَق صحيح سڃاڻو

(۱) اصل ۾: ”سمجھه وحديت جو تفصيل“. (۲) حديث ”اَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ“
 و عتايي بتابها“ (۳) علم جو شهر آهيان ۽ علي انهي جو دروازو آهي (ڏانهن اشارو).
 (۴) يعني وحدت ڄاڻ ته ڪثرت جو نالو آهي. (۵) اصل ۾: ”ناه ڪيف“. ڪثيف =
 لطيف جو ضد- ٿلهو- ڪٽهرو. (۶) يعني ان لطيف روح لاءِ ظاهر توڙي باطن ۾
 هنڌ مڪن آهي. (۶) فربه = ٿلهو. ٻار ٿي = سنهو.

سیر اِلاهِي اَن سِين ظاهر
 اَزَلِي اَبَدِي نور مُسَلَّم
 خَلق الاول قَلَم الاعلى
 نور خدا جو پاڪ نبي
 سڀ ارواح اُنهيَن کان ظاهر
 ڇا مٿاهان ڇا هيٺاهان
 ڪُل آشيءَ جو آهي مَخْزَن
 ڪل شي ان کان آه عيان
 هاڻ اوهو ئي ساڳيو هاڻ
 ظاهر باطن جيڪي جوئي
 عيان خارج روح سڃاڻ
 پيو "بَسِيْط" آه روح جو نام
 روح اعظم کي سمجهه، بسيط
 روح جو روح محمد ڄاڻ
 "روح" "تعيين ثالث" آهي (۴) عالمِ اَمَرِ نَفُوسُ جو آهي

نور ابي جو آهي ظاهر
 صَلَاتي الله عَلَيه وَسَلَّم
 روح الاعظم اعلى اعلى (۱)
 نور تنهن مان خلق سڄي
 برڪت اُن جي آيا ٻاهر
 ظاهر باطن هڪ هڪاهان
 ڪل اَسْرار جو آهي مَعْدَن (۲)
 پيدا پنهان جملہ جهان
 ظاهر باطن ڄاڻ ڄاڻ
 پيدا تنهن کان سڀڪي سوئي
 همت حياتي ان کان ڄاڻ
 مظهر ڪُل اَسْرار تمام
 ڪل ۾ آهو آهي مُحِيْط (۳)
 روح محمد حق سڃاڻ
 "روح" "تعيين ثالث" آهي (۴) عالمِ اَمَرِ نَفُوسُ جو آهي

داخل جسم جو، نا هو خارج ڄاڻ
 جلن آب مان انهن آهي، تبهي طرح سڃاڻ (۵)

منجهه بيان پنجن اقسامن روح جي

روح جا پنج اقسام سڃاڻج
 هڪ "نباتي" پيو "حيواني"
 انسان تي پنجون روح بحال
 بالاتفاق چار ارواح
 پنهنجن ۾ آه اختلاف (۶) روح اعظم ۾ آهي سڀئي صاف
 سمجهه، سڀئي سالڪ ڄاڻج
 نبون "جمادي" ۽ "نفساني"
 اسر الاهي سِر ڪمال
 سالڪ ڪُل جي آه صلاح
 روح اعظم ۾ آهي سڀئي صاف

(۱) اهو پهريون مخلوق، وڏي ۾ وڏو قلم، وڏي ۾ وڏو روح ۽ مٿي ۾ مٿاهون آهي. (۲) معدن = کاڻ. (۳) گهرو ڪندو (۴) روح "نبو تعين" آهي - "نبو تعين" تصوف جو خاص اصطلاح آهي. "تعين" جي معنيٰ ۾ گهرو آهي آهي. ان کي قدرتي ڪنهن مقام يا منزل جو امڪاني تصور سان تعبير ڪري سگهجي ٿو. (۵) اصل عبارت: جنهن آب مان الخ. (۶) اڪتي پنجن روح جو نالو "روح اضافي" ڄاڻا پيو آهي.

نزد ثلاثه جي ايءَ پنج
 بعضي ٺڪتا ثلاثه ڄاڻ
 نزد حڪيمن سڀئي سارج
 جهڙو پاڻي ۽ آه بهاء
 وحدت وارن ڏانهن وجهه وڪ
 خالق ڪل مخلوق الاهي
 اول "روح نباتي" آهي
 "روح جمادي" آهي هڪ جا
 نئون روح قلب ۽ پاڻ
 چوٿون منجهه دماغ مڪاني
 چٽيني جي تون صفت سڃاڻج
 "روح نباتي" سمجهج غازي
 "روح جمادي" ساڻ مڪوٽ
 "روح حيوان" کي آه حرڪت
 ظاهر باطن "روح نفسياني"
 تخت مٿاهون تنهنجو نام
 پنجون آهي انساني روح
 "روح اضافي" تنهن کي چوڻ
 حق چيو آهي منجهه قرآن
 روح انساني رک سنڀالو (۲)
 عقل عبارت جان ۽ دل سان
 ان عقل جو ڪم اهوئي آهي
 روح الروح انساني پاڻ
 قدسي آهي "نورالنور"
 روح محمد (صلعم) جو ايءَ نور
 لا تعين نورالنور
 عقل اصل ٻيءَ طرح ڄاڻ

آهن درس ڀلا بي رنج
 پنهنجي داخل سمجهه سڃاڻ
 نه سي داخل نه سي خارج
 تهر ۽ سڀ ۽ آه [ساه]
 تن کان تون هي سڳي سک
 ايهو آتو امر آگاهي
 تنهن کان پوءِ "جمادي" آهي
 چوڻ ڦيرڻ لا جنهن ڪا
 "روح حيواني" تنهن کي ڄاڻ
 تنهن کي روح چون "نفساني"
 فهم فڪر ۽ سمجهي ڄاڻج
 ڪل شي تنهن کان تازه تازي
 چوڻ ڦيرڻ نا قوت قوت
 هلڻ گهمڻ جي تنهن ڪئون برڪت
 هوش هنر سڀ تنهن کان ڄاڻي
 امءَ دماغ مڪيم مقام (۱)
 امر الاهي منجهه صبح
 سالڪ خوش انهن ۽ هون
 "فتنفتخت فيقه من رحي" ڄاڻ (۲)
 "عقل اول" آه تنهن جو نالو
 ناه عبارت پاڻي گيل سان (۳)
 مرد اوهو جو سمجهي موني
 روح اعظم آه ان جو نانءُ
 جنهن سان جمل جهان سرور
 ان کي ڄاڻي ان جو نور
 ڪل نورن جو تعين نور (۵)
 سمجهه تنهن کي تون دل ساڻ

(۱) ام دماغ = ڪيبرائي يعني اهو روح ڪيبرائي ۽ رهندو آهي. (۲) "مون انهي
 (انسان) ۾ پنهنجي روح مان (روح) ڦوڪيو". (۳) شايد مراد ته "روح انساني"
 جو رک سنڀالو- يعني ان جو خيال رک. اصل عبارت ۾: "روح انسان رک سنڀالو".
 (۴) يعني هن "عقل اول" مان مراد جان ۽ دل آهي ۽ نه مٿي ۽ پاڻي (مان ٺهيل
 جسم). (۵) "نورالنور" خود کي ڪو تعين (حد بندي) ڪونهي باقي ٻين سڀني
 نورن کي تعين انهيءَ نور کان ملي ٿو.

هڪ ”عقل“ آهي نام ”مَعَادِي“ (۱) سالڪ کي ان آه ۾ شادي ۽
 ”عقل معاش“ آهي پئي جو نام (۲) جيئڻ تهن جا ڪل ڪم خام (۳)
 ڪم ڪمينا تنهن جا نيٺ پاڪ ٿي ڪان آهي هيٺ
 معاش عبارت مَنَسِي هائي نه سو روح، نه دل کان چائي
 ”عقل معاش“ آهي بي ايمان سمجھ سڻي سڀ لاه گمان
 غالب ”عقل معاد“ غيُوب ”معاش عقل“ آهي سو مغلوب.
 ڇه طرحو آه ”عقل معاد“ (۴) سمجھ اوھي تون ڏانه استاد
 اول ”غَيْبُ النَّفْسِ“ طلب تنهن کان پوءِ آه ”غَيْبُ الْقَلْبِ“
 ”غَيْبُ الرُّوحِ“ ٽيون آراھي چوئون ”غَيْبُ الْأَسْرَارِ“ الائي
 ”غَيْبُ الْخَفِيِّ“ پنجون چاڻ ڇهون ”غَيْبُ الْأَخْفِيِّ“ آڻ
 غيب الغيوب نه سمجھي عقل عقل ات آهي بي عقل
 سائر الغيوب سمجھي سالڪ حقيقت الحق جو هجي مالڪ (۵)
 ”قُلِ الرُّوحُ“ کي سمجھ سڃاڻج ”مِنْ أَمْرِ رَبِّي“ ان کي چاڻج (۶)
 روح انساني آه رحمان سمجھ تنهن کي مرد سڃاڻي (۷)
 سمجھو روح نه جنهن انساني تنهنجي ناهي نام لسانی
 عقل اول روح اعظم، سڄو نور نبی جو آ،
 روح الروح انساني، اهو سير علي جو آ.

منجھ مَرَتبي حضرت ”عالم-مثال“ جي

۴ پيو جو عالم آه ميثالي (۸) اهو درجو چاڻ خيالي
 شڪل انسان وانگر ظاهر صورت ظاهر ساڻ ٿيا ٻاهر
 نه هو جاگن نڪي سمهن نڪي ورهن نڪي گهمن

(۱) يعني هڪڙي عقل جو نالو ”عقل معادي“ آهي يعني اهو عقل جو اصليت يا
 حقيقت طرف موٽي. (۲) ”عقل معاش“ اهو جنهن جو واسطو هتي جي زندگيءَ ۾
 گذران سان آهي؛ اڳتي ان جي تشريح ڪئي وئي آهي ته: معاش عبارت ”مني
 هائي“ - يعني ”معاش“ مان مراد مَنِي ۽ هاڻي آهي هڪ حيواني مادو يا هڪ
 تمام خسيئر شي. (۳) جيئڻ = ڏونڊ. (۴) يعني عقل معاد ڇه قسم آهي. (۵) سالڪ
 جڏهن سڀ غيب سمجهندو تڏهن حقيقت الحق جو مالڪ ٿيندو. (۶) قرآن شريف
 جي آيت ”قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي“ (”چؤ ته روح منهنجي رب جي امر
 جي عالم مان آهي“). (۷) مرد سڃاڻي = سڃاڻ مرد. (۸) عالم مثال يا عالم مثالي:
 اها اعليٰ ڪائنات جا هن دنيا لاه هڪ نمونو آهي.

نا ڪن سنهي نا ڪن ٿلهي (۱) هاڪ مصفئي آهن ڪلبي
 نا هو مرن نا هو مارن نا هو قتن نا هو ڦارن
 لاهين سڪيا لاهين ڏکيا لاهين ڏاوا لاهين ٻڪيا
 نڪي ڪائن نڪي هيئن نڪي اچن نڪي وچن
 هي نقصان جو آهي هيت آو طرح نا آهي تيت
 آهن او آجسام نوراني نا مڪاني نا زماني (۲)
 جيڪي تنهنجي منجهه خيال تنهنجو ڄاڻ مقيّد حال (۳)
 خيال عبد ڪان مطلق باهر فھر فڪر ڪان آهن ظاهر.
 نزول عروج آهي طرحين ٻن ائين ڪتاب لکيو آھ ھين (۴)
 جدا جدا آھ ھر آڌڪام اسم صفاتون شان مقام
 قلب احمد آھ اصل ان جو (۵) ناھ مقيّد مطلق سنجو
 ھاڻ اوھو آھ احمد ھاڻ ٻيو ٻيائي وچ نہ آڻ
 ھاڻ اسم آھي ھاڻ مسمّي (۶) ھاڻ صورت ۽ ھاڻھين معنيٰ
 ھاڻ ھاڻھين ٿي آيو ”احمد“ شڪل شبھ ٿي ڄاڻو ”محمد“
 حق ڪري جنھن احمد ڄاڻو بيشڪ انھين حق سچاڻو
 تنزل سڀئي آھي شامل آھي تنزل ان مھن ڪامل
 ھاڻھين ”وحدت“ ۽ ”وحدت“ ھاڻ ”مثال“ ۽ ”وحدانيت“
 ڪٿي نام شھادت ظاھر باطن مان ٿي آيو باھر
 بدن لطيف ”مثال“ سچڻ ان ڪسي سر لاهي ڄاڻ
 جيھه جسم روحاني آھي (۷) نا ڪنھن پئي عُنواني آھي

(۱) يعني ڪوبه گهٽ وڌ گناه جهڙو ڪم ڪونه ڪن. (۲) عالم مثال جي نوراني شخصيتن جو ذڪر ڪندي چوي ٿو ته انهن جون هاڻيون نوراني آهن ۽ اهي مڪان ۽ زمان جي حدن کان بالاتر آهن. (۳) يعني ته عالم مثال جي نوراني شخصيتن متعلق جيڪي ڪجهه تون تصور ڪري سگهين سو ڄاڻ ته اڻورو ۽ محدود آهي. (۴) يعني ”نزول عروج“ وارو مقام ۽ مشاهدو ٻه قسمن قسمن آهي جنهن تي هين ڪتاب به ائين لکيو آهي. ڪتاب ڏانهن اشاري مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل جي آڏو ان وقت ڪو ڪتاب هو جنهن جو حوالو ڏيئي رهيو آهي. البته هن ڪتاب جو نالو ڪٿي به ڄاڻايل ڪونهي. (۵) ان جو يعني ”نزول عروج“ جو قلب (اصليت) روح يا مرڪز ”احمد“ آهي. يا ان جو اصل بنياد ”احمد جو قلب“ آهي. (۶) يعني ”نالو“ به ٻه ٻه آهن ته ”نالي وارو“ به ٻه ٻه آهن. (۷) جيھه=وانگر.

پر سو آهي ڏيل روحاني^(۱) ناه مڪاني، ناه زماني
”تعين چوڻون“ آه ”مثال“ (۲) ان برزخ جو آه نام خيال

ڪل ارواح، صفات روحاني، وٺي تعين آيا آهن
پر، ساڻ مثال خيالي، شڪل لطيفن آيا آهن (۳)

ٺيون منجهه بيان مَرْتَبَه ”حس-شهادت“ جي (۴)

انلاڪ زمين تا عرش سڃاڻج	درجو ٺيون هن خلق کي ڄاڻج
”تعين شاهس“ ڄاڻ تمام (۵)	درجو-حس-علوم-آجسام
تَرُڪِيبِ ڪَثِيفِ تنهنکي ڄاڻ (۶)	عالم ”حس“ جو خالق سڃاڻ
چار عناصر سمجهج مَـاـرا	سج چنڊ توڙي ڪاٺي تارا
ست زمينون ست طبقا	سمجهج ڪري تون سڻ سڀڪا
اول تنهن مان ڪاٺي ڄاڻ (۸)	تراڪيب عناصر ٿي سڃاڻ
ٿي ڄاڻ تون ”حيواني“ ذات	تنهن کان پوءِ سمجهج ”نبات“
ڌارو ڌار تنهن کي ڄاڻج	هرهڪ جي تون طرح سڃاڻج
هتي اچي ٿيا ظلماني (۹)	هتي ڪل اشڪال نوراني
نور نبي جو و صحي سڃاڻ	”لطف“ ”ڪثيف“ جدا تون ڄاڻ
باطن ”احمد“ حق سڃاڻج (۱۰)	ظاهر حق جو ”احمد“ ڄاڻج
بشري، مـاـڪـي، حـشـي ڄاڻ	هاڪ نبي جي شڪل سڃاڻ
سيو ڪُـجـهـه، نين مان لپـيـئي	پيا آسار ڪُـجـهـا جي سڀيئي

(۱) ڏيل روحاني = روحاني ڀاڱو. (۲) يعني ”عالم-مثال“ ”چوڻون تعين“ آهي.
(۳) اصل عبارت: شڪل لطيف آهن. (۴) ”حس-شهادت“ = يعني ظاهري ڪائنات جا حواسن ذريعي معلوم ٿي سگهي. (۵) يعني ”عالم حس“ (ها معلومات جا حواسن ذريعي حاصل ٿئي) ”پنجون تعين“ آهي. (۶) يعني تمام مخلوقات ”حس“ واري دنيا آهي. (۷) ترڪيب ڪثيف = مادي بناوت. (۸) ”اول تنهن مان ڪاٺي ڄاڻ“ اصل صورتخطي ائين ئي آهي ۽ ان جي معنيٰ مبهم آهي. ٽن ترڪيبن وارن عناصرن مان پيو ”لبانات“ (يا زمين جو اُهايل هر قسم جو سبزه) ۽ ٺيون ”حيوانات“ (جملي حيوان) ڄاڻايل آهي. مگر پهريون يا اول ڪهڙو آهي ان تي هي مصرع روشني نٿي وجهي. شايد معنيٰ ته: پهرئين عنصر جي ترڪيب ڪا وچون ئي ٿي آهي (۹) يعني هن دنيا اندر وجود ۾ اچڻ کان اڳ جملي ٿوڪ نوراني يا روشن هئا پر هتي اچڻ بعد اچي اونها (ظلماني) ٿيا. (۱۰) ظاهر حق جو-الخ يعني ”حق“ جو ظاهري مظهر ”احمد“ آهي ۽ ”احمد“ جو ڪُـجـهـه خود ”حق“ آهي.

جـ ذهن واجب ڪيو نَزْوُل
باطن مان ٿي ظاهر آيو
سمجھ صحي ڪر سِر پنھاني
”آلِ نِسَانِ سِرِّي“ رب فرمايو
”آناسيرہ“ جي سمجھج بات
هُوَ جو سِر لبي جو ٿيو
مرشد جو، جو ته دل طالب،
اهو جنھن ڪنھن رنگ رچايو (۱) حق ٿي ”احمد“ جي صورت آيو
جيڪا پيدا ٿي هِت صورت
نور نبي مان ڪيائين پَسارو
اول نور نبي جو ڪيائين
اول ارادو اِن دستور
پيرنگي هِت رنگ بنايو
پيرنگي رنگ ڪنواڻي جڏھين
هاڻھين پَتين هُو ڪين پيو، هُو هُو اهو هڪ خدا (۴)
صورت احمد ۾ ٿي آيو، توڙي اهو شڪل جدا

منجھ بيان مرتبہ ”حضرت خمسہ“ جي (۵)

لِزُول واجب جا آهن پنج
وحدت، واحدیت، روح، مثال
حضرت الخمسة ان ڪي جاڻ
”احديت“ ساڻ ”وحدت“ ٿيو، ”واحدیت“ ساڻ آڻيو ٻاهر
”روح“، ”مثال“، ”شهادت“ جو، هِت هر شئي ۾ ٿيو آهي ظاهر

- (۱) جنھن ڪنھن = جنھن بہ . (۲) يعني جملي جاندار مخلوق جو منڍ آهي.
(۳) پيرنگي رنگ - الخ = شايد مراد تہ: اهو پيرنگي (موليٰ) جڏھين رنگ (واري
ڪائنات جي رنگ جي فرق ۽ ويجهي) کي ميني تڏھين جھڙو جھڳڙو ختم ٿئي.
(۴) هاڻھين پَتين = پاڻ پنھنجي صورتن جي لحاظ ڪيان. (۵) حضرت خمسہ = پنج
پلارا ٿوڪ. (۶) ذوالعرفان = حقيقي ڄاڻ وارو.

منجه، بيان ”ستن ڏينهن“ جي

”ذات صرف“ کي چنچر ڄاڻ	”وحدت“ کي تون آچر ڄاڻ
”واحديت“ آهي سؤمر سارو	”روح“ چون ٿا آه اڱارو
اربع کي تون ڄاڻ ”مِثَل“	”شهادت“ آهي خميس خيصال
”جَمَعُ“ ”الْاَجَمَعُ“ آه آڏينهو (۱)	ڇا ڄاڻي تنهن جو قدر ڪمينو
ستني کي تون حق سڃاڻ	يعني ستني حق سان آڻ
ان متن کي جنه ڪنه سڃاتو	حق کي ڄاڻ حق سڃاتو
ان ستن کي تون هڪ ڪري ڄاڻ	يعني: ٻيو ناکيچر گمان
هر هڪ ۾ تنهنجو ٿيو ديسو	آه ستن جو سڀ جاءِ ڦيرو
تن کي تون سمجهج منجه، صبح	ستني جو آهي هڪڙو روح
ست مراتب، ستني سات،	ستني آهن حق جي ذات

مُطْلَقَتَوْن ٻيو اجمال، تفصيل ارواح مثال،
 ”شهادت حيس“ = جمع الجمع، ان ري ٻيو خيال

منجه، بيان مَرْتَبَه ”ڪَلِمَاتِ تَوْحِيد“ جي

حق سڃاتو جنهن حَرِيْف (۲)	تنهنجي ڇا ڪريان تعريف
جنهن ڪنهن حق سڃاتو هوندو	هر جاءِ تنهن جو تابع هوندو
مرشد مان جنهن ڄاتو حق	ناهي شڪ آهي سو حق
اسم جنهن جي دل ۾ ذاتي	ذات خدا جي تنهن سڃاتي
جنهن ڪنهن پنهنجو پاڻ وڃايو	تڏهن تنهن ۾ حق سمايو
جنهن ڪنهن پاڻ سڃاتو پاڻ	ڄاڻ حق سڃاتاءِ هاڻ
هر ڪنهن ۾ حق پاڻ ليکايو	هر ڪنهن صورت ۾ ٿي آيو
سڀ جو آه سردار نبي	پاڪ نبي جو آه علي
پاڪ نبي جو آهي سو	سِر اوهو نا سمجهي ڪو
اوهو پاڪ نبي جو نور	جنهن جي هيت ڪيو نور ظهور
سڀ نبي جا صحاب يار	يار نبي جا سڀ مننار
شاه علي جو سبق پڙهايو	سبق تنهن جي حق سمجهايو
حق جي ذات نه سمجهي ڪوئي	جنهن نا سمجهي نا هوندو سوئي
بَحْرُ اهو سو مالئون مال	ان ۾ آهي قيل نه قال

(۱) آڏينو = آڏين = جمعي جو ڏينهن. يعني جمعي جو ڏينهن جملي ڏينهن جو جامع
 (جمع الاجمع) آهي. (۲) حَرِيْف = هوشيار.

صفت انهن جي آهي ظاهر   ذات انهن جي حد کان ٻاهر
 حد کان آهي سو بي حد   ان ۾ ڪنهن جو رد نه ڪند
 مرشد کان هج اي معنيٰ   معنيٰ جو آه آه دانا
 جنهن مان ڪيو مون حق حاصل   حق سان وڃي ٿيس واصل (۱)
 فقير الله جو، چئي ڇا هات   ذات اوهو آهي سڀ جي ذات
 ڪٿي اندر ڪٿي ٻاهر، اوهو طيب اوهو ظاهر
 ائين مرشد مون کي پاڻ سڻايو، ڪري سڀيئي ظاهر

منجهه بيان "شغل ۽ ڪٽائي" جي

وحدت ۾ هج ڌيان ڌري   مار دوئيءَ کي ڪي ٻري
 حق کي سمجهي حق سڃاڻ   باجهون حق جي ٻيو نا ڄاڻ (۲)
 عارف ٿي ۽ عارف هوءَ   خيال خودي جو دل کان ڌوءَ
 اسم مسميٰ ناهه جدا   خالق پائهن پاڻ خدا
 "احد"، "الله"، هڪ ڪري ڄاڻ   وهن دوئيءَ جو وچ م آڻ
 "الله"، "حمد"، سڻ آهي سوئي   ناه شريڪ تنهن جو ڪوئي
 هڪ وجود، هڪ موجود   ظاهر باطن ٿيو مشهود
 پيرن ۾ پير آه اسان جو، تنهن سڀ راز ٻڌايو آه
 پاڻ خدا آهي پاڻ خدا، دُرّة البَيضاء چايو آه (۳)

منجهه بيان شغل وحدت وجودي جي

ڌيان ڌري ٻيو سمجهه سڃاڻو   ظاهر باطن حق کي ڄاڻو
 ظاهر باطن هر جاءِ حاضر   آهي پنهنجو پائهن ظاهر
 سالڪ تنهن کي سمجهن سارو   دوئي دورنگي دل کان مارو
 دُرّة البَيضاء صورت ۾، تنهن پنهنجو پاڻ لکايو آ
 اعليٰ کان اعليٰ ٿي، تنهن آدم نام سڏايو آ

در بيان صحبت مرشد ڪامل جي

مرشد کان تون گهر همراهي   مرشد باجهون سڀ گمراهي
 چنڊ مان ڏسجي سج جو نور   مظهر حق جو مرشد نور
 تنهن طالب کي ڇاڻج پلو   هنر دنيا کي ڪوڙي ڪٽلو

(۱) هنن مصرعن مان خود حمل فقير جي سالڪانه منزل جو اندازو ٿي سگهي ٿو.

(۲) باجهون = کان سواءِ. (۳) دُرّة البَيضاء = سفيد موتي. چايو آه = چوايو آه.

طالب سو جو من نه ڀيرو (۱) حق جو تنهن کي دل ۾ ڊيرو
 مرڻا اڳي جو نا مو جهنڀر جاء تنهنجي هو
 مرشد جي ڪر صحبت حاصل تڏهن ٿين تون حق سان واصل
 صحبت تنهنجي تارڻ واري آه دوئي کي مارڻ واري
 مرشد هادي آهي منهنجو پهر نه هرگز ٿيڙڪي تنهنجو
 صحبت مرشد جي ٿي تاري صحبت ٻئي جي ٻوڙي ماري
 سڻهي صحبت مرشد جي، ٻي صحبت سڀ پيڪار
 صحبت مرشد جي حق ڏيکاري، تار لنگهائي ٻار

در بيان مرشد ناقص ۽ ڪاذب جي

مرشد ٻانهن ٻاڻ سڏائي مائهن کي مذڪور ٻڌائي
 ڪري ڪوڙي ڦيل مقال ساڻ مڪر جي ميڙي مال
 ڪفر اندر مان ڪين وڃائي وحدت ۾ ٿو ٽنگ آڙائي
 ڪيو فريب فقير سڏائي دنيا تي ٿو دين مڏائي
 پير نه، آهي، پير سڏائي عالمن کي منجهه ٿاهي ٻائي
 ٻاڻ اهڙو ۽ پير سڏائي ماڻهو مڪر ڪيو ڪڏائي
 پير سڏائي وائون ماري طالب کي منجهه دوزخ ساڙي
 مرشد سو جنهن حق سڃاتو ڪڍي دوئي کي هڪڙو ڇاتو
 سنگت گمراه جي گمراهي نا گهر گمراه، کان همراهي

صحبت نا ڪر جاهل سان، جاهل آه شيطان

صحبت سنگت جاهل جي، رهزن آه ايمان

منجهه بيان ”عناصر آرمه“ جي

چار عناصر سڀ ۾ ڄاڻ چڻي کي تون سمجهه سڃاڻ
 ڳالهه چڻي جي سڻ تون چڻي ”هادي“ ”باه“ ۽ ”ٻائي“ ”مڻي“

منجهه بيان ڪيروڌ جي

”ڪوڙ“، ”مڪر“ ۽ ”هوڏ“ ۽ ”هوءَ“ (۲) پنجن ”طمع“ تين منجهه
 پننجي ماري ڪر ٻيٽمال تڏهن ٿين تون حاصل حال

(۱) طلب سو جو - الخ = يعني سڄو طالب اهو آهي جو من جو ڀيرو نه آهي.

(۲) هوءَ = ”هڻ“ مان اسر - هستي - هڪ.

منجه، بيان مذهب صوفي جي

صوفي جو نا مذهب ڪو صوفي آهي مذهب سو
 ناهيان سٺي ناهيان شيعو صوفي صاف، نه، چائان پيو
 ملڪ سڀوئي منهنجي جاء حق جا ذات [سا] هر جاء
 دين دنيا کان جو هٿ ڏوٽي حق سان واصل سوئي هونءِ

در بيان ڪفر حقيقي جي

ڪفر حقيقي ۽ ايمان (۱) ڪڙي جاء هڪ مڪان
 ايمان دلي جو عين وصل ڪامل آڪمل اصل والا صل
 ايمان جمالي، ڪفر جلالي هر هڪ جي آه پنهنجي چالي

منجه، بيان چئن مقامن وحدت جي

هائي سن تون چار مقام هر هڪ جو آهي پنهنجو نام:
 هڪ "ناسوت" ٻيو "ملڪوت" ٽيون "جبروت" چوٿون "لاهورت"
 ناف آهي ناسوت مقام قلب آهي ملڪوت مقام
 روح آهي جاء جبروت جاء دماغ سندس لاهوت. (۲)
 "احديت" کي خود خالص چاڻ "وحدت" شان شئون سچاڻ
 "واحديت" ۽ اسم صفات ناسوت افعال الاهي ذات
 احديت آهي سا لاهوت وحدت آهي ما جبروت
 واحديت کي ملڪوت سچاڻ عالم کي ناسوت چاڻچ

منجه، بيان صفت جلالي ۽ جمالي جي

صفتون رب جون چاڻ ڪمالي هڪ جلالي هي جمالي
 ان پنهنجي ڪان ڪونهي ٻاهر جملہ جهان انهن ڪان ظاهر
 ايجاد، ابقاء ۽ ائتاء ٿيو (۳) ان ٽنهي ڪان سڀڪي ٿيو
 ايجاد سندو جبرئيل مَوڪَل ابقاء سندو ميڪائيل مَوڪَل (۴)

(۱) اصل عبارت: ڪفر حقيقه ۽ ايمان. (۲) جسر انساني ۽ چئن مقامن جون جاپون
 بيان ڪيون ويون آهن ته: ناسوت جي جاء دن (ناف) آهي؛ ملڪوت جي جاء
 قلب آهي؛ جبروت جو مقام روح آهي ۽ لاهوت جي جاء دماغ آهي. (۳) ايجاد= پيدا
 ڪرڻ. ابقاء= باقي رکڻ. ائتاء= فنا ڪرڻ. (۴) مَوڪَل= ليگران.

اِنُتَناءَ مُوڪَئِل اسرارِ فيل
 اَنس، ٻاڏي ۽ ٿي هوا
 اُٻي ۽ ائج جبرئيل
 ٻاڏي آهي اسرارِ فيل
 ٿيئي ڪل جسم ۾ آهن
 اُٻي آهي جبرئيل زبان
 منظر آهي ڪلامِ الاهي
 لاري چشمان ميڪائيل
 ان ٿينهن ڪان صوفي صاف
 سر صوفي مخلوق نه ڄاڻو
 قدرت سندي ربّ جليل
 ان ٿينهن سان نسبت آ
 ناري آهي ميڪائيل
 ان ٿينهن ڪان چائج دليل
 خالي جسم اُٺي ڪان ناهن
 جنهن ڪان ٿي گفتار عيان
 چوڻي کوڻين جا ربّ فرمائي
 تنهن ۾ روشن نور جليل
 نڪا تنهن ۾ لاف گيزاف
 آله صوفي اله سڄاڻو

منجهه حقيقت نوحيد جلالي جمالي جي

هر هڪ درجو، حڪم جدا
 هر هڪ درجي جي آ معنيٰ
 سڀ صفت جو شان عيان
 ڪئي الله ڪئي رحمان (۱)
 ڪئي حسي، قیوم، قدیر
 ڪئي شڪور، شهيد ثواب
 ڪئي واسع، داعي، واجد
 ڪئي ڪبير، ڪريم، ڪافيئل
 ڪٽ مالڪ آهي متڪبر
 ڪئي خالق، غافر، غالب
 ڪئي حڪمت سان حڪيم
 ڪٽ جميل، جبار، جمال
 ڪئي باسط، مُبدي، دائيم
 ڪٽ مُفَرّق، مُعَال، بصير
 ڪٽ فتاح، غفار، غفور
 ڪئي حافظ، حفيظ، رقيب
 ڪٽ مُتعال، غفور، عظيم
 ڪٽ سلام، سرّيع، ستار
 ان کي ڄاڻي مرد خدا
 سالڪ سمجهي ايها معنيٰ
 ڄاڻي تنهن کي ذوالعرفان
 ڪئي تسبيح ڪئي سبحان
 ڪئي رافع، ربّ، رحيم
 ڪٽ رازق آه، رشيد، وهاب
 ڪئي جابر، جامع، ماجد
 ڪٽ حنان، حميد، وڪيل
 ڪئي مخفي، مُعز، مُصور
 ڪٽ وفي، ولي، طالب
 ڪئي لطيف، مبين، حلیم
 ڪٽ مَلِڪ، جليل، جلال
 ڪٽ علام، اعليٰ قائم
 ڪٽ عزيز، قدوس، قدیر
 ڪٽ مُزڪي، زڪي، نور
 ڪئي مُيسر، هو، حبيب
 ڪئي آه، حبيب، عليّ
 ڪٽ فائق، ڪٽ شهنشاه، فتّار

(۱) هتان کان اڳتي ويندي هن عنوان جي آخر تائين الله پاڪ جا صفاتي لالا بيان ڪيل آهن.

کٽي شاهنشد مَظْهَر ظاهِر	کٽ قُدوس ۽ مَظْهَر طاهر
کٽي واجب هاڪ وجود	کٽي قادر، وِتر، ودود
کٽي مَهِيْمَن، مومن، فاخير	کٽي اول کٽي آخر
کٽي مولیٰ کافي شافي	کٽ غياث، مُقَدِّم، وافي
کٽ مَحِي، کٽ مُهِيْت	کٽ مُقَسِّط، کٽ مُقَبِّلَت (۱)
کٽي احد ۽ واحد، نافع	کٽ قهار، مُذِل ۽ رافع
کٽي قابل، فائق، فاضل	کٽي رب، مُنْزِل، اازل
کٽي عَبد سُبُوح، مَتِيْن (۲)	کٽ غياث، مَنان، مَتِيْن
کٽ مَغْنِي، ذُو المَن، فائق	ذُو البَطْن، غَنِي، آهي خالق
کٽي حميد، کٽ محمود	کٽي شاهد، کٽ مشهود
کٽي ذات جبار جليل	باعث کٽ قهار جليل
کٽي فائق، حق مَجيد	کٽي فائق شان حميد
کٽي باري، قريب نوافل	کٽي قرب فرائض حاصل

منجه بيان مَظْهَر-کُل جي

مَظْهَر اَعْلٰي ٿي هت آيو	هادي هر جا حڪم هلايو
کٽي آدم ۽ هابِيْمِل	کٽي حوا، کٽ قابِيْمِل
کٽي نوح کٽي اِدْرِيْس	بَحْسِي ٿي وِاِيو سِيْمِيْس
کٽي صالح، ابراهيم	کٽي اسماعيل، رحيم
کٽي آه اسحاق، مَجيد	کٽي لوط، قدوس، حميد
کٽي تنهن يعقوب سڏايو	منجه مصر ٿي يوسف آيو
کٽي نام نبي شُعَيْب	کٽي موسيٰ سو لا رِيْب
کٽي هو هارون شاه	ٿي موسيٰ سان همراه
کٽي يُولس کٽ آيُوب	کٽي راغب کٽ مَرْغُوب
کٽ زڪريا نام سڏائي	کٽ وچان ٿو سِر چِيْراني
کٽي آه الله احد	کٽي مير ٿيو محمد (صلعم)
کٽ الله، کٽ رسول	کٽي بي بي هاڪ بَتُول
کٽي تنهن صديق سڏايو	کٽي تنهن فاروق چوايو
کٽي آهو ٿي عثمان	جوڙي ڪيائين گڏ قرآن
کٽي علي شير خدا	ماري ڪافر ڪيا جدا

(۱) اصل عبارت: معيت (۹) (۲) اصل عبارت: عبد مبسوح (۹)

ڪٿي تنهنن حسين مڏايو ڪٿي اوسط تنهنن جو نام
ڪٿي آهي محمد باقر ڪٿي آهي موسيٰ كاظم
ڪٿي آهي محمد تقی ڪٿي امام حسن ٿي آيو
ڪٿي آيو سو محمد مهدي ڪٿي "زَيْنُ الْعِبَاد" چواريو
آدم ٿاني سمجھه امام ڪٿي آهي صادق جعفر
ڪٿي علي رضا اعظم ڪٿي آهي علي نقی
"عسڪر" جو تنهن لقب رکايو مهدي منهنجو ڪل جو هادي

منجهه بيان اتباع شريعت جي

ڪريو عبادت ڏينهن ۽ رات شرع موافق ڪريو عبادت
ناه شريعت ري ڪا راه جيڪي منجهه ڪتاب مٿين
نور محمد شرع وڌوڏ سمجھه شريعت قرب الاهي
خلاف شريعت جنهن ۾ سمجھه شريعت جي جو ڪري اڻانت
خلاف شرع جو جيڪو ڪندو غير شرع جي آهي ڪافر
شرع محمد (صلعم) جي سچ ڄاڻو شرع نبي جي هر حق هائے
آحد، وتر آهي حق جي ذات (۱) شرع ۾ اوڻ ڪوئين سو مشرڪ
حاصل ڪريو حق جي ذات صحي سچاڻو شان شريعت
غير شريعت سڀ گمراه سو سڀ مڃ تون ساڻ يقين
منڪير تنهنجو آه مڙدود شريعت ٻاجهون سڀ گمراهي
رب نا راضي تنهن کان هجي تنهن تي هر دم حق جي لعنت
دوزخ ۾ سو بيشڪ مڙندو تنهن تي حق جي لعنت والو
سمجھه تنهنجو راز سچاڻو هيڪ چوائے هڪ مڏائے
(۱) جو نا ڄاڻي سو ڪڏنات مشرڪ ٿي ۽ ٿيو سو مشرڪ (۲)

منجهه بيان "لطائف خمسہ" جي

هنج لطيفا سمجھه سچاڻ قلبي روحي، سيري سچاڻ
تن جا تون سڀ اهڃڻ خفي، آخفي لهنجي چاڻج

(منجهه بيان لطيفي "قلب" جي)

نور "قلب" جو آهي زرد تنهن کي سمجھي مومن مرد
بعضي صوفي سرخ چوڻ بعضي ٻئي آميز ڪهن (۳)

(۱) وتر = هڪ واحد (الله) (۲) اصل عبارت: ٿيو سو مشرڪ (۳) يعني ڪن
صوفين جي خيال موجب قلب جو رنگ گڏيل زرد و آڱر آهي.

قول صحي آه اول وارو تنهن جو رکج سُرَت سنڀارو.
منجهه ولايت عاميد کي (۱) هيٺ قدم آه آدم جي.
مقام "قلب" جو پاسي ڪهڙي بيبي هيٺ به آڱريون ڏيڻ
فنا "قلب" جو سان ويساهي سمجهه "اسماء افعال الاهي"
قلب مؤمن جو آهي عرش تنهن ۾ آهي عرش ۹ فرش

منجهه بيان لطيفي "روح" جي

قلب ڪنان ٻيو زرد لطيف سو آهي "روحي" سمجهه حريف
صوفي تنهن کي سُرُخ چون بعضي رنگ سفيد چون
ان پنهنجيءَ جو ڪيم بيان پهرين قول صحي سڃاڻ.
خاص ولايت سمجهه دليل آهي هيٺان قدم خليل.
جاء انهن جي پاسي سڄي بيبي هيٺ به آڱريون ڪڍي
ان جو اصل صفات شيونئي "فنا تجلي" آه صفتونئي (۲)
ٿيندو صفتن کان مسلوب ساڻ جناب قدوس منسوب (۳)

منجهه بيان لطيفي "سيري" جي

مقام "سيري" جو پاڻ ۾ نڪ "روح" و "قلب" کان الڳ (۴)
مٿان ذاتي بيبي ڄاڻج تنهن جو رنگ سفيد سڃاڻج
نام ولايت ڪيڙي آهي زير قدم موسلي جي آهي.
بعض اخضر رنگ چئون قول اکيون ٿا صحي ليکن (۵)
اصل لطيفو شان ذاتي نڪتو ذاتي، قدم صفاتي
فنا بقا "سيري" جو ڄاڻج ساڻ "تجلي شان" سڃاڻج (۶)

(۱) "منجهه ولايت عامد کي" - اصل عبارت ائين آهي. عامد = عزم ڪندڙ (سالڪ).
غالباً مراد ته: اها ولايت حضرت آدم جي قدم هيٺ آهي ۽ عزم ڪندڙ سالڪ کي
انهيءَ ولايت منجهه اهو ڏيان رکڻ گهرجي. (۲) ان جو اصل - الخ = يعني هن لطيفي
"روحي" جي عملي صفات (صفات شيونئي) جو اصل "فنا تجلي" آهي. (۳) ٿيندو - الخ =
يعني سالڪ جڏهن صفتن کان آجو (مسلوب) ٿيندو تڏهن جناب الاهي سان وابستہ
(منسوب) ٿيندو. (۴) يعني ڄاڻ ته "سيري" لطيفو، "روح" ۽ "قلب" لطيفن کان زياده
نازڪ (الطف) آهي. (۵) بعض اخضر - الخ = يعني ڪن جي خيال ۾ لطيفي "سيري" جو
رنگ سائو (اخضر) آهي مگر پهريون قول "يعني ته ان جو رنگ سفيد آهي" وڌيڪ
صحي آهي. (۶) فنا بقا - الخ = يعني "سيري" جي فنا بقا "تجلي شان" سان وابستہ آهي.

(منجهه بيان ”لطيفي خفي“ جي)

”خفي“ ”ميري“ کان لطيف آهي هيٺن قدم عيسيٰ جي آهي
جيئريءَ جي مٿان جاءِ نور سڀا تنهن جو آهي
بعض تنهن کي سبز چوون سو پڻ تون من ساڻ ڪنن
اصل ”الاصل“ صفت تشبيهه ”خفي“ لطيف آهي تنهن ۾
فنا بقا ”خفي“ جو ڄاڻج ”تشبيهه“ شان تنهن ۾ ”ڄاڻج“ (۱)

(منجهه بيان لطيفي ”اخفي“ جي)

مقام ”اخفي“ سڀ ڪنن اعليٰ ولايت تنهنجي مٿا ”الاعليٰ“
منجهه دماغ تنهنجي جاءِ زير قدم احمد جي آهي
نور ”اخفي“ جو ڪارو ڄاڻج ڪاري کان پي ڪارو ڄاڻج
نقشبندن جي نذر اخضر جاءِ تنهن جي منجهه صدر
فنا ”خفي“ کان ”اخفي“ اعليٰ ”مقدس“ تنهن ۾ ”منجهه“ بحالا
اصل الاصل آه برزخ ڪبري منجهه ”احديت“ خاصه صغري
فنا بقا اخفي جو عاليءَ ساڻ تنهن ۾ مقدس آهي
اصل الاصل ”اخفي“ لطيفو، منجهه ”احديت“ اقدس آهي

بيان لطيفي عقلي ۽ [لطيفي] نفسي جو

هاڻ ”عقلي“ ”نفس“ ڄاڻ هئي لطيفا سمجهه سڄاڻ
(بيان لطيفي ”عقلي“ جو)
جاءِ ”عقلي“ جي منجهه مغز پيرنگ لور تنهن جو لغز
لور نبي جو تنهن کي ڄاڻ شان تنهن جو جملہ جهان
بيان لطيفي ”نفس“ جو
آهي لطيفو ”نفس“ ٻيو رنگ تنهن جو زرد چيو
بعضي چون آهي پيرنگ نه اٿس رنگ رکي هر رنگ
فتويٰ نقشبندن جي چڱي ڄاڻ آها تون چڱ
رنگ تنهن جو بعد صفائي مائل ساڻ مفيد ساهي

منجهه بيان خطرون دل جي

دل ۾ آهن خطرا چار تن جا نام ٻڌج لروار
خطرا تن مان ڄاڻ مٿاهان خطرا ٻيا به آهن هيٺاهان
مٿيان ”نفس“ ۽ ”شيطاني“ هيٺيان ”ملڪي“ ۽ ”روحاني“

(۱) فنا بقا = الخ = يعني ”خفي“ جي فنا بقا ”تشبيهه“ شان تنهن ۾ ”مان“ واپس آهي.

نفس جي چئن قسمن جي بيان ۾

سڻ تون طالب تن کي ڄاڻ "مُلهيه" ۽ "مُطمئنہ"	چار قسم تون نفس سڃاڻ نفس "آماره" ۽ "لوامه"
اندر ٻاهر جاري آهي تڪبر، تيز، تفاخر غالب آهي اهو ڪوڙ ڪمينه لذتون سڌون سڀ سڃاڻ گندے رنگ ڪميٽو انڌو.	"نفس آماره" ناري آهي آتش آه عُلُو جي طالب تنهنجا سڀ او صاف ذميه ميل انهي جو سڀ ۾ ڄاڻ نفس ضلال ڪفار سندو
نور قلب سان آهي شامل غفلت کان سواءِ پيزار ئيس طبع ظُلُماني تڏهن ترت تهين سان توبه ڪرے سرڪش آه عُلُو جو طالب واج وذائي جئن آتش کي تنهجو جيڪي مومن عام. (۱)	۽ ٻيو "نفس آواره" ڪامل نور قلب کان آهي بيمدار طرف جسم جي اڇي جڏهن اُڻورُ جمالي ساڻ سو مَرے "نفس لوامه" بادي غالب "آماره" کي قوت ڏئي "نفس لوامه" جنهن جو نام "هلهله" آبي صفت سڃاڻ
سُفلي، عاجز، مسڪين ڄاڻ (۲) فيض ڏئي جو تنهن تي سمجه معنيٰ ڪل حرف جي ظاهر اوهو صافي نور خدا توڙي عجمي غربي هجي ساري خلق سندو سرتاج علم ڪٿي ڪيو تنهن تمام (۳)	اصطفائي جي دائري منجه تنهنجي ساڻ صفائي ٻاهر باطل حق کان ڪري جدا توڙي سالڪ عربي هجي علم ظاهر جونا محتاج وحي تنزل تنهنجو نام (۳)
آهي سو اَنفَيِّن جو. (۴) خلق، تواضع، طبعه پاڪ قُرب قُدس آه بحال پاڪ پاڪيزو سمجه سڃاڻ فضل الاهي نا مُتناهي (۵)	"ملهمه" آهي وَلِيِّن جو "هطمئله" جي خصيت خاڪ نور قلب سان ٿيو ڪمال "مطمئنہ" کي روشن ڄاڻ آن تي آهي فيض الاهي

(۱) "نفس لوامه" - الخ = يعني "نفس لوامه" انهن کي مليل آهي جي عنوان سڏ
مومن آهن. (۲) سُفلي = هيٺاهون. (۳) اصل عبارت: "وهي تنزل تنهن جو نام"
(۴) اَنفَيِّن = هيءُ "اَنفلي" جو سنڌي جمع بنايل آهي. (۵) نامتناهي = بيحد - بي انداز

نفس آهي اوهو نبيئن جو
 اوهو آهي خلق نبيء جو
 نفس حقيقه ڪو هڪ سمجهي
 سن عرف زلف سه
 فيلسوفن نا سمجهي حد
 اعلي غوث ۽ قطبن جو
 اوهو علم علي ولي جو
 لوڪ سڀو سڀ تنهن ۾ منجهي
 فقيد عرف ربه (۱)
 تڏهن فيلسوفي ٿيا ملحد

بيان چئن قسمن جي قلب جو

چار قلب سڀ آدم منجه
 ”نيلاوڌري“ پيو ”صنوبر“
 ”نيلوڌري“ صحيح سڃاڻي
 آه ”صنوبر“ سو نفساني
 دل آه ”عبرت“ عجب لطافت
 ”عبرت“ تنهنجو آهي نام
 آهي ”عبرت“ نور نبي
 ”وحدت“ ”عبرت“ هڪڙي ڄاڻ
 ”قوسين“ علي جي آهي جاء
 جدا جدا تون تنهن کي سمجه
 ”عبرت“ کان پوءِ ڄاڻ ”مدور“
 صفتون تنهن جون سڀ حيواني
 صفتون نفس ۽ جسماني
 تنهن ۾ آهي مملڪي عادت
 پن ۾ جاء مقام
 شان تنهنجو شان علي
 علي ولي جو مقام ڄاڻ
 معراج نبي جو ”او آد نبي“

(منجه بيان شغل ”قلب مدور“ جي)

چوٿون رتبو قلب مدور
 ٿيو ”مدور“ تنهنجو نام
 ”حقيقت جامع“ تنهنجو نام
 دل مدور ۾ يا هوء
 ڪٿي شانن جو سو مخزن
 ڪل جو اول ڪل جو آخر
 نام تنهن جو ”وحدت“ ڄاڻ
 منهن انهن جو پن طرفن
 طرف ظهوري روحانيت
 يعني اهو مالڪ شاهد
 وٺي تعيين ٿيو مصور
 تنهن جو آه دماغ مقام
 اصل الاصل آه ”قلب“ تمام
 ڪلهي جي تنهن رخ روه (۲)
 اسر صفتن جو آه خازن
 ڪل جو باطن ڪل جو ظاهر
 تنهن کي ”وحدت صرف“ سڃاڻ
 تنهن کي مالڪ کي سمجهن
 طرف بطواني رحمانيت (۳)
 هڪ حقيقت ۾ آهي واحد

(۱) جنهن پنهنجي نفس کي سڃاتو تنهن پنهنجي رب کي سڃاتو. (۲) يا هوء ڪلهي جي تنهن رخ روه = يعني يا وري ان جو منهن ۽ مهاڙ ڪلهي جي طرف آهي. (۳) طرف ظهوري - الخ = يعني ان جي ظاهر واري طرف ”روحانيت“ آهي ۽ ان جي باطن واري طرف ”رحمانيت“ آهي.

ست صفاتون جنهن جو نام او هو حتي، مريد، عليهم منجه، فرق سي ڌار مڃاڻ جمع حقيقت ڪلتي عالم ”إن الله خلق آدم“ فرمايو ”فتجلی فیہ“ آدم جو شان (۲) سمجه، ”تجلی“ تون تشبيهي سمجه، ثبوتی تجلیون پائج پيو سي عدمی نا اثبات مقام مشاهد غيب شهادت

او هو وحدت صرف مقام؛ سمیع، بصیر، قدیر، ڪلیم جمع ۾ هڪ حقيقت ڄاڻ ڌارو ڌار فرق ۾ آدم (۱) ”عالي صوريه“ آدم ٿيو سمجه، حقيقت سبر“ مڃاڻ آهن تجلیون پيون تنزیهی سي تشبيهي دل سان لائج ڄاڻ ثبوتی ڪي اثبات غير مشهودي نا ڪج عادت

منجه ٻان ”موتوا قبل أن تموتوا“ جي

ڪر تسليم رضا جي حاصل تڏهن درد نه رهندو ڪوئي چار سڻ تن صحتي مڃڻ ”آسود“ موت پيو آه ”آحمر“ سمجه، صحتي تون چار عناصر چار عناصر سو، سڻ تون چار بادي سان تون باد گڏاء ناري ناري ساڻ ملے جڏهن چارئي ٿيا فنا بعد فنا جي باقي ڇا ”ڪل“ شئي بترجیم“ ڄڻ ”موتوا قبل أن تموتوا“ سڻ فاني في الله، باقي يا لله

تن تون تن حق سان واصل جيڪي هوندو ٿيندو سوئي پاڻ سڻي تون لازم ڄاڻ ”آبيض“ موت پيو آه ”آخضر“ (۳) جسم جزي ٿيو جن سان ظاهر ”خاڪي“، ”آبي“، ”بادي“، ”بار“ پائي پائي سان رلاء خاڪ وڃي سان خاڪ رکے هر هڪ پنهنجي ورتي جا امر الاهي پاسڪ خدا ”إلي أصليه“، سير“ مڃڻ (۴) هي فاني، هو تون باقي ڏڻ آهي ائين، و الله يا لله (۵)

ڪيمياگر ٿامي ڪي ”چاندي“ ڪري ۽ پا ”طلا“

فقير اڪسير اعظم آه، خاڪ نظر سان ڪري خدا (۶)

(۱) اصل عبارت: ”ڌارو ڌار فرق ۾ دم“. (۲) ”الله تعاليٰ“ آدم کي پنهنجي صورت تي خلعي، پوءِ انهي ۾ جلوو ڪيو (فتجلي فيه). (۳) اسود = ڪارو. احمر = ڳاڙهو. ابيض = اڇو. اخضر = سائو. (۴) ”هر شيء پنهنجي اصليت طرف موٽي ٿي“. (۵) خدا جو قسم ته فاني في الله ۽ باقي بالله ائين آهي. (۶) اصل عبارت: ”فقير اڪبر اعظم آه“.

منجهه بيان شغل توحيد جي

هاڻي شغل هڪ سڻ تون هي سڻ تون طالب عارف ٿي
 آئيني ڪي تون هٿ ڪر تنهن ۾ ڪر تون نيڪ نظر
 تنهن ۾ ڏس تون صورت آهي صورت تنهنجي صورت آهي
 سمجهه ڏس ۾ آهن ڏون تون آهه يا آهه تون
 اهو ۾ تون ٻئي آهيو هڪ ٺاهي وڃ ۾ ٻي ڪا ليڪ
 صورت حق جي آه انسان ”وَهُوَ الْأَنْ كَمَا كَان“ (۱)
 ”إِنْ خَلَقَ آدَمَ“ چيو ”عَالِي صُورَتِهِ“ ٿي آدم ٿيو
 ٻانهين ناظر ۾ منظور ظاهر باطن آه پُرن نور
 هي جو مومين نان هو مومين (۲) ”الْمُؤْمِنُ مِرَاةُ الْمُؤْمِنِ“ (۳)
 عالم - شهادت سمجهه آئينو حق الاهي ۾ دانا ٻينو
 حق آئينو اوڏو ڌري ظاهر پنهنجو باطن ڌري
 وري آئينو ڦير ڇڏهن مظهر صورت جو ٿي تڏهن
 ٻانهين فعل ۾ پاڻ صفات پاڻ اسم ۾ ٻانهين ذات
 چو تون آهي ڪير ٻيو باطن ظاهر پاڻ ٿيو.

بيان ”حيرت“ جو

آئينو ”مَلَكُوت“ مقابل جڏهن ٿي حيران سالڪ تڏهن
 عين عڪس جي ڏسي سوئي عڪس غير جو ويو سڀوئي
 مقام حيرت جو ڪري حيران صم ”بُكْرُ عُمِّي“ ڄاڻ (۴)

بيان ”تجلي برقي“ جو

”فَنَافِي الصِّفَات“ ٿيو جو سالڪ سڀ صفتن جو ٿيو سو مالڪ
 ”تَخَسَّنُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ“ بي شڪ هٿ ۾ آيو باللّٰه (۵)

در بيان مناجات ختم الكتاب

حمل ۱ چو تون حمد هزار سندا رَبَّ غفور غفار
 ٿيو تمام صحيفو سارو شوقئون ڪر تون شڪر گذارو
 شوقئون ڪر تون شڪر سدا شڪر اهو ٿيو امر بجا
 هي ۾ جو شعر شيڪستو خام ٻوندو شال قبول ڪلام

(۱) ”اهو هينئر به الين آهي جنن اکي هو.“ (۲) اصل عبارت: ”هي جو مومن
 ن هو من.“ (۳) مومن، مومن جو آئينو آهي. (۴) صم = ٻوڙا. بڪر = کونڪا،
 مي = انڌا: يعني حيرت واري مقام ۾ سالڪ ظاهري حواس وڃائي ويهن ٿا.
 (۵) ”پاڻ ۾ خدائي اخلاق پيدا ڪريو“ وارو ڦل چڻ بلاشبہ هٿ ۾ آيو.

مَرُشد مون تي مهر ڪندو   مهرئون مون تي نظر ڪندو
 شالا ڏيندم پنهنجو شوق   ڏيندا دل کي ذاتي ذوق
 مون تي ڪندا ليڪ نگاه   ويندا ڪوندر سڀ گناه
 مون ۾ آهن عيب آهر   ڪو اڃا ڪيٽو مون ڪم سکر
 تان پي آهيان آن جو نيٺ   ليڪ ڏيڪيندا دامن هيٺ
 پنهنجي دامن هيٺ ڏيڪيندم   مون کي ۽ اولاد سندم
 ساڻ جماعت پنهنجي ساري   ڪندو توتي لطف، لغاري
 هاڻي اڳتي آه ادب   ادب آنسي آ راضي رب
 برڪت ڪلمي ساڻ ڪلام   ٿيو صحيفو تسم "تمناه"
 لا اله الا الله محمد رسول الله

داستان چوٿون

”بيت : سر سسئي“

[فصل - ۱]

(۱)

اديون ڙي! آڻ جهل ۽ اصلئون ٻار ٻروچڪا
جيئون جيئون ٻيرن تي ٻوان، تيمون جهليون ڏين ۽ جهل ۽
هوتائين، حمل چئي، اٿانڪا اٿنڪل ۽
ڪيائون ڪانه ڪهل ۽ ماريندے معذور ڪي.

(۲)

ٻانڀن عشق ٻروچ ۽ جي ٻاهه وڌي ٻڙڙے
ٻاهن سڀ ٻڙے وڌا، ٻڙ ڪڙيون ڪڙڙے
رائے تڙي ۽ روه ۽ جي، ٻير وڌس ٻڙڙے
سڀني ٻڙ ڪڙڙے، حمل! وڃے ٻني هوت ڏي.

(۳)

ڏيرن جي ڏمر جا آڳڙهيئن ۽ هل ۽ هوا
اڃ اوھيئي آيا ۽ جي ۽ سڀ سوا
حمل هوتائن جا اچي ٻير ٻيا
ڪانهي ڪل ۽ اها، ته ڪيئي ۽ سان ڪيئن ڪندا!

(۴)

سرتيون سڀئي، وڇون واٽ وري وريون
حمل! هلي هيڪلي سسئي ۽ سڙڙے ڏيئي
ڪٿي ٻير ٻنھل جو، ٻئي ۽ تن ٻيئي
وڃن ڪي ويئي، موٽي موٽي ڪينڪي.

(۲) رائے ٻي روه جي = روه ۽ جي ۽ رائے ٻي. سڙڙے = سڙندڙي - سڙڪندي.

(۳) سڀ = عزيز - دوست - سڄڻ. سوا = سڻ ۾ ٿي آيا - سڄھيا ٻني.

(۵)

ورسري آئون نه وران، اوھين ڦريٽيئون ڦري وڃو
 سلائون ٻرن چئون ڏسي ڪين ڏران
 ڪاهيندس ڪيچين لئي جيڪي ست سران
 ميلان جي سران، نه ٿيس حج حمل چئي.

(۶)

آڏا ڏونگر، ڏاڪڙا، وڏا سخت سُمير
 آڏيون چاڙهيون چاڙهڪا، نه ڪو گهٽ، نه گهير
 ٻاهن ۾ ٻرت جا، پيئون ٿيڙا پير
 ڪر لهن پيو ڪير، حمل چئي هٿ هوت ري

(۷)

آڏا ڏونگر، ڏاڪڙا، وڏا جبل جال
 نڪا وسون وات ڪا، نڪا ڦيل نه ڦال
 چڙهي جبل چوئين زارهيون ڪري زال
 مڃڻ وٺن مثال، ٿي هوتن لاءِ حمل چئي.

(۸)

آڏا ڏونگر ڏاڪڙا، ٽڪر ۽ لوڙا
 ٻٽ ٻاهن جا پيچرا، سنهان ۽ سوڙا
 پٽي پير پيئون ڪن، روھن جا روڙا
 جي ڪيئا جاکوڙا، هوتن لاءِ حمل چئي.

(۹)

آڏا ڏونگر ڏاڪڙا، رڻ وڏا ۽ روه
 آڏا اوڪر آڳيئون، ڪپڙ ڪڙڙا ڪوه
 ٻاهن ۾ پاڻ هڻي چينائين مڙن چوه
 اچي منجهه اوندهه، گڏيس هوت حمل چئي.

(۵) جيڪي ست سران = جيڪي ڪجهه طاقت اٿم. (۶) سمير = ميرانجهڙي رنگ جا
 بهار. پتون = اصطلاح: ذرا ذرا. (۷) وسون = وسدي - آبادي. (۸) لوڙا = سخت
 وڏا پٿر. ڪيئا جاکوڙا = مشڪلاتون سٽيون. (۹) اوڪر = لنگهه - لڪ.

(۱۰)

آذا ڏونگر ڏاڪڙا، پٽيئون، پٽنڌ، پهاڙ
بٽر پٽائون بچڙيون، راڱا ڪن رهاڙ
سسئي سائين لشي ڏئي، وٺ وٺ هيٺ ولاڙ
معذوريءَ جي ساڙ، ٿيو هوت حمل چئي.

(۱۱)

آذا ڏونگر ڏاڪڙا، بيحد بٽر هاري
بگهڙ، باندر، پولاڙا، چٽوڪس چوڌاري
ونڌڙ ۾ واڪا ڪري وٽ لشي ويچارِي
تنهن ضعيف جي زاري، پٽي هوت حمل چئي.

(۱۲)

آذا ڏونگر ڏاڪڙا، چيهون ۽ چوڏا
آڇ سڇ سڄت سمير جي، پيو لڪن جا لوڏا
گورن سنڌي گنس ٿئي، گنائين گوڏا
آتي سڏ اوڏا، پٽس هوت حمل چئي.

(۱۳)

آذا ڏونگر ڏاڪڙا، هاري بٽر بيبان
رُڇ، رائو، رڻ وڏا، پيو هزارين حيوان
سسئي ڪٽيا سڇ ڏي سورن جا سامان
اچي منجهه آرمان، گڏيس هوت حمل چئي.

(۱۴)

آذا ڏونگر ڏاڪڙا، ٽڪڙ ٿوڙا ٽاڪ
پير پيادي، پٽ پري، ٿي حب ۾ هڪ هلاڪ
آچنگارن سان آڏ ڪيائين، ڏونگر ڏيئي ڏاڪ
هاڙهه پئي هاڪ، گڏيس هوت حمل چئي.

(۱۵)

آذا ڏونگر ڏاڪڙا، مٿي سنگ مٽيل
جين، جناور جوءِ ۾، پيو بٽر، پٽيئون ۽ پيل

(۱۰) پٽيون = زمين جا سنوان سڌا ڊکها ميدان. راڱا = ٻيلائي شينهن. ولاڙ = پيري
بي اوهاڙ، جهوت. ماڙ = مڌ. (۱۱) وندر = لس پيلي جي مشهور ندي. وندر نديءَ
بي جوءِ. (۱۲) حب = سڄو هوڻو. پياپان. حب ندي واري جوءِ. (۱۵) مٿي
نگ سڀيل = کس يا وات جبل مٿي آهي. پٽون = وچون. پيل = وحشي ماڻهو.

هوي ڪونه ٻرڻ ڪي، ٻيڻئون دوست دليل
آئي رب جليل، ميلس هون حمل چئي.

(۱۶)

آڏا ڏونگر ڏاڪڙا، پٽيون پٽڻڌ ٻرڻ
بلائون ٻرڻ جون ڏسي ڪين ڌرڻ
سسئي سوز فراق جي آئي هيٺ آڻي
هنون پير پري، گڏيس هون حمل چئي.

(۱۷)

آڏا ڏونگر ڏاڪڙا، پٽون ۽ پولا
لڪون لڳن سامهون، جهڪون ۽ جهولا
سسئي ڪي سور ٿيا، ور ري وڻدولا
آريائي اول، لائس، هون حمل چئي.

(۱۸)

آڏا ڏونگر ڏاڪڙا، وڏا پٽڻڌ پٽيون
ور وڪڙ وائن ڪي، پيا اوکا گهيڙو گهيڙون
سسئي سڪيون ساعتان مٿي سڄ سڪيون
جبل ڏئي جهٽيون، هوتن لئي حمل چئي.

(۱۹)

ور چاڙهيون ور ڪاڻ، ور چاڙهيون ور لئي چڙهي
ڏيئي هٻا پٽڻ تي ٻرڻ ٻوڙي هاڻ
گنائين گسن تي، چتر چترن ساڻ
روهن منجه، رهاڻ، ڪيس هون حمل چئي.

(۱۶) آئي هيٺ آڻي = آڻي هيٺ ۽ ڇپ ۽ ڇپيٽ هيٺ آڻي. (۱۷) سسئي ڪي
سور ٿيا. الخ = سسئي ڪي، ور جي نه هوندي، (ورجا) سور وندر (وڻدولا) ٿي
آيا. اول لائس = ڍڪ، پرڏا يا غمن جا بار لائينس. (۱۸) سڪيون ساعتان = سڪيون
ساعتون. جبل ڏئي جهٽيون = جبل ۾ جهٽيون ڏئي، جهوتون ڏئي. (۱۹) ور چاڙهيون
= سلوار جا ور ڪٽجيون. پوري ڪوشش ۽ تياري سان. ور ڪاڻ = ڪانڌ ڪاڻ. ور
چاڙهيون چڙهي = وات جا ور ۽ چاڙهيون چڙهي. (پيرن سان لٽائيندي)
پير پٽن سان گنائين؛ يا جبل (چور) ڪي اکين جي چيرن سان (اکين مان وهندڙ پاڻي سان) گنائين.

(۲۰)

ڏونگر اڌڪ مَ ڏي، آئون اڳ ڏکوئي آهيان؛
 باهڻ توهرزا ڪيم پتڻ ۽ ٻيرن ڪي،
 هوتن جا، حمل چڻي، جي ۽ اٽم جي
 سور سليان جي سي، تان پڌڻ سان ٻري وڃين.

(۲۱)

نا ڏيئو نا ڏيند، ڪنهن ٻي ٻيروڙيان
 اوندھ آڏي رات ٿي ٻيا ڪارا ڪيرڙ ڪڙيئنه
 هيستناڪ، حمل چڻي، شور ٻا گهمڻ شينه
 محبت سندا مينه، وڃاري وسائيا.

(۲۲)

سرتيون ڙي! سڌ ڪا، متان ڪا مون سان ڪري
 ورنديون سڀ ورن ڏي اديون ڙي! آڌ ڪا
 حمل! هوت ٻروچ جا ڏين درد اندر ڌڌڪا
 وڪ وجهي وڌ ڪا، پڄان مان پنهنءَ ڪي.

ڪافي - ۱

ڪنڊيس آئون ڪڙڙو، پيٽرا هن پٺپور ڪي
 ڪنڊيس آئون ڪڙڙو، آيل هن پٺپور ڪي

- ۱- سرتيون! سهنديس ڪينڪي! سائين جو هي ساڙو
- ۲- وندر وائون ووڙيان، هوتن لشي سڀ هاڙو
- ۳- روئي ڪنڊيس رت سان، ڪارو ڏونگر ڳاڙهو
- ۴- ڪيڏو ڪيچن هي ڪيو، ڏوٻڻ سان هڻي ڌاڙو
- ۵- نڊر نياڳي توڻ جو، پيٽرا مون ڊهيو پاڙو
- ۶- حمل! هوتن سان هڻجي، پورهيت جو شالا هاڙو

ڪافي - ۲

- ۱- اجهو آريائي ايندو، اڌيون آريائي ايندو، نال نمائي نيندو
- ۲- ايندو ايندو ڪين ڇڏيندو، گولي گڏ نيندو
- ۳- ڪاهي ايندو ڪيچ ڌڻي، ڏيه مبارڪون ڏيندو

ڪافي ۱: اصل عبارت: "ڳڙهو ڏونگر ڳڙهو". ڊهيو= ٻڌ، ٻيو= مليو، پاڙو= عيوضو.

- ۳- ننگ نماڻي جو آهي، چٽان ڪين ڇڏيندو
۴- هڪر حمل سان موٽي ملندو، وڃئون وڇوڙو ويندو

[فصل ۲-]

(۱)

سڏڪي ۽ سڙي، روئي ۽ ربهون ڪري
لڪر لڪرن سان هنيو، روھن منجهه رڙي
ڏکيون ڇاڙهيون ڏونگرين، ٻڌي چيلهه چڙهي
وڌي قرب ڪري، حمل هونائين جي.

(۲)

سرتيون ٿيون سارين، ڏيو وڙ وڙن ڪي
ڏکي سان ڏونگر ۾، گهڙي نا گهارين.
آڌم آريجن جا، مٺي ڪي ماريجن.
آگهي آڏارين، جي اچن هوت حمل چئي.

(۳)

ٽهڪن ۽ ٿلن، ڪنهن آن سور، پتي آهه
ڏکين ڏونگر ڏاکڙا، ٻيو ٻاهن ٻير چيلن،
هوتن لاءِ، حمل چئي، سيلهن منجهه سيلهن،
ڪاڻن ۽ ڪيلن، ٻيئي ٻاروچي نيا.

(۴)

هڪ ڏونگر ٻيو ڏک، ٿيون لڪ لڪن جي
وڙ لشي وڙ ونگا ڇڏيو، رکيو وڃي رک
هوتن جي، حمل چئي، هس جي اندر ۾ جڪ
سيج سمهن ۽ سڪ، ويچاري وساريا

ڪافي ۲-؛ "چٽان ڪين ڇڏيندو" (اصل ۾ ائين) : چٽان = چئي مان = چهر مان
يعني پنهنجي پناهه ۽ اجهي کان ٻاهر ڪين ڇڏيندو، چٽ = گاه جو وي. چوندا
"نلاڻي جي چن" يعني پنهنجي حفاظت هيٺان نه ڪيندو. [فصل ۲-] (۲) آڌر = آڌما
(سورن ۽ پورن جا). وڌي قرب ڪري = قرب ڪري وڌي، ٻڌي وڌي (ڪڙن = ٻڌن).
(۳) ٽهڪن ۽ ٿلن - الخ. = ڪل ۽ خوشي ڪنهن بي دردي کان آڪلندي يا ٻهندي.
ڏکين ڏونگر ڏاکڙا - الخ. = يعني ڏکين واسطي. سيلهن منجهه سيلهن = سيله (ڊگهن
۽ ٿلهن) ڪنڊن منجهه ڦٽجن. (۴) رکيو وڃي رک = سڌو رخ وٺيو پئي وڃي. يعني
وڙن و ڪڙن واريون واٽون ڇڏيو، جهر جهنگ ۽ اوجھڙ منجهان سڌو رخ وٺيو پئي وڃي.

(۵)

ڏسڪينو ۽ ڏس، ڪوهياري لئي ڪڇ جو
وليو ويچارو وڃي گورن سندو ڪس
ڪاهائين قريبي لئي، جو واک وڌون ٿيس وڌ
توڙون ناه تڙس، حمل! هوندائون ڪي

(۶)

سڏڪينو ڪري سڏ، ٻانهون ٻاروچي ڏي ڪنيو،
”آهي ڪين اوهاڻ جي هيءَ نمائي هڏا“
ٻانهي-ٻاروچا! ڪري، گولين سان ٺهي ڪڏ
چهر ۾ نا چڏ، حمل چئي، هيءَ هڪلي.

(۷)

ٽڪر سان ٽڪر، هڻي ۽ هڪٻان ڪري،
واڪا ڪيئون وڙ لئي، وڃي ڏرڪي منجهه ڏڪر
حمل! هاڙهي حب جي پٽيس، پير پٿر
وڃاهاين وڪر، ڪو سورن سندو ساڻ مڙون.

(۸)

ڏڪي ۽ ڏوڙي، سڏي ۽ سڏڪا پٿري
ٻاهڻ پير پٽي وڌا ماس رڳون روڙي
حمل! هوندن جي وڌي وڌي وڌي وڌي
ڪڙو پون نا ڪوڙي، سير پٿر وڃي سامهين.

(۵) واک وڌون = حيلو ۽ ڪوشش - همت ۽ سرجوشي. ”وس واک“ سنڌي ٻوليءَ
جو هڪ جهونو محاورو آهي جنهن جي معنيٰ انتهائي حيلو ۽ ڪوشش. شاعر ”نر“ جي
هڪ بيت ۾ آهي تہ: ”ڏيئي آڏو وڙ وندر ۾، ڪيائين وڻ وڻ سين وس واک“.
تڙس = مهر - ڪهل - پاڇو. (۶) هڏ = شايد. (۷) وڃي ڏرڪي منجهه ڏڪر = بيحالي
۾ غش ٿي ڪري پوي. ”ديوان حمل خان لغاري - حصہ اول“ مطبوعہ مستر شولداڻ
تاجر ڪتب شڪارپور سنہ ۱۹۱۴ع، صفحہ ۷ تي هن بيت جي پڙهڻي هن طرح ڏنل آهي:

ٽڪر سان ٽڪر، هڻي ۽ حيلو ڪري
واڪا ڪري وڙ لئي، وڃي ڏرڪي منجهه ڏڪر
حمل هاڙهي حب جي پٽيس پير پٿر
وڃاهاين وڪر، ڪو سورن سنڌي ساڻ جو.

(۹)

سڈ کیو کری سڈ، ہانیٹ ہاروچل کی،
"لیو نمائی ہاٹ سان، گولی گڈیو گڈ"

حمل چٹی، ہیء ہیکلی چہرہ تا چڈ
ہوت! مٹیء جا ہڈ، متان رولین رٹ ہ۔

(۱۰)

ادیون ڈی! اوگی، آئون اصل کٹون آہیان
ہیو تان ہاٹ ہروچ جے، مارے کیس موگی
ہیسر کین، حمل چٹی، جوڈ جتن جوگی
پینر مون پوگی، جا لیک لوج قلم ہ۔

(۱۱)

لک، لکیون، لانگھان، آؤکا ہنڈ ہہاڑ جا
ڈیٹی لُوح لنگھی ویا، چت ہت ہ چالکا
حمل! ہوت چنی ہلیا، سٹیء جا سانگا
آڑ ہنگ آڑانگا، اصلٹون ہار ہروچکا۔

(۱۲)

سٹی! توکی سور، جوش جٹھین آم جت جو
سو ہنھون اٹی ہاٹ ہ، ناحق ڈور م ڈور
توکی ہت، حمل چٹی، حاصل حج حضور
ہٹ! اکیون تون ہور، تان ہوت تنہجی ہنج ہ۔

(۱۳)

ووڑ ہندی وٹکار ہ ڈوٹی ڈلائین
ہلی تیت، حمل چٹی، ہنھل ہچائین
"تو کو ڈلو ڈوٹیا ساٹ ڈٹی سائین"
ائین آنائین، "تہ ہٹیون وٹیو ٹی ہوت ویا۔"

(۱۴)

کوٹ نہ کا کوکار، نہ کو سٹی سڈ کو
سسٹی وینی سچ ہ، روٹی زارون زار

(۱۰) ہاٹ = اصطلاحاً: محبت-عشق. (۱۱) لُوح = چمکارو-تجلی. چمکارے مثل،
اک چنپ ہ ست ڈیٹی لنگھی ویا. (۱۲) آنائین = چپائین.

مَنهن مَنڀو مون ۾، ڪڍي ٺهل لئي ٻارَ
حمل چئي هيڪارَ، هوت! اچي ميلُ حَبَّ ۾.

(۱۵)

خوشي ۾ ڪيئن، پنهنون ولي ويو پاڻ سان
هاڻي گهرجي هوت لئي، فاني فوت ٿيڻ
حمل! هلي هيڪاري سوري ۾ سير ڏيڻ
جڏي ۾ جو جيئن، ڪونهي جانب جت ري.

(۱۶)

سسئي ستر پڇي ڪري، مڙهي هلي جان مور
ماڻهن ڪي ماڻ لڳي هسي ٿلن ٿور
حمل! ڪيائين هوت تان، گهر، سسي، سڀ گهور
بنڀو شهر پٺپور، سسئي سڄ ڪري هلي.

(۱۷)

سسئي هلي سڄ ڏي ڪري توڪل تن
سمر نه ڪيائين ساڻ ڪو، توڙي پٺڪي ٻن
حمل! هوت ٻروچ جي محبت جا هٿ مٿ
مروڻ ڏونگر ڏيهه جا، ڏوهن ڏسي ڏن
واجهائيندي وڻ، وڃي پئي وٽڪار جا.

(۱۸)

آڻن چڏي آڇ، آهت اولائي نه ڪريو
موڪلائي مون ڪنان روئي ڪريو رڄ
هني هني هوت ولي ويا، ڪانڌ مٺي ۾ جو ڪڇ
هاڻي هت، حمل چئي، ليڪ ٽيڪڻ ٿئي لڇ
تنه منڍ چائي ۾ چڇ، جا ور ري وٽس ڪري گهمي.

(۱۵) ڪيئن = ڪاڻن - ڪاڏو - طعام. (۱۶) ملهي هلي = ٽيلي هلي. بنڀو = سهڻو.

(۱۷) ڪري توڪل تن = توڪل ڪي توڻ يا فوت بنائي. توڙي پٺڪي

ٻن = چوڻائي نڪي لپ (ان جي پاڻ سان ڪيائين). (۱۸) آڻن = ڪٽڻ جي جڳهه.

ايت اولائي ڪرڻ = چرخو بند ڪري ڇڏڻ - چرخو نه ڪٽڻ. رڄ = ڏنو. ڪڇ =

ڍڪ - ٻرڊو - بناه. لڪ = ذرو - ساعت - گهڙي - ٻلڪ - ٿورڙي وير - ٿورڙو وقت.

(۱۹)

تڏ ساھيڙين سڙڪي چيو ٻوڙها ٻڌل ٻاڙي؛
هتي هتي وڃ م هيڪلي سسئي! تون ساڙي
هاڻي ٽڪ، حمل چئي، ٻهر ڪو ٻاڙي
تہ سڀئي صبحاڙي، تون سان هلون هوت ڏي.

(۲۰)

چئي! صبح تائين سرتيون! ڪيڙي جوش جهل
سسئي ڪي ماٺ ويو سورن سان سله
هاڻي هيت، حمل چئي، جوشن منجهه جل
جا هاڻي هو هلي، مون سان هيرئي هوت ڏي.

(۲۱)

تڏهن ميڙني ماٺ ڪئي، جڏهن پيئڻ ٻار آچي
هتي آئي ۽ هيڪڙي ساھيڙي سڄي
"توڪل" نان تنهن جو، ٽي ٻوڙي پڻ آچي
هت سان، حمل چئي، هلي روح رچي
قولن جي ڪڇي، ڪانه هلي ڪا ڪڇ ڏي.

(۲۲)

تڏهن توڪل سان هلي ٻڏي ڪست ڪمر
ڪاهياندين ڪيچ ڏي ڪري سور ٿمر
ڪه ڪئون ڪنٿا پائڻ ٿوڙا ٿاڪ ٿڪر
ٻام لنگهي سا ٻر، حمل ڪڏي ٺهي هوت ڏي.

ڪافي

ٺهي ٻير ٻوان، مان آهان، ووڏسي ڏور ڏونگرين
۱- سڏ تہ منهنجي سور جي، اديون ناه اوهان
۲- ٻاسي هڪ پنهنون ڪئون، سرتيون آڏ نہ سهان
۳- اديون! آڏ-جن جا، نيت نيت سور لوان
۴- حمل چئي، ڪوان ريءَ رتي آڏ، رهان

(۱۹) ٽڪ ٻهر ڪو ٻاڙي = ڪو ٻهر ٻاڙي ۾ ره. (۲۰) ويو سورن سان سله = سورن

سان سوراخ ڪري. هيرئي = هاڻي ئي.

ڪافي

آپل ا مون وٽ آءِ، منهنجي ماءِ ا

وو توسان ڪٽڙ هيان ڪالهڙيون

۱- سٽي هٿس سڀڻ تي، ڏنو سور سماء

۲- ڏونگر ڏورن آڻيو، هٿي هٿي هٿ لاءِ

۳- هٿي هاند ڪڇي ۽ هٿي هوت وڙاء

۴- پانه پري ۽ پروج سان، حمل ا حج ۽ نه

داستان پنجون

بيت: سر سارڻي †

(۱)

عمر آهائي ٻارَ ڏي، ٿيون وري ويرا وَسُونُ
جهانگيئون جون جهنگ ۾ ٿيون وري ويرا وَسُونُ
هيڪا پهتور پاڻ ۾ وري ويرا وَسُونُ
ويئي ڪين وَسُونُ، هن هنڌن منجهه حمل چئي.

(۲)

اونيئون لوئون انگ تي، نه ڪي ويرا وگا
پنڌرا هائڻ ڪينڪي، ساھيڙين سگا
ليئر لائے لام جي، آهي تن تگا
تنهنجي پوڀگا، هيڙے حال حمل چئي.

(۳)

سي پت پهرن ڪينڪي، هوءَ جے پهرن پت
سي مت ميان سومرا ڏس مير ڳولي تون مت
جي گهٽ رعيت راج ۾، چڏ گهٽ! تنين جا گهٽ
گهٽا پانڻي گهٽ، تنهنجا هس، حمل چئي.

† حمل، هنن شروع وارن بيتن جو عنوان ”بيت ماروئي مثل هنر“ لکيو آهي.
”هنر“ معنيٰ آهي بيت جن جي قانون ۾ صنعت تجنيس سمايل هجي. انهيءَ لحاظ سان
پنج بيت- نمبر ۱، ۵، ۶، ۸- ”هنر“ جا بيت آهن. (۱) وَسُونُ = ۱. پرساتون
۲. آباديون ۳. گڏ گذاريون ۴. پنهنجي وسان. (۲) پنڌرا هائڻ - الخ = سرتيون
ڪٽڻ ۾ پٺڙن جي گهٽ جي ٻڌڻ سگا هائڻ. آهي تن تگا = تن جو گذران آهي.
(۳) هوءَ جي پهرن پت = اهي سنگهار جيڪي پتن ۽ ميدانن تي مال سان نڪرن.
سي مت = تن کان پاسو ڪر- تن کان مٽي وڃ. ڏس مير ڳولي تون مت = اي
امير! تون پاڻ جهڙا هر شريڪ (سگهاندي يا مقابلي لاءِ) ڳولي هٿ ڪر.

(۴)

سيڪان ساربان سومرا ڏهاڙيون ڏورا
 آڇ م آڇو وال کي ڏهاڙيون ڏورا
 ڦرن ٿا ڦرن ٿي، منهنجا ڏهاڙيون ڏورا
 جي ڏٺ ٿي ڏورا، سي هڪ ميل ڇهه

(۵)

سرها تيل نه سڪيا مارو ميرا مڪن
 تن جا هٿ ڇڻي، مٿيا ميرا مڪن
 سام تنهنجي سومرا اهي ميرا مڪن
 مارو ميرا مڪن، کائي شال خطا جو.

(۶)

ڪوهر ڪپو ڪائو ڏي، اهي خان! ڪتن
 ڪڏهن وين ڪين ڪي اهي خان! ڪتن
 حمل چئي، هن هيروان اهي خان! ڪتن
 اهي خان! ڪتن، جي سرندي ٿي سومرا!

(۷)

امر اباڻي بار ڏي لس ٻڌن لوڻون
 آڻن پريون ٻڌن ٿون آب پري اوڻون
 ڪرن ڦوٽ ڪماڪون ساڳ سگر سوڻون
 پاند ٿي پويون، پائين هار حمل چئي.

(۴) آڇو وال = پهوار. ڏهاڙيون = ڏهاڙي. روزانه. ڏورا = ۱. ڏوران. پري کان
 ۲. هٿ جا سڳا ۽ وڳا ۳. ٻالهن جا ڏونڙا. ۴. ڪرون جا ڏيها. ڦرن ٿا. الخ.
 = مال جي ننڍيون ڦرن کي ڪڻ لاءِ، منهنجي ٻالهن جا ڏونڙا سرن ٿا (ڦرن ٿا)
 يعني چئن سڄڻ ساريندي اک ڦرندي اهي تن ڦروا ساريندي منهنجون ٻالهنون
 ڦرن ٿيون. (۵) مڪن = ۱. تيل مڪن ۲. هٿ ولوڙيل مڪن سان ڀريل (ملڻ = ڀرڻ)
 آهن ۳. اهي تنهنجي سام يا پناه هٿ آهن ۽ اهي م ڪن ۴. مارو ڪي شال
 خطا يا گناه جو ڪڻ (ڪپو بلا) م کائي. مير = اي امير. (۶) ڪوهر ڪيلون =
 ڪچن ڪوهين جون قطارون. ڪتن ۱. اهي ڪوهر ڪوئين ۲. اهي ڪتن تي ڪڏهن
 نه وين ۳. اهي (گيهه پگهارڻ بعد رهيل) وسراڻ يا ڪتن جا هيراڪ (هيران) آهن
 (هين). ۴. مرد اهي دين دنيا ڪتن جيڪي طاقت هوندي مون. (۷) لس ٻڌن لوڻون =
 جمل يا سڀئي لوڻون گوڏ طور ٻڌن. آب پري اوڻون = پاڻي جون ڪليون يا سانڍيون
 پري آڻين. ڪماڪون = (۹). ساڳ سگر سوڻون = ساڳ ۽ سگر سوڻي يا صاف ڪري.

(۸)

عمرا ابائي ٻار ڏي لاکت رتڙون لوڻون
 سٽي ويٺي ساريان لاکيون سي لوڻون
 پيڻ پياريان پاڻ ۾ لڻون لسي لوڻون
 لڄ انهيءَ لوڻون، هاڻي هيت ڪهل چئي.

(۹)

هيرون هڪا هت تي ڏوڏرن جون ڌاريون
 ڏنر ڏاڏائي ڏيه ڏي ڇاهيندي چاريون
 ماکيون مٺيون پائينان، ڪپڙيون ڪاريون
 تنين کي ساريون، جي هجي هان ڪهل چئي.

(۱۰)

الله! اولي آڻ، اڄ ڏاڏائي ڏيه جو
 ڪيئن ڪيون ڏي خبرون، ڪهل چئي هيت هاڻ
 آهيان ته تي ڏينها ماڙين ۾ مهمان
 آمانت آمان، عمرا رسائين اوڏهين.

(۱۱)

مارن جي مٿن لاءِ، سيڪي ساري چنڊو
 ڪيو منهن ملير ڏي جهليان وطن واء
 ڪهل چئي، هن ماڙين رهڻ لاءِ روا
 ڪاڻي قيدالماءِ وري ويڙهي چين وڃان.

(۱۲)

تنهنجي صورت سومرا پالينان شڪل شينهن
 وسائيندس وطن تي، مٿي جا مٿينهن
 ڪاڻون ڪٽون، ڪهل چئي، پڇان ڪير ڪٿينهن
 اک نه ڪٽن ڏينهن، شل! مارن ساڻ ملي مران.

(۸) لوڻ لسي لوڻون = لوڻ لسي ملائي. لڄ انهيءَ لوڻون = انهيءَ مرم ماريون
 (۱۰) ڪهنءَ جون = خير جون - خوشيءَ جون. (۱۲) حلون ڪٽون - الخ = تنهنجي
 حلون کان، ۽ ڪڙڻ جا ڪوڙچ يا ٻولگر پڇي ڪاڻي بهتر ٿي پائينان.

(۱۳)

مون ڪٿر سائي سومرا! جا سانگيئون صلاح
ايندا، اٿم آسرو ايهو منجه، الله
حمل! هٿ وطن جي مٿنجهه سڪايم ماه
ويچاريءَ جي وا، ڪانهي رب ڪريم ري.

(۱۴)

مون ڪٿر سائي سومرا! جا پهي پهنوارن
اچي عمرڪوٽ ۾ ڪيئن ٿرو پايان ڪن
حجرا، هنڌ، حمل چئي، ٻارن سان پيا پن
ڪنهن ويل وطن، مون هون مور نه وسري.

(۱۵)

مون ڪٿر سائي سومرا! جا ٿاريلن جي ٿر
وسهيج وٺن ڪينڪي تنهنجا طعام تهر
هڪر ميڙ، حمل چئي، وارے سان وڪر
ساڳي ساڳ سگر، وڃي ڪسائو ڪنائمان.

(۱۶)

مون ڪٿر سائي سومرا! جا پهنوارن پهي
ماڪيئون مٺي پائڻيان، سنڌي ڏيه ڏهي
حمل! حب وطن جي اندر روح رهي
ساڳي رب صبحي، دليون ويڙا، وسرے.

(۱۳) ڪٿ = رت - پھت - عادت. (۱۴) پھي = رڻي - سڀي. حمل جي هڪ لکيل
پيائڻ ۾ "ڪيئن ٿرو پايان ڪن" لکيل آهي. مگر "ديوان حمل خان لغاري حصہ اول"
طبع ۱۹۱۴ ۾ ڏنل روايت موجب "ڪن پٺو پايان ڪن" ڏنل آهي ۽
"مون هون" جي بدلي "مون کان" ڏنل آهي. ٻارن سان = شايد مراد: ٻارين
سان. چوڪڙين سان (هنڌن جي صفت). (۱۵) ٿمر = ميوا. وارے = موٽائي.
وڪر = اصطلاحاً: مائٽ - عزيز. ساڳي ساڳ سگر - الخ = هت شاعر، ساڳ ڪي
پاڇي جي معنيٰ ۾ مٽ ڪري ڪم آندو آهي - يعني ساڳي سگرن جي پاڇي.
(۱۶) پهي = (مصدر: پھڻ) خيال ۾ آندي، رڻي. ڏهي = ڏئونرو. ساڳي =
جنهن جي ساڳ ڏجي - جنهن جو قسم ڪٽجي - يعني: رب جو قسم آهي يا رب شاهد آهي.

(۱۷)

مون ڪٿي سائي سومرا! جا ٻه-ٽوارن پڇار
وڃي وڻن ڪيئي تنهن جا انب آچار
هڪون ڪئون، حمل چئي، سڦرا ڏٺون ڌار
صاحب رب ستار، مڙيندو مارن سان.

(۱۸)

مون ڪٿي سائي سومرا! جا ڏٺي ڏنارن
هڪون جي، حمل چئي، سئي سگهارن
هڪا پنهورن، پئي پاسي ڪوڙيا.

(۱۹)

مون ڪٿي مائي، سومرا! جا ماروڙن جي ميرا
ڏي موڪل موٽي وڃان، ميانا منجه، ملير
هينين منجه، حمل چئي، ائي پهر ڪير
ڪاٿر وڃي ڪير، اوتيان پيان ڪن سان.

(۲۰)

مون ڪٿي سائي سومرا! جا وڻي ويڙچن
ٻڏي حال، حمل چئي، مارو مان اچن
رڪون روح رچن، ڏسي ڏيهائين ڪي.

(۱۷) سڦرا = سلوٽا - ڏاڻي دار. هن بيت بعد اصل بياض ۾ بيت نمبر ۲۱ جي آخري مصرع ”چونڊن ساڻ چئي - شل پيرون ڪاڍان پت جا“ لکيل آهي جنهن مان گهڻو لکري ٿو ته شايد حمل خان ڪنهن ٻئي مسوده يا بياض تان ويهي هي بياض اٿار آهي ۽ اٿارڻ وقت اهو بيت ڪنهن ٻيءَ جاءِ تي لکيل هئڻ سبب، هت هورو لکيائين ۽ صرف ياداشت طور هڪ مصرع لکي ڇڏيائين. ان بعد هنن بيتن جي آخر ۾ آيل ڪافي ڪان هو ڪنهن ٻئي موقعي تي نئين قلم سان سڄو بيت نمبر ۱۸ لکيو اٿس. (۱۸) ڏٺي = (مصدر ڏٺڻ) پسند ڪئي. هڪون جي - الخ = يعني انهن ٽنهي هڪون يا ڪاه جي خبر سنگهارن ٻڌي (۽ انهيءَ ڪري هڪا پئي وڃي پئي پاسي هنيائون).

(۲۱)

مون ٻڌت سائي سومرا جا ڏنارن ڏٺي
 اٺن، وقت آجهور جي، لائي لٽر لٽي
 سڪي هانءِ حمل چئي، سگر ساڳ سٺي
 چوٽين ساڻ چئي، شل پيرون ڪاڍيان هٿ جا.

(۲۲)

ڪوٺڻيون ٻاڙو ڪڇ ۾، پهرن سان پهرن
 سٽون ڏينهن سگر لٽي، ڏوٽي منجه ڏهرن
 وهن جيني جا واري تي، سي شائق نا شهرن
 ههڙي حال، حمل چئي، ٿر اندر ٿهرن
 کڻي ڪٿريون، خان! اچين تون ناڪه جان ٿهرن
 ميرن مارن جا لڳي، ڇا مارن ۽ مٿرن
 قادر جي ٿهرن، ڪين سنگين ٿو سومرا!

ڪافي

- آهي اندر منجه ڪير، عمرا مون کي مارئون جي
 ۱- ساريو سنگهارن ڪي، لين اُمايان نير
 ۲- ڪي بند ڀاڻي بند مؤن جڙو لاه جنجير
 ۳- وٿن لاه وطن جي، سڪي ساه سرير

(۲۱) وقت آجهور جي = مال جي آجهور جي وقت - يعني جنهن وقت مال جهنگ
 چري، واڙين ۽ وٿائن تي موٽي اچي ٿو. (۲۲) ڪوٺڻيون = ڪليون - سانداريون.
 پهرن سان = مال سان. پهرن = مال چارڻ لاءِ نڪرن. منجه ڏهرن = ڏهرن منجه.
 واحد: ڏهر = ٻن ڀتين جي وچ ۾ ڪافي ويڪري ڊگهي تري واري ايراضي جنهن
 جي زمين اڪثر هڪي هجي ۽ جا گهڻو ڪري سال بسال برسات تي آباد ٿئي؛ انهن
 ڏهرن جي هڪي زمين ۾ اڪثر ڪنڊين جا وڏا وڻ ٿين جن ۾ سگر جام ٿين.
 ڏوٽي ويچارا انهن سگرن کان سٽون ڏين يعني سگرن ڇاڻڻ خاطر ڪشالا ڪن.
 ٿهرن = خوش پيا گذارين. ناڪه = اوچتو. جان ٿهرن = بگهڙن وانگي - جئن
 بگهڙ جهڙي هٿي پهرو کڻي وڃي. ميرن مارن جا لڳي - الخ = اميرن ۽ ماروٽون
 جي هاڻ ۾ ڪهڙي نسبت يا سڃاڻپدي! ۽ اسان مارن ۽ شاديءَ جي هنن (تنهنجي آهڻ)
 سهرن جو هاڻ ۾ ڪهڙو لاڳاپو! ڪين سنگين ٿو = ڪين ڊچين ٿو. (ڪافي) جڙو =
 زبرو - مضبوط. ڪافيءَ جي نالي واري مصرع لکيل ناهي؛ شايد جڏهن حمل پنهنجو
 شعر اتاري هن بياض ۾ پئي لکيو تڏهن رهجي ويئي.

متفرقہ

بيت هنر جي فن ۾ ۽ ان جي جنسن جي نالن ۾ †

"جَوَر" اصلي آه، ٻيو "چانور" ڪنڊيس ڪونڪو
 "مهري" چاڙهي مارئي، عمارا ڪيئن آنديا
 "تير" نه ٿي ڪنڊيس تو مٿي، وهلاو ويرا وراءِ
 جن ريءَ ساعت له سري، تو ميان "ماه" وڌاءِ
 "مٿر" ماروڙن تئون، ڪنهن اوچي ڳالهه آتيا (۱)
 "گندم" ڏي تون گاريون، "نخود" خير وڃاءِ
 بيموس تنهنجي "باهري" ويڙهي ڇا ويندا
 ملڪن ۾ مشهور ٿي هي "ساري" ڳالهه سنڌيا
 حمل چئي، هي آزيون، "چوٺرا" چيت لڳاءِ
 ڏي موڪل تان موٽي وڃان، ميان "مڱ" نه پاءِ
 تنهن کي "جَو" جو جو کونا، جنهن جو ٻڌ وهاڻ ڏئي رکي

بيت اول صنعت تجنيس ۾

ماني ڪنڊيس ڪينڪي، هت مارن ريءَ ماني
 آنسي ساڙيان ان ڪي، جي ويس وڳا آنسي
 پالي مون کي پيڻ ڪري، آهين پيشڪ تو پاني
 کاني ويند پٽ خاڪ ٿي، تون خان! خودي کاني

† هن بيت ۾ ان جي هيٺين مختلف جنسن جا نالا، صنعت تجنيس مطابق، اهڙي طرح استعمال ڪيا ويا آهن جو اهي ذو معنيٰ هئڻ سبب بيت ۾ ٻورا ٺهڪي پيا آهن
 "جَوَر" (= جو وَر)؛ "چانور" (= جان وَر)؛ "مهري" (= مهري اٽ)؛ "تير" (= هڪ ساعت)؛ "ماه" (= مهينا)؛ "مٿر" (= مَ تَر)؛ "گندم" (= ف) = ڪنڊيس
 (= گاريون "گندم" ڏي)؛ "نخود" (= ف) = چٽا (= نه خود پاڻ پنهنجو خير وڃاءِ)
 "باهري" (= باجهه ريءَ)؛ "ساري" (= سڄي)؛ "چوٺرا" = راهان (= چورا ڪورا)
 ڪٽي، اوسيڙو، اٻاڻن جي سڪ ۽ اڪير)؛ "مڱ" (= مڱ نه پاء = مات نه ڪر)
 "جَو" (= جَو جو يعني ذري جيترو ۽). (۱) تو مٿي = تو وٽ. اوچي = اوڀري
 ڌاريس - بد خواه. آتيا = چيا. توکي ٻڌايائين (اتن = چوڻ - ٻڌائڻ). [بيت اول] ماني =
 ۱. ماني ٺڪر ۲. مان لي - آءٌ لي. آنسي = ۱. آءٌ ني ۲. آئي تون. پالي = ۱. پان
 لي ۲. پاڻ لي. کالي = ۱. خاني - اسيري ۲. ڪاءُ لي.

جالِي چُو تون جوو کي، آهي جوڙ تنهنجو جاني
 ساني ميان سومرا! آهي صاحب! تو ٿاني
 هاني هٿ حمل چئي، نان هٿ ٿيکي هاني
 تنهن سان ڏنگم ڪرڏاني، هو جي ڏاني تنهنجي ڏن جا

بيت ٻيو: صنعت تجنيس ۾

مان سام آهيان، مان سام آهيان، جا ڪام ڪري ڪم خان ميان!
 مان طعام آهي ماتام ڪاڀيان، ماتام پائيان هي طعام ميان!
 آڃام ڪيون آڃام ڪرين، اي ڄام! ڪهڙا آڃام ميان!
 تون مام ڏئين سا مام مڃيان، اي ڄام! لوئي هٿ لام ميان!
 تون دام و جهيو ٿو دام ڏسين، جنن عام پائين تنن آن م ميان
 حمل چئي، هي هٿ هام ميان! ٿو هام مڃين نا هيڪڙي.

لي ۱. معشوق ۲. جيڪائي. ساني = آهائي (تنهنجي زال). ٿالي = تنهنجو جوو جيس.
 هالي = ۱. هانءُ ني ۲. اهولي هت نه ٿڪي ها. ڏاني = ۱. ڏنگ ڏانءُ ني ۲. ڏن
 ريندو. [بيت ٻيو] سام = ۱. سڙي - پناه ۾ آيل ۲. سام - آها نه. ماتام = ۱. مان تان نه.
 رنج - سور. آڃام = ۱. انجام ۲. آڃا نه ڪرين ۳. وعدا. مام = ۱. اشارو - مڃ
 ۲. مان م - مان نه. دام = حيلو ڦاسائڻ جو ۲. بند. هام = ۱. هاڻو (اجازت ڏيڻ جي)
 نه آهي ۲. اميد وارو عرض (هام هڻي ڪا ڳالهه ڪرڻ)

داستان چھون

بيت : سر سهڻي

[فصل - ۱]

(۱)

اڏيئون! آه آدامس، مون کي ميهڙ ڀار جي
ڏکي هين ڏم سان، منهنجو روح لڳي اچي راس
هينئين منجهه، حمل چئي، آه سنڌي هي ڀياس
سڙ مڇون کائڻ ماس، سڙ ساڙون تان صه ڦه ٿيو.

(۲)

ساڙو ساڙو مڇون ڏني سڙ کي ڪا سڙ ڪجي
سا پيڻ سان پيهي وئي، لٽوڻ لٽوڻ لڳي
تڏهائڪر تنهن ڀار ڏانهه وهان نا وڃي
منهنجي هي مجلس ڪئون ڏي ويئي ڏکي
حمل حب هڪ جڳهه، رهي آهي روح هڪ.

(۳)

سي، سي، سي، سڙ ڪڍي، ڀيو ڀون ٿا ڀارا
سرتيون! سڏ ميهڙ جا ڀون ٿا ڀارا
ڏم ڏهاڙيون ڏک ڏني ڀاريچن ڀارا
ڀرزا ڪئي ڀارا، حمل! حب ميهڙ جي.

(۱) ڀي = ه. پيا - محبوب (۲) سڙ ڪڍي = سياري جي سخت ٿڌي هوا ۽ ٽڙڪڻي.

ڀارا = ۱. سخت سي. ۲. درياه جي ڀرئين طرف کان - ڀراڙان. ۳. طرفان - ڀاران.

۴. ذرا ذرا.

(۴)

ساهڙ ساليارا، ٿو سهڻي ڪي سڏ ڪري
وڃئون ويڙ وڏانڌري، ٿي موج ڪري مارا
ڪُن ڪڙڪو ڪاوڙ گهڻي، ڏوڏوڌ ڪارا
پنڀو وڻ ڦندا ڪري سڀاڙون سارا
آڻيو وجهي آڙ ۾ ڏيڻگهر ۽ ڍارا
هيٺ ڪئون، حمل چڻي، ترسن ٿا تارا
آڻي آڻ تارا، تارين رب تبار! تون.

(۵)

سُنڌا! ڀڄين ميهار، ڪڇو ٻاڏو ڪڇ ۾
پيلي جي پٽوسي، ڪيئن ٽڪين ٿي تارا؟
هيٺناڪ، حمل چڻي، سڀر ڪري سنڪار
هاڻي جي هلٽار، ٻُڪن ڪي ٻُڙا ڪري.

(۶)

هاڻيندڙ ٿي ٻاءُ، پيڪون ڏهاڙي پٽسان
ٻوڙا ٻڌين ڪينڪي، تنهن جو ڏوڏ ڌڪاءُ
توڪي لنڊ نهوڙيو، غفلت، گيرب، گاء
حمل! هن درياءُ، لکن ڪي لوڙهي ليو.

(۷)

پيلي مٿي پٽ، مٿان ڪيڇ، مهران ۾
اڳيون آب عميق وهي ٿو جوش منجهارون جڙ
ڪڇي تي ڪاوڙ مئون ڪري ليٽ لهر
پيڙن جا ٻار ۾ هٿ ويڙ لاهي ٿي وڙ
هيٺناڪ، حمل چڻي، ڪڙڪن ڪُن ڪڇ
نوڪي هٿ لڪر، ٻڪو ڪڇ پاڻ ساڻ.

(۴) سڀاڙون = سڄا سڀارا ٻاڙون. آر = هاڻي ۽ جو زور وارو وهڪرو. ڍارا = وڏا سڪل
نگهر. ترسن ٿا تارا = هاڻي ۽ جا تارا يا تري ڄاڻندڙ ڊڄن ٿا. آسمان جا تارا به ڊڄن
ٿا. ان تارا = ان تارو. تري نه ڄاڻندڙ. تبار = ”تبارڪ الذي يده الملك“ تي مٿي رب
جي صفت. رب تعاليٰ. (۵) هلٽار = هٿ. پڪن = سنهڙن ڪڪن. (۶) ٻاڻيندڙ ٿي ٻاءُ = يعني
ٻاڻيندڙ وهڪر، سير، ۽ چولي روزانو ڪپر لڳ وڏيون پيڙون ٿي هاڻي ۽ ڪيرائي.
(۷) پيڙن جا ٻار ۾ - الخ = اها وير يا چولي درياءُ جي اونهي وهندڙ هاڻي (ٻار)
۽ پيڙن کي سرگردان ڪري ٿي ڇڏي.

(۸)

ساهڙ ڪئون سيڪ جي هڪا هيتائين هڙي
چڙي هوش ڪهل چئي، لهرن منجهه لڙهي
ڏيئي سيرُ سرهي ٿي سا مَرندے ڪين سڙي
ڏهي ڏڏ ڏڙي، ڪا ميهڙ ڏنس موت جي.

(۹)

ڪرڪن جي ڪڙڪار، نندڙ وڃائي نار جي
سهڻي سمنهن وڃي، ٿيو تن جنهن کي تار
گهڙي تي گهڙي پوي، سڏے رب ستار
اڳيون آب آڇ گهڻي، پيو سس وٽن سيسار
ڪارا پالڻ، پلا ٿيون، پيو ڪڇڻ جا ڪڙڪار
هڪل هونگ، ڪهل چئي، ڏوڏو ڏڏ ڪار
ميهڙ هٿ مٿار، جو چيڪيو ڇولين مٿون وڃي.

(۱۰)

گهڙي ساڻ گهڙي، اڇيو آڏي رات جو
سهڻي سمنهن وڃي، ٿيو ٻڏي چنڪار چڙي
لهرن ڪئون، لغاري چئي، لرزي ڪين لڙي
اڳيون ڏٺوئس درياه جي، ڪيو ريت رڙي
چٽڪون چولي چاٽ جون، منجهون چوه چڙي
ڪاٽهيئن ڪين آڙي، وڃي ساهڙ سامهين.

(۹) ڪرڪن جي ڪڙڪار = چوڻ جي چوڻڪار، تن جنهن کي تار = تن ۾ جنهن
کي محبت جي تار لڳل آهي. پالڻ = وڌا لڙهندڙ بند. پلا ٿيون = تانگهي
هائي ۾ پيل وٽن جا ٿڙ ۽ ڪئون. (۱۰) لرزي ڪين لڙي = ڊڄي ڪين ورے.
ڏٺوئس = ملڻ ۽ آڇل. چڙي = اڇلے. آڙي = آنڪے.

[فصل - ۲]

بيت هنر جا - سر سهڻي†

(۱)

مينهون بارَ ميهار جون، ٿيون ويهن منجه، مننگهن.
اچيو ميڙن آجهور تي، ٿيون ڏٺن منجه، مننگهن.
وڃي ورتندي ويرَ مان، مٿون لاتَ مننگهن.
منهنجو منَ "مننگهن، حمل! تنهن محبتي ميهار سان.

(۲)

آئي اڏي رات جو، چانچي گه-ير گهوگهت
وڃي ورتندي ويرَ مان، ڪندي سا گهوگهت
اڳيان دڙوڙ دُور درياه جا، وڃي سڻندي سا گهوگهت
حمل چئي گهوگت، وڃي ٻڌي مانڌائن ميهار جا.

(۳)

سهڻي ٻائي سِير ۾ پانڊ سدا سيسر
لتاڙيو لهرين مٿن وڃي سِير سندا سي سيسر
مينهنن يار ميهار جا، سڪ وسن سيسر
مون سيباڻا سيسر، ج ميهر منهن تي وڌا.

† روايت حاجي جمال خان لغاري - جياڻين تہ : هي بيت مون کي مرحوم ميرڻ خان لغاري، ويٺل کيساڻ، لکايا هئا. ميرڻ خان چيو تہ : هڪ ڏينهن ميرخان لغاري جي گوٺ ۾ مرحوم حمل خان مون کي سڏ ڪري چيو تہ : چوڪرا! هي بيت ٻڌي ياد ڪر. ۱. ه. هي بيت پياض ۾ ڏنل ڪين آهن ۽ صديري روايت سبب منجهن خاميون رهجي ويون آهن. (۱) منگهن = ۱. شايد نازا-وڻ. ۲. ٺڪر جا وڏا پاڳيا-ساڙها ۳. ٻائي جا مشهور پڪي ۴. مخمور-مست ورتندي (۱) اصل صورتخطي ائين آهي (= ۹. (۲) گهوگهت = ۱. گهيڙ ۽ گهت ۲. ٻائي چيريندي سڌو زور سان پئي وڃي ۳. آواز-ڪوڪا ۴. مانڌائي جو آواز. (۳) سيسر = ۱. سي سر يا لڙهندڙ ڪانه ۽ ڪڪ ۲. سيسر ٻائيءَ جو مشهور جانور ۳. ماڳ مڪان-پاڻ ۴. سرن جا ٻوڙا.

داستان ستون

بيت : سر سوسل راڻو

ٿوريءَ ميان ميندرا! ماڙيون ٿيون مارين
مٿول، ويهائڻ، تڪيڻ، ڳڻڻ اندر ڳارين
هڪ جيڏيون، ڇهل چئي، هنجون ٿيون هارين
سوڍا ٿيون سارين، توکي ڪنواريون ڪاڪ جون.

داستان ائون

بيت : سر سارنگ

(۱)

مند ٿي، مند ٿي وڃيا، ٿيو سارنگ ستاڻو
ڪارا روت رُم ڪري، اترئون ٿي آيو
ڪڪر ڪارو ٽپار ڪري، بادل ٻڌايو
حمل چئي، هن ديس تي واحد وسايو
ڪينو ٿيون اچن ڪيڏنڌيون، ريجهي راڱ لايو
ٿيو سيڪو ستايو، لٿو ڌرت ڏيه تئون.

(۲)

مند ٿي، مند ٿي وڃيا، ڪڪر ٿيا ڪارا
آيو اتر ٻار ڏنڻه، ٻار پير ٻارا
مينهن ڪي موڪل ٿي، ٻرور جي ٻارا
اوھي ٻرن آئي ڪئي ٻٽ سِر ٻٽارا
نيون، نيٺا، نونڊ ٻيون، گهر ڪاڪن گھارا
وسي مينهن وسون ڪيون، چوڏس چوڌارا
ڏوڪاهه جا ڏٻرا، ٿيا موٽي مٽارا
حمل! هر ٻارا، آيون خبرون خير جون.

(۳)

مند ٿي، مند ٿي وڃيا، آڙنگ ڪيو اسمان
وري ويس وسج جا، سارنگ ڪيئا سامان
آيو اتر ٻار ڏنڻه، گوڙ ڪري گھسمان
ٻٽيو ٻاڪ ٻٽن تي، مينهن جو مھران
حمل چئي، هر ديس تي راضي ٿيو رحمان
هوءَ جي ورهن جا ويران، سي موليٰ ملڪ وسائيا.

(۱) ڪارا روت رُم ڪري = ڪارا ڪڪر ڳوڙهن مثل ٻڌائي. (۲) نياڻ = برسات
ٻي ٻائيءَ جا ننڍڙا وهندڙ گھارا. نونڊ ٻيون = ترايون. وسون ڪيون = آباديون
ڪيون. ڏوڪاهو = ڏڪار. ڏٻرا = ڏٻرو مال.

(۴)

آءِ ميان مارنگ! آءِ عالم، تنهنجي آسري
اتر اوڀر ڀار ڏانهن، ڪو واءِ ستائو واءِ
ڏيئي هونگ، **حمل** چئي، موٽي ملڪ وٽ
تان ٻر ٿر جاءِ بجاءِ، عالم آسودو ٿئي.

(۵)

مند ٿي، منڊل وڃيا، گگن گنجي ڪئي ڪوڙ
مارنگ سڙ ساز ڪيا، ٿي در هر دور ڊوڙ
هٽيا مينهن پتن تي، ٿي چنن چنن چر چوڙ
او هيرا آلتا پيا، ٿي جر ٿر ٻاڙ ٻوڙ
ڏيئي هونگ، **حمل** چئي، ڪئي پٽ سِر مينهن پتوڙ
سڪا وڻ ساوا ٿيا، تن موٽي ڪڍيا موڙ
گاه گن گهمسان ڪيا، ٿيا ڪيٽ ڪٽين جاکوڙ
ڪن مهتي ڪال پڳو، جان ڏنس مينهن مروڙ
ٻارانيون ٻر حال هڪيون، لڳو ڏرت ڏکوڙ
سپڪنهن جاءِ سڪار ٿيو، ٿي ڪئي ڪئي مٿن ڪوڙ
لٿي سوڙ سڱوڙ، پهريا مال پتن تي.

(۶)

مند ٿي، منڊل وڃيا، ساراڱ ستائو
آيو اوڀر ڀار ڏانهن، لنگهي لوڊائو

(ع) اتر اوڀر ڀار ڏهون-الخ = سانوڻ جو مينهن سنڌ ۾ اڪثر اتر اوڀر جي ڪنڊ کان ايندو آهي ۽ الهيءَ ڪري شاعرجي التجا ته انهيءَ ڪنڊ کان ستائو واءِ لڳاءِ جو مينهن ڪي آئي. (ه) گگن = جهڙ وارو آپ. درهر (اصل صورتخطي ائين ئي آهي) = گوڙ. چنن چنن = جاءِ بجاءِ- هر ماڳ مڪان. ٻاڙ ٻوڙ = مينهن جي گهڻائي جو اصطلاح- يعني ايترو گهڻو مينهن پئي جو ڪڙين ڪسين ۾ پاڻيءَ جي سطح چڙهي وڃي ۽ هرلن جا ٻاڙ يعني ٻاري ۽ نيسارا به ٻڏي وڃن. ڪن مهتي-الخ = ڪال يعني ڏڪار تنهن کي جا مينهن مروڙ يا چپٽ ڏئي سو پنهنجا ڪن مهتي توبهم ڪري پئي پڳو. ٻارانيون = برسات تي ٿيندڙ ٻنيون. (۶) ستائو = سماءِ ٻڏي آيو- تيار ٿي آيو. لوڊائو = لڊائو = يعني شهر لدورو جو جيسلمير رياست ۾ سنڌ کان اوڀر طرف آهي.

ڏنائين ڏيڍه ڪٽون، ٿر مٿي ٿاڻو
 ٿر تلاءِ سڀ ٿار ٿيا ڀريو ڀاڻاڻو
 ٻين ٻساڪ ٻڻن تي ساڻهو مينهائو
 ساري سنڌ سڪي ٿي، واڻ ٿڌو وائو
 سڳنهن مينهائو، هر ڪنهن جاءِ **حمل** چئي.

ڪافي

موت ميلا منڀار يار! تولي ساھ سڳي ٿو

- ۱- مون ڪٿون منهنجا مون ٻرين! دوست م ٿي ۽ دم ڌار
- ۲- دلبر! دل کي ڪين وٺن ٿا، تو ري ۽ مينگهه ملار
- ۳- ساجن! تو ري ۽ سپرين، بره آيا مير بار
- ۴- **حمل** هر دم ٿو گهري، تنهنجو دوست ديدار

ٻيره = ڏيره جو ٿڌ جو ڪري طرف آهي. ڀاڻاڻو = ڀاڻائي جو ٻوڻو جو (چون ٿا ت)
 منجهوري تعلقي ۾ ڄام صاحب جي درگاه جي آسپاس آهي- ڀاڻائي وارا گوندرا (ذات
 جا) مشهور آهن. ڀاڻائي جو پٽ يا ٻوڻو پاڻيءَ جي اٿڪ کان مشهور آهي. (چون
 ٿا ت) هڪ دفعي پير صاحب حزب الله شاهه ڀاڻائي جي ٻوڻي مان اچي لنگهيو.
 ماڻن هڪ ٻيو امير به گڏ هو جنهن کي سخت اڃ لڳي ۽ پير صاحب جن کين
 منهنجو پاڻي گهرائي پياريو- پوءِ ان امير پير صاحب کان پڇيو ته سائين اوهان جو
 هڙو به ڪو فقير آهي جو هن برهت ۾ اوهان جي دعوت ڪري. پير صاحب جن
 رمايو ته: هائو هڪ گولاڙو (خاصخيلي وڏي وريام ڏانهن اشارو) آهي پر دَرُو
 دريا خان نظاماڻي فرق وارو جنهن فساد ڪيا ۽ روپوش رهيو ۽ بادشاهه جي امر
 تي حاضر نه ٿيو) پاسي هيٺ ڪري ويس. آخر پير صاحب جن جي حڪم تي وريام
 خاصخيلي ان برهت ۾ سڄي جماعت جي بي نظير دعوت ڪري ڏيکاري. مينهائو =
 مينهن جو پاڻي- پلر. واڻو = واڻ وريو، لڳو. مينهائو = وڻو، پسند آيو.

داستان ناٿون

بيت: سر کانگل†

[فصل - ۱]

(۱)

کانگل! چئج قريب کي ساري سنيهو
ڏيان نياهو نياز سان کانگل پيو ڪيهو
ڏٺئي حال ڪهل جو، جانب ري جيهو
تون پي نئي تيهو، ڏج سنيهو سڄڻن.

(۲)

کانگل! چئج قريب کي سنيهو ساري؛
سڪا تنهنجي سهرين! ٿي ڪچ وجهي ڪاري
مهڙو حال ڪهل جو، ويهه م ساري
ڪنگهر ٿو ڪهاري، تو ري ڏکيا ڏينها.

(۳)

کانگل! چئج قريب کي گڏ ويهي گوڏي؛
رائيان ڏينهان روح ايڏاهين تائي ٿو توڏي
ڪري هوڏ ڪهل مان، هٿي ويٺون هوڏي
ٿو ٻانه هليئن لوڏي، مون کي ماريو سهرين!

(۴)

کانگل! چئج قريب کي جيئن آئون عرض چوان؛
سور تنهنجا سهرين! ٿئين سڃ ٿوان
ڪهل مان ڪيلا ڪن، جي مڪا محب اوھان
جے سڄڻ هون سوان، ته سورن ڪين سڏون ڪيون.

† اصل عنوان: "بيت زاغان. بزبان سنڌي"

(۵)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي ڪنهن ٻي ويهي ڪول،
 سي سڀ و سڙيئي سڀرين! جي محب ٻڌا هئ ٻول
 آهي تان اڄ ياد ڪريو، جي ڪالهه ڪيا هئو قول
 حمل تنون هت ڏول، ٻرين! لاهي م ٻانهنجا.

(۶)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي نالي نام خدا،
 هت ٻڌي تون حاضر ٿي، هي نئي حال سٺاء:
 رويو ٿو رت هاريان، لالڻ! تنهنجي لاءِ
 سڏ نه لڏ ٿي سور جي، ڪنڊ ڏينهن سٺهنجي ڪاءِ
 هيڏو رنج رسامون، توکي روڻ ڏن سان نه رها
 ڊرڇ ڪي ڊراڻ ڏي جي، سڪندا ڪيم سڪاءِ
 جانب! تو نه جڳاءِ هيڏي هوڏ حمل سان.

(۷)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي هي نياهو نئي،
 عيبن سان اچي ڪري پلڻ تو هيئي
 حمل چئي، هيءَ ڏاڙي وڻون مون ويئي
 ڏوراها ڏيئي، ڪيها سور سٺاهان.

(۸)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي هڪل ٿي هڪ جاءِ
 ٻرين اڃان پند ڪري، ساجن تنهنجي ساءِ
 توڙي پير پٿون ٿين، اچي نا اهڙا
 سٺي حال حمل جو، دوست ٻرين! دل لاءِ
 لکين لوڪ پيا، تنهنجي هادرمت نه ٻاڙ پان.

(۹)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، جن عرض چوان آئون،
 هينڙو تو حبيب ري، آه کانئون ۽ مانئون

(۵) ڪول = ويجهو. (۶) روندن سان نه رها = رٿندن سان توکي ٿو جڳائي.

(۸) هڪل ٿي = اڪيلو ٿي. پتون ٿين = ٻرڙا ٿين - ڇڪچور ٿين. (۹) کانئون ۽

مانئون = منجهيل ۽ ملول. پانئون = پڙل، ٻرسان.

دل منهنجي، تو دوست جي آه ٻاجھ بنان ٻائون؟
حمل هيءُ ڪائون، نائون نينھ نئون لڳو.

(۱۰)

ڪانگل! چئج قريب ڪي سارے سنيھو:
آئون اوھال جو آھيان جُتيءَ نا جيھو
ٻانھو سائين سامھون، ٻيو قد ٻڌے ڪيھو
جيھو ڪي تيھو، آھ حمل ھٿ اوھان جي.

(۱۱)

ڪانگل! چئج قريب ڪي حال وڃي ھاڻي:
راتيان ڏينھان روح ايڏاھين توڏي ٿو ٿئي
ڪڏھن حال حمل جو. بچو نا ٻانھي
ساڻ تنهنجي ساڻي، منهنجو جيت چريو ڪيو.

(۱۲)

ڪانگل! چئج قريب ڪي وٽ پيرين ويھي:
مون سان منهنجا سپرين! تو جالب ڪئي جيھي
شالا محب! مجاز ڪندو، تون سان پي تيھي
ٻڪرے ٻوے ٻيھي، من گهرهين حال حمل سان.

(۱۳)

ڪانگل! چئج قريب ڪي پيرين رکي ٻڌا!
سيڪ تہ تنهنجي سپرين! ڏوڳت ڪيا هين ڌر
تنهنجيءَ حب، حمل چئي، ٿو هليو آجان هرهر
ڏاڻر ڪٿون ڪي ڏر، اٿئي ڏاڍي آھ عشق جي.

(۱۴)

ڪانگل! چئج: ڪيئن، تون وساري ويھي رھيون؟
دل منهنجي تو دوست سان جالب! آھي جيئن
مون سان پي منهنجا پرين! جيے تنهنجي هجيے جيئن
تہ هيٺي هرگز هيئن، ڪيٽي نہ هوند حمل سان!

ڪائون=ڪٿان. (۱۰) قد ٻڌي ڪيھو=ڪهڙي برابري ڪري، ڪهڙو ضد ڪري
(۱۱) توڏي ٿو ٿئي=توڏي ٿو ٿانگهي. (۱۳) ڏوڳ=ڦاٽ. وڏا ٺنگ: وڏا داغ

(۱۵)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي وٺ ٻرين ويهي:
سورن تو ريءَ سپرين! هيءَ ڏکائي ڏيهي
ڪڏهن حال حمل جو تو پڇو نا ٻيهي
نه ڄاڻان ڪيهي، منشا تنهنجي من ۾!

(۱۶)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي ڪن ۾ ڳالهه ڪجهي
سٺي سمجهج سڀڪا ٻوليءَ منجهه ٻجهي
لڪائيج، لغاري چئي، ڪجهي منجهه ڪجي
اندر منجهه آجهي، مٿان ڪڍين ٻاڦ ٻين سان.

(۱۷)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، ڪول وڃي منجهه ڪن
ويجهو وڙهڻ ڀر ڪي، ٻيا وٺ ڏيئي ٻن:
هيئن نه گهڙجي هڪ ترو سان ضعيفن ظن
تو ريءَ هيت، حمل چئي، سوانجهو ٿيڙو من
تر سان لاپو تن، ته وڃن درد دفع ٿي.

(۱۸)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي هوريان هوريان هيئن:
"وساري ويهي رهيون تون قابل مون کي ڪيئن!"
ادب سان آلائج، ٿئي جانب راضي جيئن
تون پي وڃي ٿين، چنچ حال حمل جو.

(۱۹)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، حال وڃي تون هيءَ:
وعدا وري ملڻ جا، تو جانب ڪيئا هاڻ
هو جڏهن عهد انجام ٻڌا هئا، ساڄن وسريئي س
ناحق ڏک ۾ ڏي، هڪر آءُ حمل چئي.

(۲۰)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، گوڏي ويهي ڪڏ:
آدايجي آئي ڪريان، ساڄن! توکي سڏ
ساري ساري سڄي رين! هيئا ٿيڙا هڏ
مون کي محب ۾ ڇڏ، حمل چئي هن حال ۾.

[فصل - ۲]

(۱)

وَجْ سِگهو جان واء، کانگل ! چو قریب کي؛
 دُکِیو تو دُکَ هارِبان، جانب! تَنهنجی جاء
 ورهه وچون پائیان، جي پَر وِس پَهَرِ یمِ
 تو ريءَ هاڻ، حمل چئي، جیئَن مون نه جُگاءِ
 اچي هنڌ وِساء، جي تو ري سیرِ سَچان ٿيا.

(۲)

کانگل! وَجْ قریب ڏي، هلي هَرُکارا
 اگنَ ڏِجَ عَجیب جِی، لَمِیَ لامارا
 پَهائِج پَرین کي، کَل کَري گارا
 اي سدا سوپارا! محب مونائي آڻِ تون.

(۳)

کانگل! چُج قریب کي، زاغ! کَري زاري؛
 آئني پَهَرِ اوهان ري آه مَن کي مَوْنجھاري
 الله لڳب اسان وٽ آه منهنجا منناري!
 تان حمل هِڪَ واري، ڏِسي لاهه ڏُکُڙا.

(۴)

کانگل! ڏِج قریب کي، تَرَت خبر تازي؛
 توبه کیر توڌَ کئون مَچُ الله لڳ آزي
 پيري منجه، پَرِیوَن کيون مون سان مجازي
 تُو رب کارڻ راضی، حمل حُجُ قِیَ کئي.

(۱) پَر وِس = پراهین وسنديءَ ۾ - هري. سیر = واٽون - ماڳ مڪان. (۲) هرکارا = هر حالت ۾. پهاڻج پرين کي = مڃائج، راضي ڪج سڃڻ کي. گل کري گارا = گلن تي ڳوڙهن جون وڙهون ڪري. روايت حاجي جمال خان "گل کري گاراها". (۴) توڌ = وڌائي - وڌائڻ. پريون کيون = چليون کيون - پوريون ڪري چڙيون!

(۵)

کانگل! ڏرڻ ۾ قريب ڪي، هيءَ ٺيڻي خوب خبر؛
جانب! جيئري ڪين مٽيندڙن، دوست او هانجو در
مان ڪڏهن ڪا ميهري پوي، لاهين ڏوٽ ڏر
رحم ڪري ٿينءَ راضي، منهنجا درد لاهين دلبرا
اها آس اميد رکيو ٿو حمل اچي هر هر
جانسين کانڌي لڀن قبر، تائين اٿم آرو.

(۶)

کانگل! چنچ قريب ڪي، حال وڃي هڪ
منهنجو تنهن محبوب سان، حال وڃي هڪ
کانگ آڏائڻ ڪيترن، هيندا ٿيا هڪ
هائين پير پري ڪري، جي حال پڇو هڪ
تان حمل چئي هڪ، ماڻهن منجه، مٽي ٿي.

(۷)

کانگل! چنچ قريب ڪي، هٿ ٻڌي پئي
منهنجو تنهن محبوب ڪي ڏج نياپو ٺيڻي؛
ٻڌي حال حمل جو آڇ-آڇ آڇ-آڇ
تان ساڃن سڀي، نوڪي سور سائين.

(۸)

کانگل! چنچ قريب ڪي، پيرين ٻڌي ڌري؛
منهنجي تو ريءَ پيرين! ساعت ڪين سري
اچن هوند، حمل چئي، پيرين! پير پري
تم صدقو ساه ڪري، هيءَ ٻانهو تنهنجي پاڇه ٿون.

(۹)

کانگل! چنچ قريب ڪي، تون عرض ڪري آهون
ڏج روئي تون، ڏک مون، دردن جون دانهون؛

(۶) هڪ = ۱. هڪ پير ۲. هڪ ڪٽر = هڪ ٻڌاءِ ۳. هڪ ڪٽر = هي ڪٽها
۴. هڪ دفعي ۵. هڪ ڪٽر = منهنجي هيءَ گهٽ اوچي ٿي. (۸) پيرين پير
ڌري = ڪنڀا پيرن تي پٿاري. (۹) ڏج روئي تون = الخ = ڏک مان روئي،
تون دردن جون دانهون ڏج.

تنهنجيءَ حب حمل چئي، ٿو روز ڏسان راهون
 ٻاجهءَ پٽريون ٻانهون، اچي مون ڳل ڏي منهنجا ڀرين!

(۱۰)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، نيهي نياها
 چئجڻان چڱيان ڪري، ڏيئي ڏوراها:
 سٽيم تو ساڃن لئي، سڱ ۽ سڀاها
 جيءَ جا جياها! هيڪر آءُ حمل چئي.

(۱۱)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، مارے سٽس سلام:
 دلبر منهنجي دل ڪي، تو دوست وڏا هين دام
 ڪاٺم ناه خوشيءَ جو، نين نندر حرام
 هاڻي هيت، حمل چئي، ٿو اچي نا آرام
 الله لڳ انجام، ڪر ڪي محب! ملن جا.

(۱۲)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، ٺور ڏي ساڻ ليازه
 مون ڪي عشق اوهان جي اندرئون ڪيو آواز
 نڪا عبادت آجهه، نڪا نفل نماز
 ڏسي حال، حمل ڪي تون ڪئي نين نواز
 تنهنجي محب مجاز، پڇاري جان پڇيو.

(۱۳)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، تون نياهو هيءُ نروار:
 راتيان ڏينهان روح ۾ آءُ تنهنجي طلب تنوار
 ڪنهن دم و سرين ڪينڪي، تون محب مٺا مٺار
 هيڪر آءُ حمل چئي، نان دوست ڏسان ديدار
 سگهو سٽها پار! ورج ويرم نه سٽهان.

تنهنجيءَ حب - الخ = تنهنجي محبت جي ڪري روزانو روئي پيو راهون لهاريان
 (۱۱) وڏا هين = وڏا آهن. (۱۲) پڇاري جان پڇيو = جهڙيءَ طرح ڪپه ڪپه ڪپه
 پڇارو پڇي ذرا ذرا ڪري ڇڏيندو آهي. تن مون ڪي به اوهان جي محبت ذرا ذرا
 ڪري ڇڏيو. (۱۳) ويرم = دير.

(۱۴)

ڪانگل ۽ چنچ قريب ڪسي، اوت ۽ ويهي اولي
پُرو ڏج ۽ پرين ڪسي ڪنڀڙن مٿن ڪولي
منهنجو عرض الله لڳ، جنهن چنچ چولي
تہ: بند ۽ تے بند ڪيون ڪيئون، گوند ر مٿن ڪولي
تنهنجي ۽ سڪ سوراخ ڪيا سي ڦڦڙ ڏس ڦولي
جيڪي ۽ ٻاجهه منهنجو ٻولي، سا ڪيائين! ڏج ۽ خبرتون.

(۱۵)

ڪڏه ڪانگا! ڪڏه بات، آڄ عجيب ۽ اچن جي
اچي ويهي اڪين تي، لٽ ۽ سڄا جهي لات
اچن هوند، حمل چئي، آڄ ۽ پرين اچ رات
تان ۽ ڪانگل تنهنجو وات، مصري ۽ ساڻ مٿو ڪريان.

(۱۶)

ڪالهو ۽ ڪڏه ڪان ۽، ٿو ڪين ۽ اتو خبرون ڏئي
اچو ويهي ۽ ڪڏه، ٿو ڪان ۽ ڪري ”ڪان“ ”ڪان“
ٻولي ۽ مٿن، ٻوڇ چئي، سام ۽ پروڙي مان
حمل! ٿري ٿو هان ۽، آيا ڪي آيا ۽ پرين.

(۱۷)

ڪانگو ڪڏه ۽ مٿي ڪيئون، ٿو لٽو ۽ منجهه لٽي
اڃا ۽ چئي، لات ڪيئون، ٿو چڱي ۽ پت چوي
ٿيو خوش آوي، آيا ڪي آيا ۽ پرين.

(۱۸)

ڪانگ ٻڌائي ڪانگ، ٻڌهي پرين جي ۽ ٻڌي
سيگها ايندا ۽ پرين، سولا ٿيڙن سانگ
دل جا مٿيا دانگ، ڪانگ ٻڌائي ڪانگ سا.

(۱۴) اوت ويهي اولي = پردي جي آڙ ۾ ويهي. بند ۽ تے بند ڪيون ڪيئون = ٻانهي
ٿي ٺاهڙ چيا. گوند ر مٿن ڪولي = هن غلام درد (گوند ر) مان (ٿي بند ڪيون ڪيئون).
ڪيائين = اي خير قاعد. (۱۷) ٿو نوي منجهه لوي = لٽي جي وٽ ۾ ويٺو لٽيون ڪري
ٿيو خوش آوي = اوھين خوش ٿيو. (۱۸) ٻڌائي ڪانگ = ڊگهو لکيل پٺاڻو.
سولا ٿيڙن سانگ = سول ٿيڙن، سفر سولو ٿين. دانگ = ڪارا داغ.

داستان ڏهون

بيت : سر ڀروو سنڌي

[فصل - ۱]

(۱)

مون کي ماءُ! مجاز، چيني تان چي-ٿيئون ڪيو
آيل! ڪم نہ آچهي، نڪا لفل لـماز
حمل! حبيبـن جي رمـز چـپايم راز
آلستي آواز، منهنجو چيٽ چريو ڪيو.

(۲)

موهيسر مخمورن، نيئن ناز ڀرين جي
اندر منجهه عجيب جا، ٿا ڀلڻ پور پتون
حمل چئي، هيءُ دلڙي سنگائي سون
کهايس جن گهورن، تن گهورن تان گهورے وڃان.

(۳)

چشمـن جان چـشان تنهنجون، اڪيون آب حيات
جن سو هيتو پاڪ رهيا، سڀ سختيءَ ڪئون مڪرات
موتي مرندا ڪين آهي، مے هون هميش حيات
حمل هيڙي ذات، ڪن نيڪن نيڪ نصيب ٿئي.

(۴)

جهڙا هڙا ڪالهه، اڃ نہ اهڙا سپرين
نا سو ڪيلن خوشيءَ جو، نا سا چلڻ چال
منهنجي اڃ عين جي، ڪنهن گجهي سڻائين ڪالهه
حمل! هڙے حال، مون ڪئون منهن مٽي ويا.

(۲) سنگائي = ڏکائي - ڪنڀائي.

(۵)

جهڙا هئڙا رات، اڃ نه اهڙا سهرين
مون کان منهنن مٽي ويا پير ڦٽي هڙپات
منهنجي اڃ عين جي، ڪنهن ٻرے سائين بات
حمل! مون حيات، مان ميلن مون ڪڏهن.

(۶)

هڪ م ٿي ٻري، دلبر دوست! اکين ڪئون
منهنجي توري سهرين! ساعت ڪين سري
ڏسيو ڏسيو ڏک لاهيان، ٿو هر دم هان ٿري
وڃوڙي جي واه ڪئون، ٿو منهنجو ڏيل ڌري
ڦوڙائي فراق ڪئون، ٿي ڦري دل ڦري
قادر ڪڏ ڪري، حمل! هميشه ڏينهن.

(۷)

منهنجا ڏچ محبوب ڪي سنيها ساري
هاندي! چنچ پرين ڪي رت هنجون هاري؛
رويو رام اوهان جي، ٿو لٽ لٽ ليهاري
ويئون وساري، هاڻي ڪيئن حمل ڪي.

(۸)

حمل چئي: هڪ ڏينهن، مون وٽ آه منهنجا پرين
وسار پئي ورهين ڪي، سونئون اچي ڪر لينهن
مون تي مهرتون مينهن، وري آه وساء تون.

(۹)

حمل! هڪ ساعت، مون وٽ اچي منهنجو پرين
تان ڏک وڃن سڀ ڏيل مون، روح وٺي راحت
پرين سان ٻاهت، منهنجي روز ميثاق ڪئون.

(۹) ٻاهت = اصطلاحاً: وفاداري - سچائي.

(۱۰)

سانڌيس سڌائي، سڪ توهان جي ساه ۾
اندر ۾ آڌمان ڏئي، سا ڪل نه ڪنهن ڪائي
حمل! چئي: هيءُ دل تو ڳهڙون سان گهائي
جا لئون اوهان لائي، سا ڪنهن دم وسري ڪينڪي.

(۱۱)

سيڪنڊي ٿيڙم سال، تو سڪ نه لائي سپرين!
آئشي پهر ڏري، آ تنهنجي سيڪ سنڀال
اچين هوند، حمل چئي، ڪري پلائي پيال
ته ميلڪ مڌيون سڀ مال، سِر سوڌو صدقي ڪريان.

ڪافي

- ۱- ادا ٻانڌي چئج ڀر ڪي، سڀ منيها ساري
- ۲- تنهنجي اچڻ لئي ويڃاري، نيت واٽون ٿي نھاري
- ۳- هن لمائيءَ جي نجهڙي، واڳ ايندون ڪڏهن واري
- ۴- سوڙ سڀيان جي سپرين! ڏک ڏونگر وڃهن ڌاري
- ۵- حال حمل جو معلوم توکي، وڃي وينئون ڪيئن وساري

[فصل - ۲]

(۱)

گهاٽس تنهنجي ڳهڙي، جا سڄڻ! ڏني تو سامهين
آئشي پهر انهيءَ ۾، آه دل چري ڇڪڙور
هيڙي حال حمل جدو، معلوم تو مڌڪور
سئي منهنجا سور، ترس نه هئي تير جيترو.

(۲)

ڪهه ڏوه ڏمر، ٿو مون سان ڪرين منهنجا پرين
تنهنجي باهه برهه جي، جا آهي آڳ اندر
ڪيان هوند، حمل چئي، تنهن سون ٻاڦ پهر
ته وڻ ٿي شجر شهر، ساعت منجهه سڙي وڃن.

(۲) ڪهه ڏوه ڏمر- الخ = منهنجا پرين! ڪهڙي ڏوه جي ڪري سون سان ڏمر
ٿو ڪرين. شجر = وڻ.

(۳)

سيڪ ۾ مڙهي سور، سور ۾ پي سِرُ جيا سيڪ ۾ مون
صبر سيڪ ۾ وڃائون. ماڻ نه اچي مور
دانهون درد فراق منهنجي جون ڏيهه پڄهن ٿيون ڏور
حمل! هي ڪٿور، جو ساڃن سٽي ٿي ڪينڪي!

(۴)

حمل پنهنجي حال جي ڪالهه ڪري ڪيهي
سورن مون سان سپرين، جانب ڪم جيهي
ساري ڪالهه سٿيان، جي توڪي ۾ پي تيهي
تان مون سان گڏ ويهي، تون پي روئين رت ڦڙا.

(۵)

تنهنجي ريجھ رهائ، ڪنهن دم وري ڪينڪي
راتو ڏينهان روح جي، آه توڏي تالو تان
اچين هوند، حمل چئي، هڪر مون وٽ هاڻ
تان ڪرے لڳي توساڻ، روئي روئي رڄ ڪريان.

(۶)

ڪالهون اٿم ڪي، تو سان دلبر دل جون
چوان چئي نه سگهان، ساڃن! منهن تي سي
ڏسي حال حمل جو، ڪو دوست! دلا سوڏي
نه ته هاڻي هي اڪتي، ويندءَ محب! مري ڪرے.

(۷)

ساڃن! تو سان سور، جيڪر ڪريان ڪالهون
هر جانب! ڪين جهلي سگهان، جا گهاٽ وٺي ٿي گهور
تنهنجي دوست دلاسي ريءَ، ٿي دل وڃي وهلور
هاديءَ لڳ، حمل چئي، ڏکڻ اچي ڪر ڏورا
پورن مٿي پور، جانب! تنهنجا جيءَ ۾.

(۴) سرجيا = آپري يا - پيدا ٿيا. ڪلور = قهر - ظلم. (۵) ڳرے لڳي = ڳل لڳي.

ڄ ڪريان = ڇو ڪريان.

(۸)

ساجن! تنهنجي سڪ جي، آه الدر ۾ اُن تڻ
ڦوڙائي فراق جا، ٿا ڇاڪ ڪرڻ چڻ پڻ
هيڪر حال ۾ حمل جو، ساجن تان سڻ سڻ
تنهنجون ڳالهيون ۽ ڳڻ ڳڻ، ڪنهن دم وِڙن ڪينڪي.

(۹)

ساجن! تنهنجي سڪ ڪيآ اندر آڪيرا
راتيان ڏينهان روح ۾ ڪيا وِڙمن واهيرا
اچين هوندا، حمل چڻي، ڏينهان ڏه پيرا
تان جان جگر جيرا، توکي دوست دعا ڪرڻ.

(۱۰)

آءُ گهڻوئي ساريان، ڪي ساجن! تون سارين
ڏيان ڪون ڏيه ۾، ٻيو ٻريڻ! تو ٻارين
ٻهريئون قرب قريب ڏيئي، ٻو موٽي تو سارين
سارين جيارين، آهي حمل هت اوهان جي.

(۱۱)

ساعت ساعت سپرين! توکي تو ساريان
سهڻي صورت تنهنجي، ڪنهن ويل نه و ساريان
تو لڻي هيت، حمل چڻي، هنجھون تو هاريان
گنگهر تو گهاريان، تو ري ڏڪيا ڏينھڙا.

(۱۲)

سورن سو هزار، لڪڻ لڪو ناه ڪو
وِڙمن وڏي وڻ ڪيا، ڏڪڻ مڪا ڌار
دعا ڪريو تان دوست اچي، حمل چڻي، هيڪار
تان ساجن تنون سو وار، صدقو ساه سيسي ڪريان.

(۱۳)

ساجن! سدائين، جڏرو هڻين جهان ۾
مون ڪي، تو منهنجا ٻرين! ڪا لئون ڳجهي لائي
الر آڳ عشق جي، تو دلبر دگائي
حمل چڻي، هن حال جي، ڪل ٻوئي ڪائي
تان جاني جدائي، هوند موٽي مون سان له ڪرين.

(۱۴)

ڪيئن ڪريان، ڪاڏي وڃان، ڪنهن سان ڪٿرهيان ڳالهه؟
سانڍڻ سڪ سڄڻ جي، مشڪل آه مشڪل آه محال
اندر ۾ آڏمان ڏئي، ويسند نا هڪ وال
حمل! هيءَ حوال، ڪنهن پٿر پھچي پٿر ڪي.

(۱۵)

ڇا ڪيڙي ڇا ڪاه! مون جهڙي مسڪين تي!!
غصو هن غريب تي، توکي محب مناسب ناه
هادي لڳ، حمل چئي، مون تئون ميهرم لاه
پوتل پهرئين ڪنان، آه تومن سامه پساه
هيءَ ساجن! ناه صلاح، جودل ڪسي ڌڙڪا ڏينهن.

(۱۶)

ڪر ڪنيو ڪرهن، مون سان منهنجا سپرين
ٻڌائين پين ڪي، ٿا ڪل جي ڪن و جهن
ڪجهي مام ميلن جي، ٿا مون ڪي محب ڏين
هينين مون، حمل چئي، ٿا سوجهيو سور ڪين
ڪر ٿا خوش ٿين، ته جيڪس اڃ جدا ٿيا.

(۱۷)

ڪاڻ ڪٿين جي ڪاڻ، آه ڪاڻون ڪيان ڪين جون
نه ته ڪير ڪاڻون، ڪيرائين، ڪير ڪڍي هوند ڪاڻ!
اسين هاڻ اٿامرا، ڪنهن جي ڪڍون نه ڪاڻ!
پر حمل! سرهي ساجن ڪاڻ، ٿا ڪاڻون ڪڍون ڪن جون.

[فصل - ۳]

(۱)

مون وٽ هوءَ حبيب، هاسي م ٿي منهنجا پيرين!
ڇاڪي سور سڌون ڪن، جي اودو هوئين عجيب!
توڙي لک طبیب، توڙي ڇڱي نه ٿيان.

(۱۷) ويسند = ويساهين - ساھي. ويسند نا هڪ وال = هڪ وار يا ذري جيتري به
ساھي ڪانهي. (۱۶) ڪر ڪنيو = اوچي گهات ڪيو. ڪرهن = ڪاوڙ ڪن.
سوجهيو = چيليو. ڪر = اصطلاحاً: رقيب. (۱۷) هاڻ ڪي وڏو سمجهندو.

(۲)

توريءَ ڇڳي نه ٿيان، توڙي هُون طبيب هزار
تنهنجو نظرُ نصيب ٿئي، هيٺيءَ کي هڪاره
تان اندر مَوَن آزار، اُجهين آئي وڃي.

(۳)

اُجهين آئي وڃي، درد نه ٿيڪي دَمَ
وجهه مَ ويچاريءَ ڏنڊ، خالق ڪارڻ ختم
هيءَ هڏا ڇم ٿي، تنهنجي جهوريءَ جهوريو.

(۴)

تنهنجي جهوريءَ جهوريو، تنهن جو ٿي طبيب
ماري موٽي نه پڇيئي، ايءَ عجب آه عجيب!
رُٿيو شال رقييب، جنهن هيڏا وڃ ۽ وڃون وڌا.

(۵)

هيڏا وڃ ۽ وڃون وڌا، منافق مردار
مُڪن ۾ مشهور هئا، جنهن ڪوجهه جا ڪِرُدار
عالم جي سردار، دشمن سو دفع ڪيو.

(۶)

دشمن سو دفع ڪيو، ويو ڏرت وڃا
ڪُٽو ڪالهه مري ويو، باري ڪيو بچاءُ
اڳڻ هلي اڃ آءُ، تان اسان تون عيدان ڪريون.

(۷)

اسان تون عيدان ڪريون، وريو ورق وصال
هجر جو، حمل چئي، قادر ڪڍيو ڪال
صاحب مڃيو سوال، ويو درد دفع ٿي!

(۸)

چاره مَوَن جهاتي، پرين پاتي پير پَره
پاڪيزي پرين جي، مون صورت سڃاتي
کڻي کڻيان ڪيتريون صفتون صفاتي
ظاهر ڪيو ذاتي، حمل! حسن حبيب جِي.

(۲) اجهين = اڃ ٿي. (۳) خر مَ وجهه = ڪاوڙ مان گهٽندي نه وجهه. (۴) جنهن
هيڏا وڃ وڃون وڌا = جنهن وچان هيڏا نفاق وڌا (وچ وجهڻ = نفاق وجهڻ)
(۶) ڏرت = ڏک. تڪليف. (۷) هجر جو ڪال = وڇوڙي جو ڏک ۽ ڏنجهه.

(۹)

جڏهائڻڪر ڄاڻي، مون کي منهن ڏيکاريو
وري وِڙهي ڪينڪي، اها پيرين پيشاني
هسي هوت، حمل چئي، ٿي هنڌڙي حيراني
اها نقش نيشاني، رهي آهي روح ۾.

(۱۰)

سڄڻ سڄوئي سڪ، سڪ پي نان سڄڻ جو
صورت سڪ سڄڻ جي، سڪ ۾ ڪيائين ليڪ
ماڪيئون ميني پائينان، هريان مندي پڪ
حمل! هاس هڪ، پَر جُسَس منجه جدا ٿيو.

(۱۱)

مون کي محبوبن، ڪوٺي چيو ڪن ۾:
سئي سمجهي ڪالهڙي، منهنجي لائج من
بياني ڏيئي ٻن، هو حَق سان هڪ حمل چئي.

(۱۲)

پس پيهي منجه پاڻ، پري ڏور ۾ پري ڪي
”يَحْنُ أَقْرَبَ إِلَيْهِمْ حَبْلُ الْوَرِيدِ“ حمل! هيت سڄاڻ
جن تو هي ساڻ، ويجهو روح رکن ڪئون.

[فصل - ۴]

(۱)

سرتيون! سڀئي، مون کي دليون دعا ڪريو
اسين پرجي پاڻ ۾، ٻي ٿيون پيئي
پئي پرين، جي پير جي، جي مٿي مون پئي
تان حمل! هنڌڙي، وڃن سور سنڌا ڪيو.

(۲)

سرتيون! منجه صبح، ٿي دعا گهر ڀر جنهن دوست لڻي
اجهو آيو مون پرين، رکن پير و روح
وري ٿيم ورو، حمل! هوت حبيب سان.

(۱۰) هاس (اثر جو محاورو) = هاس - هاسون. (۱) هنڌڙي = بروقت ساڳي
جاو - پڪدم. سور سنڌا ڪيو وڃن = سور وٿيون وجهي ٺڪري وڃن. (۲) ورو = وندر.

(۳)

آيا ڏه آيا، محب سنهنجا سهرين
سوال هن ميڪايل جا، کڻي آگي آگهايا
آهي نئين نارا نري پيا جے ڏکن ڏکايا
سولے ملایا، ھل! ھاڻ حبیب مون۔

(۴)

آيم اڃ اورڻ، ساجن، سنهڙيون ڳالهيون
اچي ويٺا وٽ ۾، درد ڪٽئي ڪورڻ
سڪلے سڪ سرير مؤن، ٿيا مهل تنهين مورڻ
کهور ڪيو کهورڻ، ھل سیر حبیب تون۔

(۴) آيم اڃ اورڻ۔ الخ = اڃ ۾ين، راز و نياز جون ڳالهيون ڳڙهڻ آيا. وٽ ۾ =
۾ ۾. درد ڪٽئي ڪورڻ = سڀني سور کانن (خاطر اچي ۾ ۾ ويٺا). ٿيا مهل
تنهين مورڻ = الهی وقت (سڪ سرير منجهان) نئين سر ليسرڻ (مورڻ) لڳا
کهورڻ = قربان ڪرڻ.

داستان يارهون

[يار ۽ ياراني]

(۱)

ياراني يارن مٿن، ويٺي ڙي ويٺي
 ڪڏيل هئي گمان ۾، سا پٿر ٿي پيئي،
 ڪوڙي لوت لباس جي لائن ٿا ليئي
 ڪٽر پٿر، ڪاغذ جان، آڪري اکيئي،
 محبت لڏي ملڪ مٿن ڏڪ ويٺي ڏيئي
 دوست ڦيري دشمن ٿيا، جايب ها جيئي
 سڄي مٿا ساڻ ڪئون، سامهان ٿيا سيئي،
 سيڪا، صحبت، ساڻ مينو، ٿيڙي ويا ٿيئي
 ڇهل اهي ۽ ليئي، ڪنهن کي سور سٿيان.

(۲)

هٺ هٺ هٺ هٺ اها جو محبت ويٺي ملڪ مٿن
 جيتي قرب ڪمال هو، ٿيئي لاء نه ساء
 ڇهل چئي، هن ڳالهه جو ڪولهي مٿن سماء
 ڪو جو ڦريو واء، ماڻهو سڀ مڙجي ويا.

(۱) لوت لباس = ظاهر داري - ڏيڪاء. ڪوڙي لوت لباس جي - الخ. = وقتي ۽
 ظاهري دوستيءَ جي جڙتو بناؤت جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو تہ: هيءَ دوستي
 هڪ ڪاغذ جي رانديڪي مثل آهي جنهن کي اڇوڪا يار ٻاهرينءَ طرح سان
 ڪوڙي سوڙي ليئي (اڻي جي) لايو، انڪايو ويٺا آهن (پر ڪم وقت ٿورڙيءَ
 ڇڪ تي اها ڪاغذي دوستي فوراً اڪڙي پوي ٿي). ساڻ مٿو = محبت جو مٿو مڙو.
 ٿيڙي ويا نٿي = اهي ٿيئي غائب ٿي ويا. (۲) لاء نه سا = ڪوبه لطف ۽ مڙو ڪونهي.

(۳)

جَن چيوڻي ”جيءُ“، سي اڄ ”ٻوڏ“ نه چوَن ٻاجهه مَوَن !
 جَن ڪارا يوڻي خوشيءَ مَوَن، سي ٻاڻي چوَن نه ٻيءَ
 هوڏهن هَوَن ”حمل چئي، هيت حال منهنجو هيءُ
 رَحْمَ پيمورَ ريءُ، ڪو جهن تي ڪير ڪري.

(۴)

حمل چئي هن ڪالهه جو ويهي ڪير ويچاره
 ته دل لڳي دوستيءَ جو ڇا ملهه آهي مقدار؟
 تان اندر مان عقل چيو، نقطو هيءُ نروار:
 ”وڃي لڳي ته لک هزار، تئي ته ٽڪوئي نه لهي.“

(۳) جن چيو ٿي- الخ . = جي دوست اڳ (سڌ وقت پيار مان) ”جيءُ“ ڪر
 جواب ڏيندا هئا، سي اڄ ”نيهور“ يا ”ٻوڏ“ وارو ڪارو ڪهرو جواب به ذرا نرم
 سان ٿا ڏين (يعني صفا منهن موڙي ويا آهن). سي ٻاڻي چون نه ٻيءَ = سي ا
 آڄ به ٿا ڪن ته ڪو ٻاڻي ڇڪيءَ.

داستان ٻارھون

ستفر قات

ڏيڻڪو ٻار

- ڏُلفَ ڏيڻڪا، اُٻرُوءَ ڏيڻڪا، گفتار ڏيڻڪي، رفتار ڏيڻڪي
جنهن جاءِ هوندا اهي چار ڏيڻڪا، لاچار هوندي هرڪار ڏيڻڪي.
ڪيئن اچي تنهن جاءِ جميعت، شهر سڄو ڀر شور شرار
جيت ٻار ڏيڻڪو، آغيار ڏيڻڪو، ديهدار ڏيڻڪو، بازار ڏيڻڪي. ۱
ڪير ڪنهن جو فر ياد سٺي، ۽ ڪير ڪنهن جو ڪو داد ڪري!
جيت سوار ڏيڻڪو، سالار ڏيڻڪو، دستار ڏيڻڪي، تلوار ڏيڻڪي.
ڪيئن اچي ڪم راس تڏهين جاءِ سمجھ سڏجن، ڪر هوش حمل! ۲
ڪوٽار ڏيڻڪو، ڪمدار ڏيڻڪو، مختيار ڏيڻڪو، سرڪار ڏيڻڪي.

آلبيل آڙ ٻنگ

- آلبيل آڙ ٻنگ، خيال وڏي سان خان هئا؛
جن ٿي ڪوٺت ڪڏائيتا، تازي تيز ترنگ، ۳
ماري جن ٿي ملڪ مڃايا، ويرن ٻايو ونگ، ۴
سهڻين ساز سُرود سندا هئا راڳ رهائون رنگ،
تن چا هئا، حمل چئي، قبرن منجه ڪرنگ ۵
اهي لال لنگ، ڪائي خاڪ ڦٽا ڪيا. ۶

۱. ديهدار = اڳئين وقت جي هڪ آفيسر جو عهدو. ڳوٺ يا ديھ جو آفيسر.
۲. ڪيئن اچي ڪم راس = يعني مقصد جي تڪميل ڪيئن ٿئي. ۳. ڪوٺت =
ٻٽو گهوڙا؛ سوريءَ جي گهوڙن کان سواءِ ٻيا وڌيڪ بنا سوار جي خالي گهوڙا.
تازي = عربي گهوڙا. ترنگ = ڀلا ۽ نخري باز ("تازي" جي صفت). ۴. ويرن
ٻايو ونگ = دشمن کي دمار ۾ وجهيو، قابو ڪيو. ۵. ڪرنگ = ڪرنگها. هڏن جا
ٻجرا. ۶. لال لنگ = سهڻا حسين جوان.

بيت سينگار: فن ڏهسنام †

- ۱- رڌان رجنِي جيهون، چَمر چيهل ڪئون وڌ
- ۲- آنف آننگ ڪئون آڳرو، روءِ رڀن ڪيو رڌ
- ۳- ڪيسر، ڪسنب، ڪنگو وِتر خوب ڀريان جا خد
- ۴- دچن دلبر جا پسي، وڃي دُر پيا منجه، دڌ
- ۵- چهر و چمڪيو، چي چي، ڪيو زيب ذهب ڪي زد
- ۶- جوڙا جانب ڪي پسي، ٿيو عشق منجهارئون آڌ
- ۷- ڪيو منجه، خمار سڌائين، مڃيب ڀريئن ريءِ مڌ
- ۸- نور پسن ڪي مور هليا، ٻيو سنڪر ڪي ٿي سڌ
- ۹- حمل چڻي هِت حد، بيشڪ ناه بيان ڪي.

سنڌي غزل

هين ٻرھ جے بیمار جي سا ڪل ڪيھي پيگانگان
 ڪو سڄڻ نٿي چئي سڄڻ ڪي، تا ڪرڻ دَر مان مان
 ۱- لعل لب لالن مندا، لک لعل تنهن مئون لعل ٿيا
 ما ڏسي لالي لب، قربان ڪئين مَر جان جان

† ”ڏهسنام“ سنڌي سگهڙپائي جي فنون مان هڪ فن آهي، جنهن ۾ سگهڙ شا مختلف ٻولين جا انوکا الفاظ استعمال ڪري پنهنجي ڪلام کي ڳوڙهي بنائڻ جو ڪوشش ڪندو آهي. معنيٰ جي اصليت مطابق ”ڏهسنام“ معنيٰ ڏهن ٻولين لفظن جو شعر ۾ استعمال. عموماً ”ڏهسنام“ جي بيتن ۾ هڪ کان وڌيڪ ٻوڙ جا انوکا الفاظ استعمال ٿيل هوندا آهن. حمل هن بيت ۾ ”سينگار“ (سڄڻ سونهن جو بيان) ۽ ”ڏهسنام“ جي ٻن فنن کي يڪجاءِ جمع ڪيو آهي.

- ۱- رڌان (هندي) = زلف- وار. رجنِي (هندي) = ڪاري رات. جيهون = جهڙيون
- چَمر (بلوچڪي) = چَمر- اڪيون. چيهل = چيهل (هندي) = هرڻ. ۲- آنف (عربي) = نڪ. آننگ = طوطو. روءِ (فارسي) = منهن. رڀن (هندي) = آفتاب- سج. روڻ ڪيو رڌ = دلبر جي رخ، سڄ ڪي به شھ، ڏيئي ڇڏي. ۳- ڪيسر = هڻو ٻوٽي جي گلن جا خوشبودار ڳاڙها وار. ڪسنب (هندي) = ڪنھڙو. ڪنگو = هڪ ٻوٽي جو ڳاڙهو رنگ. خد (فارسي) = رخسار- گل. وِتر خوب ڀريان جا خد = سڄڻ جا رخسار انهن مڙني کان وڌيڪ لعل آهن. ۴- دچن (هندي) = ڏاڏو. دڌ (عربي) = اڇا موتي. دڌ = سمنڊ. ۵- چي = چيهه (هندي) = وڃ- ڪوڻ. زيب (فارسي) = سونهن. ذهب (عربي) = سُون. زد ڪرڻ = جهڪو ڪرڻ. ڪيھي ڪرڻ. ۶- جوڙا (عربي) = هڪ نهايت ڇمڪندڙ ستارو. ڪيو = خماريو- مخمو لشي ۾ مست. خمار (فارسي) = نشو- مستي. مڌ (هندي) = مڻڌ- شراب
- ۸- سنڪر = هاڻي.

- ۲- تيمر ميڙ ڪن جا تڪا نيت نيمن تن جا ناز سان
 ٿا هڻن هر لحظ ترڪش تير جان ترڪان کان
 ۳- ڪير ڪو جنگ جا ۾ ميدان محبت جڙي اچي
 سي اچي سورھ ڏيندا سِر، جي هوندا ميدان دان
 ۴- سِر وٽون ساقي ڏئي هڪ سرڪ سَو احسان ساڻ
 هر ڪهين جي ناه حاجت، ڪي پڇن ميخان خان
 ۵- وڃ حمل ا هٿ بڻي ٻڌي پير-مڻان جڙي پيش پو
 تا توازن يڪ نظر، ايهو آهي او شان شان

مُعَمَّمَا

عجب ڏٺوسون آدمي دل جو ڌيان ڌري
 ته رزق خاطر راتيان ڏينهان ٿو پيرن پنڌ ڪري
 توڙي هلي تڪڙو، توڙي هلي هري
 تان، حمل چئي، [نه چري]، رهے بيٺو انهيءَ هنڌ تي - (۱)

(۱) هي معما يا ڳوڙهي ڏکڻ مشاهدي تي ٻڌل آهي: جتي ٻني جي سطح کان ڪسي يا ڪڙيي ۾ پاڻيءَ جي سطح ٿورڙو هيٺ هوندي آهي، اتي هاري بنا چڪر جي هڪ خاص قسم جي چرخي ڇاڙهيندا آهن جنهن کي ”پيرائي“ چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته هاري ان چرخي کي پاڻ پيرن سان هلائيندو آهي. ماڻهو جي ٻار سبب چرخي پئي ڦرندي ۽ هاري هر قدم وڌائي پئي اڀاري تي پيو رکندو پر هاري باوجود قدمن ڪڍڻ جي ساڳي ماڳ تي بيٺو هوندو. هيءَ معما بياض ۾ ڏنل ڪانهي.

کلیات حمل

متن

یاگو بیو

کلام: زبان سرائیکی

داستان پهريون

[مرشد جي مدح ۽ نصيحت ناما]

مدح مرشد حقيقي، راه نما تحقيقي، حضرت غوث اعظم، صاحب لعل لؤاري رحمہ "†

(۱) وه "محبوب مڪمل مرشد، ڪامل قُطُوب رَہبانِي"
لائق لعل لؤاري دا، شہ نقشبندي تُوَراني
دين دنيا موجود مَہتِيا، شَرُطن شان شہاني
مَسْنَدُ مَنصَبُ مُسْلِمُ تِيڪُون، جيسين جوڙ جہاني
سن فریاد فراق میڈے دي، اے محبوب حقاني!

(۲) هادي، مهدي، مرشد، مالڪ، خالق خَلْقِيُونُ خاصا
تِيڏا تَڪِيَا تاري "دل ڪُون"، پَر نہ بيا پَر وَاِسا
بَر سِرُ بار بَدِيان دے چا تَم، نال نہ نيڪي ماما
حرص هوا دے وِج "وِجايَم"، جوين جُمْلے جواني
سن فریاد فراق میڈے دي، اے محبوب حقاني!

(۳) خاص خلیفا حق دا هيٺين "تون، نيڪ نبي دا نائب
شوڪت شان شرع دا صاحب، غوث غياث غرائب
بخت بَلِيغ بلاغت بَرڪت، عَظَمَت عَلَم عجائب
بخش بشارت، بيشڪ تَوُن تے سايہ هے سبحاني
سن فریاد فراق میڈے دي، اے محبوب حقاني!

† يعني خواجه محمد حسن رحمہ جنهن کي ئي معتقدين درگاه لؤاري "غوث اعظم"
جي لقب سان ياد ڪن ٿا.

(۱) مسند=تخت. منصوب=درجو. مسلم تِيڪُون=توڪي تسليم ٿيل-توڪي مليل.

(۲) خالق خَلْقِيُون خاصا=خالق توڪي خاصو ۽ چڱو يا خاص ڪري خلقيو. تِيڏا

تڪيا-الخ=تنهنجو ئي آسرو ۽ دلاسو دل کي آهي؛ ان کان سواءِ ٻيو ڪوبه

پرجهلو يا پروسو ڪونهي. (۳) غوث غياث غرائب=(تون ئي) غريبن جو مددگار

۽ ولي آهين.

(۴) تَوُنْ تے لازل نور خدا دا، تَوُنْ تے رحمت رب دي

تَوُنْ تے رحمت ماکين دي، تين رحمت نبي، عرب دي
تَيِيڏي "سيڪ" سدائين منگدا، ڏے توفيق طلب دي
جو دم جيئندا هووان ڏيکڻ تيڏي پاڪ پيشاني
سن فریاد فراق ميڏے دي، اے محبوب حقاني!

(۵) تون سردار سخا دا صاحب، تون درياءُ ڪرم دا

بخش آسان ايمان سلامت، بهرا پيڻم پيڻم دا
سخت صدي دا وقت لڳا هے، رڪيڻن شان شرم دا
دامن هيٺ ڏيکيڻ ڪل ميڏے عيب آگهو عمر ڀاني
سن فریاد فراق ميڏے دي، اے محبوب حقاني!

(۶) تون مقصد تون مطلوب اسادا، ڪعبا قبل دِلدا

اين ڪعبے آون ڪعبے وچون، نهين تفاوت تِلدا
رب "جينهان" تے راضي تَنڪُون" اينجها مرشد ميلدا
هشت پناه مريدان دا، تون حامي هردو جهاني
سن فریاد فراق ميڏے دي، اے محبوب حقاني!

(۷) صبر، سخاوت، علم، امانت، دين دِيَالَتِ ڌَر دے

بخت، عقل، اقبال سڀے هيڻ تيڏے در دے ڀردے
دشمن دعويدار ڏورنگے، دهشت ڪنن ڌَر دے
هيٺ، حشمت ماعليٰ عظمت، صَوْلَتِ هيئي سلطاني
سن فریاد فراق ميڏے دي، اے محبوب حقاني!

(۸) ڏوھ گناهيڻ ڪيتا ميڏا قلب اندر ڪل ڪالا

نال لڳاهه نوازش ڪر تون ميڏا اندر آجالا
حال ميڏے تے پال ڪرو، في الحال ڪرو ڏک نالا
مئن مڃرم "مسڪين آتے، ڪر فائق! فيض رساني
سن فریاد فراق ميڏے ڏي، اے محبوب حقاني!

(۴) سدائين منگدا = يعني "مئين سدائين منگدا" - آءٌ هميشه گهرندڙ آهيان. (۵) بهرا
پيڻم پيڻم دا = لڄ ۽ پت جو وڏو حصو؛ يا خدا جي خوف ۽ لڄ شرم جو حصو.
سخت صدي دا وقت لڳا هي = هن سخت چوڏهين صدي جي دور اچي تڪليف ۾
وڌو آهي. (۷) ڌَر دے = ڌَر دے هيٺو = رکو ٿا. اوهان وٽ آهي. ڀردے =
غلام - ٻانها. صولت = طاقت - حشمت. (۸) ڪرو ڏک نالا = ڏک کي ٿاريو.

- (۹) واه، وسڀلا، وارث هٿين تون ميڏي سِرُ دا سائين
آپ پلائين سائين تون، سڀ ميڏي عيب ڇهائين
دوزخ دے هين دڙڪے ڏاڍے، ڪنن باهه بچائين
نال جماعت جنت دے وچ، ڏيون جاءِ جناني
سڻ فرياد فراق ميڏي دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۰) ڪر ڪر ياد گناهان ڪون مٿن غم وچ غوطے ڪوٺدا
ڪيا پرواه تنيهاڻڪون، جن تے نظر تَساڏا پوئندا
سوالي خالي ڪونه ڪيا، جو تيڏي در تے آئوندا
مٿن پي سوالي تيڏي در دا، لاه حزن حيراني
سڻ فرياد فراق ميڏي دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۱) ڪر سڀي مٿن ڪيٽي ڪوجھي، اونجھي ڪنھي مٿن ڪيٽي
نفس ميڪون نٿن چوئي توڙي وچ گناهين ليٽي
دست تَساڏي دامن وچ، مٿن روز ازل دے سيٽي
دامن دا ننگ تڪون هے، نا ڏيک ميڏي ناداني
سڻ فرياد فراق ميڏي دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۲) نفس آئين شيطان ڏنھاندي لالچ لارے لڳس
راه ڪنن گمراه ڪيٽو نھي، لڳ ڏناھين لڳس
اوڙي پاڙي نال آجايا وير پاڻ وانگر وڳس
حق سڃاڻ ڪيٽي ڪم سڀي ناحق دے نفساني
سڻ فرياد فراق ميڏي دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۳) دل ميڏي دلگير دمودم، غم وچ ڪوٺندي غوطے
هر هڪ هے جو وال ميڏا سڀ نال گناهين هوتے
نال رحم تئون راحم دے اوھ ڏوھ ٿيئون سڀ ڏوتے
ھير اميد ڪريسين ميڏي مشڪل ڪل آساني
سڻ فرياد فراق ميڏي دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۴) نفس آئين شيطان ميڏي تان موڙيئے لھين مڙيئندے
سوت، قبر تمھن قيامت دے، هٿي دڙڪے سخت مڙيئندے

(۹) واه=گھلي-چونڪارو. آپ پلائين=تون پاڻ مهرباني ڪجان. جاءِ جناني=
بستن واري جاء. (۱۰) حزن=غم-درد. (۱۱) نيتے=نيتاھي=ڪٿي ويو آھي.
(۱۲) آئين=لارے لڳس=ڌٿارڻ تي لڳس. وڳس=آڙ وڙھيس. (۱۳) دمودم=
دم در. هر=اثر.

- دَوھ ميڏے وچ روھ نہ تَلَسَن، تِيڏا توھ لئيڏے
 تِيوِيَن مدد مداحي دي، جِيٽر تَلَسِي تَر ميڙاني
 سَن فرياد فراق ميڏے دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۵) حق کون چوڙ ناحق کُون لَکُڙس، ٻار بند ڀان دے چايم
 سچ سچاڻ سمورا سَتِيَم، کَلَسِي ڪوڙ ڪمايم
 روزے، فرض، نمازا دے پي رُلدے وقت وچايم
 ڪهڙے ڪهڙے عيب سَنايان ليکا ليک لِسَاني
 سَن فرياد فراق ميڏے دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۶) ڪر ڪر ياد گناه آکيندا: هڻ هڻ ڪيون مَن چايم
 اوھے عيب پَلَت، ٻا سَتِي، تِيڏے در تے آيس
 عِيَبِيَن نال ڪِيَتِي چا اٿا، تِيڏے توھ تڳايس
 يَڪِيَن يَڪُڙهار! جے ڪيتم ٻاپ پَٽر پَنهاني
 سَن فرياد فراق ميڏے دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۷) دَهشت دَوَر زمانے دے مَن ڏيک تين ڏاڍا ڏَرُدا
 ادب، انديشا، شرم حيا ڳيا، هانوَ قَقَرُ پيا ڦَرُدا
 جملہ جماعت نال اسادا پير! رڪين تون ٻَرُدا
 ڏيوِيَن ٻانڊ پناه اسان کون، مرشد ميسر مَڪاني
 سَن فرياد فراق ميڏے دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۸) نال اسا ڏے ويري وَگدے جهيڙے جنگ مَچائي
 ڳِلا غِيَبَت پَرُٺ پَتِيل وَدَن چَلِيل چائي
 مَرَن مُناق مُوڏي جِنهِيَن رَو ڪَر دِل رَنجائي
 پَت پَتِيَن دي ٻاڙ، پَرے ڪَڍ ماراوه مَرُواني
 سَن فرياد فراق ميڏے دي، اے محبوب حقاني!

(۱۴) روھ نہ تلسن = جبل بہ تڙي نہ سگهندا. تِيڏا توھ لئيڏي = تنهنجي مهرباني
 ڪهي. تلسي تر ميزاني = جت دَوھ گناھن جي پوري تارازي تڙندي. (۱۵) ڪوڙ
 ڪمايم = ڪوڙا ڪم ڪيم. ليکا ليک لسانی = زباني ليکو ڪري چا پڻايان. ٻاپ
 پَٽر پنھاني = ڳجھا ۽ پَٽرا گناه. (۱۷) ڦردا = ڪنهي ٻيو. مڪاني = مڪان شريف
 لواري جا. (۱۸) ويري وگدے = دشمن وڙهن ٿا. ودن چليل چائي = چور چڪور
 ڪندا ٿا وتن. رَو ڪَر = سعيو ڪري.

(۱۹) ٻار ۽ ٻين سَنَ دِي ٻيڻاڻو ۽ وڃ، سال تہ تيرهن سَنَ دے
مدح مبارڪ جوڙيسم، ٻوٽن دائي دُرُ عَدَن دے
يا وٽ مشڪ ڪٽوري عنبر، چٽڪرے چوب چندن دے
رہے هميشان ياد ميڙي ايہ نادر نقش ليشاني
سَنَ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!
(۲۰) تِيڙا لطف لغاري مَنگدَنے، تِيڙا رحم رعايت
تِيڙي مدد مداحي مَنگدا، تِيڙي عين عنايت
حاضر وقت هلائي هو ويُن، حمل نال حمايت
نال ايمان چَلان ٻڙھ ڪَلمان، ظاهراڪ زباني
سَنَ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

”تعارف شد“

از دست حمل فقير لغاري:

۲۳- ماه رجب سنہ ۱۲۹۲ھ

(۱۹) نادر نقش = عجيب سناء واري مدح. (۲۰) وقت هلائي = هن جهان سان
هلائ وقت.

نصیحت نامون - ۱

(۱) کر کجھ یاد خدا کون بندا چوڑ دنیا دا کوڑا ڈنڈ
حرص هوا دا تان نہ تندا نیک بدی دا سمجھین سنڈ
کلہ اندر دا دروہ دغل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول

(۲) عمر وجائی سب آجائی کائی نہ کیتی کار سجائی
حق دا حق نہ ہک بجائی پڑھین نمازان لوک لہجائی
دل وچ خطرے خیال خلل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول

(۳) قبر دا پیا سڈ سڈیندا مال دنیا تون دل گڈہندا
نت نوین ات ہنڈ آڈیندا رات ڈینھان پیا لوک لڈہندا
چارین طرف ہووے چل چل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول

(۴) تیدے یار جیکے تئون جیڈے تیدے نال جیکے گڈ کیڈے
سمجھ سپال کہنے کل کیڈے اوہے ول نہ آسن ایڈے
کہنے سب خاک مٹی وچ رل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول

(۵) دلہا ہیٹی کوڑ کھائی ہنے ہنے! ویندی رات وھائی
سمہ چمار وجائی چائی تیکون سوکي لنڈر سیبائی
بھر نہ جاگیون کوہک ہل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول

(۶) کڈان نہ کیتی رب کون یاد نال دنیا دے ٹیون دل شاد
منا لگٹی آل اولاد عمر وجائی سب برہاد
وقت عبادت دا کیتی تل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول

(۷) کتلے عالم رب آہائے جوڑ، نہاء، آہاء، کھائے
کل کون چنکا موت چکائے نیٹ زمین دے ہیٹ دکائے
گور اندر کہنے او سب گل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول

(۲) بجائی = بجا ٹیل آہی - پورو ٹیل آہی. (۷) چنکا = چنکو - ایذاء. گور = گورہ قبر.

(۸) ڪٿان شاه مڪندر دارا ڪٿان نادر تنهندا نعرا
ڪٿان نوبت نام نغارا اوڀي سڀ وڃا ڳڻي وارا
ست ڪر راڻيان رنگ محل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۹) ايها جيڪ سارا خواب نشاني نال نه چلستي چوپن جواني
ايها جيڪا جوڙ جهاني ويسِي سڀ فنا ٿي فاني
آرض و سما تين چمبل جبل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۱۰) نال دنيا دے لائي پاري مايا ڪيترے موت وساري
راندے عمر وچائي پاري اجل گهتيسي اوچڪ ڳاري
ڪن رکين ڪا تنهندي ڪل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۱۱) هووڻ حياتي گهڻا سرپسين هڻي هڻي ڪرتين هٿ مريسين
آهين ڪڍ آرمان ڪريسين هنجهان حسرت نال مريسين
جنهن دم آهستي ڪاه اجل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۱۲) مرشد سيدا نور نرالا لائق لعل لوارِي والا
ميڏے مال هوسي گڏ شالا ڪوئي نه ڏيسم درد ڪشالا
هادي آئوسي وچ هڪل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۱۳) حمل! هر دم حمند هزار شام صبح تون شڪر گذار
مرشد مهادي هے مهندار پاڪ پيغمبر چائشے بار
ڪلما تيڏے مال سمل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۱۰) اجل گهتيسي اوچڪ ڳاري = موت اوچتي ڦاهي ڳچي پر وجهندڙي. (۱۱) سرپسين = ساريبندين (۱۳) چائشے = چاناهے = ڪنيو آهي. سمل = سمر، آڌار.

نصیحت نامون - ۲

- ۱- سدا کر صنت سبحانی سهر دم حمد جقانی
جهن جیہا نہ کوئی ثانی سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۲- ہمیشاں یاد کر رب کون رستیندا رزق جو سپکون
قنا کر چیچھے جب کون سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک- ہیئی فنا فانی
- ۳- قنا کر چیچھا چوری انا ظالم! نہ کر زوری
تیسین گورین اندر گوری سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۴- آکین ہت ویک تون اوکا مٹا مچ کیون ٲریئی موکا!
ان آشین چگن چوگا! سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۵- کریندئین کم سپ کوڑے ہندئین نت لوین ہوڑے
ویندا هرکو چائی موڑے سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۶- تیکون نت ذوق ہے زردا تیون عیشی! ہین گھر دا
ایوین چائی نسی مردا! سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۷- آجائی عمر تون ہاری ڈتھی واء تے آذا واری
پچون تھڈے ملے ماری سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۸- جنہاندے مال مل چڑدے زمینان تے وڈی وڑھدے
قبر دے وچ ڈلم کھڑدے سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی

- ۳- چیچھا = چیچائیں. تیسین گورین اندر گوری = تون قبر پر وچی ہک قبر واسی ٹیند پو
۴- چگن چوگا = کجھ عرصو رزق کائی جھٹ. ۵- ہندئین نت لوین ہوڑے = نوان ہوڑا پیو ہدین = سدا ئین نوان منصوبا پیو ستین. ویندا هرکو چائی موڑے = دنیا مان هرکو پنہنجی مڈی کنیو تو وچی؛ پنہنجو سیر (وارن جا موڑا) کنیو تو، وچی
۶- ڈتھی واء تی آذا واری = اجایو ٲنگھرن تی انو ہاری چڈیئی۔ آجائی عمر ضائع کھی

- ۹۔ جنھاندے مال نا مٹوندے . کتان تے پلنگ ھے پٹوندے
کھان کئے ول نہین آٹوندے سچن سن سمجھ دلجانی!
ایھو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۰۔ لکین لشکر جنھان آگے جاکن راتین ڈینھان جاگے
اوهے تنھا ستے ساگے سچن سن سمجھ دلجانی!
ایھو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۱۔ رنگین محلین جنھان راڻیان اوچے بنگلے چندن چاڑھیان!
کئے ست ماگ سے ماڙیان سچن سن سمجھ دلجانی!
ایھو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۲۔ کجا دولہ، کجا دولے کجا مالک، کجا گولے
کئین ترکئے اٹون ٹولے سچن سن سمجھ دلجانی!
ایھو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۳۔ کجا سکندر کجا دارا کجا نانر کجا نعرا
کیا هرکو وچا وارا سچن سن سمجھ دلجانی!
ایھو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۴۔ کجا کالے، کجا گورے کجا ماہ پیو، کجا چوڑے
سے پتر خاکے تے پورے سچن سن سمجھ دلجانی!
ایھو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۵۔ کجا جوسی، کجا جوگی کجا راوت، کجا روگی
کیا هرکو لکيا پوگی سچن سن سمجھ دلجانی!
ایھو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۶۔ کجا معشوق من پوندے کجا عاشق عجب دوندے
زمین دے ھیٹ کئے پوندے سچن سن سمجھ دلجانی!
ایھو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۷۔ کجا ننڈے، کجا وڈے کجا جوان، کجا جڈے
سیٹی هو رہیے ہڈے سچن سن سمجھ دلجانی!
ایھو جگ ہیٹی فنا فانی

۹۔ لاموندے = نئی ماییا۔ بی انداز ھئا۔ کتان تی پلنگ ھے پٹوندي = کتن تی پلنگ وچائیندا
ھئا۔ ۱۱۔ رنگین محلین جنھان راڻیان = جن جون رنگین محلن ۾ راڻیون هیون۔ ۱۲۔ دولہ
= گھوڑ۔ دولی = بھادر۔ ۱۵۔ جوسی = ھک پٹی جاست۔ ھک جھڑا بھادر ۽ ھمت وارا۔
جوگی = اصطلاحاً: جھان دید۔ تجربہ کار۔ راوت = شہزادہ بھادر۔ روگی = بیمار۔ اصطلاحاً:
بی ھمت۔ ۱۶۔ من پوندے = دل پسند۔ عجب دوندے = عجب صورت یا حرفت وارا۔

- ۱۸- کٿان مائي، کٿان دائي کٿان ٻانهي، کٿان ٻائي
چنگل ماري ويندا چائي سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۱۹- سوين سهڻي مٺي منہ دے کرشمے نال ڳڻے ڪھندے
لڏائے موت، ڳڻے لھندے سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۰- ڪئين نازڪ بدن نوري چشم مٺي مست مخموري
اوهي کاڌے قبر کوري سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۱- نہ ڪجھڙون جڳ اٿان جيسين ٻيالا موت دا ٻيسين
ڪفن ٻا وڃ دفن ٿيسين سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۲- ڪنھين تون موت نا ٿلدا ڪيا هر هڪ ائون چلدا
آڏاھون ول نہ ڪوئي ولدا سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۳- دنيا هيئي وڏي ڌوٽي منجهندي مرد ملڪوتي
لنگھيے لاغرض لاهوتي سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۴- حمل! حق ياد ڪر هر دم ڦٽے ڪر ڪوڙ دے ٻے ڪم
ٻڙهو ڪلمان لڏے سڀ غم سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني

- ۱۸- چنگل ماري ويندا چائي = موت پنهنجي چنبي سان هر ڪنھن کي کنيو ٿو وڃي
۱۹- کرشمي نال ڳڻے ڪھندے = جن ناز سان ماري ٿو وڌو. ڳڻے لھندے =
ليلائيندا ويا. ۲۰- اوهے کاڌے قبر کوري = اهي سڀ قبر جي کوري يا آڱ
ڪاٺي ڇڏيا. ۲۱- آڏاھون = هٿان ۲۳- ڌوٽي = چالاڪ رن. منجهندي سرور
ملڪوتي = وڏي منزل وارن مردن کي ۲ منجهائي ٿي ڇڏي. لنگھيے لاغرض
لاھوتي = هن دنيا مان صرف لاغرض ۽ الله وارا ئي سلامت لنگھي ٻار ٻيا.

داستان ٻيو

تيه اڪريون ۽ هير، سندس ماءُ ۽ عزيزن وغيره جي وچ

۾ سوال جواب

۱۔ ”سي“ حَرْفِي“ دَرَبَابِ مُعَامِلَتِه وَ خَرَجَسَه نَمُودَن هِير وَ مادَرَه“
و سوال و جواب آوُشان“

[الف] الف آءِ هيرے! گھين“ مَت“ ميري،
نِتِ وَتَ تَهِيئن“ رُلي رُلدي ڙي“
چاڪان“ نال تيرا وچ چاه لڳا،
بد راه آنے ڪيُوين“ پُلدي ڙي!“
اينها گالهه تيري بد چال والي،
قيئل قال قبيلے وچ هُلدي ڙي!“
اڄ ڪلهه مَتان“ پيئو“ ڪتل لاهيئي،
تُون“ تے تبغ چُوڇڪ دي تُلدي ڙي!“
اڪرے: ڙي! هي بس“ ڪتراهيئن“ بات ڪَنُون“ [ب]
شالا وات سَرُئي گهٽي گالهه تے ڙي!“
جيڪا رَن“ ڪائي تيرے ڪَن“ پَرے،
تون پي ڪُپ“ ڪَڙين“ تهيئن“ خيال تے ڙي!“
اچا سِرِ ئيئا اڃان هوش نيوهي،
هئے هئے تِيڏے اهيئن“ حال تے ڙي!“
ماءُ لڇ والي عيب ڪڇ ٿيئوے،
تون تان جوڙ رکين بد“يان“ پيئے ٻال تے ڙي!“
اڪرے: ڙي! تي تير لڳئي شالا هير! [ت]
ڪوئي وڏا هير هٿي مَدے ٻير ڪَنُون“
پَن سِر وچين جهنگ چيئر سدا،
تِيڪُون“ شڪ نهين“ نر سِر ڪَنُون“

[الف] چاڪان نال = يارن ساڻ۔ ڌارين ساڻ. تبغ = تلوار. چوڇڪ = هير جو هيءُ.
[ب] گهلي گالهه = ڍوڦوفي جي گالهه. ڪپ ڪڙين = ڪٽي بيهين. نيوهي = نه اٿي. عيب
ڪڇ = اسم فاعل: عيب ڏڪيندو. تون تان جوڙ رکين بد“يان“ پيئے ٻال تے ڙي = تون
ته ويلل ٻار يعني ڪنوارے ٻار تي جوڙي ٺاهي تهمتُون مڙهين. [ت] مَدے ٻير = مدو
ٻير۔ ڪمراه قدم. پَن سِر وچين = سچائي جو سِر يا عصمت جو ڀردو ٿوڙي وچين.

پيو پيراواندا پو نيو هي
 ٽڪو ڌر تيڪون ڪهين ڌير ڪئون
 لڪ چپ لنگهين جيئون ڪپ وڏي
 شالا ڪپ مريئن تهين ڪهر ڪئون
 آڪر: ڙي! ٿي ثابت گناه ٻاجهون [ٺ]

تون تان نال نمائيان دے جهيڙ نهين
 ڪنڊے چاڙه ڪاوڙ دے ڪوپ آرين
 سڄي! سيڙه والي ڪر وهڙه نهين
 متان ماهي سڙي منجهان چوڙ وڃي
 تون تان ماهي ٿون منجهان نڪيڙ نهين
 ساڏا چاڪ سائون نيگه پاڪ ويڪر
 ڪيڙے پيڙے وانگون ٿوڻ ٿيڙ نهين
 آڪر: ڙي جيمر جند وڃي شالا جڪ مريئن
 ڪيها ڪان لڳئي ڪيڙے خان دا ڙي!
 جنهنڪون جڪ سارے ميل هڪ ڌري

سو تان صاحب هے نام نشان دا ڙي
 چٽاڪين نال مٺاڪ رٺاڪ رٺين
 تون تان شب وڃايا سپو شان دا ڙي!
 دل ڪوٽ ڪئون پير چوٽ ڪيٽي
 آئين ظاهر زور زبان دا ڙي!
 تڏان هي حڪم رک هيئر آڪيا
 بس بس ڙي! ڪر هنبس نهين
 قتيئس سور وانگون ڪر شور آگون
 درڪ درڪ دونار تے دس نهين

[ٺ] ثابت گناه ٻاجهون = گناه جي ثابتي بغير. جهيڙ نهين = جهيڙو نه ڪر. ڪوپ
 = سنوان ۽ سخت (ڪنڊن جي صفت). سيڙه = ڪنڊن وارو مشهور جانور. منجهان =
 مينهن. ماهي ٿون = ماهي کان. نڪيڙ نهين = جدان ڪر. ڪيڙے پيڙے = ڪيڙے خيٺ
 (ڪيڙو = هير جو مڱيدو هو). ٿوڻ ٿيڙ = سٺ پٺاڪ وارو. [ج] جڪ مريئن =
 چڙي مريئن. مٺاڪ = منهن لڳ. ملاقي. رٺاڪ = رولاڪ. رلندڙ. شب = پردو. ڍڪ
 آئين ظاهر زور زبان دا ڙي = اڙي! اڃا وپتر زبان تي زور اٿي. يعني وپتر وات
 تي ڪرين. [ح] هنبس = جهيڙو. هل. درڪ درڪ دونار تے دس نهين = (قتيئس
 سور وانگر) ڊوڙي ڊوڙي ڊگهي ڊوڙي تي ڪٿي ڪيراء نه.

آهين مهرے سس ڪئون، ميس ڪئون بس هيئي،
 ڪيترے ڀيترے دريان کيالهين ڏس نهين
 دل هڪ آهي رانجهو پار نيتي،
 هن هور ساڏا ڪوئي وس نهين (خ)
 آڪرے ڙي اهي خوار خراب ٿيون،
 ايا ڪهي تون ڳالهه آلائي هي ڙي!
 تيرے ڪاڻ تہ ڇڄ تمار ٿئي،
 تيان ميندي تين مشڪ ملائي هي ڙي!
 ڪيترے خان جيها ور مت مليا
 وڃ رانجهي سون دل رلائي هي ڙي!
 جس جس هوڏي، وڏا وس ڪيٽئي،
 پيو ڏاڏے دي پڳ ملهائي هي ڙي!
 آڪرے ڙي دال دل ميري دلدار نيتي، [د]
 هور ميا نيمهين منار ڪئون
 واري وار وڃان تهين وار آئون
 جهين وار ٿيون هوڻ پار ڪئون
 گهر پار دي ڪار ومار ڏيئي
 ڪنين ڪوڪ هئي ڪنڌي پار ڪئون
 ڪانه ڪپ دے ڪپ تين نپ هين،
 تر ترپ پٽان ندي تار ڪئون
 آڪرے ڙي ڏال زال تيڏي تان مقال ايها، [ذ]
 بال بال دے وات وڃ آئي هي ڙي!
 اوڙا هاڙا تان سڀو سڀ هئي،
 جے ڪو پيو، پرا، پرچائي هي ڙي!
 رل ميل رنان ڪيل ڪيل آڪن؛

هور ساڏا = اور ساڏا = ٻيو اسان جو. [خ] رانجهي سون = رانجهي ماڻ. [د] واري
 وار وڃان = گهورے وڃان. وار = موقعو. وقت. ڪنڌي پار ڪئون = ڪناري جي
 پرين طرف کان. نپ هين = هنن سان مروڙے. ترپ پيان = ٺهي پئي آهيان.
 [ذ] ڏال زال تيڏي تان مقال ايها = زال زال جي وات ۾ اها تنهنجي عشق جي
 ڳالهه آهي. پرچائي = پاڇائي.

"چاک نال چوچڪ دي" چائي هے ڙي! "تون تان" ڪنڌواري آور هيئن" شالا ڪنڌ پڄئي، ڪيئونين" ماء پيو" دي لڄ لڄائي هے ڙي! [ر] آڪر: ڙي! ري روح ميڏے ويڄ رانجهو وسے، اهيئن" ڪيڙے پيڙے نوئن" تان ڪڏ" گهٽان" چڪمين" چاس تهيندا مين ماس پٽان، ڪنپ ٽڪ ڪنيان" ڪون" چا هڏر گهٽان" ايتھو ڪر" مَرے وڄون مَر ترے، ايجين" سڀ ستهيليان" ويڄ سڏ" گهٽان" جيڪا ماھي مٽيئون" اڄ آل ميلے، اوندے آل اولاد ڪون" آڏ" گهٽان"

[ز] آڪر: ڙي! ڙي زبان تے زور ڏيندي، آئين" ٽريڻے ويڻے ٽرھڙ" چا هائے هيئي ڪيڙے خان جوان دا نان"ء گيھن، پيٽ پلوئے ڪيھے چائے هيئي مَنجيهين" وال دے نال مَنجھون" لاه ڪڙي، رو رو ڪے مال وڄائے هيئي ايتھا چم چرم" تہ ڪم" آسي، مَر چائے سو نيٺ پرائے هيئي

[س] آڪر: ڙي! سمين سلام جيھڪون دل ڪيئا، تينھين ٿون" تيل" نهين" دل رهند پڙي! جڏان" وس" ڪنڌون" بيوس" ٿيسان، هس" هس" تپڏے طعنے سهند پڙي! تون تان چاک ڪنڌون" آپ ھاڪ چالسي، اوھا ھاڪي تان ھاڪ ڪون ٺهند پڙي! جيڪا پرتيان" دريان ويڄ گهٽے وڄوڙا، سا تان جاء جھنم وڄ ٺهند پڙي!

چوچڪ دي چائي = چوچڪ جي ڌيءَ. سڏ گهٽان = سڏ وجهان. ڪوٺايان. ميلے = ملائے
اڌ گهٽان = مالا مال ڪري ڇڏيان. [ز] ٽريڻے ويڻے ٽرھڙ = (منهن ۾) شور ۽ گھڻج. پيٽ پلوئے = پٺ پاراتا. منجهون لاه ڪڙي = ماڳھين لاهے ھاھ پيلي
آھين. [س] بيوس ٿيان = بيوس ٿي آھيان. ھاڪي = ھاڪيزگي.

[ھ] آڪرے: ڙي! شين شان والا ڪيڙا خان هيني،
 جنهندا تانءُ مهمان سڻ آونڊرے ڙي!
 جيئن ٻوڙ ٻُلاوان دے ڪوڙ سدا،
 مڃان موڙ ٻيئي مانيان ڪاوندے ڙي!
 هڪ اٺ گهوڙے ٻين گھين ويندے،
 ٻئي رات ڏينھان ٻئي ڏوم ڳاوندے ڙي!
 جھين چاڪ نال چٽلاڪ تيرا نينه لڳا،
 هڪ ماني ڪيترے منجهان چراوندے ڙي!
 [ص] آڪرے: ڙي! صاڌ صاحب هے تخت هزارے والا،
 ڪھين عشق ڪيئون! اٿان آءُ ڪڙا
 هير رانجهے دا تان نام هويا،
 آپ نال آڪيئن آهے لاءِ ڪڙا
 ڪھين رنگ ڪيترے رنگ مٽ آيا،
 سارے جھنگ دي جنگ چاءُ ڪڙا
 ”آلا نسان سيري“ و آنا سيرة
 ايهو هوش انساني مير ٻاءُ ڪڙا
 [ض] آڪرے: ڙي! صاڌ ضد ٻيوئي ڪيها نال ڪيترے،
 ڪوڙے قصے ڪيھے تون چاءُ ٻيئي
 تون تان مڱ جھيڙي مڱ خير تنھدا،
 تڪون لنگ دے ونگ منن ٻاءُ ٻيئي
 جنھن نال ڍنگ ڪيترے تنھندے سنگ سدا
 رنگپور دے وچ رنگ لاءِ ٻيئي
 زر ڪنھن گھر ھريا ٻريا،
 تون تان مٿ مٿ ملندے خوش گاه ٻيئي

[ش] ڏور = پٽ۔ مڱهار۔ منجهان چراوندے ڙي = مينھون چاري ٿو۔ [ض] چاءُ
 ٻيئي = تون کڻي ويئي آھين۔ تڪون لنگ دے ونگ منن ٻاءُ ٻيئي = توکي
 ڍنگ (= شاديءَ جي ميني) جا وراڪا وجھي ويئي آھيان۔ ڍنگ ڪيتر = اصطلاحاً:
 تنھنجي ماڻھي ڳنڍي اٿر۔ تنھن دے سنگ = تنھن ساڻ۔ رنگپور = هير جي مڱيڊي
 ڪيڙي جو شهر۔ رنگ لا ٻيئي = مڙا ويئي ماڻ۔ هريا ٻريا = مالا مال۔
 ملندے = ملندا (طعام)۔

[ط] آڪري ڙي! ظلم طلب نيمهين تهنه ڏي طعام دي ڙي!
 لڳي ڪام تهنن ڏي طعام ڪئون
 جيڪو هير ڏنا وڃ ڪير هير،
 جمشيد تهنن ڏنا جام ڪنون
 اهنن چاڪ وچون شاه باڪ ڏنم،
 جڳ تفعلا لڏا جنهن ڏي نام ڪنون
 حمل حق ڏنا سڀني شڪ ڪئي،
 آڪين نور پايا احمد جام ڪنون

[ظ] آڪري ڙي! ظلي ظاهر ٿي سي ايها ڳالهه ٿيري،
 اڄ ڪلهه ته چوڄڪ سڏا ڙي!
 ميخ وانگيون ڪڍ تيغ ٽڪي،
 وڃ سڳهه ٿيڙي سري لڏا ڙي!
 جيهه جيڪو هٿين ٻيڄ ٻوڪي،
 بس پيش تيهه قل چڻدا ڙي!
 پڇهن سو آهني پشيمان ٿي سڀين،
 ٿيڪون اوکا لڳي آڪيا هڻدا ڙي!

[ع] آڪري ڙي! عين علي ولي آتو لڄ ميري،
 او هو ڪڇ ٿي سي ميري لڄ دا ڙي!
 ڪيڙو ڏي من مونجهه ٿيو،
 رانجهو ويڪ تهنن روح رجدا ڙي!
 روز ميثاق ڪئون نينهن لڳا،
 ڪوئي عشق تهنن ڪلهه اڄ دا ڙي!
 جو ڪو ليڪن والي آڪري ليڪ چوڙيا،
 تنهن ٿون ڪوٽه ڪوئي اڄ پڇدا ڙي!

[ط] ڪام = باهه - آڳ. جيڪو هير ڏنا - الخ = جو اسرار هر (سهار کان مليل) ڪير
 جي پالي ۾ ڏنو آهي سو جمشيد بادشاهه به سندس مشهور جام (= جمشيد جو جام جنهن
 ۾ نظر وجهڻ سان ڪيس هر شي نظر ايندي هئي) ۾ نه ڏنو هوندو. اهن چاڪ
 وچون - الخ. = (هير ٿي چوي ته) انهي دوست جي ذريعي مون کي نبي صلعم
 جو ديدار حاصل ٿيو جنهن جي نالي کان سڄي دنيا کي فيض مليو. [ظ] اوکا لڳي
 آڪيا هڻ دا ڙي = هن وقت جي سمجھائي توکي ڏکي ٿي لڳي. [ع] ڪڇ ٿي سي = ڏک
 ٿيندو، پردو رکندو. نهن روح رجدا = روح کي ڍو ٿو ٿئي. تنهن ٿون = تنهن کان.

[غ] آڪر: ڙي! غمين غرور متان! ايهو ڪٽر ٿين،
 ته ڪو باپ ٽيڪون جيئندا چوڙ ڏسي
 اهيئن ڪيئر ٽيڪون هيرا! مزا ڏتئي،
 تنهندي ويڪ ڪيئون جزا جوڙ ڏسي
 اهي خام خيال ٿيري دل والي،
 هيڪي ٻل ڪئون آڪر ترور ڏسي
 حق ناحق دي ڪل تڏان هوسئي،
 جڏان سخت سامي ٿيڪون سوڙ ڏسي
 [ف] آڪر: ڙي! في فراقان آڪر مار چوڙيا،
 من موت فوت ڪئون ڪوئي ڌر نهين
 ٻل ٻل ٿيري ٻل ٻل هوو،
 ول ول اهي قصي ڪر نهين
 هر هر ٿيڪون هر هر اها،
 گهين زر آئين زر پتر نهين
 ڪيڙا ڪر شالا چڙ مر ويس،
 زوري زور والي ڪالهه ٻر نهين
 [ق] آڪر: ڙي! قاف قيامت ڏاڍي هيئي،
 رب مار ڪر غير جو اوسي ڙي!
 زمين تپ تراسان تيز ٿيسي،
 سچ هيٺ نيزه پاند اوسي ڙي!
 آپ خداوند قاضي ٿيس،
 حقداران دے حق هڃاوسي ڙي!
 آتان ڪوڙ مڪر دي جاءِ نهين،
 تڏان ڪيها تون عذر آلاوسي ڙي
 [ڪ] آڪر: ڙي! ڪاف ڪڏان چاهي اوقيت ٿيسي،
 تون تان اچي اڄ قيامت لائي هيڙي!
 آجان سچ پسي اهيئن ساڳي جاءِ ڪڙئي،
 تون تان آڪر چا زمين تپائي هوڙي!

[غ] سامي = لعد. سوڙ = سوڙهه- ٻيو. [ف] بل بل = بڪ بڪ. هر هر = باه.
 [ف] مال- پسا. آئين = ۴. زر پر نهين = ضد مان زور نه لاء. چڙ مر ويس =
 ٻڙي مري ويندو. هر نهين = ڪامياب نه ٿيندي. [ق] جواوسي = جڦرو ڪندو. آلاوسي
 = آلاوسين = ڳالهائيندين. ۴- پيش ڪندين. ۵ [ڪ] ڪڏان چاهي = ل معلوم ڪڏهن.

اهڙن رات ڏينھان والي آئتن تيري،
اوڙے ھاڙے دي نندر ڦٽائي ھڙي!
ھن ماھي نال ميرا چا نڪاح پڙھو،
ڪيڙا ڀڙا تان ڏين دا پائي ھڙي!
[ل] تڏان لام لا زور سڀني ھير ڪنن،

ول ڪٽي ھير دے سھيليان ڪنر
[اڪي]: ھير تسان ڪڏ ڪير ھيٺا،
چل ڏير ڏيو، متان مت منر
چوچڪ آڳے ھے چيڙاڪ ڏاڍا،
متان وچ ھووے تنھندے ڳالھ ڪنن
ھڪے ڌرے وچ ٿي سڀي ڌرے ڌرے،
ڪن ڪن ڪر ڪر ڪر نال ڪنرے.

[م] تڏان ھير ميل سھيليان ھير ڪنر،
ٿر آھ ٻيٺيان ڪر جوڙ ٽولي
ھر چنڊ تينان فن فنڊ سڀني،
پس ھند والي تر تنڊ چولي:
”ھيرا تيڏا ٻن ٻيڙ رکے،
ٻن ڏے اڀھا مڌي ڳالھ، گھولي!
حق ڪر، شالا حق راضي ھو وٺي،
بيشڪ ڪيڙا جھلمن تيڪون چنڊر جھولي“

[ن] آڳے ڙي! ”فون نس ويسان ن تان بس ڪرو،
ماڻھ مٿي دے آڳے ڪيئون لڳيان ھو
اڀھا ڳالھ ڪيئون ميرے نال ڪرو،
تسان حال پائي ميربان آڳيان ھو
ڪيڙر ويلے ھم شير آوھے
جڏان پير ٻئي تڏان پڳيان؟ ھو

[ل] لا زور = زور لائي. ڦير = اصلاح - نصيحت. منے = مڃے. ڪن ڪن ڪر بس نال
ڪنرے = ترار (ڪني) سان ڪهي ڪهي (ڌرا ڌرا ڪري ڇڏيندس). [م] هر چنڊ =
ھر طرح سان. فن فنڊ سڀني = هنر ۽ حرفت سان. پس ٻند والي تر تنڊ چولي = ٻند
نصيحت وارو ھيٺاھون سر يا آلاپ شروع ڪيو. ٻن ٻيڙ رکے = ٻيڙ مرشد تنھنجو ٻيڙ
رکي. مڌي = خراب. گھولي! = ڪاٺي! [ن] نس ويسان = ٻڃي ويندس. ٻيڙ ٻني = تڪليف آئي.

ڪٽڙا ڪر تسان گهين گهر وڃو،
 آڳي وڙ ڪر جي! سڀئي لڳيان هئا
 [واو] تڏان وڙ وڻ جليان من ٻل ٻڌڻ
 هر ٻل ڪنن هير لنگه ڪڙي
 جهين لنگه ڪنن هير لنگه ڪيٽا،
 تنهين لنگه آتے سڀ سنگ ڪڙي
 انگ انگ والے انگ ميت دلشون،
 هڪے انگ آتے سڀر انگ ڪڙي
 اهي نفس نادان شيطان ڪنن،
 پڙ ڪٽ نيڪل ڪٽ ڪڙي
 [ه] تڏان هي هور سڀني دعويٰ چوڙ ڪڙيان،
 نڪ ٻوڙ ٻيڻيان ننگ نام ڪنن
 جينهان وير ٻايا سڀئي زير ٿيان،
 جنگ شير ڪٽي خدر خام ڪنن
 هير رانجهي ڪٽ ڪير ڏونهين،
 آڪسير ٿيے اسے عام ڪنن
 سڄے سيڪ والے هڪ حق ٿيے،
 پٽن شڪ چٽي ڏوئي دام ڪنن
 [لا] لا لاف تين ڪاف دا ڪم ٿيے،
 آڙڪا بار ٻرھ دا چاواڻا هے
 ست ساهه دا سانگ پٽنگ وانگون،
 چيڪے چاڙھ ڪے جيءَ جلاوڻا هے
 هڏ، چم، لڄم، قدم آئون،
 سڀر گھول صنم ريجھاوڻا هے

اڳي ور ڪر جي سڀئي لڳيان هو = اوھين اڳيئي مڙس ڪري ٺڳجي چڪيون آھيو.
 [و] هر ٻل = هر ڳالھ. سنگ = سنگت. انگ انگ والے = سڳاھندي واريون
 ڳالھيون. ظاهري تعلقات. هڪے انگ اتي = هڪ (حقيقت جي) اڪر تي. سڀر انگ
 ڪڙي = سڀر لڳائي پيئي. پڙ ڪٽ = راند ڪٽي. نڪل ننگ ڪڙي = نڪري
 نروار ٿي پيئي. [ه] لڪ ٻوڙ ٻيڻيان ننگ نام ڪنن = سڳاھندي واري عزت
 وڃائي ويڻيون. وير ٻايا = دشمني وڌي. زير ٿيان = تن کي شڪست آئي.
 آڪسير ٿيے اسے عام ڪنن = عام ماڻھن کان وڌيڪ پلا ٿيا. [لا] چڪے چاڙھ
 ڪے جيءَ جلاوڻا هے = جند جان کي چڪيا تي چاڙھي ساڙڻو آھي.

آوَل آپ تِیوَن جُدا جَگ کَنون،
 بچین ہِگ اُسے دَک ہاوتَا ہے [ء]
 سو، اَلف اُئی آذی رات ویلے،
 جنہان دُوندِ ہیلے، ماہی یار دُلا
 تنہان طول وِہائے نہ مَول پائے،
 جینہان پائے دا پاں پُہار دُلا
 کت تین پت کون ست گھتیا،
 جنہان پُتر پت پُتر دُلا
 عشق والیان کیوین عشق پاوے،
 جنہان غم دے نال گُزار دُلا
 ی یاد رَہیان کالہن عاشقان دیان، [ی]
 جیسی توڑی تہ جَگ جہان ہوسی
 اوہے جاں ہمیش حیات ہوسن،
 جینہان باقی کو نیک بیان ہوسی
 جیوین ہیر رانجھا مشہور ہوئے،
 تیوین ساڈا پی شعر نشان ہوسی
 جمل کُون، وقت ہالائے دے،
 کٹمان ثابت مَر زبان ہوسی

”ایضاً دفتر دوم در معاملہ خرّخسہ ہیر و دیگر اقارب۔“

زَنان وِہمسا یگان و جواب اوشان بابت ذیل اول سوال مادرش

۱۔ ماہ ماہ مت دَرتی سُن ہیر دَریا!
 اہے کیہے تون کمر کماوند پڑی!
 مَدی کالہ کَنون جہل جہل رَہیان،
 ہَل ہَل ہینٹی سمجھاوند پڑی!

بچین ہِگ اُسے دَک ہاوتَا ہے = ہوے انہی رستی پر قدم رکھو آہی۔ [ء] دُوندِ
 ہیلے = جہر جنگ و وڑی یا گولی۔ مَول نہ پائے = مور نہ سیٹا۔ کیوین عیش پاوے =
 عیش عشرت کھن ہستد اچی۔ [ی] وقت ہالائے دے = ہن جہان کی چڈن وقت۔
 ۱۔ کمر کماوند پڑی = کمر کرین پئی۔

سترے لوک تیکون کیکھا ہو کے چٹھند،
 جھنگ جھوک ڈھون لنگھ جاو ندر پڑی!
 دک بک کتون ستر سکے رہین،
 جک جک تیرے غم کاو ندر پڑی!
 آکے ماء! مینون مت دس تھین،
 بیوس میرا لینھن لگ گیا
 کوئی کیمر پلا اکسیر جیہا،
 وڈے پیر دی سنھن، دل لگ گیا
 منجھین وال منن نون باہ ہال ڈرتی،
 رک رک دے ویچ دوتھان دک گیا
 تیس لیکھے وچون کوہ لیک لاہے،
 جھڑا روز ازل دے وک گیا
 تذان ماء کتون پچھن ماسی آکھا،
 ہئے ہیرا کیکھا تون کم کیٹنا
 جھینن کمر کیٹے آسان غم کاڈے،
 اوہو کمر آکے تون تر کیٹنا
 کیڈے دین ایمان دیان کیوئی،
 کھڈے شان شعور شرم کیٹنا
 پھلی جت کیٹے منھن مت کترین،
 لچ مت تون قت زخم کیٹنا
 آکے ماء، ماسی! مس بس کیٹتی،
 ول تون توان جھڑا یاد کیٹنا
 سٹی اک متان ول جاگ ہووے،
 نوکا ڈے تون غیر فساد کیٹنا
 جیکو تاب عشاقان دے باب کرے،
 تینھندا رب خراب بنیاد کیٹنا
 آہے سٹیا ہوسٹی، آپ سائین کھوین
 چا نال "تمود" تین "عاد" کیٹنا
 تذان پین آئی ڈے ویچ آکھا،
 تون پین سکے دلمگیمر کیٹے

- ہیر:

- ماسی:

- ہیر:

- پین:

۱۔ جک = سڑی سڑی۔ ۲۔ تم کیٹا = پورو کیو۔ ۳۔ "تمود" ۴۔ "عاد" جون
 یون جن تی الہی عذاب نازل ٹیو، ۵۔ سین سکے = سکا عزیز۔

کيهي هير! نيڪون بد هير لڳي،
 وڃ سِير پَنڻي لپ کير ڪيٽي؟
 مَتان ويڙ تيري تفصيل سَٿي،
 تڪ تير مارڻي تقدير ڪيٽي،
 ٻيو هير ڪنڊون آند پير ڪيٽي،
 تيري ٻيو ٺيڙ ٺهيو ظاهر ڪيٽي؟
 آڪي: پين! نوڙي لڪ وڃن ڏيو پين،

۶- هير:

نيڻ لڳ رهيو هُن وس نهين
 ماهي هس ميري دل کس ڪڍي،
 هور ڪس ڏي لاهي ڪس نهين
 هر ڪس دے نال عڪس تيرا،
 بيڪس سون پوڙ لاهي! نهين
 جيڪو روز آزل دے ليڪ چوڙيا،

ما تان ميري مٿن دي مس نهين
 تڏان ڦير ڦڦي ول پير ڪڍي،
 ڪجهه زير زمين ڏهون ڏيان ڪيڇي
 وڃ هت، ڪٽ نه گهٽ ڏيا!
 ڪر ست سٺ ست سان ڪيڇي

۷- ٻئي:

نوڙي هير فقير امير هوو،
 تان پي هور ايگانه ڪنڊون شان ڪيڇي
 ڪپ ڪپ مَتان ٻيو ڪپ گهٽي،
 ناجق ڪاڻ نه جان زبان ڪيڇي
 آڪي: ڦير ڦڦي! دل قت نهين،
 اڪي سوز فراقان دي ڦڦيان مٿين

۸- هير:

انهان ڦڦيان ڏيان پٺيان هت نهين،
 اڪي ڏڪان سولان دي پٺيان مٿين
 جت تهن چڦيان جهڙيان ڏيون،
 جت جڦيان ڪون گهٽان ڦڦيان مٿين

سیر پَنڻي = ست پڳڻي. ٻيو ٺيڙ ظاهر ڪيٽي = ؟. ۶- ويڻ = طعنا. هور ڪس ڏي = پَنڻي
 ڪنهن ماڻهو کي ڏيڻ سان. لاهي ڪس نهين = دل جي ڪس نه ٿي لهي. ڏو نه ٿو ٿئي
 بيڪس سون = بي واه سان. پوڙ نڪس! نهين = اي ٺاهي! ان سان وڙه نه. ۷- پير ڪڍي =
 ساڳيا پير وٺي ڳالهه شروع ڪئي. ۸- ڦڦيان = ڦڦي آهيان. پٺيان = پٺي آهيان
 ڪاڏي آهيان. گهٽان = رسيون. ڦاهيون.

جڏان عشق ديان "بازيان" ڪٽيان "هٿين"،
 تڏان "وڃ سيماليان" ڪٽيان "مٿين"
 ۹- پاڇائي: تڏان پڙجائي پڇ آئي سائي،
 ڏاڍي زنگ ڪٽون "جنگ جوڙ ٻيئي"
 تڪون هوڙ، سڀي سٺه موڙ ڪٽي،
 ٽون ٻي توڙ توڙي نڪ هوڙ ٻيئي
 ۱۰- هير: آهه ٻاپ سڀي تيڙي ٻاپ سڀي،
 ڪم آپ ڪيئي آپ لوڙ ٻيئي
 ڪيڏا شان آو هئي، شالا ڪان لڳئي،
 ڪيڙي خان ٽون اڳي مڃي پان جوڙ ٻيئي
 آڪي: پڙجائي! تون پڙ آجائي نهين،
 مٿن ماهي دا ماه نيگهه چڙهيا
 ڪا دؤر ته دل چڪور وانگئون،
 آسي نال آڪين "آرواح آڙما"
 راجهه رئيس دے نال نه ويس ڪٽو،
 ڪيڙي خبيث ٽون آپ الله تريا
 ٽسان ملان دے هٿون "حلال ٿيان"،
 ميرا خود خدائي نڪاح پڙهيا
 ۱- چاچي: تڏان چاچي چاچي چٽي ڏونهيڻ اڻ مارين
 سڙهيڙ دے، سينے دے ساڙ ڪٽون،
 ڪيها ڏک دا ڏنگ نيسنگ لڳئي،
 ڏنگ لنگهه رهيا جوگيان "دي جهاڙ ڪٽون"
 لاڙ، ماڙ توڙي سڀال ساڙ گهٽيئي،
 نڪ ڪٽي رکيئي ڪل دا ٻاڙ ڪٽون
 جيهي جاڙ ڪيئي تيهي جاڙ ڪٽان،
 ڪٽيئين رت سو ڦاڙ نيراڙ ڪٽون

ڪٽيان هيئن = ڪٽيون اٿر. ڪٽيان مٿين = آڻ ڪٽي آهيان. ڏڪاريل آهيان. ۹- زنگ = ڪاوڙ. تڪون هوڙ = توکي چئي چئي. لڪ هوڙ ٻيئي = اصطلاحاً! لاهي ٻاهي ٻيئي رهيون. مينڊيان چوڙ ٻيئي = اصطلاحاً: ڪنوار ٻي جو حيا ڇڏي دوستي لڳائي. ۱۰- پڙ آجائي نهين = اڃا پوءِ نه لڙ. چڪور = اهو ٻڪري جو چنڊ تي عاشق آهي ۽ ان تي ڦيرا پيو ڏيندو آهي. ۱۱- ڏنگ لنگهه رهيا جوگيان دي جهاڙ ڪٽون = هي جو ڏنگ توکي لڳو آهي سو ته جوگين جي جهاڙ ڪان به لنگهي ويو آهي. يعني علاج ٿي ويو آهي. ماڙ = ماروڙ.

- ۱۲- هير: آڪري: چاچي اچڙو مَرِيَن، چَنبِيءَ مارنهن،
 مَتان هووئي ڪا مار حَضُور ڪَنُونُ
 زور زَرُ آنِي دِي پَرُ نَهِيَن،
 ڪَجھُ دَرُ پِي رُبُ غِيُوَرُ ڪَنُونُ
 اهيَن سُوَرُ ڪَنُونُ سَرُ چُوَرُ نِيَسِيَن،
 رانجھو پارِ مِيَا سِيڪُونُ نُوَرُ ڪَنُونُ
 جِيَنھِنْدِي پُوَرُ سَانُونُ پَرُ پُوَرُ ڪِيَتا،
 دُرُ دُوَرُ تَنِي ڪُلُ، دُوَرُ ڪَنُونُ
 تَنَڌان مامي مَنھ آتِي مِيھُنِي چَرُھُ دِي،
 طعَنِي تِيَزُ تِيڪِي ڪَرُ تِيَرُ وانگُونُ
 اِٿان جَھَنگُ سِيالِيانْدِي جَھَنگُ ڪاڻي،
 بِي نَنگُ نَهِيَن تُونُ هِيَرُ وانگُونُ
 پَتُ چِيَرُ تَه لِيَرُ ڪَتِيَرُ تِيُمِي،
 ڪِيَسْتُمِي حَالُ حَوَالُ فَقِيَرُ وانگُونُ
 جِيھِيَرُا جَت پِيلِيانْدِي مَتُ تَهِيَن،
 تَنھِيَن ڪُونُ ڪَتُ پِيلِيانْدِي جِيَنھِن هِيَرُ وانگُونُ
 آڪري: مامي! مَن دِيئِي مِيَرِي مارڻ ڪِيَتِي،
 اهيَن مَآءُ مَلِي مِيلُ سَتِيانُ هُو
 هِيڪُ مَنُ تَسانُ وِجُ پانْدِي نِيَسِي،
 هُوَرُ سَتِي پِي رَتِيانُ ڪَتِيانُ هُو
 ڪَسِيَرُ پِيَرُ لُجُ لُنْبُ ڪِيَتِي
 جِيھِيَرُ ڪاڻ سِيَرُ جُنْبُ جَتِيانُ هُو
 جِيڪُو آڪا هُووِي سُو آڪُ وِجُو،
 مِيَرِي لِيڪِي تَه ڪاڻيانُ ڪَتِيانُ هُو
 تَنَڌان دَاڌِي دَانگُ آنِي دَڪُ دَڪُ آڪيا،
 پِيَشَڪُ سَاڌا پِيولِيا پانْدا نَهِيَن
 هُوَرُ تِيڪا تِيڪِي نال دُوپِي،
 اِيھُ تِيڪا دُوپِي تَه جَانْدا نَهِيَن

- ۱۳- جَھَنگُ سِيالِيانْدِي جَھَنگُ ڪاڻي = جَھَنگُ سِيالِيان جي راج ۾ ڪاڏي. لِيَرُ ڪَتِيَرُ ڪِيَتِي =
 لِيُوَن لِيُوَن ڪِيَتِي. ۱۴- پانْدِي نِيَسِي = وِڻان تِي. رَتِيانُ ڪَتِيانُ هُو = پاڻ
 راس آهيو. جُنْبُ جَتِيانُ هُو = گُڏجي مِيُو ڪَرِي جِيھِيَرُ ڪِيُو اِئو. ۱۵- دَانگُ = لُڪُ
 اِيھُ تِيڪا = يعني هِي پِيَعَتِي جُو داغُ.

جيڪا ٿيڻو ٿي آهي سا تان ٿي رهيو،
 ڪيئون ٻيو ٿي وانگيون ساه ٻيٽن پتان هو
 پنهان هرد پتان وڌيان مٿر ڪيٽان،
 ميرے ڪاڻ اڃان سڀ جيٽن پتان هو
 ۱۹- سهيليون: تڏان سڀ سهيليٽان ست حويليتان،

ڪول هيرے دے ميل آه ٻيٽيان،
 آهوپ آڪيتاب عتاب والے،
 قصے عیب ثواب دے جاء ٻيٽيان،
 ڪيئون هير! سانڍون دلگير ڪيٽئي،
 ٻڌو هير والے سڀئي هاء ٻيٽيان،
 تير پتان ڳالھ پتان ڪمٽ واليان،
 مٿن سڀ سڀاليان غم ڪاه ٻيٽيان،
 ۲۰- هير: آڪرے تسان سهيليان نئون تان سڌ آهي،

اڃ نال ميري رے ميل مٽيان هو
 هتيان تتيان مٽيان ڏيوو،
 آڳ تتيان آتے ڪيئون تتيان هو
 مٿن تان سڀ سهيليان سڀتيان جاتيان،
 اڃ پتيان سڀ ڪپتيان هو
 هڪ هير ڪنڊون تفصيل هئي،
 تسان سڀئي مٽيان جتيان هو

۲۱- دائي: تڏان دائي پي دؤڙ دي آهي،
 آڪرے مائي هير تڪون رب هوش ڏيوو
 ڪنھن هوش ڪنڊون بهوش ٿئي،
 جيٽنڪون جوش ٻرھ دا جوش ڏيوو
 ئي چاڪ ڪيٽي غمناڪ ٿيڻ،
 بي بي هاڪ تڪون ٻڌو هوش ڏيوو

ٻيو ٿي = ٻيٽن ٻلا جا ماڻهو جو ساه ٻنڌي آهي. پنهان هرد پان وڌيان سرڪيان = ٻيٽ
 هرڪنھن جون وڌيون ماڻاڻيون مري ويون. ۲۰- مل مٽيان هو = گڏجي اچي سو
 تي مٽيون آهيو. ڪاوڙيون آهيو. هتيان تتيان = فوري ۽ گرما گرما. مٽيان = مٽيون
 لڳيحتون. آڳ تتيان = آڳ آزاريل. ڪيئون تتيان هو = چو اچي ڪاوڙيون آهي
 ۲۱- ڪنھن = ڪيترائي. بيبي هاڪ تڪون = الخ، = شل بيبي هاڪ تنهنجو ٻرو رکي

سانئون ڇاڪ دے ڇاڪ ٻيڇاڪ ڪيٽا،

ٿيئون ڇاڪ جڏان او هو ڇاڪ ميلے

لے تان ڇاڪ ٻاجهئون ڇيڪ ڇاڪ هڻسي،

بينان ڇاڪ نهين ڇيڪيا ڇاڪ ميل

۲۵- قاضي: تڏان، قاضي ڇا ڪتاب شتاب آيا،

رڪ تاب عتاب خيطاب ڪيٽا

تنهن ٻي سيالين دے سوڙ سنگوڙو ڇئون،

گوڏا گوڙ تين سوال جواب ڪيٽا،

تيڪئون روز حساب عذاب ٿيئي،

ڪم ايهو تون غير صواب ڪيٽا

ڪهين ڪناري ٻچئون نهين خواري ايوين،

جيئون تيڪون چار ب خراب ڪيٽا

۲۶- هير: آڪے وے ملان! مار هوئي، شالا غار ٿييو، ڀن،

اينهو مسئلا تان ڪڍي نروار ڪيٽا،

جيڪا آهڻے وات وڪيل هووے،

آسے نال ڪيٽا گفٽار ڪيٽا،

اينهو اک ڪهڙي تفسير ليکيئي،

رالجهو يار ڪئون هير ڌار ڪيٽا،

گيهن روڪ رواز آلاوتندا هيئيئي،

ديڙ ٻين نال تيڪون سنگسار ڪيٽا،

۲۷- شاعر: تڏان، ملان هير ڪئون ٻلان جهل ٿريا،

دعويدار ديان دعوائين ڇڪ ڪيٽا،

ڪپ، ڪم ڪئون ڪل ٻي ڪيٽا،

نرويان سڀ سيالين ديان سڪ ڪيٽا

ڇاڪ دے ڇاڪ= دوست جي درد. ٿيون ڇاڪ= تندرست ٿيان. ڇاڪ ٻاجهون= پاڻ
کان سواءِ. ڇڪ ڇاڪ هڻسي= ڦٽ ڇڪي هوندو. بنان ڇاڪ لهين ڇڪيا ڇاڏ
ملے= دوست کان سواءِ اهو ڇڪندڙ ڦٽ نه موندو، نه ڇڏندو. ۲۵- تيڪون رو
حساب- الخ.= اصل مصرع هن طرح هئي جنهنجي پوءِ شاعر پنهنجي هٿن سان
اصطلاح ڪئي آهي: ”شرح ملا والي ملان ويڪ آڪيا: ڪم ايهو تون غير ثواب
ڪيٽا“ (يعني ”شرح ملا جامي“ وارو ڪتاب ڏسي، ملين ڇو نه تو اهو ڪم اڍنگ
ڪيو آهي.) ۲۶- مسلا= مسئلا. رواز الاوتندا هيئن= رياءِ جون گالهليون تو ڪرين
ديڙين نال= ڏرن سان. ۲۷- ٻلان جهل ٿريا= زوردار ڌڙڪا جهلي روانو ٿيو
ڪپ= ڪهي ڪهي- ارمان ڪري ڪري. ڪس ڪنون= تڪرار کان.

بحري باز جڏان پٿرواز ڪيٽا،
چيهان چپ ڪر لس لڪ ڪيان
تينهين غم ڪئون چمان نم ڪيٽيان،

۲- (ايضاً) : تڏان دائي مائي جيڪا آئي آهي،
ول وائي ڪئون پس ڪر ڪئي

شور شر ڪيا ويڙا نر پيا،
زور زر والسي ڪل ڌر ڪئي
ڪيڙ ڪر والي ڪندي ڪر سڀا،

پڇ ڌر ڪئون ول ڪهر ڪئي
ڪهر ڪهر دے وڃ خبر ايها،

۲- (ايضاً) : تڏان منہ مت سڀئي دعوي ست ڪيان،
هڪا هير سڄي دعوي ڪت پئي

ڏے ست آفت آگهت اوھے،
چيان چت سڀئي مار مت پئي

لست پت آلت پلت والي،
بازي بازان وانگئون ول جهت پئي

تاڙي مار، تين جھار آڌار سڀا،
رانجهو يار دے نال چڙھ ڪت پئي

۳- (ايضاً) : سو، هير رانجهو سچ سير رکيا،
ڪنڊ ڪير چا رب وھاب ڪيٽے

ڪپ ڪپ اوھي مر ڪپ ڪيان،
جنيھان هير آتے تڪ تاب ڪيٽے

تيرھين سن دي پي تر بهت آهي،
ست بيت من جوڙ ڪتاب ڪيٽے

حمل! حق ناهق حق ھاڪ ڄاڻے
ڪلمان پڙھ شتاب ثواب ڪيٽے

پهان چپ ڪر لس لڪ ڪيان = ڇهون چپ ڪري سڀئي لڪي ويون. چمان نم ڪيٽيان = اڪيون
روئي) پسا يون. ۲۸- ڪندي ڪر = اصطلاحاً: جمل حمايت ڪندڙ. ۳۰- ڪنڊ ڪير چا رب
وھاب ڪيٽے = رب وھاب ڪئي پاڻ ۾ ڪنڊ ڪير ڪيا. ڪپ ڪپ = ارمان ڪري ڪري. تيرھين
سن دي پي تر بهت آهي - الخ. = يعني سنہ ۱۲۶۳ھ ۾ مون جمل ست بيت (نہہ هي ۽ نہہ
هن کان پھريان ”سي“ حرفي واراً) جوڙي ڪتاب پورو ڪيو. ثواب ڪيٽے = ثواب خاطر.

”سی حرفی دفتر سیوم درباب خرخسہ ہیر و مادرش و سوال و جواب اوشان“

ماہ: الف آء ہیرے! بہہ کول میرے،
 کَر سچ سچ! کیا کچ کیتٹی؟
 عشق دی اک جگہ کیوین،
 اہو قو کا دے مچا چا سچ کیتٹی؟
 اہین دینون کئون شالا شینھن کاوئی،
 دس نینہ کیوین وچ نچ کیتٹی!
 ماہ مٹی دا ہانہ کالیجا،
 کپ کیوین دُون کچ کیتٹی؟
 ہیر: آکے! ہی بس مائی! میرا وس نہین،
 لگا عشق تہ اج عیتاب کیا!
 ماہ مٹھن آنے تون مٹھے دے،
 گھٹیٹھل تہ مٹھن حجاب کیا!
 کل سیالیان سن کیدا،
 رھیا اک اگوتے آب کیا؟
 مٹھن ماہی دی تہن ماہی میرا،
 تچن بیٹی تہ ول نیقاب کیا؟
 ماہ: آکے! ٹی توبہ کر ہیئر تٹی!
 کَر ول آگئون وذا وات نہین،
 دینھن رات تینون وائی وات اہا،
 اہین بات بنان ہی تات نہین،
 ولیہا وات کئون بُری بت اہا،
 کَر آپ آنے اثبات نہین،
 آپے آپ آنے اثبات کَرین،
 ایذا قہر کچ قلات نہین

[الف] کچ کیتٹی = کچو کر کیتی . [ب] اگوتے = اگتی - ہن کان ہوو . [ت] وات
 کنون = پنہنجی واتان .

آڪر: ڙي! ٿي ثابت جـڏان عـشق ٿيا،
 تـڏان لـڪ ڪـڙهي هـن لوڪ ڪـئون
 هـنڌ سـنڌ توڙي ڳالھ ڪـينڊ پـئي،
 ڪـڙهي ڪـڙڪـرون ڪـينڊ هـندي ٿوڪ ڪـئون
 اوها ڳالھ آله جيـنڊ هـنڊے پاپ پـلے،
 سانئون ڪـون جهـلے هـن جهوڪ ڪـئون
 لوڪ دي ٿوڪ تـنهيان طوق ٿئي،
 چـڪري چوڪ جـنھان نيـان اوڪ ڪـئون
 آڪر: ڙي! جـيـم جـسے تـڏے رت آـئي،
 ستان موت نيڪون ڪـنھين چائيا ڙي!
 تـرڌ تـرڌ تين تـڏ تـوڏ وارين،
 جـڏان مـڏ تـيڪون سـجھائيـا ڙي!
 وچ بـنڊ تيڪون گھٽ بـنڊ ڪـرون
 ڏاڍا آند تيڪون هـن آـيا ڙي!
 سـجھين وال اون حال في الحال ڪـون
 جـنھن نال نوان نيـنھ لائيا ڙي!
 آڪر: ڙي! حي حبيب هميشه ماھي،
 ميرے نال هوسِي گوڏے گڏ شالا
 تـيڏے سڏ ڪـئون لڏ چڏ پـلے،
 ڏوھين گڏ پھـسون اڏ مڏ شالا
 ميرے نال ماھي جا نا گڏ سھے،
 تـنھنڊا رب ڪـيے ٿڌا تـڏ شالا
 جـنھين ڪـڙے ڪـيـتے وڌي ڪڏ پـوندي،
 وچ ڪڏ ويڪان تـنھنڊے هڏ شالا
 آڪر: ڙي! ڇي خدا ڪـئون ڌر ڌرا!
 ڪـيون ڪـيون پـر تـڙے چائے هـئي!

[ث] ڳالھ ڪنڊ پئي = ڳالھ پڪڙي پئي. اوها ڳالھ آله = ڳالھ. ڪي اها لڪائي. ڳالھ
 مان اها ڪوڙ ڪري. جنهن دے پاپ پلے = جنهن جي پاڻ ۾ پاپ هجي. [ج] ترڌ ترڌ =
 ڪوڙجي آڪوڙجي. تڏ توڏ وارين = زور لائي هوڏ ٿي ڪرين. [ح] گوڏے گڏ = گوڏو
 گوڏي ۾. تمار ويجهڙو. لڏ چڏ پلے = پلے مان لڏي ڇڏي. اڏ مڏ = مڏ اڏي. جهوپڙي
 ڏي. جا نا گڏ سھے = جيڪا گڏ نٿي سھے. ٿڌا ٿڌ = پاڙ ٿڌے. [خ] پراتڙے = پارانا.

کبھے سین سپتا کڑے ست سچی!
 وچ لین نیپا کڑے لائے ہنئی!
 ہینا ہال آہون وچ وال کیو بن،
 منجھین وال دے ہیٹ وچائے ہنئی!
 [سے تان] مہنڈیاں دے وچ مناء مہنی!
 کتر خواری تین لوک کیلائے ہنئی!
 آکے: ڑی! نال دل صفا دلدار ماہی،
 نیسی غنیر گناہ والا خیال کوئی
 اینجھا لچ پریا وچ لوک سارے،
 سچ اک جو ہے تہ سپال کوئی!
 اینجھا جوت جمال سیال پیا،
 وچ جھنگ سیال ذکرال کوئی!
 جیہا حال کنون بچال کیڑا،
 تیہا اک پیا بد حال کوئی؟
 آکے: ڑی! نال ذکر تینون ذرے پورے،
 ماہی! ماہی! کتر ودی مردی ہنئی!
 کبھے ہار تینون تن تار لگی،
 تیک تار تدیان نیت تر دی ہنئی!
 منجھین وال دے خام خیال کیترے،
 کبھے ور کنون ہئی کتر دی ہنئی!
 کجھہ ذر خدا کنون کتر دیا!
 کبھے ویک گھرائے تون گھر دی ہنئی!
 آکے: ڑی! رکی رانجھو می کون رب دتا،
 شال نال رانجھن دے رلسان مہین
 جیڈے رانجھو نیسی مہین پی تیڈے وپان،
 شالا ول نہ ابڈے ولسان مہین
 ماہی نال سدا خوشحال ہوسان،
 اوہا چال چاکان والی چانسان مہین

اہون = ہنیں۔ سے تان مہنڈیاں دے وچ مناء مہنی! = ای مہنی! سے وارتو مہنڈیاں پر منائی،
 یعنی کنواری ہوندی تو عزت تباہ کری۔ [د] نیسی = نہ ائس۔ [ر] رلسان = گڈ گذار بند پس۔
 نیسی = وئی و بندو۔ ولسان = ورنڈ پس۔ موند پس۔ چاکان والی = بارن واری۔

تُون ٻي اتر تڏان چپ ڪر بهسين،
 جڏان آڪهائڻدے آڪون تڏسان مئين
 ماڻه: آڪر: ڙي! ڙي زمين ڏهون ويڪ ڏيا!
 گهٽ مٽ بالائي نون پن سڃي!
 مئين ماڻه تينون جيڪا مٽ ڏيوان،
 ڏے ڪن آئين آئين ڪجهه من سڃي!
 ڪر ور آئين بهه گهر ڏيا!
 نهين ڪر آساڏا پن سڃي!
 ڪهين راه ڪئون به راه گهٽيئين،
 نهين لاه پڪين دا پن سڃي!
 آڪر: ڙي! سڀين سڀين وڃ عشق آيا،
 تڏان منجهه ڳيان ڳالھين مٽ ڏيان
 هر مٽ ڪمٽ دي مٽ ڪئي،
 به مٽ ويڳائي وٽ ڏيان
 ڪر پٽ نهين ڪائي پٽ پوندي،
 سڻ ڳالھين ايه پٽ ڪپٽ ڏيان
 ايه سڀ ڏي بهجهون سوپ نهين،
 ڪر ڳالھين تون حمل! هيت ڏيان
 ماڻه: آڪر: ڙي! شين شيطان تيڏي راه ماري،
 حق مٽ ناحق ته ڏرڪڊ پڙي!
 جهنگ چوڙ ته جهنگ نيسنگ ويڙين،
 چڪ چڪ لٽيان وڃ لڪڊ پڙي!
 مينهن، ماڪ، توڙے ناچاڪ هووين،
 نيويهين چاڪ ڪئون ڪڏان چڪڊ پڙي!
 مٽے لوڪ سڃي! تيرا سڪ ڦيے،
 وڏي سيءِ سيالے وڃ سڪڊ پڙي!

ٺلسان = ٿري ويندڙيس - پري ٿي ويندڙيس. [ز] مٽ بالائي = ٻاراڻي سمجهه. ڏے ڪن =
 ڪن ڏيئي. ڪر ور = مڙس ڪر. ڪر آساڏا = اسانجي اوچي ڳاٽ. اسانجو شان مان. ڪنهن بي
 راه گهٽيئين = ڪنهن توکي اجائي وات تي وڌو آهي. نهين لاه پڪين دا پن سڃي = اي
 سڃي! ماڻهن جو پن نه لاه، پر نه پڇ. [س] نهين ڪائي پٽ پوندي = ڪو به پٽو ڪونه
 ٿو پوي. [ش] تيڏي راه ماري = تنهنجي وات منجهان ئي آهي. جهنگ = ۱. جهنگ جو شهر
 ۲. ٻيلو. جهنگل. چڪ چڪ لٽيان وڃ لڪڊ پڙي = چڻي چڻي پئي لين (جے وٺن م) لڪن.
 نوهين چاڪ ڪئون ڪڏان چڪڊ پڙي = ٻار ڪان ڪڏهين به واندي ڪانه ٿي ٿين.

هیر: آڪے: ڙي! صاڻ صفا سچ ڪالھ آڪان،

مئن تان ماھي دي ٻانھين ھان آڻ مٿي
جينھنڊے نام مئن چڙھ نشان ٿيڻان،

ست امار نشان تين شان ڪٿي
سڀڙے عيڻ آھار نہ ٻار ڪوئي،

گنھڪار ٿي وڃ جھڻان ھلي
برتون پي ستي اوھين، ميسون ستر ساري،

ٻيلي ست جوھے ڪاء حج چلي
آڪے: ڙي! صاڻ ضرور ڪيڙا مڙس ڏيسان،

تيسون ويڪ ڪيڻو ٻن تنھنڊے ڪم سڃي
توڻ پي ھير! گھڙے ڏينھن ڪيڙ پيڙے،

ڪيڻو ٻن چيڙ آھينڊين چيڙ سڃي
اھين ٻور ڪنن گھٽ ٻور تيڙے،

سڙ سوز ڪنن ڏيسين سڙ سڃي
نال تنپ تي ڪون ٻڌ ڏاڍ ڏيسين،

وڃ غم وھم ڏيسين دم سڃي
آڪے: ڙي! طوڻي طھنڊا جينھنڊا سڙ چاڻا،

مئين تان در آھين دے دي بردي ڙي
ايڙے پاڻ ڪنن تنڊا تاڻ نھين،

نيمھين ڪاڻ ڪاڻي ڪيڙے ڪرد دي ڙي
ساھ ٻسساھ سون آھ وڃے،

اھين آھ ڪنن نيوھين ڏر دي ڙي
رلي رن! توڙے ھڏ چيڙ ٿي ھين،

تان پي سڙ! توھين آجان مڙ دي ڙي
آڪے: ڙي! طوڻي ظلم ڪيھا ڪيڙے خان ڪيڙے،

جينھنڊے نام ڪيڙے سڙي! سڙ دي ڙي!

[ض] ڪيڻو ٻن چيڙ لھينڊين چيڙ سڃي! ڏس تہ ڪيڻ ٿي چيڙے تنھنجي
چمڙي لاهيان. اھين ٻور=انھيءَ خيال. گھٽ ٻور تيڙے=تنھنجون واھون بند
ڪري. ڏيسين سڙ=توڪي زھر ڏينديس. ڏيسين دم=ساھ ڏيئي مرنديئن. [ط]
بردي=ٻانھي. ايڙے پاڻ ڪنن تنڊا تاڻ نھين=ايڙي عشق جي ٻاري ۾ سلسل
جھڙو نہ ڪر.

سَتَ وَرَ تينَ وَرَ ڪوڙَ ٻئي هئينَ،
 نور هينَ آڙَ ڪنهنين وڃَ آڙَ دي ڙي!
 پَلا! ڪير تڏا وڻ ٻير ٻير،
 ڪهتَ وڃي جڳان آڙَ ڪڙَ دي ڙي!
 ٻالَ ٻالَ تڏا ٿونَ جڏانَ زالَ ڪيئن،
 تڏانَ نالَ مڏا ڏي نيتَ لڙَ دي ڙي!
 آڪي: ڙي! عِين عشقَ آوئي تڏانَ سڏَ هوئي،
 رَ سڏَ ٻيئي سڏَ سڏَ نهينَ،
 ڪرَ راڙَ ٿونَ رَن! ٻگهارَ وانگيون،
 واتَ ڦاڙَ آئينَ ٻيئي ڏاڙَ نهينَ،
 گهينَ زَرَ آئينَ ڪيڙا وَرَ ڏيندَ ٻينَ،
 ڏاڙَ ڏڙَ وڃي لوڪا! ڏاڙَ نهينَ!
 حمل! حالَ آهائيندَ تي حيفَ هوو،
 جڏيهانَ موٽي ڏنڊَ منڊَ سهارَ نهينَ،
 آڪي: ڙي! غمِ غمِ تيرَ خوشي تَمَ ڪيئي،
 دَمَ دَمَ تونَ تانَ دِلَ ڦٽيئي ڙي!
 ڪهڙي آڪي، نهينَ مڏا ٻيئي ڏيئا،
 جيڪا جهنگَ سڀالينَ چٽيئي ڙي!
 وڃَ بازارَ پڇارَ پڇارَ وڃي،
 مڏي هتَ توڙي ڪاڻي گهڻي ڙي!
 هُنَ جڳَ ڏيئا، ٻيو ٻگَ ٻڏي،
 سِرَ سهرَ ڪيئن سوپَ ڪيئن ڙي!
 آڪي: ڙي! ڦي ڦٽو رهي ڪيئن تونَ گهڻي،
 اڀڙَ ٻئي ڪنهنين دا ڪوئي ڏيانَ نهينَ

[ظ] سَتَ وَرَ = مڙس کي ڇڏي. وَرَ ڪوڙَ ٻئي هئينَ = ٻي ٽنگي ٿي آهين. نو هين
 ڪنهن وڃَ آڙَ دي ڙي = ڪنهن به جهلي جهلجھين نٿي. ٻير ٻير = قدم هڻائي.
 ڪڙَ دي ڙي = اٽڪجي ٻيئي ٿي رهين. ٻالَ ٻالَ = هالَ هالَ. [ع] راڙَ = رانباھ -
 ڏي ڏي. ڏاڙَ ڏاڙَ وڃي لوڪا! ڏاڙَ نهينَ = اي ماڻهو! هي ڪا ناحق زوري ۽
 رلت نه ناهي! [غ] تَمَ ڪيئي = ختم ڪئي. ڪهڙي آڪي = ڪهڙي جهنگ
 سڀالين چئي، ڇو ته مون کي مڏو نه ڏنو آهي؟ ٻيو ٻگَ ٻڏي = تنهنجي ٻي ڇواري
 ٻي ٻگَ ٻڏي.

هَر کوئی تان لال ایمان و دے،
 کوئی تون جیہا بے ایمان نہین
 جیہا رن تیکون بد ظن پیمائے،
 تہا ہور کون بد گمان نہین
 ہیک تون جیہا شیطان پیمائے،
 کوئی ورج زمین آسمان نہین
 آکے: ژی! قاف قد اکون ہڈ رد دیندین،
 شد مدد دے نال شتاب مینون
 ہر باب دیورچ نواب وانگون،
 دیندین جنگ دا جوڑ جواب مینون
 کُل کالہ دے نال نکال دیندین،
 قیل قال تون کمر کذاب مینون
 کجہہ ہیو داڈے ڈھون ویک دیا!
 اچ ایہو اے دے تون عذاب مینون
 آکے: ژی! کاف "کن" کینون ایہو کمر تیا،
 اچ کلم کینون ایہو کمر نہین
 جیکو کمر قلم رقم کیمتیا،
 ایہین کمر رقم دا غم نہین
 آہین کمر کینون کولہ کمر کرے،
 کنہن کون کمر کمر دا دم نہین
 جیکو شاہ گدا کوئی اثا آیا،
 کنہن تے عشق دا اک قدم نہین؟
 آکے: ژی! لام لوح قلم دے دمن دیندین،
 ایہو عاقر کینون تون مڑھیا ژی!
 ایہا اک کینون تینون سکھ پئی،
 جو چونڈ چگا چکھ قریبا ژی!
 آپ دنا آپے ور کرین،
 شالا سیر تیندا سڑی! سڑیا ژی!

[ق] قد اکون ہڈ رد دیندین = آڈو قد ہڈی، رد تہی دین۔ کذاب = ای
 کوڑی! [ک] قلم قلم کیتا = قلم لکيو۔ کونہ کم کرے = کیر گھٹ کرے؟
 [ل] چکھ = یار۔ قڑیا ژی = ورتو ائینی۔ کیو ائینی۔ آپ دنا = پنہنجی دنی تی۔
 ورکرین = موس ئی کرین۔

آڪ ڪنھين اِيھو دڪ ڪيڏا،
 ڪينان تئون نوان دڪ گھڙيا ڙي!
 آڪي: ڙي! ھم ماھي استاد مڙيا،
 اِيھو ڪيتر آھن ڪئون پڙھيان ڙي!
 جيڪو سبق سائون سھڻي پار ڏيا،
 آھين قاعدے تے قابو ڪڙيان ڙي!
 ستي وانگون، صيف عاشقاندے،
 ڏک ڏاگھ، والے چيڪڙے چڙھيان ڙي!
 ستيان ست والي تڏان ٻت رھي،
 ست سانگ سڀي جڏان سڙيان ڙي!
 آڪي: ڙي! نون نوان تيئون عيشق لڳا،
 ڪنھين آڪي پي عيشق ڪمائيا ڙي!
 لکين لاک لنگھي آڪي عاشقاندے،
 ڪنھين ڪنھيڪون ناڪوڪ سڻاڻيا ڙي!
 ڪڏان ساھ ٿنڀا نا آھ ڪڍيا،
 توڙے ڪنھين تون ڪنڌ ڪمائيا ڙي!
 پڙ تئون جيھي نا ڪرے ڪوئي،
 جيئوين تتي! تون ملڪ تھائيا ڙي!
 آڪي: ڙي! واو وسيلو وچ دا ٿي،
 ھن وير سڀي تون وڌي مائي!
 رنج تين روڻ اموت سڀي،
 ڪل ڪوڻ اندر تون ڪڍي مائي!
 تون ماھ ميري مٿين ڏي تيري،
 تون تان دل دا ڏاڍا ڏي مائي!

[م] ستي وانگون۔ الخ = ستي وانگر، عاشقن جي صف ۾، ڏک جي ڏاگھ واري
 چڪيا تي چڙھي آھيان۔ ستیان ست والي۔ الخ = ستين جي سٺ جي تڏھين ٻت رھي،
 جڏھن سڀ سانگا ڇڏي جلي خاڪ ٿيون۔ [ن] لکين لاک = لکن جا لک، ڪنھن
 ڪنھڪون لا ڪوڪ سڻاڻيا ڙي! = ڪنھن بہ (عاشق) ڪنھن کي بہ دانھون ڪري
 (پنھنجو درد) ڪوٺا ٻڌايو۔ [و] واو وسيلو۔ الخ = اي ماھ! ھاڻي تون وچ جو وسيلو
 ٿي ۽ پنھنجي دشمني قطع ڪر۔ رنج تين روڻ اموت سڀي = رنج ۽ رساما سڀني مينے ڇڏ،
 اندر تون = اندر مان۔

آهڻے آپ اولاد ٻڃڻون،
 نهين لاءِ ڏنڍورا ڏيڻ مائي!
 شاعر: تڏان، هي هل هٽڪامي ڪل ڦيڻ ڪر،
 ماء ساڳي محتاج ٿي
 آڳي هير دے ڪاڻ حلاج آهي،
 ول آپ حلاج، علاج ٿي
 باز آهي ول باز آئي،
 ڦير بحري دے دست دراج ٿي
 آهو رهزن ول رهبر ٿيا،
 جڏان باجه، والے ڪئون باج ٿي
 ايضاً: سو، لا "لا" دے لال سڀ لاه سڀين،
 جيڪے خطرے هن خيال ميان!
 نفس ننادان شيطان سڀي،
 ويڃون دل دے هن دلال ميان!
 سڀ مار سڀي منقاد ڪريڻ،
 ٻڏي پيرين دے هيٺ هائمال ميان!
 تڏان ڄاڻ ٿيڏا تڪرار ٿيسي،
 ول واحد نال وصال ميان!
 ايضاً: الف "آلست" آواز والا،
 "قالو بللي" دا واعيدا ول ياد رکين
 آسي ذوق تين شوق وچ شاد رهين،
 پي هور ل من مراد رکين

ڏنڍورا = ڏنڍورو. ڏيڏ = دهل جي ڏنڍ. ڏنڍورو جو دهل. [ه] حلاج =
 (حاج = لوڙي وٺڻ) نوڙيون وٺندڙ. قاسائيندڙ. باز آهي ول باز آئي = (پهر يائين
 هير جي لاءِ) باز (ماريندڙ هڪي) هئي، پر پوءِ باز آئي. ڦير بحري دے دست
 دراج ٿي = وري ڦري بحري باز (= هڪ شڪاري هڪي. اصطلاحاً: عشق)
 جي چنبن ۾ ڪڪڙ (دراج) ٿي پئي. باجهه والے = باجهه واري (خدا). باج =
 باجهه. رحمر. [لا] "لا" = نفی. لانه. منقاد = مطيع. پئي = دز. مٽي.

غَمِر خُدا جو ڪو غَير هيئي،
 تنهن ٿون آهيا آپ آزاد رَڪين
 حمل يارا جو دم " حيات هووين،
 دل عشق دے نال آباد رَڪين
 ايضاً، ڪي يار دے نال يڪرتنگ رهيين،
 ڪڍ دُونِي دُونِگ ڪُون دُونِ ميٿان
 دوست سدا دل-هارڪُو هيئي،
 ڏاڍا غَيرتناڪ غَير ميٿان
 آسے پاس آهيون آڪ ڦير ڪيڏے،
 توڙے هوون لڪ ضرور ميٿان
 اِيها مَت هيئي رب پَت رَڪي،
 تيڏي حمل وِج " حضور ميٿان

"تمام شد از دست حمل فقير لغاري ۱۲ صفر سنه ۱۲۸۳ هـ"

[ي] دل هارڪو = دل کي هرڪيندو. اسے پاس = ان وٽ. ان جي آڏو. لڪ ضرور
 = لڪ ضرورتون.

داستان ٺيون

[سِي حَرَفِي دَر بَيَانِ خُطَابِ وَ اِلْتِجَا بِحُضُورِ مَحْبُوبِ†]

[الف] اَلْفَ آءُ مِهْمَا جَانِيءُ يَارَ مِيرَا
 ڪَل لَڪَٽ ڪَرُونُ مَتِيَانُ ڪَالِيَّانُ جِيءُ!
 تَسَانُ پاڇهه، آرام حرام هوياءُ،
 تيرے مار وڇوڙے تان ڪَالِيَّانُ جِيءُ!
 اوڙا پاڙا جِيهِيڙا مِهْمَٽِي ڏريندا،
 تَنهين تُون ڏے تون آءُ يارا ڏَر ڪَالِيَّانُ جِيءُ!
 نال ڪهل في الحال مياو،
 ڏوتيان سڀ ٿيئون سَرُ ڪَالِيَّانُ جِيءُ!
 [ب] ٻي رات پيرءُ دي رات ڏرينهين،
 هيتهات! هيڪلي تُون چوڙ ڪيئون
 ڏے غم، وَهَم، آلم، آساڏا
 لڳ لڳ پي سڀ آوڙ ڪيئون
 وڃ آس، آداس، پيئاس پيئا،
 رَت ماس هڏان تون پي روڙ ڪيئون
 هيڪواري هَس نال ڪهل،
 پڇين منهن مبارڪ موڙ ڪيئون
 [ت] ٽي تيري دل ناهي، وو دلبر!
 اسان لال آڪيان ڪيئون ٿيندا هون؟
 اڀهه بنجيئان، ڪڇليئان، ڪاليئان،
 ڏڪان واريان ڏهون ڪيئون ڇيندا هون؟
 پڇين جي ٿيئون وڻا دي ناهي،
 جفا ڪيئتي ڪيئون ڪيل ٿيندا هون؟
 هن تان ڪهل تون گهٽ ڪرييندا هون،
 آڳر تان ڪول پڙهيندا هون؟

† محبوب کي خطاب ۽ کيس منت ميڙ جي باري ۾ ٿيھ اڪري. [ب] هيھات =
 ھاھ ھاھ. الر = ڏک. آزار. [ت] حمل ٿون = حمل ڪان. گھنڊ = پردو. ڪول
 پلھينداھون = ويجهو ويھاريندو هئين.

[ث] ٿي ٺواب ڪُـنـاه والـي دَـنـگ

لـنـگهـم ڏوڙهين ڏل دُور پـنـي
هڪڙي گهڙو تـيـڏي چڪچور ڪـيـتـا
هـو پـور تـهـن وڃ وـهـلـو پـنـي
ڪيـهـ ڏوہ ماڻون سَت ڏور ڳـيـون
سائين! مان ٿون ڪا قص قصور پـنـي

حمل! حُب جينهندي تنهن نال حُج ڪـيـهـي
سائون پـسـالـن پـيرت ضرور پـنـي
جيم جـڏان رُوح پيدا هونءِ

[ج] تـڏـان مـن تـيـڏا سـلام ڪـيـتـا
”آلست بر بڪم“ رَ ب ڪـيـهـي
آسان ”قالوا بللي“ دا ڪلام ڪـيـتـا
رُوحان رَ ب ڪـون سـجـدا ڏـتا
آسان عشق تـ اڳون اـمـام ڪـيـتـا
هـن هـور حمل ڪون ڪو دُور نـهـين

[ح] نـيـت وـرـد وـظـيـفـا تـيـرا لـام ڪـيـتـا
حـي حـسـن تـيـرـي هـلـان ڪـيـتـي

تـڏـان چـت پـيان تـيـر پـان لـڪ چـلان
جـيـڏـي چـڙهـن تـيـڏـي وڃ لـون
گهڙي گهڙي گهڙي پان ني آهيري پان گهڙان
اڻهـي نـيـن تـيـر تـيـفـنگ تـيـڪـي
جـنـگي جوڙ ڪڙي هينئي ڪشي ڪلان
حمل هـيـنـي تـم غـلام تـيـا

لـڪ هـور پـر پـنـدي لـي تـيـر پـان ڍـلان

[ث] قص قصور پني = ڪا خطا پني. [ج] ”الست بر بڪم“ = آه اوهان جو رب ناهيان ڇا؟ ”قالوا بللي“ = (روحن) چيائون ته: هاڻو. دُور = ذري ذري جي يادگيري. ورد وظيفا = ورد وظيفو. هميشه لاءِ ورائي ورائي پڙهڻ جو عمل. [ح] چلان = لشڪر جا جئا. گهڙي گهڙي پان = گهڙو ڏيئي گهڙي وٺڻ ٿيون. گهڙان = وڌيون فوجون.

[خ] ڇي خدا ڪَنُونُ ڌَرُ سائين!
 خُونِي نئين آهني جهل ميان!
 ول ول غريبان دے ڪل پوندے،
 چائي وڌي پني خون ڪل ميان!
 هڪ اصل آجهل، پيا گهٽيئي
 ڪاڻ آجل ڪجل ميان!
 سچ آڪ سھڻا سڀ نال اينوين،
 ڪ نا ٺاهيلے لي ڪاڻ حمل ميان!
 [دال] دال دوا دي ڏار تـيـرا،
 گفتر بيماراندي ٻڪي هے
 رت ماس تہ آس پاس پيتا،
 وچ ماس رھيا لڪ لڪي هے
 نال نيگاہ نواز سائين!
 بي ٻڪي طبیباندي چڪي هے
 هُن هور حمل! حڪيم رھيے،
 آ جھولي تي تڙاڙے جھڪي هے
 [ذ] ذال ذوق تـسـاڙے زور آندا
 شر شور پيا وچ شومياندے
 زنگي زنگ زلف دي جنگ جوڙي،
 رنگ روپ جيون رخ رومياندے
 ميڙ کان دے مڙجے مارڻ آون،
 جيونين آتنن ارد آتومياندے
 حمل! فوج حسن دي هلان ڪيتي،
 زوري زور لڙن زرے زومياندے

[خ] چائي وديني = ڪيو ٻيا ٿا ڪهن ٿي. ڪ ٺاهيلے لي = ڪي نہ هريا اٿي.
 [د] ماس = ساه. لڪي = هڪي (ٺڙي جي هيٺان). چڪي هے = پوري ٿي وئي
 هي - بیکار ٿي وئي آهي. هور حڪيم رھيے = ٻيا حڪيم سڀ چٽا. [ذ] شوميان
 ے = شوم رقيب منجه. زلڪي = ڪارن وارن (آفريڪا جي فوجن سان مشابھت).
 خ روميان دے = روم جي باشندن جا چھرا (محبوب جو منهن). مڙ کان = پنٿيون.
 رچے مارڻ آون = (بندوق جي) چرن جا ميڙ مارڻ ٻيا اچن. جيونين آتن ارد اتو ميان
 ے = جيئن اتومين (۹) جا ڪٽڪ پلٽجي پون. هلان ڪيتي = ڪاه ڪئي. زرے =
 ڦا (تيز شڪاري پکي) - اصطلاح: تيز ۽ جنگجو جوان. زومياندے = زومين؟ جا.

[ر] ڏي رسڻ ڏي رڀڻ تڏي ڪون؟

ايها ڪهڙي پليٽ پڙهائي جي؟
ايها فوج ٽپري انهن عاشقان تي،
ڄڻ ڪهڙي تان چول پڙهائي جي؟
ٻولي تيز ڪٽڪ ڪولا ڪيٽا،
ٻيٽس ڪيئون لٽان تي لڙائي جي؟
حمل! هٿ نه آندڻ مٿ مٽيئون؟
جيڙي ويل مٿن دل آڙائي جي؟

[ز]

ڏي زليخا دے خواب وانگيون؟
سائون خواب وڪا بيخواب ڪيٽي
طور سينا والي اور وانگيون؟
تجلي تاب وڪا بيتاب ڪيٽي
هاجھ، حساب قصاب وانگيون؟
زير پير چا ڪپ ڪباب ڪيٽي
حمل حال حوال دا سوال ڪيٽا،
تنهندا ڪڙو نه قبر جواب ڪيٽي

[س]

سين سنهه مٿ تان منج رهيان؟
جاني! تيرا ڪوئي دعا سلام آهي
رات ڏينهن تيري راه پالان؟
انهان اڪيان ڪون ڪوئي آرام آهي
ورهي ماه ڪيئي مڏ گهٽي هوئي،
آجان آڻ دا ڪوئي انجام آهي
نام آله دے مڙ آرين وے ڏولہ!
حمل دا هور حڪام آهي

[ه]

شين شالا جالجي بهار آسي،
تسي ويڙها پي باغ بهار ميان!

[ر] بولي تيز ڪٽڪ ڪولا الخ = تنهنجي بولي انهيءَ حسن جي تيز ڪٽڪ کي ڪنڌو ڪيو، (ه انهي حالت ۾) نٺ ڪي چو چن مٿان ويڙهائڻ لاءِ تيار ڪيو اٿئي (؟)
[ز] هاڃھ حساب = بنا حساب. قصاب وانگون = ڪسائي وانگر. [س] منج رهيان = موڪلي رهي آهيان. راه پالان = راه پئي نهاريان. حمل دا هور حڪام نھين = حمل جو ڪوبه ٻيو حاڪم ڪونهي. هلائين وارو ڪونهي.

ٻار ٻار هٽجھڻون دے مٿن ھار ھوئس،
 ڪر آئوسي پي ھار سينگار ميان!
 ڍول آئوسي، تان مٿن ڍول وڃا
 ڏيسان ڦير ڏيان لک ھزار ميان!
 ڇھل! ھڪ واري جايي يار ميا،
 آئي وڃي تہ ڪل آزار ميان!
 صا صا ڪران صبر ھوندا تھين،
 پھتان پھتن تھين آوندا جي!
 آنيان گھميان پي آرام تھين،
 مھن سڃ آتہ تھين پتاوندا جي!
 ھار سينگار ماھي يار ٻاجھون،
 ھار مار وانگيون ماھيو! ڪاوندا جي!
 ڇھل! ھست ھزار آزار وڃي،
 جڏان يار مٿون ڪل لاوندا جي!
 ضا ضرور سيگھا آوين سانين!
 تيرے ڪاڻ سدا دل سيڪڍي ھے
 تستان ٻاجھ جھان ويران ڏسے،
 ڪھين جاءِ لڪائي نہ لڪڍي ھے
 جُڪ جُڪ جا ڪدے رات وڃے،
 ڪنُون ڇاڪ وڇوڙے پئي چيڪڍي ھے
 ھوران ائون ڇھل! ھور سڄھيے،
 سانئون تاري تڳا رب ھڪڍي ھے

[ش] ھار ھار ھنجهون ڏے مٺن ھار ھوٽے = ھنجهون ھارے ھارے مون الھن
 ٻا ھار ھوٽا آھن. ڍول = يار ڍول وڄا = دھل وڄائي. [ص] صبر ھوندا لھين
 = صبر نٿو ٿئي. اٺيان گھميان پسي آرام لھين = اٺندے گھمندے بہ آرام ناھي.
 لھين پاوندا = نٿو وٺي. ماھي يار ٻاجھوڻ = ماھي يار کان سواءِ. ھار مار وانگون
 ماھيو! ڪاوندا جي = اے يارو! گچي جو ھار سو لانگ وانگر مون کي ڪائي ٿو.
 [ض] ويران ڏسے = برباد ڏيکارجي ٿو. جک جک = جلي جلي. ڪنن چاڪ
 وڇوڙے پئي چڪدي ھے = يار جي وڇوڙي سبب دل درد ۾ چڪي پئي. ھوران
 لون = پڻ کي. ھور سڄھيے = ٻيا سڄھيا. ٻيا خيال ۾ آيا. تاري تڪا = آسرو اميد

هڪ هڪلي نئون چوڙ ڪيون،
جيبي جو شانديءَ وچ جلاءِ، سائين!
تسآن باجهه حمل دا هور لهن،
آئين دور نه، ذينھوڙي لاءِ سائين!

[ف] في فراق فنا ڪيتا،
وچ هڏ رهيو هن هڏيان لي،
سڌ سڌ ڪر هڏ هلاڪ هوئي،
هڏ هڏيان هوڀان جڏيان لي،
دل دا ديرا لٽ ڪر سھڻا،
عشق اوطاڻان آڏيان لي،
وهلا ول تہ، ول حمل جي ويو،
نہ تان وڙيان ٻيان وڙيون وڏيان لي

[ق] قاف قاصدا وچ يار ڪوئون،
پھڻون ٻانڊ ڪچي وچ پاوڻا هيئي،
ٻاهان ٻڌ ڪر ڪنڌ لواءِ اکيون،
سڏا حال حال سڏا وڻا هيئي،
آڪيون مٿي هوسي نہ، تان مڙجائي،
سيگھا آڻ سائين! جي آوڻا هيئي،
ڪر ڪر تين پير قدم چلو،
جي ڪو دم "حمل" جياوڻا هيئي

[ڪ] ڪاف ڪڏان آسي سھڻا يار ميرا،
ٻئي رولدي تين راه پلينديان مٿين،
سيج وڃا سڌا يار ڪيتر،
ٻئي تاريڪ تيل پلينديان مٿين،
آهين سيج آتو سھڻا يار پھڻي،
اهي ٽيڪان ڏي ڏک ٽلينديان مٿين،
پل پل ديوچ حمل! اهو،
ٻئي ڪوڙي تہ ڪل ڪلينديان مٿين

[ف] وڙيان ٻيان وڙيون وڏيان ني = وچان (وچوڙي جون) وڏيون وڙيون پئجي
ويون آهن. [ق] يار ڪولون = دوست وٽ. [ڪ] راه پلينديان مٿين = آڻ راه پئي
نھاريان. تاريڪ = تاريخ = روزانو. اهي ٽيڪان ڏي = اهي دلاسا دل ڪي ڏئي.

[ل] لام لاڏ سُهڻي ڏا لَڪ لَهِي،

لَڪ لَهَندي پئي لوڏ لَڪ ڏي جي!
نال لَڪ ڪَڪ ڪَڪ چڙهي،

ڪَڪ فوج تہ اڙ لَڪ ڏي جي!
لَڪ پَٽ ڪَڪ آڪ ٻوڙ،

جيئو پڻ جنگ ڪَڪ آڪ ڏي جي!
هَٽ هَٽ حمل هُڪ رهي پئي،

نهي پڻ نال هَڪ هَڪ ڪڍي جي!
هيم مِيئون مَتان مَتان ڏيو،

[م] مَتان مَسَت ”آلست“ آڙ ڪَنئون
روز مِيشتاق رائجهو ٻار ڏٺا،

هَر پيالو تہ مَن مَن مجاز ڪَنئون
آسي دِن ڏي مَن تہ آڏا ڦِراڻ،

آسي محرم رائجهو دے راز ڪَنئون
حمل! هير هميشه حيران ڦِري،

جهل نائڪ ايڏاڏي نال ڪَنئون
نون نون پڻ اڄ آئي آهي،

[ن] ٻار سڄڻ دے ٻار ڪَنئون
آڄ ڪلھ تون نال ملاقات ٿي سي،

جدا دِن لنگهي لاجار ڪَنئون
دلگير ڏي دل سڌي ٿي،

دلگير ملي دلدار ڪَنئون
حمل! حمدا هزار هميشه ٻڙهي،

لڏا غمين دا ٻار بيمار ڪَنئون
واؤ وڙهي پي واءِ وصال والي،

[و] ٿي پي اميد عجيب دے اوڙي ڏي
هڪ خوشي تہ خير مين آڏا هي،

ڏوڙهي نال ڪڇي ڪل لاوڙي ڏي

[ل] لوڏ لَڪ=لڏ. هَڪ رهِي=پوئتي هٽائيس ٿو. نهن نال هَڪ هَڪ ڪڍي
جي=روڪ سڀان (دل) روڪجي ٿي. [م] لسي=ناهيان. لائڪ=نوڪ (تير جي)
تير. [ن] دلڏير=دلداري.

ٿريجهي خوشي تہ خوف ختل ويسي،
 چٽوئي خوشي تہ ڪيل آلاوڻي دي
 حمل نون نيت هميشه ڀاوي،
 مٺي ڳالهه مني من ڀاوتري دي
 [م] هي هل ڀيٽا وڃ ڪل سيالين،
 يار ميرے گهر آيا جي
 دل شاد ز غم آزاد ٿئي،
 ول ويڙها جا رب وٽائيا جي
 جيهڙ پان آڪيان ويڪڻ ڪاڻ ريان
 آنهه ان ڪيان نون رب وڪاڻيا جي
 حمل! هن حبيب طبيب مليا،
 دڪ ديل دا مٺي سيڏائيا جي
 [لا] لاه حجاب لنگهه دوست آيا،
 ان من ميرا مسرور ٿيا
 خوشي خوب ٿئي محبوب مليا،
 سهيو سوال ميرا منظور ٿيا
 جسے سهر ڪئون پتر پير آيا،
 او هو سهر ڪٿي هر نور ٿيا
 حمل! حب والا محبوب مليا،
 سائون حاصل حج حضور ٿيا
 [ه] الف اڄ اسان ڪن عيد ٿئي،
 رب آس اميد ٻڌائين جي
 اتي عيد تهين غم به عيد ٿئي،
 جڏان دلبر ديد وڪائين جي
 واه واه جو وقت وصال والا،
 بي مٺي ڪٿي عمر آهائين جي
 حمل! غم جايا عيسي دم آيا،
 جسے مٺي ڇا چند جوائين جي

[و] من ڀاوتري دي = دل پسند (يار) جي. [م] ز غم = از غم = غم کان. مڏائيا =
 لڪري ويو. [لا] سهر = رستو. [الف] اسان ڪن = اسان ڪٿي = اسان وٽ. غم بهه
 ٿئي = غم ڀري ٿيا. غم جايا عيسي دم آيا = عيسي جو دم (حضرت عيسي جي دعا جو
 شوڪارو) آيو ۽ غم ويو. جسے مٺي ڇا چند جوائين جي = جنهن مٺي جان ڪٿي جاري آهي.

[ي] بي بار سائون اچ آھ ميليا،
 جيئھندے ڪاڻ آسے سدا ڳولڙے پي
 سدا ساه ڪئون نيت ٺيڙے وسے،
 ٻئي سڏ آيا پن اولڙے پي
 جيئھندي سڪ سائون سوئي آھ ميليا،
 هڻ پڇ پڻے سڀے ڀولڙے پي
 ڪھل اال وصال بھال ٿيا،
 ڳئسے وڃ والے رنج رولڙے پي

[ي] آيا پن اولڙے = حجاب جا ٻڌا ٻري ڪري آيو۔ بے نقاب آيو۔ پڇ پڻے
 سڀے ڀولڙے پي = سڀ وھڙ ۽ وسوسا ٿئي پيا۔ وڃ والے رنج رولڙے = وڃ
 وارھون تڪليفون۔

داستان چوڻون

[بيت: قادر جي قدرت، سرشد جي تعريف ۽ بنده
کي هدايت]

[فصل - ۱]

[قادر ۽ سندس قدرت]

(۱)

وَهَ جو خَالِيقُ خَلْقِ اَپائي، قادرِ قُدُوتِ والے
روز ڏيندا هے هَر ڪُون، توڙے روه جبل وڇ جالے
وِيسَرِ مولِي مُوَل نہ ڪَرِدا، ڪُل ڪُون ڪاڇ ڪَوال
طِيفَلِين ڪُون پِيي طَعَام ڏيندا هے، مادرِ هِيت وڇالے
بَرَّ بَحَوَ وڇ بَحْرًا بَخْشِي، ماهِي مُورِي مِثالے
هَرُودَ هزارانِ عَالَمِ ڪُون، او صاحبِ آبِ سَنڀالے
ڪَمَرُ زيادَہ قِسْمَتِ ڪِيئَتَس، هَر ڪُون روز حوالے
هِيڪ رُلدے رَزَق لَهَنْدے، هِيڪِيڙِيان ڏيوے نَوُم نِوالے
هِيڪ پِنْدے پِي پادشاه ڪَرے، ڏے مالڪ مال آڻالے
هِيڪِيڙِيان ڪُون سَت تَخْت ڪَنُون، چاڙيندا درد ڪِشالے
ڏيک ڇهل! ايہہ دورِ زَمانا، ڪَر ڪِيا رَنگ ڏِ ڪالے!

(۲)

آءِ دِل اڏيڪ عَجائب رَتب دے، ڪِيا ڪِيئَتَس ڪِيا ڪَرُ مِي!
هے مُخْتارِ مُلڪ دا مولِي، جو چاهے سو سَرُ مِي
آہو آبِ عَلِيْمِ اَصُل دا، عِلْمِ لِيَسِي ايہہ دَرُ مِي
جو ڪُجھ جَنَن دے باب لِيڪايَسِي، آخرِ اَسْهَرِ دَرُ مِي

فصل - ۱ [۱] (۱) بهرا بخشے = بخړه يا رزق جو پاڻو بخشي. ماهي = مڇي. مور =
ميڙي. ڏيوے نوم نيوالے = ننڊ پر گراه ڏئي يعني بنا محنت آرام ڪندي، کاڌي
ي جا سامان موجود ڪري ڏئي. (۲) جو چاهے سو سَرسي = جيڪي ڪجھ وئس
سَرِي سگھيس ٿو يعني ان جي ڪرڻ جي کيس طاقت آهي. آہو آبِ علم - الخ = هو
پر ٻڌائو آهي: سندس علم درسي يعني پڻي کان پرايل ناهي. درسي (ڊرڻ) = ان تي ايندو.

ڪنهن ڪون رنج رمايونانهين، نثرت ڪرور رب ترسي
 ماڻهون، جن، سلائيڪ، پريان، طفيل، توڙي صد برسي
 مرغ، مرون، تين جيٽ، جتناور، هيڪواري هر مرسِي
 ڪوئي نه رهي روع زمين تي، موت ڪلي ڪون چرسي
 خاڪ سڀي رل خاڪ ويسي، پسي باقي خاڪ آڏرسي
 رهسي رب رحيم هڪو، جولفظ "ليمن" دا پترسي
 قيامت ئي سي "نفسِي"، "نفسِي"، بيد وانگون هر قرسِي
 مير محمد ڪرسي آٿان، سرس نبينان ويچ سرسي
 بخش ئي سي هر مومن تي، ڪل نال فضل دے ترسي
 حمل! ڏيک ايقاء حقاني، جان، جسا، تن نرسي

[فصل - ۲]

[مرشد]

(۱)

مرشد ڪامل قناب اندر، هي سڀني ويچ سدائي
 نهين وڃون هڪ وڻي ڪا، نا ڪا جو جدائي
 سام پساھون، پير و سدا، آئي واه! وڏائي
 حمل! هادي حاضر هر دم، ڪر تون آڌب آڌائي

(۲)

مرشد دا مت ڪوئي نه ڄاڻان، نا ڪو مرشد چها
 جيها مرشد منگيدے ها سر، رب ميلا يا نهها
 تنهن دے نال لڳي لئون ساڌي، نينهن نهات نهها
 حمل! هادي حق دا ميا، نال پنهان ڪم ڪيها

(۳)

مرشد مڙدا ڪعبا قيسلا، مرشد نور حقاني
 مرشد دا مڙهن ماه مڙور، مرشد شمع نوراني
 مرشد هي اسرار الاهي، مرشد مير سبحاني

ڪرو رب ترسي = رب ترسي ڪريو يعني ڏئي کان ڊڄو. طفل = ٻارڙو. صد برسي = سال جو ٻوڙهو. چرسي = ڪاٺي ويندو. لفظ ليمن دا = قرآن شريف جي آيت ۾ هن خدائي قول ڏانهن اشارو؛ "لَيَمَنَ الْمَلِكُ الْيَوْمَ ۝ لِلَّهِ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ" (هن اڄوڪي ڏينهن تباد شاهي ڪنهن جي آهي؟ - خدا واحد قهار جي. بخش = بخشش. ترسي = ترندو. اڪري ٻار ٻوندو. [فصل - ۲] (۲) نهها = ماڳ مڪان، حد. (۳) سر سبحاني = الاهي راز

مرشد رهبر راه هدايت، مرشد گنج معاني
حمل! ویک هميشان اوها، هل هل هاك پيشاني

[فصل ۳-]

[حقیقت و هدايت]

(۱)

دورنگا دعوي چوژ دوتی، ئی وحدت نال وصالی
ذات وچا تان ذات سچائین عالی لایزالی
مسجد تین مئیخانی دے، مئی وچون وات نیرالی
حمل! حق سچائین باجهون کوزی قیل مقالی

(۲)

خودی خدا نون مول نہ پاندي، خودی خدا نون هلے
خودی کئی کئی خراب کئی، کئی تحت التری دے تے
خودی جی کئی خطا نہ کائی، مار خودی نون کئی
حمل! حب حقانی هووے، چوژ خودی "خود" مے

(۳)

خودی خدا نون مول نہ پاندي، خودی خدا نون کارے
خودی خدا نون دور کئی پاندي، خودی خدا ومارے
خودی کئی تیان "خود" نام لڈے، خودی خاتم خسارے
حمل! حق سچائے سو جو خود نون خودی گذارے

(۴)

تسبیح آتے تکز گھنیری، ول ول متکے پیرین
شوق تیکون نیت شیخ دا، من آه هووے کو پیرین
میر تے سیر حاصل، توڑے سہس سگے تون پیرین
حمل! حق مکیا وچ آندے، تون گولین زیرین زیرین

گنج معاني = معني جو خزانو. [فصل ۳-] (۱) دورنگا = پياڻي وارو. ئی = ئی. ذات
وچا = پنهنجي ذات کي وچاء. لایزالی = هميشه قائم و باقي. (۲) نہ پاندي = نتي وئي.
خدا نون هلے = خدا کان ناري پري کري. (۳) خودی گذاري = خودی کي دور
کري. (۴) شیخی = بزرگی. سیر = الاهي راز. توڑی سہس سگے تون سیرین = کئی
تون کیتراڻي (تسبیح جا) ڈاگا سرکائین (مگر پاڻ قرباني کرڻ کان سواء حق حاصل نہ ٿیندو).
هکپا = هکپو-هکو پختو. تون گولین زیرین زیرین = تون پيو اڃا يا ورق ورائين.

(۵)

هڙ ه ه پڙ ه م مسئلے ۾ پاپ ڪر، ڀڃڻ ٿين، ڏ ڀڃڻ ٿين ڏ ڀڃڻ ٿين ڏ ڀڃڻ ٿين
 ” آڪڻ سڙڪا ڀالڻ آڙڪا ” آڪيا دُرُست دانا هان
 ڪهڻي آتے رهڻي رهڻا، اڀهه ڪر ڪيڻا هان
 نفيس شيطان تے ڪاوڙ تيڙي، ڪيها ڏوه ڏنا هان
 غرض تي ڪون غاٽان ڪيڻا ڇا غافل وڃ ڪنا هان
 حمل! جنهن حق حاصل ڪيڻا، ڪيڻا پڙ ٿيڻا هان

(۶)

ڪر ڪر مسئلے ملڪ مٺوئي، ڪوڙان ڏا ٿيون قاضي
 مڇان مڇ، مڪر دے ڪيڻي، جوڙ ٻيڻون ٻم ٻازي
 نڪو تيڪون عيشق آله ڏا، نڪا موج مڇازي
 رام جيڻ دے ويلے روکي، غريب ڦڙڻ ڏا غازي
 قلب ڪيڻوئي نال ڪفر دے، مٺوئي وڃ نڪ نمازي
 توڪل چوڙ طمع ڪون لنگون، ڪيڻي دست درازي
 حمل! حيلے حال نه حاصل، آپ ٿيوے رب راضي

(۷)

تيڪون حيرص هلاڪ ڪيڻا، تين گهڙي دے ٻيڻون ٻيڻا
 رات ڏينهان رب روئي ڏيندا، آڃان نهين ٿون رڇدا
 سورب تيڪون ياد نهين، جو عيب تيڙي ڪل ڪڇدا
 حمل! حيرص هوائي ٿيڻا ڪر، موت نغارا وڇدا

(۵) مسئلے = فتنه جا مسئلا. ڏر = ڊپ. ڀڃڻا هان = ڀڃڻ ڪي. ڀالڻ = پورو ڪرڻ. دانا هان =
 داناڻن. ڪهڻي اتي رهڻي رهڻا = قول تي عمل ڪرڻ. ڪنا هان = ڪن وران جو
 ڏنا هان = ٻنهي جو. ڪيڻا پڙ ٿيڻا هان = تن ميدان ڪيڻو. (۶) ڪر ڪر مسئلے ملڪ مٺوئي =
 مسئلا ٻڌائي ٻڌائي تو ملڪ ڦٽايو آهي. مڇان مڇ = مڇون ڪڍائي. مڪر دے ڪيڻي =
 مڪر خاطر. جوڙ ٻيڻون ٻم ٻازي = هڪ جو تو رعب تاب رکي ويٺو آهين. رام جيڻ دے
 ويلے روکي = ڏنيءَ جي عبادت وقت تون مست ۽ مست. قلب ڪيڻوئي نال ڪفر دے =
 تنهنجو قلب ڪفر ساڻ ڪنجي ويو آهي. ڪيڻوئي دست درازي = تو ناشائستہ حرڪت
 ڪئي. حيلے حال نه حاصل = بهانن سان (فقيريءَ جو) حال حاصل ڪونه ٿيندو. (۷) اڃا
 نهين ٿون رڇدا = اڃا به تنهنجو ڍڙو ٺٺو ٿئي. ڪڇدا = ڍڪي ٿو. موت نغارا وڇدا = موت
 جو نغارو وڃي پيو. محترم علي محمد صاحب سيال وٽان مليل هڪ زباني روايت ۾، هيٺين
 مصرع (نمبر ۷) زائد آهي: ” ڪلهو ٻي ٿن ڪجهه ڪونه ڪيڻا، ناخيال ٿيڪون هے اڇدا“.

(۸)

گهٔٔان گهٔٔان گهٔٔن گهٔٔن گهٔٔن گهٔٔن گهٔٔن گهٔٔن گهٔٔن گهٔٔن
وت جے مہل گهٔٔان گهٔٔن گهٔٔن گهٔٔن گهٔٔن گهٔٔن گهٔٔن گهٔٔن
دنیہا دولت چوڑ تینہان پئی موت پیمالا پیمالا
حمل! آکین نال ڈلو سے، کفن تینہاندا سیتا

(۹)

تقدیر آکون تدبیر نہ چلیدی، سہس کریہن تقدیر پیران
تدبیر آنے تقدیر مے غالب، ویکو وچر آتہ سیران
روز آزل دے لیکہ، کنہین نا مہینے پیر فقیران
حمل! ہو ہوشیار بٹی تے، چوڑ کوریان تدبیران

(۱۰)

کٹھی وھی ول ہت نہ آسی، کٹی عمیر نا آندی
ہک گڈری پئی گڈری ویندی، رات ڈینہن پئی جانڈی
ساربان رانیئن سک ٹی سہند ٹیئن، ڈے کور ہانہ سیرانڈی
حمل! ہک ڈینہن لے پیرسن، چاہ کلمے تی کانڈی

(۱۱)

ساہ آنے وپاہ تھین کو، کوڑی دم دی یاری
باز وانکون پراواز وپسی کور، ہک ڈینہن ڈے آزاری
آنٹی پھر آجل کٹڑا مے، آنون تیغ آلا ری
حمل! ہرکون تصیحت ڈینڈ ٹیئن، تون کیون موت و ساری

(۱۲)

لاہین زمین سیر صاحب آہے، کا مہینی کل تینہانڈی
کیر آہی کٹے کپڈے، تون آ پینون جہ جینہانڈی
ہرہک کیا اوہ ہیٹ زمین دے، خاک کٹی کل کانڈی
لک کیرورین لڈ کٹے، کنہن ولدی خبر نہ آندی
حمل! ہکڑے چوڑ ویندے، ول آندی وار پینہانڈی

(۸) نال نہ نیتا = ہاں ساں کجھ بہ نہ کنیو۔ موت پیمالا پیتا = موت جو پیمالو پیتو۔ مری
دیا۔ بٹی تے = جیکي کجھ موجود آہی۔ (۱۰) وھی = جوانی۔ لا آندی = نئی موئے۔
مے پیرسن = نیٹی پوریندا۔ وچی دفن کندا۔ کانڈی = کلہی ڈیٹ وارا۔ (۱۱) وپاہ =
پروسو۔ پرواز وپسی کر = آذری ویندی۔ آزاری = (فعل "آذر" مان اسم) پڑکی
اتون = مٹان۔ تیغ = تلوار۔ (۱۲) زمین سر = زمین تی۔ ولدی = موت واری۔ پربان جی۔

(۱۳)

دَلِيماَ دُوڙ دُوڙ رَنگي دُوڙ ٿِي، دُنِيَا لَڪَ دُٽائِي
جَنُهِنَ ڪُون ڪيل ڪَڇُوش ڪَڇُوش ڪَڇُوش، اَسَ ڪُون رَتَ رَوائِي
ڪَڇُوش ڪَڇُوش ڪَڇُوش ڪَڇُوش، ٻِيوُ تينَ ٻِيوُ وِڙهائِي
اَهيَنَ رَهَڙَنَ راهَ مَرِيئَڊَڙ، ڪَنهنَ ڪَنهنَ پَڙ پَڙ
حمل! هِي هِيار اُوهُو جو هَر ڪَڙ هَتَ نَ لائِي

(۱۴)

خَلَقَتَ وِڇُونُ خَلَقَ ڪِيَا، تينَ مَلڪَ دُٽَڙ وِڇَڙاڻَا
سَڪِيانَ تَرُوڙ سَڳاوتَ سَڳِي، يارانَ تَرُوڙ ياراڻَا
مِيهَرُ مَرُوڙتَ چَوڙ ڪَڇُوش، ڪو لَڳا سَڄَتَ زَمَانَا
دوست حمل! ڦِرَ دشمن ٿِي، اِيهَ ڏيکو رَنگَ رِبانَا

(۱۵)

نا مَنهنَ ڪُنُواريَ نا مَنهنَ پَرُٿِي، نا مَنهنَ رَنڙو رَنڙِي
ناوَتَ حقَ بَخشايا هِي مَنهنَ، نا ڪَنهنَ وِڙدِي وِڙدِي
نا مَنهنَ ڇَڻِي ڇَڻِي ڪَنهنَ دِي، نا ڪَنهنَ هَتَ نِهَنڙِي
ناوَتَ ڪَنهنَ نالَ ياري لائِي، نا وِڙ ڪَنهنَ نالَ پَنڙِي
حمل! هُنَ مَنهنَ ڪَنهنَ ٿُون پُڇَڻانَ، اِيهَ هَتَ آهَنڙِي

(۱۳) ڏٽائِي = ڏٽاريا، رت روائِي = رت رٿارِي. ٻيو تين پتر = ٻي ۽ پٽ. راه مَرِيئَڊَڙ =
وات تي حمل ڪري ماريئَڊَڙ. ڪَنهن پَڙ پَڙ = ڪَنهن پَڙ پَڙ. (۱۴) سَڪِيانَ =
سَڳَن عزيزن. تَرُوڙ سَڳاوتَ سَڳِي = سَڳاوتَ ۽ عزازت ٿوڙي ڦِٽي ڪَڇُوش. يارانَ تَرُوڙ ياراڻَا =
يارن ياراني ٿوڙي ڇَڻِي. (۱۵) حق بَخشايا = حق بَخشايو (عورت جو مجرد ٿي گذارڻ).
نا ڪَنهن هَتَ نِهَنڙِي = نه ڪَنهن جي هَتَن مون کي هاليو. ڪَنهن نال پَنڙِي = ڪَنهن سان پَڳَسَ.
هن بيت جي ڇَڻِي وقت محترم ميان علي محمد صاحب سيال وٽان حمل فقير جي بيتن جو مواد
پهتو جنهن ۾ هيٺيون بيت ڇن بيت نمبر (۱۵) جي جواب ۾ چيو ويو آهي. هي بيت حمل جي
قلمي پياض ۾ موجود ڪونهي ۽ ممڪن آهي ته ڪَنهن ٻئي سَڳوڙ حمل جي نالي تي چيو هجي:

روح مِيڏا ها ڪُنُوارا ڪُنُوارا، ڪُنُواري مِيڏِي هَسَڻِي
روح ڦِڙسَ تِي ”قالوا بلي“، مائِيهَرُ حالَ آهَسَڻِي
آدمَ حوا آڇا نه هونِي، زَمِينَ نه مِيڏِي بَسَڻِي
مَرُڻا ڄَمَڻا آڇا نه هويَا، فَلڪَ نَڪا اِهَ پَسَڻِي
عُنصرَ ڄاڻا مَنهنَ نِهينَ هُون، نَفَسَ ڇَڻِيندا مَسَڻِي
مِينَ الرُّوحِي دِي موجَ مَڻِيڊا، هِيَرُ شِيوا نَوَرُ پَرَسَڻِي
عقلَ مَسَڇازَ دا موهَ نه ڄاڻان، نا نازَ هُون دِي خَسَڻِي
حالَ حَقِيقتَ حملَ ڏٺا، وِڙ آهَتَ وِڙوڊِي آهَسَڻِي

(۱۶)

جو کجھ، چائٹئی سولا چائٹئی، ناچائٹئی سو چائٹئی
 روز آزل دے عشق آمانت، یار برہم سیر، چائٹئی
 جین مٹک دی جاہ نہ جیٹن، ہیر آٹان وچ ہائٹئی
 حمل! حق سچاتا تون، جے آہنا آپ سچائٹئی

(۱۷)

ہئے کون ہون سچائٹن سؤکا، آؤکا آپ سچائٹن
 آپ سچائٹن، آپ وچاؤن، ول، وچ "آپ" نہ آٹن
 "سن عرف نہ سہ فقہ عرف ربہ": سمجھ، اہو سمجھاؤن
 حمل! حق سچائٹن ہاجھون، آہتر عمر وچاؤن

داستان ڀلڄون

[بيت : هير ۽ سندس مڃاز]

[۱]

ماهي نال آساڏي آصلئون، روز آزل دي آهي؛
 اڃ ڪله ناهي
 جين، پري، انسان نه آها، نا ڪو مرغ نه ماهي؛
 اڃ ڪله ناهي
 عرش، زمين، آسمان نه ڪو، نا ڪاغذ، قلم، سياهي؛
 اڃ ڪله ناهي
 نور نبي نروار ٿيا ها، ٻڌ ڪر شملا شاهي؛
 اڃ ڪله ناهي
 تنهن ڏينهن رانجهو رمز رلائي، ماهي پاڪ نيگاهي؛
 اڃ ڪله ناهي
 آڪر حمل حال اهيئي، ڏيسن ملڪ گواهي؛
 اڃ ڪله ناهي

[۲]

ليٽ نيٽ ويڪان راه رانجهن دي، ڪڏان آسي مٿين ڪنڙي
 پيلي ماهي منجهيان چارو، ڪوڪ هو وٽ پئي ڪنڙي
 وڃ ٿي تڏي تڏي ماران نعر، گهين ڪينار ڪنڙي
 حمل مٿين نون مٿيان ڏي ڏي، وارث سڀ وڪڙي

[۳]

چٽ پٽ چشمان جهٽ ڪيان، تهن چارا ڪوئي نا لڳي
 ماهي نال ميري دل آهي روز آستئون آڪي
 ڪيڙا ڪر وڃي مڙ پيڙا، ول ول وڃون وڪي
 حمل! هميش حيات ماهي، تن تاري جنهن دي تڳي

[۱] شملا = دستار. پاڪ نگاهي = پاڪ نظر واري. [۲] مٿين ڪنڙي = مون وٽ. پيلي ماهي منجهيان چارو = پيلي ۾ ماهي مينهن پيو چاري. ڪوڪ هو وٽ پئي ڪنڙي = (سندس ڪوڪار ڪن تي پئي هوي. گهن ڪناري ڪنڙي = ڪنارا ۽ ڪپر وٺي. وڪڙي = نااهي ٿي يا. [۳] چٽ پٽ = فوراً. وڃون وڪي = وڃان اچي ٿو هوي.

[۴]

ماهي! مڙي نال مڙيان ڪر ڳجهه اندر ديان ڳالهيون؛
 سڙن سڙيائين؛
 هڪ دم دور نه ٿي تون مڙيان تون، نال مڙي ڪڏن ڳالهيون؛
 سڙن سڙيائين؛
 ڏوتيان دے منہ ڏور ٻو وے، تڙ ڏيک مڙي ڏيک ٿيائين؛
 سڙن سڙيائين؛
 حمل! مڙ دم هيڙ ڏهون، ڪر پال، نظر ڇا پيائين؛
 سڙن سڙيائين؛

[۵]

لوڪ ڪنئون لنگهه، جهوڪ ويسان، وڃ رانجهن دے نال ريسان؛
 مڙل نه، ولسان؛
 ٻاٻل جي ٻه، پڇسي، تان مڙين سول سڀيئي سلسان؛
 عشق نه آلسان؛
 جي وٽ شهر لڪائي ڏيسي، در ماهي دا ملسان؛
 تنهن در هلسان؛
 مڙي مڙم يار سڄڻ دے، جهولي ها مڙين جهلسان؛
 مڙل نه، تلسان؛
 حمل! هن محبوب ڪنئون دم ڌار ڪيون مڙين هلسان؛
 ڪيڪر چلسان؛

[۶]

ٻار ويسان مڙين يار ڏهون، لنگهه چارے، چڪڙ، چڪان؛
 نارے نڪان

[مڙين تون = مون کان. ڪر پال = احسان ڪر. نظر ڇا پالين = نظر ڪڍي نهارين.
 [جهوڪ = مال جي ويهڪ جي جاءِ - مڙهار جي مال جو وڻاڻ. ريسان = ملندڙيس.
 ل نه ولسان = مور ڪين ورنديس. ٻاٻل = ابو. سول = سور. سلسان = سلينديس.
 عشق نه آلسان = عشق کي لڪائينديس ڪين. در ماهي دا ملسان = در ماهي جو جهولي
 هندیس. تنهن در هلسان = انهي در تي هلجي وڌي ٿينديس. محرم = حال محرم.
 ڪيڪر = ڪهڙي ريت. [۶] چارے = چارا- وائون. چڪڙ = گپ چڪ. چڪان =
 چوڻ چڪون. نارے = واڙ. نکان = ڪڏون هاڻي جون.

پيلے ماهي منجهيان چارے، رات ساري پئي سيڪڻان؛
 سڻ سڻ ڍڪڻان؛
 ڪُن ڪٽر پٽي ڪٽر ڪن توڙي پٽج پٽج هوسن ڍڪڻان؛
 مڙول لڙڪڻان؛
 حمل! هڻ وڃ هيئر، ماهي ڍيان ڪير پيسي لو ڍڪڻان؛
 ڏے ڏے ڏيڪڻان

[۷]

رانجهو راضي ٿان رب راضي، مڙي رانجهن لڪ آزي
 روز آلستسي عشق اسادا ماهي نال مڙجاري
 ڪيڙا خوني خلتلي، مڙي ماهي نڪ نمازي
 حمل! هميش حيات رانجهو، رب ڏيوس عمر ڌرازي

[۸]

ڪالے پيلے وڃ ڪوبيلے، هيئر ڏونڊيندي ماهي
 ڪانھان ڏے وڃ دانھان ڪٽر ڪٽر، ماهي! ٿيوے ساھي
 نا ڪوئي حال دا محرم تيس جاء، نا ڪوئي رهبر راهي
 حمل! هيئر ماهي ٿون ميلدي، هادي دي همراھي

[۹]

ويلے وقت ڪوبيلے، پيلے ڦيردي هيئر اڪيلي
 نا ڪا ماء نا ماسي اس جاء، نا ڪا سس سهيلي
 ڪانھ وٺو، ڪٽر دانھ، ڪٽر بندي، نا ڪوئي ٻانھ نا پيلي
 حمل! هادي عشق تيس ني، ماهي ٿون رب ميللي

مجهيان چارے = مينھون ٿو چاري. سڻ سڻ ڍڪڻان = مينھن جون ڍڪون ٻڌي ٻڌي
 لو = لوڻے - گڏے. ڍڪڻان = ڍڪون (وات جون). ٽڪڻان = گيتون - وڏا ڍڪ. حمل
 هڻ وڃ - الخ = حمل! هائي هيئر وڃي ميهار جو ڪير ڀڪن کاڌ ٿون پيئندي: ڍڪ
 تي ڍڪ پري. [۷] ڪويلے = ڪمھلو. ڪانھان ڏے وڃ - الخ = ڪانھن جي ٻو
 ۾ ”ماهي! ماهي!“ ڪري سڏيندي، دانھون ڪندي، بيهوش ٿيو وڃے. تس
 = انهيءَ جاء. هادي دي همراھي = ڏئي تعاليٰ جي مدد سان. [۹] ويلے وقت - ا
 = هيئر مهل ڪمھلو اڪيلي پيلي ۾ پئي ڦري. ڪانھ وٺو = ڪانھن جا ٻوڙا جه
 نا ڪوئي ٻانھ لہ پيلي = ڪوئي بہ سندس ٻانھ پيلي ڪونھي.

[۱۰]

سارِ یانِ راتین سُمھ نا سَکھُدی، نِیدانِ نِندَرِ اکوڑی
ویکن ٻاجھ نہ رَھندے دُوهین، ویکن لُک لُک چوڑی
جیہی ساڌے نال کیتیا نیہن، آکِیانِ پی اوہ لوڑی
حمل! حُبِ ماہی دی میئون، نیتِ ذِھاڙی دُوڑی

[۱۱]

لوک وِچُون وِج جھوک، ماہی نال لایس عشق آناںکا
آدِیانِ راتین نَدِیانِ تَر دی، ویکي تار نہ تانگھا
نا کوئی گھت نہ گھیڑ کیتا مَور، نا کوئی لک نہ لانگھا
حمل! ہیئر ھمیشان وِبندي ساہ سِرُون چا ساںکا

[۱۲]

ٻار وِجے لنگھ ٻار دَھُون، نیتِ تار نَدِیانِ تَر کے
کیتس تر کے دنیا دے تر کے
وِجیہلی دِیانِ سُون کوکان ھوکان، سڌے کوکان کر کے
جیوین کولج ھیکلِی کر کے
آڌی رات آڌیڑے کا وِج سُونِ چانگھ کر کے
کچڑے چاک نِون کر کے
حمل! ہیئر آئون نیت لنگھے، جیئون گھیر گھارِ یان دے گھر کے
سَمِیس عیشِ آسن سُب گھر کے

[۱۳]

ٻار وِجے تر تار نَدِیان، جیتِ ماہی سَنجیہیان چارے
چیکڑ چارے
رانجھو ٻاجھُون رات نہ نِبرَس، ٻرہ توڑی ہت تارے
تک تک تارے

[۱۰] نندر اکوڑی = نند قنائی . ویکن ٻاجھ = ڈس بنا . دوهین = ٻئی (ھیر ۽ رانجھو) .
اکیان پی اوہ لوڑی = اکین . اھوئی لوڑیو یا سُونو . دُوڑی = ٻئی . [۱۲] تر کے
= ۱ . تری پاڻی ۽ مان ۲ . ورتا . ونجھلی = کانی - نَوائی . کر کے = ۱ . (کوکون)
کری ۲ . کونج جو کرکٹ . آڌیڑی = ٽاپا ڌکا . چانگھ چر کے = سائی گاہ کي
مال جي چرڻ جو آواز . چر کے = کچڑی ڦاڻڻ جو آواز . گھر کے = ۱ . پاڻی ۽
جي گھاري جو آواز . ۲ . گھر ٻار . [۱۳] چارے = ۱ . مينھون چاري ۲ - کپ چک
واريون وانون . نبرس = نئي گذريس . تارے = ۱ . اکين جا تارا ۲ . آسمان جا تارا .

پيا وقت ڪو، پيل و، ٻنڌي، گهٻر گهٽيان، لنگهه گهارے،
 گهٻر نا گهارے
 حمل: مٿين، آئنتاري، ڪون، رب تارڻ والا تارے،
 ٻار آتارے

[۱۴]

هيئر، رانجهن دے نال سدائين سڻجن، سڄے وڃ ٻالے،
 توڙے ٻلت ٻون سیر ٻالے
 طوڻ وڙهائے، موڻ نه پٽاوس، گهٻر تڙ جائين، جالے،
 ساد م دوست بنا نا جالے
 چوڙ حويليان، ٻيليان، وڙندي، چاء منجهيائڻ دے ڏالے،
 توڙے چوچڪ چا سیر ڏالے
 ويڪ حمل! هن هيئر ٻچوتے وال قدم نا والے،
 توڙے هٽڪ ڪڙے گهٻر والے

[ڪافي]

سانون شوق مڇايا شور، شور وے لوڪو!
 سانون شوق مڇايا شور
 ۱۔ رانجهے جيها اور نه ڪوئي، هے محبوبان دا مور:
 مور وے لوڪو!
 ۲۔ چشمان چڙه، آ آڙيان، لڙديان، ٺي زوري زور:
 زور وے لوڪو!

گهارے = ۱. ٻائي جا گهارا ۲. ٺٽي گذاري. [۱۴] ٻالے = ۱. ٻورو ڪري ۲. سيارے
 جا سخت سي. مڻ نه پٽاوس = مور نه پسند اچنس. جالے = ۱. جاين جا جارا ۲. ٺٽي
 گذاري سگهي. ڏالے = ۱. (مينهن جي کائڻ لاءِ آن وغيره جا) ڏارا ۲. چيري وجهي.
 چوچڪ = هير جي ٻي جو نالو. ٻچوتے = ٻوٽي. وال قدم نا والے = هڪ وار جيترو
 به قدم نه هئائي. توڙے هٽڪ ڪڙے گهٻر والے = جيتوڻيڪ گهٻر وارن (عزيزن مائٽن)
 جهليو، منع ڪئي. [ڪافي] سانون شوق مڇايا شور = اسان کي عشق مستان ڪيو.

- ۳۔ رانجهن تخت هزارے دا سائين، تُردا چاكان والي توره
تور وے لوکوا
۴۔ لوکان ليکے چاک منجهين دا، هے دليتان دا چوره
چور وے لوکوا
۵۔ نال حمل دے پال جو کيٽس، تيا غريٻاندا غوره
غور وے لوکوا

تخت هزارو = رانجهوء جو شهر جتي جو هو شهزادو هو. تُردا چاكان والي تور =
هن جو برتاء عاشقن وارو آهي. چاک منجهين دا = (ماڻهن ليکے منهنجو هيءُ)
بار ميهار آهي.

داستان چھون

[بيت : سر سسئي]

(۱)

جے مٺين ڄاڻان ڪيچ ڪيشالڙي، پيٽون مول نه، ڇاوان؟
جڙي وٽ ڇواندے زهر ڏيئون ها، وڃ ڏنيا ڪيئون آوان؟
ڪيٽ پنهون ٽين ڪيٽ مٺين ڄاڻي، ڪيٽ مٺين لڏي پان لاوان؟
ليکي روز ازل دے اڀوين، ڪيهر ڪيهر ڪيهر غم ڪاوان؟
جيٺيان ڏکڻان ڪاڻ ڇٽيا، شالا مرن تيٺيان پان ماوان؟
حمل! هو ڇا رڙا تے راضي، جے تون ڄاڻي رب ڪون پياوان؟

(۲)

سسوئي سڪ سسئي نون ئي ڇا ڏيران ڏکڻ ڏي ڪالڙي
چوري ڇا پنهل ڪون ڄلي، قلب هوتان دے ڪالڙي
سسوئي دا ڪڍ هان ڪٽي، او ڏاڻ ڏوگر والڙي
حمل! هوتان ڪاڻ ڪڍ يانيس، ڪيٽين ڪيچ ڪيشالڙي

(۳)

سسوئي ساٿ پڇيندے ڏيو جهر جهرنگل وڃ جهوتان؟
ڏوئي! ڏس ڏيران دا ڏيوو، هڻ هڻ ماري هوتان؟
اوتان اڀوين ڪر ڪٽي، هڻ قاصد ٿيوو ڪوتان؟
آڪر حمل: حال سسئي دا، وڃ رب لڳ آڪو روتان؟

(۱) جے مٺين ڄاڻان-الخ=جي آڇ ڪيچ (جي پنڌ) کي ڪشالو ڪري پانپان
تہ هولد شل ماءُ جي پيٽان پيدا ٿي نہ ٿيان ها. رب ڪون پاوان=رب کي وٽان
(۲) ڪٽين=ڪيترائي. (۳) ساٿ پڇيندے=ساٿ پڇائيندے. ماري هوتان=آڇ
هوتن جي ماريل آهيان. اوتان=اهي تہ. ڪوتان=ڪو تہ. روتان=روئي
ڪري تہ.

(۴)

هائڏي ا وڃ پنهل ڪئون آڪين سڀ سنيهي سڌ ڪر
 اول عشق اساذي هيئون، اڪ اوطاقان آڌ ڪر
 پڇين ڪيهي ڪالهون سائون، ڪيون چهر وڃ چڏ ڪر
 آءُ آله لڳ ههچ هيارا! نيئه اسانئون گڏ ڪر
 حمل هوتان نال نه هجين، تندي تڏ توڏ ڪر

(م) عشق اساذي هيئون=اسان جي عشق جي سببان ويئون. ڪيون چهر وڃ چڏ
 ڪر=جبل ۾ چڏي ويون. روه ۾ رولي ويون. ليئه=وئي وڃ. تندي=شوخي.
 تڏ=چڪتاڻ. توڏ=هوڏ. ضد.

داستان ستون

[بيت : محبت ۽ سباز]

[فصل - ۱]

عشق

[۱]

لوڪ ڪنئون لڪ عيشق نه سگهندا، توڙي ستهس ڏيئوس سِر پَر دے
آهينون آهے ايو ڏيندا آهے، وانگي مَشڪ عِطَر دے
دَر دَ ڪنئون دَم سَر دَ نڪلدے دُونهين دَر دَ آندَر دے
حمل! هرگز مَوَل نه چُندا آڙهه وِچ آندَر دے

[۲]

عِشَق تَمين آتش دُونهين برابر، عِشَق آتش دا پَتائي
باه ڪنئون ڏه پاڳي آتش، عِشَق آسان ڪُون لائي
جَنهين نُون لڳي خبر آسے نُون، هَوَراَن خبر نه ڪَائي
ڏوڄهي حمل! آسے نُون هے، جَنهين دلبر يار دُڪائي

[۳]

اَڪِيان ڪُون وَل عادت اِيها، جيڪ پئي نديان جهاتي
صُورَت ڪاڻ سَڌِ رَايان وَتَن، سَر تيلي تے چاتي
اُڏي پَن جائين وَج ڪَر آڙديان، چوري چُپ چپاتي
دَل لُٽا وَل روئديان آنديان، هار هنجڙهون کَل پاتي
وَل وَل ويڪن طرف تِيڏانهين، لُون جتان وَج لاتي
حمل! هرگز مَوَل نه مَر دِيان، جان دَم جِنْد حَياتي

[۲] باه ڪنئون ڏه پاڳي آتش = باه ڪان ڏه پاڳا (وڌيڪ) آگ. هوران = پين ڪي.

ڏوڄهي = ٻي (خبر). [۳] سڌرايان وتن = سڪند يون ڦرن. هار هنجڙهون = ڳوڙهن

جو هار. جان دَم جِنْد حَياتي = جيستائين حياتي جو دَم باقي آهي.

[۴]

پَلْ پَلْ دے وچ پَلِیَمُ آکِیَن کُون، هرگز پَلِیَن نہ پَلِیَن
وَلْ وَلْ وِیکن طرف سَجَن دے، هرگز رَلِیَن نہ رَلِیَن
رَلْ رَلْ کے وِچ رَمَز رَلِیَو نہیَن، هرگز رَلِیَن نہ رَلِیَن
حمل! هرکو هوڑ رَهِیَو نہیَن، کَنہِندے جَہِلیے نہ جَہِلیان

[۵]

نِیَنہن لَکَا تان نِیَندِ کُتِی، نِت نِیَنان لَا یَا سَاوَن
کَاوَن پَرِیَوَن کُجَہ لَا سَکَہَدَا، نَا کُجَہ کِلْ آلاوَن
رات دِیَنہان تَن جَہورِی، جو کَدْ یار کَرِیَسِی آوَن
حمل ہو وِچ حُب ہَمِیشان، مَوَلِی ہَت مِلاوَن

[۶]

پَرے پَرے تائین پَوَوَن پُکاران، درد میرے دِیان دَانہِین
آہِیَن سَاڈِیان عَالَم سُنڈا، دلبر سُنڈا تَاہِین
آکِیَن کُون آرام نَہِین کو، رات دِیَنہان تَک رَاہِین
حمل! ہو وِچ آس سدا، مَن پَوَوَس قِیاس کڈاہِین

[۷]

ہِک ساعت دِی صُحبت کِیتے، دِل کُون درد لِیوسے
دم دم دِل کُون یاد آہودم، بیا کم وِسرِ کِیوسے
عِشَقِ آنا لَکَا سُنڈے ہاسے، اکِتِیَن لال دِیوسے
حمل! ہَتِیَن لال آپے وِچ، سُنڈا شِیَنہن جَکِیوسے

[۸]

سَہِیوا سَانُون سِک سَجَن دِی، رات دِیَنہان رَہ پَالان
کوئیان تے چَرَم کانگ اڈایان، پَل پَل ہِیَندِی قَالان
دُکّان سَانُون دُک دِتے، تِین وَل وَل مُک سَنپالان
حمل! هُن مَحَبوب مِلے، مُک وِیکان تِین دُک قَالان

[ع] پلین نہ پلین = پلین پلج نئیون. ولیان نہ ولیان = (ڈسٹ لاء) وری ہوندو،
ورن (موتن) نئیون. رمز رلیونہین = رمز رلایائون. رلیان نہ رلیان = لگندو (اکیون)
ہنن نئیون. هرکو هوڑ رلیونہین = هرکوئی هکالی رہین. [۵] تن جهوری = جان
کی جهوری. [۶] آہین = آہون. اکیان کون آرام. الخ. = رات دینہن راہون تکی
تکی اکین کی کوہ آرام کوہ نواچی. آس = امید۔ آسرو. [۷] ستا شینہن
چکیو سے = ستل شینہن جاگایوسون. [۸] سہیوا = سرتیون! رہ پالان = راہ نہاریان.

[۹]

دَم دَم دِل ڪُونُ دَوُر دُڪاڻُدا، پَتِيانُ هِرِيم دِيانُ رَوَهِدي
هَرَه هَرَه، پَتِيان، پَتِيان پَتُدي، قَتِي عِشَق آدُر دي
باهِ بيره دي پَتُڪا ڪِيَتا، سَوَز ڪَنُونُ پَتِي سَرُدي
حمل! هرگز سُول نہ مَرُدي، چاڙه جَنُهين وَج چَرَهدي

[۱۰]

دُڪِيانُ دي سُدُ دُڪِيانُ نُونُ، دُڪ ڪَنُهيندے پيش نہ آون
دُڪ مارن، دُڪ ڪارن، تين دُڪ پَت ڪَليجا ڪاَوَن
دُڪِيانُ دے قَت دُڪِيانُ نُونُ پِي، وَل وَل دُڪ دُڪاَوَن
حمل! هُن مَحَبُوب ميلے، سُڪ آون، تين دُڪ جاَوَن

[۱۱]

دُڪانُ نُونُ ڪو دُڪ لڳے، ايھ دُڪ ڪِيڏُونُ وَل آئے
دُڪانُ سَانُونُ دُڪ دِے، تين دُڪانُ تَن تپائے
ڪِيَتانُ اِپُھے دُڪ لِيَتَے؟ هِن ڪِنِهائِدے چَئائے؟
ڪِيڏُونُ وَج مَتِين دُڪ دِے، تين ڪِيڏُونُ دُڪ وَهائے
يا رَب! تُون گهَت وَحس اَنانُ نُونُ، دُڪ جِيَتاهانُ لائے
شابس حمل! اڪ اَنهَن نُونُ، دُڪ جِيَنهَيانُ سِر آئے؛ تين چر چائے

[۱۲]

سِڪُ آئي تان سِڪُ گهَے، دُڪ وَل وَل دِيَوَن دِيڪالِي
لُونُ نُونُ دِيَوِچ سِڪُ سَچن دي، جاء نَهَن ڪا خالِي
ايھ دل درد فراق ڪَنُونُ ڪا هَلڪ نَهَن ڪُجھ هالِي
حمل! هے سِڪُ ساعت سا جا نال جالِي گد جالِي

[۱۳]

چائُم تان وَج وِيڪ سَچن ڪُونُ، ساري سِڪُ لَهيسانُ
سِڪُ ڪُونُ سَت اُتاهين اُوسانُ، وَل نا وِيڪن ويسانُ
رات دِينهانُ خوشحال هوسانُ، سُمھ سِڪِي نِيند ڪَريسانُ

[۹] قَتِي عِشَق اندر دي = اندر جے عِشَق جي قَتِيل. چاڙه جنهن وَج چڙهدي =

براج کان اڳ درياه جي ٻيچ تي ٿيندڙ آبادي جو اصطلاح - ”چاڙه چوھن“ معنيٰ

مٿاهين نمبر تي هرلو چاڙهي آباد ڪرڻ جو هڪ نهايت اٽانگو ڪشالو آهي. ٻي

روايت: ”چاڙهي جنهن وَج چڙهدي“ = معنيٰ جنهن به ڏاڪے تي وڃي ٿي ٻيھي.

[۱۲] لُون لُون = وار وار. هالهي = خالے.

یوین نہ جاتم ویکن وچئون، ول ہی سیک وھیسان
 سینے دے ویج سیک اہ ماوے، کیٹان سیک سنہیسان
 حمل! جو دم جیہندا ہوسان، جانی نال جالیسان

[۱۴]

ہیک ہیک ڈہنہن ہزار ورہی، ہے دلبر دے دیدار بینان
 ہیک ساعت پی ساؤ سال برابر، روپ تنہندے رخسار بینان
 وت، نہیہن رکیہندے سڈ سڈن دی، گوش تنہندی گفتار بینان
 حمل! کون ہن نہیہن مینا کجھ، محب میںے منار بینان

[۱۵]

دلبر دا دیدار ڈالے، کُل درد، آلم، غم دُور ٹیہون
 حوران ہریان ڈیک حُسن، سپ چہت سے چکچور ٹیہون
 مائھو، جین، جناور جملہ، مسّت ملکہ مخمور ٹیہون
 حمل دے ہر بیت ہمہ جا، ملکہن ویج، مشہور ٹیہون

[۱۶]

ہرہیک وقت ہمیشان ہردم، دلبر دل ویج یاد سدا
 ویج خیال تہیہن بے خیال رہون، کُل خیال کنون آزاد سدا
 جیون لوک کریندا نوک، تیون تیون شوق کنون دل شاد سدا
 حمل! ہوندا علم اہیہندا، عشق اصل امتداد سدا

[۱۷]

یار جیہان کون یاد سدائین، یار تینہان کون یاد کرے
 تنہن در جو فریاد کرے، فریاد تنہیہندا داد کرے
 مشکل تنہندے میٹ سپرے، غم درد کنون آزاد کرے
 حمل! کون ہر وقت شالا! سو عشق آدب امتداد کرے

[۱۳] وہیسان = وہائیندس۔ نہ ماوے = نٹی ماپی۔ سنہیسان = سنپالی رکندس۔

جلیسان = جالیندس۔ گذاریندس۔ [۱۵] ملکہ = ملائکہ۔ ہمہ جا = ہر جا۔ [۱۶] جیون

= جمن۔ تیون تیون = تثن تثن۔

[۱۸]

اَوَّلَ عِشْقِ اِلَٰهِيٍّ جَنُّنَ کَوْنِ، جَاءَ اَلْدَرْ وِجِ جَوڑے
 پھانُونُ مَفْتِ مرادینُ والے، تُوَتِ تَرَگے سِپِ تروڑے
 خواب، خوراکی، خوشی کُنی تَنہِنْدی، نہینُ نیندر اَکوڑے
 مَغزِ مِکَانُ ہِت کاوے تَنہِنْدِیانُ، ماس ہڈانُ تُونُ روڑے
 پیر، فقیر، فِلاطُونُ فائِق، شہر گداگر توڑے
 شہر ڏنڊورا ڏیوَسِ سِرَتے، شَرَمِ حیا کُونُ ہوڑے
 طعنے تَنکے سہے سدا، مُکِ مَوَلِ نہ ہرگز موڑے
 حمل! ہادی عِشْقِ جَنہِنْدِیا، تُوَتِ لَقا سولوڑے

[فصل - ۲]

منہنجی دلبر جو حسن

(۱)

مُنہ مَسْجِدِ، مِخْرَابِ پِروُنُ وِجِ، نَیْنِ ڏِیوے ڏُونُ ہلدے
 سَہی کَیْتوسے سَجْدَا تَنہِنُ وِجِ، اَصْلَحُونُ روز اَزَلُ دے
 محبت، ڏہنن مِیْشَاقِ اَکِی، ہِیُونِ عاشقِ نا اِجِ کلہ دے
 حمل! مَرِ ہِکِ دَمِ جو سَاڏا، قاصدِ ہِنِ ہَلِ ہَلِ دے

(۲)

عَجَبُ آکِیْنُ ہِنِ یارِ مہرے دِیانُ، کِیا کُجھ صفتِ سُنِیوے:
 ہِنِ ڏُونُ ڏِیوے
 نَیْنِ تَنہِنْدے نازِ کِیْنُونُ، ہِنِ کِیْفِ بَغِیْرُونُ کِیوے:
 کِیُونُ مَدِ پیوے!

[۱۸] پهلون مفت - الخ = پھر پائین، مفت م (بنا تکلیف جی) مقصدن کی حاصل
 کرن وارا سب خیال ختم کری۔ پیر، فقیر - الخ = پیر، فقیر، یا کو افلاطون مثل عقل
 جواکابر، توڑی کئی شہر جو گداگر ہجی، تہ بہ (عشق) خواریء جو عام ڏنڊورو
 سرتی ڏیس ۽ ظاہری شرم حیا کی ختم کری ڇڏیس۔ مَوَل = مور۔ لَقا سولوڑی = سو
 لاهی دیدار حاصل کری۔ [فصل - ۲] (۲) سُنِیوے = (بہاولپوری محاورو) سَنائجی۔
 ہڏائجی۔ کِیْف = شواب، نشو۔ کِیوے = کِیوے = خماریل۔

تَنهِن؟ نال آپ آلاؤڊي، ڪُجه طاقَت مَول نہ ٿيڻوے؛
جَڏڻ ڏيڻوے
حمل! ايہہ احوال سَچن ڏنہ، ڪنہيڊے نال ٿيڻوے؛
صبر ڪيڃيڻوے

(۳)

نَرُڪس نَين سَچن دے تهرُے، چَٽ پَٽ چوٽڪ لائين۔
پَرُ پَچائين۔
حُورانُ ٻَريَڻانُ چَريَڻانُ ٿيڻون، جَنهن دم چَشمانُ چائين۔
مُرُڪ آلائين۔
سَهَسِينُ دانا، دام زلف دے ڦانڊے وچ ڦَرُ ڪائين۔
چا اترُ ڪائين۔
حمل! ڪُون هيڪواري جے چا ميهَرئون مُڪ وِڪيلائين۔
دَرَد وِچائين۔

(۴)

ٻارِ پيمانُ لنگھ ڦاڙ جيگر ٿون، سُرخ نِيہانڊِڻيانُ ساڻگانُ
ساڻگ مَرِپنڊے ساڻگ نہ رَڪنڊِڻيانُ، تار تنيہانڊِڻيانُ تانگهانُ
زلف بلائينُ بَشِيہَر ڪالے، ويڙھ پيئے مَنہ مانگهانُ
حمل! هيَبَتَناءَ ڏِڪيُون، ڪُون گهتے هَت نانگانُ !!

الاؤڊي = ڳالهائڻ جي۔ گفتگو ڪرڻ جي۔ جڏڻ ڏسيوے = (بهاولپوري محاورو)
جڏھين (ڪين) ڏسجي ٿو۔ پٺيوے = (بهاولپوري محاورو) سوڪلجي۔ (۳) نهرے =
ڪنڊا گول۔ وريل۔ چٽ پٽ = فوراً۔ تيزيءَ سان۔ چشمان چائڻ = جڏھين محبوب اڪيون
کڻي ٿو۔ ڦانڊے = ڦاھے۔ چار۔ ڦڙ ڪائڻ = ٺنگين ۽ لوڏين۔ مڪ = رخ۔ (۴) ٻار پيمان۔
الخ = لعل اڪين جا لحظا جيگر ڦاڙي آرهار ٺڪري ويا۔ ساڻگ مَرِپنڊے = چرچي ۽
مذاق ۾ ماريندي۔ ساڻگ نہ رڪنڊيان = ساڻگو ٺٽيون رکن۔ تار تنہاند پان تانگهان =
انھن اڪين جون تيز ۽ ترچيون لڪاهون۔ زلف بلائين۔ الخ۔ = (محبوب جا) ڪارا
وار، زهردار نانگن مثل چڻ منهن لڪائي ويڙھجي سيند تي ويهي ويھا آهن،
ڏڪيون = ٻيا ٿا ڏسجن۔

(۵)

جَهْمَقُ وَانگُونُ جَهْتِ گِيَانُ، دُونُ جَشْمَانُ دے چَتُّڪاري
ڪَر جَهْمڪاري
آتش عشق اَلنَّبَا ڪِيَتَا، باهه ٻيرهُ پَتَرُڪاري
وِج اَنڌاري
مَرُگانُ مَرُجِي اَن اَڙائِي، لاشڪ لِيلُ نِهاري
نِيَن اِيڙاري
حَمَلِي ڪاڻ ڪِيڌاري وَتَن، ڪِيئوے نِيَن خُماري
هِن هَرڪاري
گهٽِي وَتَن واجهه وَڙهَن دے، جهيڙي دے جهُونُجھاري
هِن خُونُخواري
حمل! هَر دَم ڪَرَن سِيئُونِي، مَرُغ دِيلِيَن دے ماري
باز بُڪِياري

(۶)

زُلف دَرَاڙ مِيڙدے دِلِبر دے، لَانگ سِيئِيه هِن سِيئِي
ڪاوڻ ڪِيئِي هِيءُ چَهه ماري، هِيچ گهٽِي مَنُهَن اَنڌِي
هڪ ڪاڌي، هِيءُ وَل وَل ڪَاجَن، مَنڊر هَر هِن جِي مَنڊر
شابس حمل! آڪ تِيهَن نُون، هِيءُ جِيهَن هَت ڪِيئِي

(۷)

تار زُلف دي مَار والگُون، وَل مَار مُونڊِيانُ تِي سِيئِي
حِيڪمَت نال حڪيم ڪِيهَن اَنڌِي، ڪاڻ رَنجَاوڻ وَتَن

(۵) النبا = پيڙ - پڙڪو (باه جو). مڙگان مَرُجِي اَن اَڙائِي = پنبين، تيرن جا دس آڻي چوڙيا
لِيل نِهاري. = رات ڏينهن. ڪيوے = خمريل. هن هَرڪاري = هر هنر ۽ حرفت ۾ ماھر آهن.
گهٽي وَتَن واجهه وَڙهَن دے = حملي ۽ جهيڙي جا وجهه جاچيندا ٿا ڪهن. ڪرن ستونے =
(اهي نيئن وارا بکيا باز، دِلين جي پڪيئون ڪي ماريو) تهر ٿا ڪن. (۶) چَهه ماري = چپ هني
پيا آهن. هڪ ڪاڌي-الخ. = اهي مانڊا جي جهاڙ واسطي موڪليل آهن، تن مان ڪي ڏنگجي پيا
۽ ڪي وري وري پيا ڏنگجن. (۷) مَار وانگُون = نانگ وانگر. وَل مَار مُونڊِيانُ تِي سِيئِي =
(وارن جي) مينڊين تي هڻي (محبوب) سمهي رهيا؛ شايد بهتر پڙهڻي هن طرح تہ: ”مار مُونڊيان تير
ستے“ يعني: (محبوب جا وار) نانگ وانگر منهن (منڊي = سر) ڪي چپائي (مارے) ۽ وڃڻ سمهي پيا
آهن. يعني چپ هڻي ستا پيا آهن. ڪن هاندے ڪاڻ رَنجَاوڻ رتے = ڪن ڪي ايڏائڻ واسطي بنايا آهن
پشت ڪنن-الخ. = اهو وارن جو نانگ پٺيان لهر هڻي پيو آهي ۽ پٺيان اچي ڪڍڻ تائين پهتو آهي

هَسْتِ كَنُونُ هَلْتِيَجْ كَرَا، هُنْ آهْ كَرِيَانِ تِي كُنْتَسَ
حمل! هي انصاف اَنُهَاندَا، كُنْتَسَ جِيَنَاهَانُ كُنْتَسَ

(۸)

لَتَك هَتِي لِيَت سِيَنِي تَرِي، لُز لِيَت لِيَكِيَن سِيَر لَالِي:
نَانَكِيَن: كَالِي:
مَار وانگُونُ دَتَك مَار گَهِيَنِي، تَن تَار زُلْف وَهِي والِي:
اَلَت اَبَهَالِي:
دِيَكُن نَال دَنَكِيَندَا، تَوڙِي شاه وَلَايَت والِي:
عَالِيَم عَالِي:
حمل كُونُ هِي هَر دَم شَابَس، جَال جَهِيَن كَد جَالِي:
قُرَب كَمَالِي:

(۹)

كُنْدَا نَك، تِيَنُ كُنْدِي كَاكُل، پِيَرُونُ جِيَنَاهَانْدِي جاڙِي
صُورَت صاف سَرُو قَد قَامَت، لِيَن كُوڙِي هِي، كَلُ ڪاڙِي هِي
چِشْمَان چَائِيَن، تِيَنُ چَا لَائِيَن اَلَنَبِي عَشَقِ آماڙِي
جِيڙِي دِيَكُن تِيڙِي گَهَتَن پَالَن نَال پِي-لاڙِي
شاه گدا كُونُ مَار مَنَدِيڙِي، قِيَرْدِي مَسَت مَوَاڙِي
حمل جِيَهِي هَنَار تِيَنَاهَانْدِي، گولِي هِيَن گُ-لاڙِي

(۱۰)

گهُونُگَهَت ڪول غَمَارَ كَنُونُ، جَان ڪَر ڪُنِي نازِ آلاُونِ:
بَهُونُ سُهَآوَنِ
مُرُڪ مِيڙِي دِل مَسَت ڪِيَتَوِي هِي، اَلَنَا جِي آڪ چاوُنِ:
مُڏڪ مَنَآوَنِ

گت جِناهاَن ڪُنْتَسَ = جن اهي گتون (وارن جون) گتيون آهن. (۸) لَتڪ هتي لَت
سِيَنِي تَرِي = سِيَنِي تِي لِيَتِي لَتڪِي هتي (زلف جي نانگن). مَار وانگُون = نانگ مِثَل.
اَلَت اَبَهَالِي = اوچتو پلٽو ڪاڻي. دَنَكِيَندَا = (فعل مجهول) دَلڪجي پوي ٿو.
جال جِهِيَن گَد جَالِي: جنهن گَد گذاريو. (۹) ڪاڪُل = وار. پَالَن نَال = ڏسڻ سان.
گهَتَن پِلاڙِي = صفائي ڪريو ڇڏين - خاتمو آڻيو ڇڏين. مَار مَنِيڙِي = ماري ٿا مِچائَن.
مَوَاڙِي = ڍاول ۽ ٻي پرواه. (۱۰) گهُونُگَهَت = گهنڊ (ڪپڙي جو). غَمَار =
غمزه - ناز. بَهُون سُهَآوَن = گهڻو پيا سهڻا لڳن.

جڙڙ جڙڙان جڙڙسار سڀو، ڦير سَهجُون سُرمان پڙون؛
 دڙد وڙڙون
 ڇهل ڪُون هڪواري جِي سڙ سَهجُون ڪول پِلهاون؛
 ڪنل غم جاون

(۱۱)

عَجَب جِيهِي هِي نَور سَڄن دي، عَجَب جِيهِي هِي چالي؛
 عَجَب نيرالي
 عَجَب جِيهِي جِيئڙ جوڙ سَڄن دي، عَجَب جِيهِي لَب لالي؛
 عَجَب نيرالي
 عَجَب جِيهِي مڪ موڙ سَڄن دي، عَجَب جِيهِي خوشحالي؛
 عَجَب نيرالي
 عَجَب جِيهِي حَب لال ڇهل دِي، عَجَب جِيهِي مَنه ٽالي؛
 عَجَب ليرالي

(۱۲)

ڍولن جنهن دم ڍلڪ ڄلِي، وَت خوبِي دِي خُود خيال ڪَنون
 ڪَنڪان پِي قُربان ٿِيون، ڪَم مور ٿِيون مِثقال ڪَنون
 هَسَتِي هَسَتِي چوڙ وِڃن، پُل چِينچَل پِي چُڪ چال ڪَنون
 مَشڪ عَنبَر خُوشبوءَ لڏي هِي، خال اوندِي هِي هڪ وال ڪَنون
 مَر، جان ڏِتي مَر جان، ڏَرِيسُ جان لَعَلِي تَنهين لَب لال ڪَنون
 ماه مِيهر پِي نَور لڏا هِي، تَنهيندِي جوت جَمال ڪَنون
 جَنهين ڏِنا تَنهين هَت ڪَڪِڙ پاڇا، مِلڪ مڏي ڪُل مال ڪَنون
 هوش ڪَنون بيهوش ٿيا، خاموش رَها ڪُل ڳال ڪَنون
 وَت حمل هُن ڪِيا وَصَف سَٿائِي، تَنهيندِي وَت وصال ڪَنون

(۱۱) منهن ٽالي = منهن موڙڻ- رسامو. (۱۲) ڍولن = سهڻو ٻار. ڍلڪ چلي = خرامان
 خرامان لڏي هلي. ڪَنڪان = ڍولون. ڪَم مور ٿِيون مِثقال ڪَنون = مور (محبوب
 جي نَور جي مقابلي ۾) هڪ ذري کان به گهٽ ٿين. هَسَتِي = هاڻي. پُل چِينچَل پِي چُڪ
 چال ڪَنون = هاڻي به پلجي، نَور کان چُڪي وِڃن. خال اوندِي هِي هڪ وال ڪَنون =
 هن جي وار کان ذرو وڃ ورتي آهي. مَر، جان ڏِتي مَر جان = مرجان (ڳاڙهي قيمتي
 پٿر) به مري جان ڏني. ماه مهر = سج چنڊ. وَت حمل هُن ڪِيا وَصَف سَٿائِي = الخ. =
 اصل مصرع پياض ۾ هن طرح هئي ”هُن حمل ڪر ڪيا صفت سَٿائِي آڪ تنهندي اقبال
 ڪَنون“. جنهن جي اصلاح حمل خود پنهنجي هت اکرين مٿينءَ طرح ڪئي آهي.

(۱۳)

کیل کل تین؟ کیسڪاء ٻڌي دِل، ڪرڪر ڪرے مُحب مذاق ٻڌیا
 آءُ ڪول مَیڏے ٻہ، ٻول، مینا، چٻ چول ڏوڏنہین؟ گھت چاڪ ٻڌیا
 آءُ عشق آندڙ وِچ جوش جڳایا، هوش ڪینون؟ وَسوآڪ ٻڌیا
 حمل ڪون؟ هڪ لحظي وِچ، ڪرہاڪ ٻیران؟ دي خاڪ ٻڌیا

(۱۴)

سُھڻے دي سِڪ ساہ آندڙ وِچ، رات ڏينہان ٿيڪ؟ رَھيئہ :
 سو رب! صَحِيئہ
 هِڪ دَم دِل ٿون؟ دُور نَھين؟ سو سُور ڪَپھا ڪَٽر ڪَھيئہ
 سو رب! صَحِيئہ
 ھيم۔ آميد ابرادا اِئھو، نال سَڄن گڏ ٻَھيئہ :
 سو رب! صَحِيئہ
 حمل! ھن سا سڏ ٺھين، ڪيا يار پيارے ٻَھيئہ
 سو رب! صَحِيئہ

(۱۵)

سَو سِر صدقے ساہ ڪَراڻ، هِڪ دلبر دے ديدار آئون؟
 ڪَبڪان؟ ڀي قُربان ڊولڻ دي ڍُڙڪ ٿرڻ دي ڍَار آئون؟
 قُمرِي، ڪوئل صدقَ سَڄن دي گويا خوش گفتار آئون؟
 حمل ھرے سِر گھول گھُمایا ٻیران؟ دي ٻَيزار آئون؟

(۱۶)

ماہ مِثل محبوب ڏٺو سَ، سُھڻا لال سبب دے :
 ٿورے رب دے
 ٻانڏھان؟ ٻَڌ ڪر عَرَض ڪَيتوسَ، نال نياز آدب دے :
 ٿورے رب دے

(۱۳) مٺا = مٺو ٻار. گھت چاڪ ٻڌيا = چير وجهي ويو. هوش ڪنون وسواڪ ٻڌيا =
 هوش وس ۽ طاقت (وسواڪ) کان ٻاهر ٿي ويو. (۱۴) ٿيڪ رهيئہ = قائل رهي آهي.
 دل ٿون = دل کان. سور ڪپھا ڪي ڪهيئہ = ڪهڙو سور ڪڍي ويهي سٺائجي.
 ھيم = اٿم. ٻهيئہ = ويهجي. گذارجي. ٻهيئہ = تجويز سٽي آهي. (۱۶) هي بيت بياض
 جي هن نسخي ۾ ڪونهي ۽ اسان کي پنهنجي ڪاغذات مان هٿ آيو.

تَد مِهر پَر پَرِے کَرُ مَرُکے آلیا، نالے نال عجب دے
 تَورے رب دے
 حمل کُون پِی حُب وِچُون چا طائیہئے نال طلب دے
 تَورے رب دے

(۱۷)

سُٹھا، وَقت صُبَح دے دِئِسر، دوست مِدا دِلِجانی
 پاک ہِشانی
 مَنھن مَہتاب مَنوَر مَہ رُخ، جَلوہ جوت جوانی
 یوسف ثانی
 مِہر کَنُون کَرُ مَرُکے آلیس، شیرین شکر زبانی
 تَنے دُک فانی
 حمل نال بَحال رَکی، تَنھن یار سَچن یارانی
 رَحِم ربانی

(۱۸)

دِلبر اچ دِیَدار دِکالیا، لِکَل اِسنِگ نِروار تِیا
 بَچلی جِیوین بَدَل وِچُون، چَوَطرف تِیوین چَمکار تِیا
 کَسَتوَرِی خُوشبوء کَنُون، ہر طرف ہَمہ ہُپکار تِیا
 حمل ڈِیک حَسَن دا جَلووا، شَوَقوَن شُکرگزار تِیا

[فصل - ۳]

سچن! تنہجو حسن ۽ لاز

(۱)

مَرُکے مَرُکے مَن موہ کِیُون، تین کِل کِل تَوُن دِل کَسِی
 کِلیدین دِل کَسَن دی عادت، آک! تِیہ کَوُن کَنھن دِیسی
 کَسِی دِل لَم وِس مَچِڈے، تَٹی وِس کِیُون ہِیو مَی
 حمل دی دِل رَہی ہَمیشان، طَلَب تِیڈی وِچ تِسی

مہر پر پَرِے = مہربان - شفقت سان پریل. چا طلبیئے = کٹی طلبیو اٹس. (۱۷) مہتاب
 = چند. منور = روشن. مہ رخ = پنجب جھڑو چھرو. (۱۸) نکل ننگ = نکری ظاہر
 ٹی. حمل ڈِیک حسن دا جلوا = حمل حسن جو جلوو دسی. [فصل - ۳] (۱) کسی
 دل = کسیل دل - قریل دل. تسی = اچا پیل.

(۲)

اھین تَسَاڈے ناز نہیٹا ندے، مُلک مُلک جتگ موہے
 کَوَنہ جھلے تیکر تاب تینہٹا ندے، چتک ہووَن جیت چوہے
 قاز سینا پیکان وَاکُون، پَن ہار ہووَن لنگھ لوہے
 مار گھتَن مُشتاق ہزاران، ہاجھ، گنہ ہے ڈوہے
 اال حمل فی الحال میلو، تان روہ وچن رنج روہے

(۳)

کیوے نیَن تیدے ڈُون ڈیوے، رات دینہان ہئے ہلدے
 عاشق ویک! تینا ندے آتے، جوش کتُون ہئے جلدے
 ہواندے آہ پتنگان وَاکُون، ویک! نہین ول ولدے
 نہیہی آہ نینگ ہووَن، کجھ ٹوکر کاتا تلدے
 میر دا ساناگا لاه آہے، کتھن راز کجھے وچ رلدے
 ختام خیال کہی ست سہے، پک رہیتے وچ ہل دے
 طالب تجلی ساڑ ستیے، سے تیل بینوَن ہئے تلدے
 تینہندی سڈ تینہان نُون حمل! حال نہ ول گھلدے

(۴)

گاڑھیان کورھیان یارا تیدیان ہین آکین رلگ رتولیان؛
 توَن تک تولیان
 قاز سینا ہر وار ہیان لنگھ، توَن جے چشان چولیان؛
 ڈُون کڈ گولیان
 سہی سُن گفتار، تیان سڑ قمری کوئل کولیان؛
 ست کَر ہولیان

(۲) مُلک = ملائک۔ چوہے = تیکا تیر (پنٹین جا، یا نگاہن جا)۔ پیکان = تیر۔ پَن =
 پچی۔ ہاجھ = گنہ = بنا گناہ جے۔ روہ = ڈاکڑا۔ رنج روہے = ڈک ڈاکڑا۔ (۳) کیوے =
 خماریل۔ نہیہی = یعنی نہیہی عاشق۔ پکا پختا عاشق۔ کجھ ٹوکر کا نا تلدی = کاب
 تکلیف ڈسی ہن تھا۔ پک رہیے وچ ہل دے = ہک دم ہر پچی راس تین تا۔ تلدے =
 ترچن پیا۔ پچن پیا۔ گھلدے = سان تا۔ (۴) پروار = پٹی طرف۔ گولیان = گولیون (بندوق
 جون)۔ سڑ قمری کوئل کولیان = قمری ۽ کوئل (ہی) سڑی اگار ٹی ویون۔

هريبان پي پروزا آيان ڪر، نور ويڪڻ ڪون ٿوليان؛
 ٿي ڪر گوليان
 حوران پي حيران ڪلي ٿي، گهور ٿيڏي تون گهوليان؛
 سڀ سموليان
 حمل! هن هزارين صيفتان، تون ڪي وين ڪر گوليان؛
 هن آڻوليان

(۵)

گهور ٿيڏي چڪچور ڪي ٿي، مخمور هري مستاني؛
 ڦير ڏيواني
 لاف ڪنن ڪوه قاف ڪئي، انصاف منيس ارمانِي؛
 ٿي قرباني
 وات ڪنن سن بات مئي، دن رات ڪوئل قرباني؛
 ٿي دلجالي
 آڪر حمل، هور تهين ڪو شان ٿيڏي مت شالي؛
 يوسف ٿالي!

(۶)

ٿيڏي نين نيسوريان نوکان، سين سِر سڪار ڪرن
 قار ڪليجا جان جيگر وڃ، جهٽ چيڪ چڪار ڪرن
 رات ڏينهان آرام نهين، ٻيا آڙڪ آندر آڪار ڪرن
 س ڪيا ڄاڻن حال حمل! ج ڪي ڪالهن ڪن ڪار ڪرن

پروزا آيان ڪر = پرواز ڪري آيون - آڏامي آيون. نور ويڪڻ ڪون = (تنهنجي سهڻي)
 نور ڪي ڏسڻ واسطي. ٿي ڪر گوليان = ٻانهيون گوليون بنجي. گهور ٿيڏي تون
 گهوليان = تنهنجي نظر جي گهور تان قربان ٿيون. سڀ سموليان = جمل سموريون.
 ڪر = گهٽ. هن اٿوليان = لائاني آهن. (۵) لاف ڪنن = ارمانِي = اها پري
 (تنهنجي حسن جي مقابلي لاءِ) لاف هڻي، ڪوه ڪاف جبل (جو پرين جو آستان
 آهي، اتي ڪنهن سهڻي پريءَ جي تلاش) ۾ وڻي (مگر تنهنجي مقابلي جي پري
 ڪانه ميس ۽ نيٺ) حسرت وچان (ارماني) تنهنجي حسن جو انصاف مڃيائين.
 (۶) نيسوريان نوکان = بالڪل چنهنبدار (تيرن جون) چوٽيون. آڙڪ = اڙڪي =
 اڙجي - اٽڪجي. ج ڪي ڪالهن ڪن ڪار ڪرن = جيڪي ڪپرو رگو ڪالهيون ڪري ڄاڻن.

(۷)

ہلڪ هڪ وچ ٻلڪان تڏيان، ڦاڙ سينا لنگھ ٻار ٻيان
تڏوار وانگئون ڪڇ ڪڇلے واليان، ڌاران ٻي لنگھ ڌار ٻيان
ٻيان زلف تڏي ڌيان تاران دل ڪون، مار وانگئون ول مار ٻيان
وے حمل! هڻ تان ناز نڀان ڌيان، ٺوڪان لنگھ نروار ٻيان

(۸)

دم دم دلبر دوست سڄڻ دا حسن ڪري ٻندا هٿان
ڪيڪر هٿان
دل ڪون قابو قيد ڪي ٻئي وچ ويڙه زلن دے ولان
ڪيڪر ولان
ٽين تنهن ڏي ناز ڪنون، چڙه ٻيل ڪرن ٻلٻلان
ڪيڪر هٿان
حمل! حال دا قاصد پيچان، وچ وچ وڙهين گهلان
ڪيڪر گهلان

(۹)

ڪوٽ وانگئون ڪراوٽ گھونگھت دي، تڏنڪان تيمر مري ٻند ٿين
ڪيس ڪري ٻند ٿين
ڪڇلن دے لب "قهر ري قلمي، چشمن وچ چڙه ٻين ٿين
ڪيس ڪري ٻند ٿين
ٻوڙ نظر دس چوڙ، آئين ول ٻي ٻيا جوڙ ٻين ٿين
ڪيس ڪري ٻند ٿين

(۷) ٻلڪان = ٻنڀيون. ڪڇ = ڏنڪيون. ڪڇلے واليان = ڪڇل واريون. ڌاران =
نؤڪون. (۸) هٿان = حملا. ڪيڪر = ڪهڙي ريت. هٿان = آڏو. هٿان = ڇوڙ ٻيل =
هاڻي تي چڙهي يعني مٿان حملي آور ٿي. ڪرن ٻلٻلان = دهشت ۽ دٻاء رکن. ڪيڪر
ٻلان = ڪهڙي طرح انهن کي مٽايان. پيچان = موڪليان. وچ وچ وڙهيدان گهلان =
وچ ۾ آڏو (حسن ۽ ناز جون يا رقيب ۽ پهريدارن جون) فوجون ٿيون وڙهن. ڪيڪر
گهلان = ڪهڙي ريت (نياڻو) موڪليان. (۹) اوٽ = ڍڪ. پردو. گھونگھت = ڪڙي
جو گھنڊ. ڪيس ڪريند ٿين = ظلم ٿو ڪرين. ڪڇلن دے لب قهر ري قلمي = ڪڇلدار
اڪين جي لڳولڳ قهر دار ۽ نؤڪ وارا (قلمي) تير. ٻوڙ نظر = نظر ٻوڙي. نيشان
ٻڏي. دس چوڙ = تيرن جا ميڙ يا مڇا چوڙي. آئين = ۽ هو وري.

لام خدا دے دور وسا کيون رڻو ڪر رت هڙ ڀنڊ ٿين؟
 ڪيس ڪر ڀنڊ ٿين؟
 حمل ڪون آسان ايهو ول ڦٽ نالپ ٿر ڀنڊ ٿين؟
 ڪيس ڪر ڀنڊ ٿين؟

(۱۰)

سُهڻا! سُهڻي صورت تي ڪون لائق ٿهين لڪاڻ؟
 تين گهٽ ڀاڻ
 ڌرتسي رب ڌرڪالڻ ڪيٽي، لاءِ ڌرت ڪاڻ چٻاڻ؟
 تين گهٽ ڀاڻ
 ڪر ڪجهه خوف خدا دل ناحق سارا لوڪ سڪاڻ؟
 تين گهٽ ڀاڻ!
 آڪر حمل هٿ ڪيئا آئي مڙي دل رت ڄاڻ؟
 تين گهٽ ڀاڻ!!

(۱۱)

سُهڻا! سُهڻي صورت تي ڏي هائو اندر وڃ هڙي
 تون دل ڦري
 سرڪ سرڪ من موهيئي، تون ڏاه سرڪ سرڪ دل سيري
 تون دل ڦري
 ”تون“ ”تون“ تار الدر تن مڙي، بهڳي تي ڏي هڙي
 تون دل ڦري
 حمل نال هميشان خوش هو، بات رسن دي هڙي
 تون دل ڦري

(۱۲)

سُهڻا! سُهڻي صورت دل نا ايڏا ماڻ ڪريجي
 ڪجهه ڌريجي!

دور وسا = (جامڪي بندوق جي) دور (جنهن کي دڪائي بندوق چوڙجي) کي
 وسا، اجها. رڻو ڪر = رڻو ڪري. ڦٽ نالپ ٿر ڀنڊ ٿين = ڦٽن کان پوءِ وري
 اهي زخم ٿارين ٿو. (۱۰) لائق ٿهين لڪاڻ = لڪاڻ ٿئي ڄڻا. تين = ۴.
 (۱۱) هڙي = هڙي ٿي. لڳي ٿي. سرڪ سرڪ = سيري سيري. خوش هو =
 راضي هج. (۱۲) ايڏا ماڻ = ايڏو ماڻو.

آکیتان' دے لڳ آکیتے تے، نا ماڻهون' مُفَت مَرِيَجِي:
 ڪُجھ ڌَرِيَجِي!
 اڀڙا زور له لاوڻ لائق، جڀڙا مَت سَرِيَجِي:
 ڪُجھ ڌَرِيَجِي!
 قادر رب' قهارِي' ڏاڍا، تَنهيندا ڌيانِ ڌَرِيَجِي:
 ڪُجھ ڌَرِيَجِي!
 حمل دا پي' هڪ دم توڙي، هس' ڪر' هانوَ نَرِيَجِي:
 ڪُجھ ڌَرِيَجِي!

(۱۳)

سُهڻي صورت سِيَرَت تِيڙِي، مِيٽِي لب مينايان':
 ڪِيَا سَآراهيان'!
 حُورانِ هَرِيَان' ڏيک حُسن، سَ شَرَم ڪَنُونِ شَرمايان':
 وَل' نَه آيان'
 سُهڻيان' صيفتان' سِي' تستان' ويچ، رب' رَحيم رَڪايان':
 واهه وڌايان'!
 تِيڙِي بِيَت بِيَرَه دے بيشڪ، حمل هِنِ هوايان':
 عِشَق اڏايان'.

(۱۴)

مِينيان' مِينيان' محبوب! تَساڏيان' ڪَالِهين' هِنِ ڪُنِ پَرِيَان'
 هَرِيَان' جِي هِيڪَ هَنَڪَ سَنَن، تان' چَتِ پَتِ ٿِيُونِ چَرِيَان'
 سُن ڪَرِ ساهه سڌِيَرِ ٿِيوسِي، هانوَ آکِيان' ڪُلِ نَرِيَان'
 حمل! هِنِ هزارين ڪَالِهين، صُحبت وِچُونِ سَرِيَان'

(۱۵)

دَرِ دَمَنَدانِ دِيَان' دَرِيِيَان' دلبر! ناز ڪَنُونِ تَوُنِ چَرِيَان'
 مَارَن رات ڏينهان' سَ چَرِيَان'

جيڏا ست سريجے = جيڏي طاقت هجي. هس ڪر = ڪيلي ڪري. (۱۳) هن هوايان:
 عشق اڏايان = ڇڻ ته هوايون آهن جن کي عشق اڏايو آهي. (۱۴) سريان = سريون
 آهن. حاصل ٿيون آهن. (۱۵) تَوُن چَرِيَان = تو انهن کي چڙيو آهي. ڏڪن تي
 ڏڪ هنيا آهن. مارن ..... چَرِيَان = چڙهيون هيون هئن. لڇن هيون.

چتر هيٺان چشمان ڪاڻ ڪهڻ دے، نال نيمائينان لڙيان
هرگز ڪنهنين لڙيان نه لڙيان
آريان نال عشاقان محڪم، قلب ڪندي ھا ڪريان
تيان هور ڪلان ڪل ڪريان
وڙيان وڃ وڃود اندر، جے دوست! ڪنڌايئي ڌڙيان
لايان درد تسادي ڌڙيان
مڙ هيٺان تے تون ڪاڻ ملن، مڙهيٺان مڙهيٺان
جے ڏک ڏيک، ڌڙي ڏس پڙهيٺان
پڙهيٺان ڏيان پي پاڪ دليين، تڏون ميهير سڀيئي چا مڙهيٺان
مسجد چوڙ پيئي ڪيھن مڙهيٺان
مڙهيٺان سوز هزاران حمل! دليان دلبر گهڙيان
تين ڪون مشڪل گهارڻ گهڙيان

(۱۶)

هڪ سڻا، پيا مينگار ڪري ٿين، ھاڀ ڪڙ دے ھاڀ اڀهه
اڀا، چوڙ سڀيندين سڀين تے، ول زلف خمومندار اڀهه
سے لائق ماڻھون مار گهڙيندے، مار سڀيئي ڏاڳ مار اڀهه
سے ڪيڪر ڪڙيئون خون ٿيڪون، وڃ صاحب دي سرڪار اڀهه
وے حمل! هڪ ڏينھن ظاهر ٿيئون، لائق سڀ نروار اڀهه

(۱۷)

سڀين سڻهه محبوب ڌڙي، ڪو نهين ٿيڏا مت شالي
وے دلجاني!
نا وٽ ڪو قد قامت، نا ڪو اڀيجهي پاڪ پيشاني
وے دلجاني!

ڪنهن لحاظ نه لڙيان = ڪنهن به لڳ لاڳاپي جي ڪري مڙيون نه. قلب ڪندي
ھا ڪريان = دل کي ڪڙا وجهي قابو ڪيو اٿن. تيان هور ڪلان ڪل ڪريان = ٻيون
گاليون سڀ زهر ٿي آيون. وڙيان = گهڙيون. داخل ٿيون. جے دوست! ڪنڌايئي ڌڙيان =
اڀي دوست! جي وارن جون گهڙيون تو ڪنڌايون آهن. لايان درد تسادي ڌڙيان = تنهنجي
سورن وارو وار اڇي ٻڏي آهي. يا ڏڪن تي ڏڪ اڇي هنيا آهن. مڙهيٺان تي = مڙهيٺان
منڊرن تي. مڙهيٺان = شايد ھاڻ ٻوڇاڻون. ڌڙي ڏس پڙهيٺان = ڏس ڏنا. مڙهيٺان
سڀيئي = قرب سان. چا مڙهيٺان = ڪٿي سوکهيون ڪيون (دليون). دليان دلبر گهڙيان
= دلبر دليين کي گهڙي يا وڏي چڏيو آهي. (۱۶) لائق = ظلم. (۱۷) سڀين = سوين.

تِيڏِي سَهڻِي صورت تُون، جِيئَڏَ جانِ ڪِرانِ قُرْبائي؛
وے دلِجاني!
حمل هر دم ڪرے دُعائي-ين، مائي-ين جِيئَڏَ جواني؛
وے دلِجاني!

(۱۸)

ڏَه پيرے ڏينهن هـ چ، جِيئون جِيئون پيا تون اوڀين؛
تيئون من پاوين
دم دم يارا قدم پر هر دم، نيت نيت اوڀين جاوين؛
تيئون من پاوين
پيرے پيرے ڪريين سيگهه پيرے، هل هل ڦيرے هاوين؛
تيئون من پاوين
رکميل حمل لال هميشان، ول ول ڪيل آلاوين؛
تيئون من پاوين

(۱۹)

چپ چپاتي جهاتي پاڪرے، آڪرے رمز ولا پئي؛
آپ پلا پئي
سَهج ڪئون سڌ آهون آهے، ڦرئون ڪول پلها پئي؛
آپ پلا پئي
سُر ٻُر سُهڻيان سنهريان ڪالهيئن، ڪرڪر ڪرم آلا پئي؛
آپ پلا پئي
حمل نال حجاب ڦٽا ڪر، ول ڏے ٻائڻه ولا پئي؛
آپ پلا پئي

(۲۰)

ميهرتون من ڏله يار سڄڻ! اڄ چشم خوشي دي چاڻهي؛
آپ سڄاڻهي
نال ليمائے ناقص دے، گهت هيچ ڪجھے ڪے هاڻهي؛
آپ سڄاڻهي

(۱۸) جيوين جيوين=جئن جئن. تيون من پاوين=تن پيو دل ڪي وٺين.
(۱۹) ول ڏي ٻالهن ولاپئي=ٻالهن ڪي ورائي پاڪر هاتي.

در دا دوست! غلام آهٹا چاں آہرے کر چائٹئي:
 آپ سچائٹئي:
 حمل کون خوشحال کيتٹئي، چا نال کچي کڻل لا ئي:
 آپ سچائٹئي:

[فصل - ۴]

سچن! عجب تنهنجا اهي ماڻا

[۱]

گھنڊي گھنڊ گھتڻ دي عادت، آک! ڪيئون هٿ آيئي:
 ڪنهن سيڪلا يئي:
 هڪ وٽ ٿرڊئين نور عجب دي، ٻيا جو ٻانه لڏايئي:
 ڪنهن سيڪلا يئي:
 نال پيڻهائڻدے نرم آئيندا، مٿن لال گرم آلا يئي:
 ڪنهن سيڪلا يئي:
 حمل کون هڪ ڏينهن ڪڏان نا، مڙ ڪر مٺهن ويڪلا يئي:
 ڪنهن سيڪلا يئي:

[۲]

اولے دے وڃر آپ لڪا، تين جھڪ ٻينديين جهاتييان:
 چپ جهاتييان:
 مشتاقان دے مارڻ ڪيترے، لڪ لڪ لينديين ڪاتييان:
 چپ جهاتييان:
 ڪول لڙيان لڙڪاء چڙينديين نائڪيڙيان وڍ واتييان:
 چپ جهاتييان:
 حمل کون کڻل لاء کيرائييان، ٻير هه ڦٽي تون هاتييان:
 چپ جهاتييان:

[۳]

نال آساڏے چپ جهاتييان، نال پيڻهائڻ لڳ چوليين:
 تين ٻهه بوليين:
 نال آسان روپوش وتين، تين لال پيڻهان گھنڊ ڪوليين:
 تين ٻهه بوليين:

نال آسان تیک تاب آلائی، نال پنیہان دے ھولین:
تین بہم ھولین:
نال حمل کا کالہ نہ کیٹئی، نال پنیہان گجھ ھولین:
تین بہم ھولین:

[۴]

آک سچن سچ یار ہیارا جھاتی، ہا دل جھٹیٹی:
کیا کجھ، وئیٹی:
دلہا ڈے دل دوستا کسئیوئی، ول ول ویکن سئیٹی:
کیا کجھ، وئیٹی:
لوکان دے لگ آکیے، جو رُخ رُوہ آسان ٹون متیٹی:
کیا کجھ، وئیٹی:
ہیک ڈون حریف آلاوٹ ھوٹے، دلدا درد نہ کئیٹیٹی:
کیا کجھ، وئیٹی:
نال رقیبان کرین رہائین، حمل ٹون دل متیٹی:
کیا کجھ، وئیٹی:

[۵]

کچھہ کالہ سیٹون یار ہیارا آیتون نا آج گھٹی:
سمجھیم دوستا تیڈی دل گھٹی:
نا و ت یار ہزار ڈھون کتر کار آیتون کینھن ھٹی:
سمجھیم دوستا تیڈی دل ھٹی:
اھین تمڈی لاغرضی دلبرا درد دکان دل کئی:
سمجھیم دوستا تیڈی دل کئی:
نال رقیب رہاں کر پندتین، حمل ٹون مٹھن مٹی:
سمجھیم دوستا تیڈی دل مٹی:

[۶]

نال پنیہان دے سوان سڈا، نال آسان ڈنگ ڈاپان:
تین آرڈاپان:

[۳] ھولین = ھولیون - خوشیون & منبل. گجھہ = ھولین = گجھا راز بیان کرین.

[۴] دلہا ڈی = ڈو کو ڈپی. اسان ٹون = اسان کان. [۶] ڈنگ ڈاپان = ڈنگاپون.

تین ارڈاپون = & ارڈاپون.

نال پِنہانْدے مَخْفِي' بَہنْدَئِيْن' جوڑ کُجھان' وچ جَایان'
 کِیا وَرْ جَایان'
 نال پِنہانْدے ہاجھ کَر پِنْدَئِيْن' نال آسان تیک تَایان'
 بَخْش خَطابان'
 حمل! مَن مَحْبوب دَھون' مَٹن' میڑ مَنّاوَن چَایان'
 وچ ہَر جَایان'

[۷]

نال پِنہان' خوشحال ہَمی شان' نال آساڈے مَٹے
 قِروَن نِیمائے
 نال پِنہان' کِل کِل آلاو، ساڈے نال کُٹائے
 قِروَن نِیمائے
 مَحَب! کَٹان' تان' مُرک دِکالو دَند جَواہر داڈے
 قِروَن نِیمائے
 ہیلے دِمنھن' ہارا تَوَن در ہاجھ خَرِید وِکائے
 قِروَن نِیمائے
 اَنڈِرے لا کُون' نینھن لیسوسے، مَن نا ہار سُجائے
 قِروَن نِیمائے
 وِل نا حال حَوال ہُچئی، تین' وِرچُون' وِرہیہ وِہائے
 قِروَن نِیمائے
 دِیک تِیڈی لا غَرَضی، دِبنْدے مِہٹے مِہٹے مِہٹے
 قِروَن نِیمائے
 حمل دے حق باد رکو، ٹِیا ہانھان' وقت ہالائے
 قِروَن نِیمائے

[۸]

نال رَقِیبان' رَکَمِل چَندَئِيْن' کَٹون' آسان' کَر ہاسا
 نال رَقِیبان' مَٹن' مَحَبّت، نال آسان نا ماسا
 نا کا قِیت نہ قُوت کَٹائِہین' نا کو دوست دلاسا

کیا ورجایان = چاویہی کولی ہڈایان. [۷] ہاجھ خرید = بنا خریدی. ورہیہ وھائے =
 مال گذری ویا. مِہ مہائے = مِہ مہاٹا. وقت ہالائے = ہالجتی ۷ ۸.

لَهِيْنُ تِيْمُنْدَا شَرْمِيْنْدَا شَابَس، اِيْهُو لَهْفَسْ اَنَاسَا
اِهِيْنُ تِيْذِي بِيْ پَرَوَاهِي دَا، هُنْ كِيْهَا كَرُونُ پَرَوَاسَا
حَمَلِ هَر دَمِ رَهِيْ هَمِيْشَانُ تِيْذَا پِيْ! پِيْ-پَاسَا

[۹]

نال آساڌي دَرَنگِي وَرَنگِي، نال پَنِهَانْدِي سُوڌ سَوِيْنُ
نال آساڌي نَاز نِيْوَاسِيْت، نال پَنِهَانْدِي نِيْاز نَوِيْنُ
نال آسانُ مَنهن هَانْدِي دِيْوِي، تِيْنُ نال پَنِهَانْدِي رَانْدِي رَوِيْنُ
حَمَلِ دِيْ دِلِ رِيْشِ كَرُو، گِيْهن پِيْر پَنِهَانْدِي هِيْشِ هَوِيْنُ

[۱۰]

سِيْنِي دِيْ وَجِ سَهْمَا سَائِيْنُ! چِشْمَانُ چَا چِيْ كَا پِيْئِي!
تَرْمَسْ نِيْ آ پِيْئِي!
مِيْرُ گَانُ تَرُكَشِي تِيْمِيْر تِيْكِي پِيْ پَنِهَانُ هَار لَنگِي پِيْئِي!
تَرْمَسْ نِيْ آ پِيْئِي!
زِيْرِي پِيْرِي هَانْدِي كَلِيْمَا، كَا پَا كَلُ كَنَبَا پِيْئِي!
تَرْمَسْ نِيْ آ پِيْئِي!
حَمَلِ كُونُ هَكِ دِيْ مَنهن پِيْچِيْنُ وَلِ پِيْچِيْئِي نَا پِيْچَوَا پِيْئِي!
تَرْمَسْ نِيْ آ پِيْئِي!

[۱۱]

چِشْمِيْنُ دَا لَا چَوْتِي دِلُ كُونُ، پَارَا تِيْوُونُ وَجِ پَاتِي:
دِيْ غَمِ بَاقِي:
وَلِ نَا حَالِ حَوَالِ پِيْچِيْئِي، نَا وَلِ تِيْوُونُ مَحَبَا مَلَاقِي:
دِيْ غَمِ بَاقِي:
پَهْلُونُ هِيَار پِيْتَارَا دِيْ، وَلِ كِيْئِيْئِيْ قِيْرِيْ فِرَاقِي:
دِيْ غَمِ بَاقِي:
حَمَلِ دِيْ دِلِ هَسِ كَسِ نِيْئِيْئِي، كَرِ گِيْوُونُ مَفْتِ مَذَاقِي:
دِيْ غَمِ بَاقِي:

[۸] نفسِ اَنَاسَا = بي ائرو نفس (اسان جو). پِيْ = پِيْٽا. اي سَچُن! [۹] نال آساڌي =

الخ. = اسان ساڻ ت (او هين) ڏلڪا، (مگر) ٻين ساڻ بالڪل منوان سڏا. راند روين = تون
والد ڪرين. ريش ڪرو = گهاريو ٿا. گهن پير پنهندي پيش هون = ٻين وٽ ت پاڻ
هلي وڃي پيش پئو ٿا. (۱۰) مڙگان ترڪش تير تڪري = پنهين وارا پيئي ۽ ڀريل تڪا تير.
پنهان = لڪائي. ڪا پَا = هائي. [۱۱] چوٽڪ = چوٽ نظر. باقي = اڪيلو. جدا. مذاقي = مذاق.

[۱۲]

چَتِ هَتِ تِيڏِيَانُ چُهَتِ وَيَنڏِيَانُ، هِن چِشمانُ وانگِ چِلاڻِيَانُ
 ڏَنگنِ ڏَنگِ [نيسَنگ] نَه سَنگنِ، وَنِينِ، وَرِ وَهَآڻِيَانُ
 زَهَر تَنِهَآندا كاريُ قاتلِ، ڏِيَسندا پِيئونُ پِنُواڻِيَانُ
 حمل! هزار ڏَنگِيئِي سَتِينُ ڏِيئِي، كُونڊِي هُلُ بِلَاڻِيَانُ

[۱۳]

آكِيئِنُ هِيَن تِلَواريَن تِيرِيَانُ، كَجَلَا تِيرَا كامِ
 كَجَلِي نالِ كَلُورُ كِيَتُونِي، آكِيَانُ كُون ڏِي آمِي
 [ديدانِ دا دستور اهو جو، دام وڏا گهتِ دامنِ]
 حمل! هزار آكِيئِنُ هِيَن كَتِيئِي، راجا جِيهِي رامنِ

[۱۴]

اِيئِي زُلُفانُ ظالمِ تِيڏِيَانُ، كالِي نالِگِ كَلُوريُ
 وَرِهِنِ كَآڻِ وِرَآڏِي وَنِينِ، مَسَتِ مَتِي مَغَرُوريُ
 ڏَنگنِ ڏَنگِ نيسَنگِ، نَه سَنگنِ مَارِسيَهَ مَغَمُوريُ
 هَرَكَسِ نالِ هَميشانُ حمل! لَرُڊِي زورِ ضَرُوريُ

[۱۵]

شِيَرِيَن سَخَن تِيڏِيَانُ هِيَن مِيئِي، هَرِ كَوُئي زَهَرِ رَلايُئي
 ڪَپِي خُمَارُ چَرُهِيَا دِلِ مِيڏِي، جَنُهِن دَمِ ڪِيَلِ آلايُئي
 هَوِي هُنرِ سِي چوڙِ گِيَا، وَتُ ڪُو جو هَلَتِ هِلايُئي
 حمل ڪُونُ پِييُ مَرُڪِ مَحَبَتِ سِيَفِي [سِرُ چَلايُئي]

[۱۲] وانگ چلاڻيان = چيلائڻ يا ڏيڻن وانگر. نه سَنگن = رحم نه ڪن. [۱۳] ڪجلا
 تيرا ڪام = تنهنجو ڪجلا ته ڇڻ جادو آهي. ڪلور = ظلم. آمڻ = عجيب خوراڪ.
 دام وڏا گهت دامن = وڏو چار وجهي قابو ڪرڻ. راجا جيهي رامن = امير توڙي غريب.
 [۱۴] ڪلوري = قهر ڪندڙ. وراڏي وتن = ڪاوڙ يا گهمڻ. مَتِي = طاقتور. مغروري =
 مغرور. [۱۵] ڪو جو هلت هلائي = اهڙو ڪو (محبت جي لشي وارو پيالو) اوتي
 پياربي. محبت سيني = عشق جي تلوار.

[۱۶]

کو دم دلبر یار ہیارا! ہم کُجھ سڈے کول سائین!
 متین مشتاق مہوس کَنُون، لاه گھنڈی، گھنڈ کول سائین!
 تَوُن، یول آتُون، جند گھول گھتان، چپ چول آتین، کُجھ، ہول سائین!
 جھل ہے ہر عیبِ بین، ہائان، قورا تا تون، قول سائین!

[۱۷]

جانی یارا جُدائی والی، کالہ نہ کر متین، نال سائین!
 جیکے قول قرار کیٹوئی، سَخَن، سچے سے ہال سائین!
 اکیٹئی گڈ، ہمیشاں، ہر سَوُن، ویت نہ گھتسوں، وال، سائین!
 ہن وت جھل نال کیا بیٹی خام رُس دا خیال، سائین!

[۱۸]

نام خدا دے نا کر مٹھا! مائپین، نال ایمائے:
 جُوئی مائپین
 ناحق کھندے، کھندے وتن، جھل تون نیں ایائے:
 جُوئی مائپین
 مارٹ ہاجھوُن، مڑدے ناہین، کر سمجھتاہ سیائے:
 جُوئی مائپین
 جھل تون، ہٹ لاه، نہین، جو تون در دوست! وکائے:
 جُوئی مائپین

[فصل ۵]

ہاٹ تی پشمالی ۽ یار کی ڈوراہو

(۱)

ہہلے ڈینھن ہیارا! تَوُن، سان آکیان، آ آٹکاپم:
 سمجھ نہ لاپم
 آپتوُن، ڈایان، نال آٹانگیان، آوکی، جاء آڑاپم:
 سمجھ نہ لاپم

[۱۶] قورا نا تون قول = تون (منہجی اونان جو) قورو نہ قول. [۱۸] کھندے مہندے وتن = کھندا ماربندا قرن. نیں ایائے۔ ایائیون اکیون. مارٹ ہاجھوُن مڑدے ناہین = مارٹ بغیر مڑن. ہٹا، حمل تون ہٹ لاه نہین = حمل تان ہاجھ جاہٹ نہ کن. وکائے = وکاتا ہے = وکائل آہی.

هتھئون سؤکا سمجھم، پچین بار اوکا سیر ایسر
 سمجھ نہ لایسر
 حمل! هتھین نال آہنی وچ وئجس ورہ وہایسر
 سمجھ نہ لایسر

(۲)

دلبر دوست دلاور دالا دل کون درد ڈیوئی
 کیا سمجھوئی
 هتھون ہیار ہیارا ڈے، ول پچتر ہیر بیوئی
 کیا سمجھوئی
 متن مشتاق مطیع کئون، جو گھنڈ ہا گھنڈ گھتیوئی
 کیا سمجھوئی
 کول یقاب نیمائمان ڈنہ، نا کھن ڈنہن چیر چوئی
 کیا سمجھوئی
 آہان سہس لاہان سہ، نا توڑون ترس آیوئی
 کیا سمجھوئی
 ہک ڈنہن حمل نال کڈان نا کڑو کے کیل آیوئی
 کیا سمجھوئی

(۳)

هتھ ہتھ! حال حوال میڈیدی کیستی کل نہ کائی
 کئون وڈائی
 ناز کئون بے نیاز و تین، اغماز عظیم آئی
 کئون وڈائی
 غرض کھیندا رک عرض نہ سٹند تین، رکڈ تین لاغرضائی
 کئون وڈائی
 مشتاقان کون مار، پچین لڈ ترڈ تین ہانہ، لڈائی
 کئون وڈائی

[فصل - ۵] (۱) وچ وئجس ورہ وہایسر = وچی واپار کری عشق خرید کیر۔ (۲) مطیع = فرمانبردار۔ چیر۔ چوئی = چمر۔ چایوئی = اکیون کئی نہاریئی۔ کل ایوئی = کل ایوئی = کلی گالہایوئی۔ (۳) اغماز عظیم آئی = وڈا ناز کنیو (وتین)۔

خون ڪريند، ڪيلڊئين، ٿيڪون ڪونهين خوف خدائي؛
 ڪئون وڌائي
 ڪنهن ڀيڻهن مٿن ميسڪي ڏهون، تون چشم نهين ول چائي؛
 ڪئون وڌائي
 حمل نال هميشان هويون، سر سس سخت سدائي؛
 ڪئون وڌائي

(۴)

دلبر! درد فراق مڙيڏي ٿيڪون ڪل ن ڪائي؛
 ڦيرين توائي
 حور، هري، چڪچور ڪيٽئي، ڪل مالهو ملڪ منائي؛
 ڦيرين توائي
 دم دم ديوچ دردمندان ڪون عشق النبي لائي؛
 ڦيرين توائي
 ڏينهنون ڏينهن محبت ٿيڏي، مڪون سرس سوائي؛
 ڦيرين توائي
 حمل ڪون هڪ ڏينهن نهين تون دلبر! ديد و ڪائي؛
 ڦيرين توائي

(۵)

هٿ! وڃي ظالم! ظلم ڪيٽوئي، ماس هڏان تون روڙيئي؛
 ڪيما ڪجهه چوڙيئي!
 عيش، آرام، صبر، سڪ سارا نيٺان نال نهوڙيئي؛
 ڪيما ڪجهه چوڙيئي!
 نازڪ ڏاڪا نينهن والا، پي تريهڙي گهٽ چا نورڙيئي؛
 ڪيما ڪجهه چوڙيئي!
 حمل دي دل دام زلف ويڃي، ول ول ويڙهي وڪوڙيئي؛
 ڪيما ڪجهه چوڙيئي!

هويون = ٿيون. (۴) هي بيت بياض جي زير مطالع نسخ ۾ ڪونهي ۽ اسان کي
 پنهنجي ڪاغذات مان هڪ آيو. عشق النبي = عشق جا آلا. (۵) تريهڙي گهٽ =
 گهنڊي وجهي ڪاوڙ ڪري.

(۶)

دلبرا جيئوين درد ڏٺئي، شالا ٿيئوين درد لڳيئي
 قدر ٻوويئي
 جيئوين دلبر دوست! ڪسيئي دل، ٿيئوين رب ڪسيئي
 قدر ٻوويئي
 جيئوين بار بیره دا ڏٺئي، ٿيئوين بار آويئي
 قدر ٻوويئي
 حمل دے هن ٻوون ٿيئدے سير سوز فراق سڄيئي
 قدر ٻوويئي

(۷)

لٽڪے نال ٻيئون دل لٽ ڪے، عجب ٿيئو ٿي چالي
 نور ڪيئون مٿر مور ويندا، جان ڏيوے يار ڏکالي
 ٻاڙهيان ٻاڙهيان چشمان ٿيڙيان، ٺهيئن خمارئون خالي
 حمل هے مشتاق ٿيئهاڻدا، ڦرڏا مسست موالئي

(۸)

هر هڪ نيچر نيڪاري ڏيان، تئون ڪاڻ ڪڍان سو ڪاڻان
 ڪيا ڪجهه هووے ڪوجها ڪاڻان!
 ڪيئوين محب! ميسر ٿيئون تئون نال روح رهاڻان
 جو هان مٿين ٻر عيبن هانان
 تئون سڀ صاحب صورت دا، ٿين مٿين ميسڪين نماڻان
 مٿيئدے نال ڪرونا ماڻان
 مهرئون مٿيئدے ڪول ٻهو، ڪر ڏيوان وال وچاڻان
 دل دے درد سڀي دڪ چاڻان
 حمل ڪون هڪ همدم تون ٻين، وسريا طول وهاڻان
 چاڻان دم دم ورهيه وهاڻان

(۹)

ڪا جا لوري لائيئي دل ڪون، ائينند آرام نيئوئي
 لحن لگين تون لاه، ٻيون ٿين رڳين رت نيئوئي
 [قتيے قتي فراق والے سچ آک ته ڪڏ سيئوئي؟]
 حمل دي دل دام زلف وچ، قابو ڪيئوئي

(۷) لٽڪي نال = ناز سان. (۸) چاڻان دم دم ورهيه وهاڻان = ائين ٻيو ڀاڻان ته
 هر هڪ گهڙي ورهيه برابر ٿي گذري. (۹) لحم = گوشت.

(۱۰)

هٿئون پيار نه ڏيويون ها، تان دلبر ڪيئون دل لڳي
 ڪٿي والڇا هٿ ڪيئون ٿي، ويس وڪا ڪٿر وڳي
 ڪٿي تان آڪيا سائون، تان ڪو دلبر دل ڏا ٿي
 حمل هنن سڀ سڏ پيماسي، وائف ناسي آڳي

(۱۱)

هٿئون پيار نه ڏيويون ها، تان دلبر ڪيئون دل ڦاسي
 هٿي صورت ڏيک ٿيڏي، تين دل ڪٿي ڪٿي
 دل ڪئون ڏاڍا ڏي آهي، جي ڏيئي دوست دل ڦاسي
 جيڪي لائق لطف ڪيئي، تنهن لائق لائق ناسي
 رات ڏينهن خوشحال آهي، تون دلبر دے پٿرو آهي
 هنن وٽ ڪيها خيال پيئي، جو موڙ ٿيڙيئن منهن ڦاسي
 حمل ڪون تون دوست پٺيان، پيا دلبر دل ڏا ڦاسي

(۱۲)

دلبر پيارا دل ڦاسي ڏي، ڪيئي ڪيئي من مستانا:
 دوست ديوانا:
 رات ڏينهن آرام نهين، جيئون باجهه شمع پروانا:
 ڦيرے حيرانا:
 ٿيڏي دوستا دل ڦاسي باجهون، ملڪ ڏيڙم ويرانا:
 سخت زمانا:
 نال آڏي مال آهي، جو ڪيئي ڪيئي سڃاڻا:
 چوڙ بهانا:
 ائين ٿيڏي بهيرواھي ڏا، زن مرد مڙيندے طعنا:
 لوڪ بهگانا:
 حمل دي ڪا حج ٿيڻ، وٽ ڪيا ڪجهه ٻولي پانها:
 تون درجانا:

(۱۰) چلے والا چهل ڪيئون ٿي = چلي (ڪو جاندار جو چپ هڻي ويهندو آهي) وارو تو
 چپ ڪيو، مڪر ڪيو. دلبر دل ڏا ٿيڳي = تہ ڪو دلبر دل جو ٿيڳ آهي. واقف ناسي =
 واقف نه هئاسون. (۱۱) پرواسي = پروسي ٿي. پيا دلبر دل نا هاسي = پيو بار دل ٿي
 قبول ڪري. (۱۲) هي بيت بياض جي زير مطالع نسخي ۾ ڪونهي ۽ اسان کي پنهنجي
 کاغذات مان مليو آهي. جون باجهه شمع پروانا = جئن شمع بغير پٽنگ (حيران آهي).

(۱۳)

يارا آهه ڏينهن ياد هينئي، جو قول قرار ڪر، پنداهون
ڪر ڪر واعده يار! وفا دے، لافان لڪ مرينداهون
ڪانه خوب ڪواله ڪيئته، جانے بهت پرينداهون
حمل دا پي هر هڪ ويله، هس ڪر هائو نرينداهون

(۱۴)

ڪر اقرار قرار ايئتوئي، سو اقرار نه پاليئسي
ڏے ڏے، دوست! دلبر! جان جسا جند گاليئسي
ميهر ستيي مئي نال ڪڏان نا بهر گهڙي گڏ جاليئسي
حمل ٿيا خوشحال تڏان، بهه آه جڏان ڏک ناليئسي

(۱۵)

هلديان چلديان تين خوش ڪانديان، ڪيها چير ڪ پيوئي
ميهر مروت ڪهڙي ڪيئتي، ڪيڏے رحم ڪيئوئي
ڪيهر ٻان وڃ وسائي جاني، ڪيڏے خيال ٿيوئي
حمل ڪون هن ڪيهر ڏوهئون، يارا وسار ستيوئي

(۱۶)

تون آڪين اڀڙے آه نهين، سيڙي ويڪن باجه نه سردي
ڏيڪان تان ڏک ڏور ٿيون، نا ڏيڪان تان مئين مريدي
رات ڏينهان آرام نهين، ڪل ڪار وسر ڪئي گهر دي
چاڻ، هڪ مير ڪاڻ تيڙے، مئين ڪاڻ ڪيان هرهر دي
سوسين سور اندر وڃ تيڙے، ڏردي، عرض نه ڪر دي
حمل ڪون در ڪار دوا هے، تيڙے ليڪ نظر دي

(۱۳) ڪرينداهون=ڪندو هئین. مرينداهون=مون کي ماريندو هئین. جانے بهت
پرينداهون=گهڻائي جانا پريندو هئین. منتون ڪندو هئین. نرينداهون=ناريندو هئین.
(۱۴) مهر ستي=باهه سان. (۱۵) هلديان چلديان-الخ.=گهمندے ڦرندے ۽ خوش
ٿي ڪيلندے، توکي ڪهڙو چر ڪ پيو؟ (۱۶) ويڪن باجه=بنا ڏي جي. رات ڏينهان
آرام نهين-الخ. بياض ۾ اصل ست هن طرح هئي: «رات ڏينهان آرام نهين، ڪل ڪار
ٿيو ڪهر دي» جنهن جي اصلاح هوءَ حمل خود پنهنجي هٿ ڪرين مئين طرح ڪئي آهي.

(۱۷)

هڪ دل آهي؟ ما تان ٿيئي، مڙ ڪيئون؟ محب! مڙ ٻنڌ ٿيئون؟
 ستان؟ ول دل منگدا هوو، دڙ ڪي ڏي ڏر ٻنڌ ٿيئون؟
 لاحق ناحق جي ٿوئن ڪيئن، سڄي ڪجهه سڀ ٻنڌ ٿيئون؟
 هڪ ڇهل نال ٻنڌ ٿيئون، ڪي هر ڪنهن نال ڪر ٻنڌ ٿيئون؟

(۱۸)

ٿيڻ ڏي ڏر ڦيراق ڪيئون، پئي ڇاڪ اندر وڃ چڪو ڏي
 ڪڏان؟ منهن محبوب نه ڏکائيئي، سال ڪيئن لنگهه ڪيڏي
 بيان؟ سڀ طالبان ترڪ ڪيئن، طالب هون ٿوئن هيڪڏي
 ڇهل! هزار ڪرين جي ڇلي، تان پيئي ٿيئن لڳي نا لڳو ڏي

(۱۹)

وقت ٿيئي، لال آڏي سڄي جيڪو فرمايئي:
 ياد نه آئي
 واعدو بار وفا ڏي ڪيئي، اها آپ پيلائي:
 ياد نه آئي
 جاني! وقت جواني دي ول چشم ڪڏان؟ نا چاڙهي:
 ياد نه آئي
 ڇهل نال ڪڏان؟ نا ڪنهن ڏينهن ڪڙ ڪي ڪيل؟ آلائي:
 ياد نه آئي

(۲۰)

حال حوال سڀو سڄي ساڏا، دلبر! جي ڏي لائين؟
 تان؟ چوڙ ڏاڍيان ڏرين؟ خدا ٿون، پيرين؟ هڻو بخشائين؟
 آهون؟ آپ گواهه ٿيورين، تين عالم وڃ سڏائين؟
 ڇهل نال هميشان پڇين، چشمان چاءِ آلائين؟

(۱۸) پئي ڇاڪ اندر وڃ چڪو ڏي = اندر ۾ وقت چڪن پيا. نين لڳي نا
 لڳو ڏي = لڳل اکيون لکن ٿيون - عشق لڳي ٿو سگهي. (۲۰) لائين = گالهائين.

(۲۱)

سوال ڪر ڀڻ، ۽ سال ڪٿي، ڪو سائيل دا سڻ سوال سائين!
گهو ڏيکھت ڪول غريبان ڏٺه، ڪر پال، آڪين چا پال سائين!
ڏيڙي لاڪون ڏينهن ليوسه، مے تان سال سنڀال سائين!
ول نا حال سوال پڇي وئي، ابھ عجيب ٿساڏي چال سائين!
اھين ٿيڙي لاغرضي دي، ھے ماڻھو مان وڃ مقال سائين!
ھن نال حمل خوشحال رھو، گڏ جال آھين ڏک نال سائين!

(۲۲)

ڦر دل يارا فقير ڪيٽوئي، تون در ڪڙي سوالي
ڏيو ڏي کالي
دوست! ٿيڙا ڏيڏار منگون، پي مايا، ميلڪ، نه مالي
ڏيو ڏي کالي
بوسه دي چا بيڪ ڏيو، تان سوالی وڃي نه خالي
ڏيو ڏي کالي
حمل دا ڪجهه، حال پڇو، جو ڦيردا مسٽ موالی
ڏيو ڏي کالي

(۲۳)

سھڻا يار ساوڻا! ڪجهه تان مھر ڪيون مڙ پالو پي
گهو ڏيکھت ڪول غريبان ڪون ڪجهه مڪڙا محبا و کالو پي
دردمند ڏٺه چشمان چا ڪجهه ڏيک آھين ڏک ٿالو پي
ڪر ڪر واعيدے ورھي ڪٿي، ڪو سڻ پيا! تان ٿالو پي
لام حجاب حمل سون ٻه ڏون چار گھڙيان گڏ جالو پي

(۲۴)

بخت ڀريا! ڪجهه پال، اسان ڏٺه چينچل چشمان چايو
تھين سيڪايو

(۲۱) اکين چا پال = اڪيون ڪٿي نهار. اھين ٿيڙي لاغرضي دي - الخ. اصل پوھي بياض
پر ھن طرح ھئي: "اھين ٿيڙي لاغرضي دي، ھے ڪل وڃ قيل مقال سائين" جنھن جي
اصلاح حمل خود پوء پنهنجي ھٿا ڪرين، ٻين طرح ڪئي آھي. (۲۲) تون در ڪڙي سوالی
= اسان تنھنجي در تي سوالی بيٺا آھيون. بيڪ = خيرات. (۲۳) ساوڻا = نمڪ وارا - پسند ڏندھ
وڻدڙ. پيا = اي محبوب! حمل سون = حمل سان. (۲۴) چينچل چشمان = سھڻيون اڪيون.

ڏلد آنار جـ واهر دائـ، موتي، مُرڪ ڏـڪايو
 نهين سيڪايو
 سُهڻي منهن مَهتاب آئون، چا گهونگهت گهڻو ڏـڪايو
 نهين سيڪايو
 حمل ڪون هيڪواري پي، چا لال کيچي ڪل لايو
 نهين سيڪايو

[فصل ۶-]

مجازي عشق جون مهميزون

[۱]

مار مجازي موڪا ڪيٽا، نيٺان نيٺند نه اُوندي
 رات ڏينهن آرام نهين، دل غم وچ غوطي ڪُوندي
 گل ڪلاب آئون منهن ٿيڏي، پَنڊور وانگئون هڻي پُوندي
 حمل! هن سيڪ سائينان ڪيٽان، نهين اندر وچ مُوندي

[۲]

سُهڻي سرڪش سخت ڏايندي، ڪنهن تي خيال نه آئن
 خوابي دے خود خيال ڪئون، ڪوئي آپ جيها نا ڄاڻن
 شاه گداگر ڏوٽهين برابر، هيڪي قدر سُڃاڻن
 حمل جيهر هزار تينهنان در، پاڇه، خريد وڪاڻن

[۳]

سُهڻي صورت سُهڻياندي، تين سُهڻي سڀ وچ سُهڻندي
 سُهڻي سُهڻيان نال آئيندي، ڪوجهر وٽن لُهندي
 سُهڻيان نون سڌ ڪول پلهندي، ڪوجهان نون هڻي ڪُنهندي
 حمل! هين اندر دے ڊروهي، باهر ميڙي منهن دے

[فصل ۶-] [۱] مجازي = عشق مجازي. گل ڪلاب اتون منهن ٿيڏي = تنهنجي
 گل ڪلاب جهڙي چھري مٿان. پُوندي = گھمرا پئي ڏي. نهين مُولدي = ماڻهي نٿي.
 [۲] پاڇه خريد وڪاڻن = بنا مله جي وڪاڻا آهن. [۳] ليندي = ڳالهائڻ ٿا.
 وتن لهندي = دانهون ڪندا وتن.

[۴]

مُنهن: دا مِيٺِڙا دلِ دا ڏاڍا، هَلَمَ دوست پيو وڃي
 ڪيل ڪري، خوش ڪر نيمٿس دل، سو جاني ڏيک جيئو
 ايجهن بے پرواه، ٿيا، بس پشيمان ٿيو
 حمل هن ارمان ڪيا، جو وسڻون ڪالهه ڪيو

[۵]

مٿين ڏيکان، اوه ڏهيدا لاهين، ڏيک مٽڪون، مٿن ٿاڻي
 نيسي رنهي رحم آندڙ وڃي، نال خودي خود خيالي
 جيئون جيئون آزيان عرض ڪران مٿين، ٿيون ٿيون تاب ڏيکالو
 حمل! مين محبوبان ڏي، ڪي قلب ڪڙاڏي ڪالو

[۶]

مار ڪيا، مَنَوا ڪيا، ڏي بار ٻر ٻر ٻاري:
 لاڪر ٻاري
 هس ڪيا، دل کس ڪيا، بيڪس ڪئون پڪاري:
 لاڪر ٻاري
 ڪيل ڪيا، آيل ڪيا، نا ميل ڪيا ٻئي واري:
 لاڪر ٻاري
 چوڙ ڪيا، دل تروڙ ڪيا، مٿن موڙ ڪيا گز ماري:
 لاڪر ٻاري
 ست ڪيا، مٿن مٽ ڪيا، ڪر گهٽ ڪيا گهٽ گهاري:
 لاڪر ٻاري
 موٽ ڪيا، ڪر ڊروم ڪيا، بے ڏوم ڪيٿس ٻيڙاري:
 لاڪر ٻاري
 باد ٽڪا ڦرپاد مٽي، نا داد، نه ڪا دلداري:
 لاڪر ٻاري
 نال حمل ڪا ڪالهه نه ڪا، نا حال هڻيس هڪواري:
 لاڪر ٻاري

[۵] ڪڙاڏي = سخت . [۶] منوا ڪيا = مچائي ويو. گز ماري = تير هڻي. گهٽ
 گهاري = جدا ڪري.

[۷]

هَسَـ ۛ گَـيَـا، دِل ڪَـمَرِ ۛ گَـيَـا، بَـيَـوسَـ ۛ مَـيَـرِي دِل هَـوئِي ۛ
اوڙي ۛ هاڙي ۛ هَـوونَ پَـڇـاڙانَ ۛ لوڪـانَ ۛ دے وڃ لوئِي ۛ
جِيهِي ۛ مَـئـينَ ۛ نال سَڄـانَ ۛ ڪَـيـتِي ۛ دِشـمن ڪـرے تہ ڪوئِي ۛ
حمل! هُنَ مَـجـبـوب پَـنـانَ ۛ پَـيـا ڪَـوَن ڪَـرے دِلـجـوئِي ۛ

[۸]

آڪ گَـيَـا وِل آيا ناهِيئَن ۛ يار ڪَـهِيئَن ۛ ڪَـم جَـهـلِيـا
با وِت اِيڏي آوڻ ڪَـيـنون ۛ ڪَـيـنـهـان پَـلـيـتـان ۛ پَـلـيـا
نا آپ آيا، نا سَڏَ ۛ سَـنـيـها، نا ڪوئِي قاصـد گَـهـلـيـا
يا تان ۛ يار وِـسـار پَـيـا، يا راھ رَقِـيـبـان ۛ مَـلـيـا
واڻان ۛ تَڪ تَڪ وِـل لَـنـگـهـي، تَـيـن سَڄ آئُون ۛ آئـيـا
حمل! رُوح ماھِي نال مَـيـڏا رُوز آزل دے رَـلـيـا

[۹]

دَلبر دا دَـيـدار سَـڏا، دِل رات ڏيـنـهـان پَـئـي مَـنـگـي ۛ
رَب ڪَـئُون پَـيـا مَـول نہ مَـنـگـي
لاھِيـن آسـاڏي لال ڪَـلـي دے، يار ڪَـنـهِيـن ۛ ڪَـم لَـنـگـهـي ۛ
تان ۛ ڪَـڻ ڪَـوان ۛ ٿي ڪَـم لَـنـگـهـي
خون ڪَـم پَـنـدے خُوف تہ ٿيـوَس، اُپـسـا ڪـو دِل سَـنـگـي ۛ
جـو سَـن آه آسـاڏي نہ سَـنـگـي
حمل نال هـمـيـشـه ياروا يار مَـلـن رَـڪـرنـگـي ۛ
دِشـمن دَوُر ٿيـوَن دَوُر تَـگـي

[۱۰]

قَـسـم ت سـالـگـي ڪَـڇـي ڏِـهـاڙي، دَلبر وِـسـرَ ۛ گَـيَـا
آه وِـسَـ ۛ گَـيَـا، دِل ڪَـمَرِ ۛ گَـيَـا، نا جاءِ ٿيـڪـاڻا ڏَسَـ ۛ گَـيَـا

[۷] لوڪان دے وڃ لوئِي = آڻ مائهن ۾ گيلدار ٿيس. [۸] نا ڪوئِي قاصـد گَـهـلـيـا = لہ
وري ڪو قاصـد موڪليائين. يا راھ رَقِـيـبـان مَـلـيـا = يا رَقِـيـب سَـنـدس وات جَـهـلـي پَـيـا.
[۹] هي بيت بياض جي هن نسخي ۾ ڪونهي ۽ اسان کي پنهنجي ڪاغذات مان مليو
آهي. لنگهے = ۱. گذري ۲. مڱهار. سنگے = ۱. زخمي ڪري. ۲. ڊڄي.

ڪَـرَ وِـسَ " تَـڪُـسَ، پِـوَسَ " تِـيَسَ، نَـا وِـسَ " لَـڳا، پِـوَسَ " ڳِـيَـا
چا مَـسَ، " ڏُـکِ ڏُـکِ مَـسَ " لِـڪِـيَـسَ، مَـنَ قَـاـصـدَ ڏُـکِ، رَوِ نَـسَ " ڳِـيَـا
پَـسَ " حَـمـلَ سُونُ " هَـسَ رَـسَ " ڪَـڏَـانُ، نَـا لَـا، قَـلـبَ تُون ڪَـنَ " ڳِـيَـا

(۱۱)

دِل وِج آڪيڻم عرض ڪريسان، مَنهن تے تاب نہ جهلان
وہڪن نال وِسير سڀ وِپنڊيان، جوڙ وِجان جے ڳهلاڻ
ڪڙنہ جهلے تیک تاب ڪرے جيٺ فوج حُسن دي هلاڻ
حمل! حال حوال اِيهَو، ڪَنهين نال سڄن ڏتہ ڪَنهلاڻ

(۱۲)

دِل ڪُون پَهُون دِلَاسے ڏيوان، رَهے مُول نہ رهندي
آڪيان ڪينون اولے وسدا، ايڏا سول نہ مهندي
سامه پَسام ڪينون نيتِ نپڙے، لوچي مُول نہ لهندي
حمل! حبيب دے ڏيڙے باجهون، ٺاه نہ پئے ڪنهن لهندي

(۱۳)

قاصدا ڪول سڄن وِج آڪيڻم، ساڏا حال سڀوئي
ڪر ڪو پال سَنڀال سگهي تہ، تُون بِنَ حال نہ ڪوئي
سال ڪتے لنگھ، حال نہ پُڄيئي، نا ڪوئي حال مَتوئي
حمل دا پيي حال آهَو هے، جيڪو حال ڏنوئي

[۱۴]

قاصدا ڪول سڄن وِج آڪيڻم، ساڏے سڀ مَنجهے
لَڳَپَ لاڳاهے چوڙ، لَڳَپَاسے تُون ساڄن دے سڄھے
دامن دي لَـجَ پال پيارا جِيھے هِيئون تہ، تہ
حمل! حال مَـڏا وِج آھے، پئے قاصد مَنجِيئے ڪہيھے

- [۱۰] مَن قاصد ڏک، رولس ڳيا = قاصد (منهنجا) ڏک پئي، روئي پجي ويو.
[۱۱] جوڙ وِجان جي ڳهلاڻ = جيڪي ڳالهيون جوڙي وِجان. ڳهلاڻ = موڪليان.
[۱۲] بهون = گهڻائي. اڪيان ڪنون اولے وسدا = اڪين کان پري ٿو گذاري.
لوچي = پيڪار (دل). باجهون = ڏسڻ بنا. [۱۳] ڪر ڪو پال = ڪا پلائي ڪري.
مَتوئي = موڪليئي. [۱۴] ڪول = نزديڪ. سڀھے = اميد آسري تي. مَنجِيئے = موڪلڻا.

[۱۵]

حال حوال سڄڻ ڪُون سڏاڏا، ٻاڏي! نه هڃائين؟
 سڀ سڏائين؟
 پهلون سِر هٿ پيرين رڪ ڪر، ٻاڏ ڪچي وڃ پائين؟
 سڀ سڏائين؟
 جو ڪجهه آڪان آڪ سڏايان، لڪ ٺا هڪ لڪائين؟
 سڀ سڏائين؟
 درد فراق مري ديان ڪالهين، سرجن ڪُون سمجهائين؟
 سڀ سڏائين؟
 "خواب خوراڪ خوشي ڪٿي تون هن، جوڙ ٻئي غم جائين؟"
 سڀ سڏائين؟
 هر هڪ وڃ حضور حمل ديان، آزيان عجز آلائين؟
 سڀ سڏائين؟

[۱۶]

دلبر دي دل سخت ڏٺوس، به ٻرواهه جلائيندا
 نا ڪجهه ڪنهندي ڪاڻ ڪڍي، نا ڪنهندي نال آئيندا
 سٿس هزار سلام ڪرن، تان نهيئن سلام واپيندا
 حمل! وڃ هميشان تنهندي پل پل پير مارييندا

[۱۷]

دلبر دي دل صحتي ڪيٽوس، نهين آسان ڏند وٺندي؟
 نا ڪجهه ٻولي، نا چٻ چواس، نا ڪا ڏيو وٺندي؟
 مڏي تنهن محبوب ڪيٽي، هٿي رات ڏينهان دل ڪٺندي؟
 نا ڪا زاري زور لڳي، تين نا ڪا حجت هٺندي؟
 حمل! هر ڪوئي پوڪي چئي، لڪي روز آڏندي؟

[۱۵] نه پھچائين = ليئي پھچائجان. لڪ = ڏرو ٻ. [۱۶] جليندا = گذاري ٿو.
 ايندا = ڳالهائي ٿو. [۱۷] ولدي = ۱. وري ٿي ۲. جواب. حمل هرڪوئي. الخ.
 = اي حمل! هر هڪ اهائي چئي ٻيو پوڪي جيڪا روزا زل جي لڪيل آهي.

[۱۸]

دلبر تان دل مٽي مٽين ٿون، يا رب! تون نا مٽين
 ڪوجها ڏيک سٽي چا مٽي، يا رب! تون نا مٽين
 نال فراق ڦٽيس دل مٽي، يا رب! تون نا مٽين
 حمل! حق دي ياري باجهون، بيان مٽي ڪورن، جهٽين

[فصل ۷-۱]

دلبر جي آڏو التجا ۽ آزي

[,]

جائي يارا جَمِيْعَتُ تَتُونُ يِنَ، نَهِيْنُ گَهَرِي هڪ اُنڊِي؛
 پاڪ وهانڊِي
 رات ڏينهان ڪَنُهينُ وَت نَهِيْنُ، دل درد ڪِنُونُ دم وَاُنڊِي؛
 هه دَرُ مَآنڊِي
 ڪَر ڪَر ڳالهيْنُ ياد تَسَاڏِيانُ، ڪُونُج وانگُونُ ڪُرَلاُنڊِي؛
 قِرَے اِيَاهاُنڊِي
 سُڪ، صبر، آرام نَهِيْنُ، تِيڏَے پاڇوَنُ پَانُهَن مِرَاُنڊِي؛
 لِيَمُنْدَ نَ اُنڊِي
 ڄمل ڪُون هه چوَتَڪَ جَآئِي، تِيڏَے نُوڪَ نِيَاُنڊِي
 اساز پَرِيَاُنڊِي

[२]

یار! تیرے دیدار بے‌نمان، بیدار آکیت، بیخوابی،
میلو شیتابی
ایہم دل، دلبر دوست! تُو ساڈے پرہم، کیستی بیخوابی،
میلو شیتابی

[۱۸] کوڑیان جہنم = کوڑیوں جہنم (جہت ہنٹ)۔ اجایا کشالا۔ [۱] جمعیت = آرام۔ کو بیج وانگون کرلا لیدی = (دل) گونج والگر ہئی کر کی۔ تیڈے ہاجھون = توکان ہوا۔

عِلْمَ عَقْلِ آ عِشْقِ آذَاهَا، مَسْلَمَے ڪُل ڪِتابِي؛
 مِيلو شِتابِي
 نال ڄمڻ خوشحال رهو، هُن مهيٽو حرفِ حِجابِي؛
 مِيلو شِتابِي

[۳]

دلپرا دل ڪُون تانگهه تيڙي، سلا سانگ ٿيُوئي وَل نهڙي؛
 آءِ وَسَ وَ اِيڙهي
 وِره، آندروچ وائان لايان، سُولان سَهس سَنگهيڙي؛
 آءِ وَسَ وَ اِيڙهي
 پل پل دے وِچ پُور تَساڙي، هوسدے، آلتِ آوِڙي؛
 آءِ وَسَ وَ اِيڙهي
 دَم دَم دے وِچ درد مند ان ڪُون، ڏيندا عشق آڪيڙي؛
 آءِ وَسَ وَ اِيڙهي
 دُشمن دي دل داغ هووے، جنهن گهٽيے نَحس ليکيڙي؛
 آءِ وَسَ وَ اِيڙهي
 حمل! ويڪ هميشان تيڪ ڪُون، ورق هيجر دے وِڙهي؛
 آءِ وَسَ وَ اِيڙهي

[۴]

رات ڏينهان هے واتِ مِيڪُون، نيت ڳالهه تيڙي ڳولن دي؛
 قسم ڏولن دي
 مِيڙي دي ڳالهه ڳجهي، پيے لال نهين ڳولن دي؛
 قسم ڏولن دي
 مان ھ ٻڙي مَن موھ لِيَتا، پيا ڏُڪ تيڙي ڏولن دي؛
 قسم ڏولن دي

[۳] سلا سانگ ٿيُوئي وَل نهڙي = شال تنهنجو رهڻ لڙديڪ ٿئي. آءِ وَسَ ويڙهي
 = اچي پاڙي ۾ ويجهو ره. سُولان سَهس سَنگهيڙي = سورن سوين سوراخ (اندر ۾
 ڪري ڇڏيا آهن). اوڙي = ڏکيا. آڪيڙي = وٽ پيچ. دشمن دي دل داغ هووے
 جنهن گهٽيے نَحس لکيڙي = دشمن جي دل (۾ داغ هوي) جلي ڪاري ٿئي جنهن نامراد
 وڇوڙا وڌا آهن. ورق هيجر دے ويڙهي = يعني جدائي جي ڏينهن کي ختم ڪري.
 [۴] مالڪھ = ۱. سينڌ ۲. هڪ ڳھ جو قسم - ڏُھري جو مانگھ. ڏُڪ تيڙي ڏولن
 دي = تنهنجي ڳچيءَ ۾ ٻڌل ڪارڪ (ڏولن) جي لوڏ.

سانگ تیدے سؤ کانگ آڈایس، تانگھ، نہین، تولن دی،
 قس دی
 چھل کون، ہے حب سدا، سیر گھول تیدے گھولن دی،
 قس دی

[•]

کَلِيَانُ تَكَ تَكَ کَلِيَانُ دَابِرَا كَذَّانُ اَوْسِيْنُ اِسْ كَلِيَانُ؟
 قَهِيْرِي كَرِي كَرِي تَرُو رُوِيْمُ كَلِيَانُ
 وَلِيَانُ مَجْنُوْنُ وَاغْكُوْنُ سَاوُوْنُ وَايَزْهُ اَنُوْنُ مِيْرِي وَلِيَانُ :
 تَمِيْذِيَانُ قَهِيْرِي وَاگَانُ وَلِيَانُ
 تَلِيَانُ تَوُوْنُ بِيْنِ تَبِّ رَهْمِيَانُ اَهْ ذِي ذِي دُكَاْنُ نُوْنُ تَلِيَانُ :
 مَائِيْنُ ! سَوَزِ تَسَاذِي تَلِيَانُ
 چَلِيَانُ يِرِي تَمِيْذِي دَرِيَانُ چِيْكَِيَانُ سَاوُوْنُ وَايِرِيَانُ هُوْنِيَانُ چَلِيَانُ :
 حَمَلُ ! هُوْشِ نِيْمَتَا چَرُو چَلِيَانُ

[٦]

یار مینا دلدار سچا! مٹن کھور تَساڈی گھٹیان :
 مادر گھٹ گھٹ گھٹ ڈیندی گھٹیان
 کان تیڈے سؤ کان کڈان، مٹن ہاں تیڈے چا بٹیان :
 میٹھے ڈیون لندریان بٹیان
 اوڑے ہاڑے ہوون ہچاران، سہس ہوایان چٹیان :
 تیڈے طعنیان تون نا چٹیان
 سُن کر حال حوال حمل دا، پیہڑ پنیان سب مٹیان :
 تیڈے مار مجازی مٹیان

سانگ ٿيڙي = تنهنجي خاطر. تانگه ٺهين تولي دي = سڪ انداز کان ٻاهر آهي. گهولڻ دي = گهورڻ جي. [۵] ڪلياڻ = ۱. ڪهنيون ۲. ڳري وئي آهيان ۳. ڪهنيون ۴. جتي ۵. جو ڳليون. وليان = ۱. وليون گاه جون. ۲. وري ويون ۳. وريون. تلياڻ = ۱. هٿن پيرن جون تريون ۲. تريون هٿ، ٽيڪ، جهل. ۳. تري يا جلائي. چلياڻ = فوجن جا دستا. پوڻيان چلياڻ = ڪپه جون پوڻيون ۴. چپيون يعني ڪٽڻ جو سامان- آڻڻ- ڪم ڪار. چڙو چلياڻ = (هسن جي) تيز فوجن. [۶] گهنيان = ۱. ڪهني آهيان ۲. (ماه) گهٽيا لي ڏئي. پاڻ = محبت جي تير- عشق. پٽيان = پٽي آهيان- ماري آهيان. لنڊيان پٽيان = رول رکون. سهس هوايان چٽيان = اصطلاحاً: ڪيتريون ئي ڳالهيون ۴ ڳلائون هلي پيون آهن. پيڙ پٺيان سڀ مٺيان = سڀ (زالون جن طعنا ٿي ڏنا) مٺيون پيڙي پٺي پڳيون. مار مجازي مٺيان = عشق ماري مٺي آهيان.

[۷]

ایہہ دل دلبر دوست ہیارا! گھوڑ تہیڈے گھین گھٹینے
 تہون دِل لٹینے
 کاں تہیڈے سؤ کاں کڈان، ہڈ ہاں تہیڈے چا ہٹینے
 تہون دِل لٹینے
 توڑے درد فراقان قہیی، ہرگیز مول نہ ہٹینے
 تہون دِل لٹینے
 حمل کون ہے تانگہ تہیڈی، پی تانگہ کئون دِل ٹرٹینے
 تہون دِل لٹینے

[۸]

تہیڈے سوز فراق کئون، ہٹی جان آنڈر وچ جلدی
 جانی! آہ سینگا ویچ جلدی
 جھل پل رہیس گھٹان مہین دِل کون، تہین مہیڈے جھل پل دی
 پل پل ویک تہیڈے کون، جاہلدی
 قاس رہی، ویچ باس زلف دے، واس گڈس ول ول دی
 سا ہٹن تہین اوہا ول ولدی
 کتل کتل کٹھی دِل کالہ اہین ویچ، حال کتران دِل ہلدی
 حمل! تہین آٹان حج ہلدی

[۹]

درد فراق فیکر سے دِل کون چھٹ گھٹے چوڈارون
 ہک تہون ڈارون
 کول مہیڈے تون دول تہین، تان گھول جسا جند وارون
 سیر نا وارون
 آوٹ دا احسان کرو، تان دِل دے وھم و سارون
 سور نہ سارون
 حمل کون کتل لاء ہیارا! توڑے ہیار نہ ہیارون
 لوک و ہیارون

[۷] ہٹینے = روکجی ہٹی آہی (دل). [۸] جا ہلدی = جا تگی ہٹی. [۹] سر نا وارون = سر (کی قربان کرڻ کان) نہ مونا یون.

[۱۰]

دلبر! مٽڪون درد ڏٺئي بيدر ليرين تون ڪيئون
 وے جڳ جيئون!
 ميان تون نا مار سائين! مٽان ”مردے مار“ سڏيئون
 وے جڳ جيئون!
 آک: ايھو ڪنھن مٽ ڏٺئي، جو رت آساڏا پيئون
 وے جڳ جيئون!
 نام خدا دا من تون، نا ڪر مال آساڏے ٻيئون
 وے جڳ جيئون!
 [گڏھ هوڻ] ڪنڊ ڪير جيئون، هو نال حمل گڏ ٿيئون
 وے جڳ جيئون!

[۱۱]

ڪنھن ڪون آڪان، آڪ سٺايان دل دے درد ڪيئالے
 دلبر والے
 مينے دے وچ سور سڄڻ دے، داغ ڪيئالے ڪل ڪالے
 جيئون گل لالے
 موهن موهه گييا من ميرا، ڏے ڪر يار ڏر ڪالے
 ايت نرالے
 اهيئن حسن دي هاڪ همته جا، ڪردِي ڦيل مٽالے
 وچ ٻنڌڻ ڪالے
 اور آڪين دے دؤر ڪنئون، ايت ڪاؤن غم غزالے
 ڦيرن ريسالے
 رڄلين دي رفتار ڪنئون، ڪٽے چينچل دے چڪ چالے
 وهن وچالے
 مٽڪون پي تنھن محب مينے دي، هر دم ميگ سٺيالے
 خوض خيالے

[۱۰] ميان نون = مٽن ڪي. مردے مار سڏيئون = مٽن ڪي ماريندڙ سڏجين.
 [۱۱] لت ڪاؤن غم غزالے = هرڻ به انهيءَ حسرت ۽ ارمان ۾ آهن. رڄلين دي
 رفتار = پيرن (رجل = پير) جي نور. چينچل = هاڻي. وهن وچالے = ارمان ۾ آهي.

حمل ذَنَّهُ هِيڪواري جے چا مِهر ڪَنُونُ مَرُ پالے :
ڪُل غَمُ تالے

[۱۲]

ذِينَهُونُ ذِينَهَنُ ذِيهاڙي تِيڏا، پَرُو هوندا هے ٻاري :
بے اختيارِي
روز مَره شَب روز ڪَرے، دل سَوز ڪَنُونُ سَو زاري :
بے اختيارِي
ساه ڪَنُونُ سڪ سو گهي سانِيَسَر، آخر تُڻي اڻهاري :
بے اختيارِي
حمل پِي هوشيار آها، پَر نِينَهَن ڪِيَسِي لِر واري :
بے اختيارِي

[۱۳]

نِيَهَن تَساڏا شِينَهَن وانگُون، مَنُونُ نَنڍڙے لاءِ نِيپايتا :
پڇرے پاپا
تَرادانُ ڏے تَرپُ ٻاهر پيا، نا سِيَسَنے وِچ سَمَپايتا :
گاوڻ آيا
هوش کيا خر گُوش وانگُون چپُ، جوش ڪَنبائي ڪاپايتا :
صبر سڏايتا
اَلت پَلت پَنِي پُوند پِره دي، محبت مِينَهَن وَسايتا :
ڪر ڪر مَپايتا
حمل! هوسي سڏ تِينهان نُون، عِشَق جِينهان سِر آيتا :
توڙ لپاهيا

[۱۴]

تِهين نِيهايت نِينَهَن تِيڏے دي، نا ڪا هِرَت پُڄائي :
سچ ڪر ڄاڻي
تَوِين تَوِينُ مِيڪ مَرَس سڏا، نا تِيندي هِرَت پُرائي :
سچ ڪر ڄاڻي

مڙپالے = موٽي ڏس. [۱۲] تراڏان ڏے ترپ ٻاهر پيا = وڏا آواز ڪري ٻي ٻاهر
آيو. خرگوش = سهو (جانور). جوش ڪنبائي ڪاپا = جوش بدن کي ڏکائي
ڇڏيو. صبر سڏايتا = صبر هليو ويو.

صَبْر آرام نيسرے سڪ ساعت، جَنان دل دَرْد رَنجائي؛
 سَچ ڪَر چالي
 حمل ڪُون هَر ويلے هے، هُن تيڙي قوت ڪيهائي؛
 سَچ ڪَر چالي

[۱۵]

تهين نياھو نال ڪهين دے، صورت سُونهن سدائين؛
 سُهڻا سائين
 اِيھو چُنڪا چار ڏهاڙے، جوين جَواني تائين؛
 سُهڻا سائين
 آخر خوبي خاك ٿيئي، مئين سُن تان سَچ آڪائين؛
 سُهڻا سائين
 حمل جو دم جيئدا هے، لا صُحبت ڪا سِڪائين؛
 سُهڻا سائين

[۱۶]

يار تَساڙيان ياد آسان ڪُون، دَم دَم دل وِچ ڳالھڙيان
 تهين وِسرديان وقت ڪنهن، جے گهڙيان آسان ڪنڌ جالھڙيان
 آوَل عِشق اُٿالِيئي آهے، ڏے ڏے يار ڏي ڪالھڙيان
 آڪ ڳيئون ”وَل مِلسون“ سَر تَوَن ڳالھڙيان لا پالھڙيان
 ڏيک تيڙي لاغرضي، ڏينديان ميهڙي سڀ منهن ڪالھڙيان
 هُن حمل ڪُون هيڪواري ميل، تان سَرَن رَنان رھسالھڙيان

[۱۷]

آڪ ڳيئون وَل آيون نانھين، دوستا ڪيئي سڀ سَردي؛
 تَوَن ٻن تهين گهڙي هڪ سَردي
 هڪ هڪ وِچ هَر چين رُسين، ڀرت ايندين هے ڪَردي؛
 تون سڻ ڳالھ رقيب نہ ڪَردي

[۱۵] نياھو = هميشه نياھيندڙ. [۱۷] سڀ سَردي = اهو جو سڀڪي (توڪي) سري
 سگهي. ڏاڍائي. گهڙي هڪ سَردي = هڪ گهڙي بہ (توڪان سواع) گذارڻ مشڪل
 ٿي ٿئي. ڀيت = ڀرت. محبت. ڪَردي = ۱. بگڙي ٿي ۲. خر يا گڏھ جي.

ذوري پا چا ڏاه ڪيٽوئي، دُرست هوئي دل بردي؛
 سا تان تَهْدِل تَوْنُ دلبردي
حمل ڪُونُ تَوْنُ دوست پنان، هه طلب نه سيم نه زردِي؛
 هي سِيي طلب نَسِي سيم نظر دي

[۱۸]

جيئند، يارا جڏا لا جالون، ڏينهن عمر گڏ گهارون؛
 شڪر گذارون
 دم دم دلبر ڏيک ٿيڪُون، منار مينا سن تارون؛
 شڪر گذارون
 ڪر ڪر ڪاليهين، ڪجهه اندر ديان، دل تون درد آزارون؛
 شڪر گذارون
 نال حمل خوش حال رهو، جيئند چئي اؤڪ آزارون؛
 شڪر گذارون

[۱۹]

سُهڻا ڏيک ام، سِڪ لاهي مئين، سِڪڏي عمر گذاري؛
 توبه زاري
 جيئون ڏيکان تيون، سِڪ ڪهڻي، مئين ڪيڏي وچان وڃاري؛
 توبه زاري
 سِڪ ڪهڻي تين، صحبت ٿولي، ماريا امين مونجهاري؛
 توبه زاري
 پاڪان نال ڀر پٽ لڳي، مئين بيڪاري بدڪاري؛
 توبه زاري
 ڪنهن ڏيک به نه آو شالا، اڻ سڃاڻي بهيتراري؛
 توبه زاري
حملا هوسي، مڏ امين ڪُون، جا دل عشق آزاري؛
 توبه زاري

ذوري پا چا ڏاه ڪيٽوئي = عشق جي ڏور (مون کي وجهي) تو ڏاهپ ڪئي آهي.
 هوئي دل بردي = دل غلام ٿي چڪي آهي. سيم نه زردِي = نه چاندي نڪا سون
 جي. نسيم نظر دي = ديدار جي هير جي. [۱۸] جالون = امين (يعني آءٌ) نه گذاريون.
 اؤڪ = اوڪائي. تڪليف.

[۲۰]

دوست! تیرے دیدار کیلئے، مٹھین^۱ سیکنڈے عمر گذاری
 آہ کیواری
 مٹھین^۲ مشتاق مہوَس دا، کو غور کرو غمخواری
 آہ کیواری
 ڈیک میڈے ڈک، ڈیوو کا تان^۳ دوست میںا دلداري
 آہ کیواری
 حمل دي^۴ کا حج^۵ نہین^۶، ہرے تون^۷ در^۸ توبہ زاری
 آہ کیواری

[کافی]

کبھی کبھی^۱ کا جا لتون تون^۲ لائی
 ووہ ووہ، ووہ ووہ، تھی وات وائی
 ۱۔ اوڑا ہاڑا لوک ہیگانے۔ راتین^۳ ڈینھان^۴ ڈیون^۵ طعنہ
 گلا غیت تیڈی چم مٹھین^۶ سیر تے چائی۔ ووہ ووہ.....
 ۲۔ رم جھم راتین^۷ نیان^۸ نیند^۹ آوے۔ تارے تے تے نا رات وراوے
 کائی کانہ سچھے کار گھر دی کائی۔ ووہ ووہ.....
 ۳۔ جنھن ڈینھن تیڈکون^{۱۰} ڈرائے دوست پیارا!۔ تنھن ڈینھن مار یا لینھن نقارا
 سن رہیا سپکو ماء ہیو پیو پیو پائی۔ ووہ ووہ.....
 ۴۔ حال حمل دا معلوم تیڈون^{۱۱}۔ تون^{۱۲} بن^{۱۳} اک! پیا آکان کنھن نون^{۱۴}
 ڈکان سولان^{۱۵} میڈا کوئھین^{۱۶} حال پائی۔ ووہ ووہ.....

[فصل - ۸]

دلیر ۽ منھنجون راز و نیاز جون گالھیون

[۱]

طرح طرح دیان^۱ گالھیون^۲ میڈکون^۳ دل وچ ہی ہسٹ^۴ دیان^۵
 نہین^۶ ڈسٹ^۷ دیان^۸

[۲۰] مہوس = اھو جو سون ۽ چاندی ٹاھن واسطی طرح طرح جا بسخا گولی ۽
 حیران ہو قری۔ حیران سرگردان۔ حج = حجت۔ دعویٰ۔ [کافی] لوک بیکانے =
 ڈار یا ماٹھو۔ ڈکان سولان = ڈکن سورن (م)۔

هڪڙيان ڏور ضرور ڪئون، وٽ ڪي ڪول وٺڻ ڏيان؛
 ٺهين ڏسڻ ڏيان؛
 هڪڙيان ڏرس ڏلاس ۽ واليان، هڪ وٽ نيٺ نٿسڻ ڏيان؛
 ٺهين ڏسڻ ڏيان؛
 نال حمل گهٽارن ڪيٽين، دلبر دلپين ڪٿسڻ ڏيان؛
 ٺهين ڏسڻ ڏيان؛

[۲]

درد فراق فيڪر ڪر ۽ وڃان، جان جيگر وڃ جڻي
 ساري رات ڪڙا سڙ ڪاوان، دلبر دے در آڻي
 ڏيک مٽي ڪون ڏر ڪڙاڙهن ڪيٽي، ڪڙي ڪوڪارن ڪٿي
 تنهن ڪٿي تون قربان حمل جنهن دوست جڳائي سٿي

[۳]

سٿي لوڪ سڄي لنگه آيا، نال ٻڪل دے ٻڪ ڪري؛
 لوڪون لڪ ڪري؛
 چنڊا چنڊا پهنڊا آيا، سامه سورا سڪ ڪري؛
 لوڪون لڪ ڪري؛
 باجو، ڪئون آ پينا مڙي جهولي دے وڃ جهڪ ڪري؛
 لوڪون لڪ ڪري؛
 حمل ڪون ڪٿي لاء ڪير هاڻيان ٻاء چليا وٺ چڪ ڪري؛
 لوڪون لڪ ڪري؛

[۴]

ڏري، تين لڪ ڏهي ٽي ڪون، لوڪ ڪئون لاچاري؛
 ڦير دے چاري؛
 هڪ فراق وڃوڙا، ڏوڙها بار ڏيئي سڙ باري؛
 تين سڙ باري؛

[فصل - ۸] هڪڙيان = يعني هڪڙيون ڳالهيون. ڪول وٺڻ ڏيان = گڏ گذارڻ
 جون درس = پوريون. نٿي ڏيان = پڇڻ جون. [۲] سڙ ڪاوان = سور سھان ۽ ڦيران.
 [۳] ٻڪل = مٽي جي ڪپڙي سان (عورت) جو مٿن ڍڪڻ. چڪ ڪري = ليڪي
 چي. [۴] ڦير دے چاري = چوڪيدار ٻيا ڦيرن.

سَهَسَ هَـزار قَتِيـمَ مَـئِينُ ذِـلَّـيْ، تِيـڏَـيَ عِـشَقِ آزارِي؛
تـؤُنُ در زاري
حمل دا سِرِ صدقِ تـؤُنُ تـؤُنُ، وَل وَل وارث واري؛
تـيـنَ لَکَ واري

[۵]

لَـجِ دِي ماري، لوڪ ڪـئُونُ مَـئِينُ لُڪَ لُڪَ ڀايان لِيـيـي؛
هڪ تـؤُنُ لِيـيـي
مَـئِينُ آزارِ يانَ عِـرَضِ ڪِيـتَمُ، ”قَوْتُ“ نَ ڪا وَل ”جِيـيـي“؛
نِـرُ جَـا جِيـيـي
مَـئِينُ مِـسڪِينِ لِيـمائي دِي، ڇا نَ ڪر دِلَ نِـيـي؛
سا تـؤُنُ ڀيـي
عَجَبُ جِيـيـي هڪ جالِ حمل دے نالِ خودِي تـؤُنُ ڪِيـيـي؛
رَمَـزَ رَڪِيـيـي

[۶]

يار سَـجَـن دے آئـن ڪِيـيـي، وَل وَل گهـتـانَ وِـلَـي؛
مَنَ وَل وَل گهـتـانَ وِـلَـي
دَلِبر دے ديدار ڪـئُونُ، دِل ڪـؤَنَ ڪوئي ڀل ڀلَـي؛
ڀلَ ڀلَ وِيڪَ ڀيـا ڪـؤُن ڀلَـي
عاشق شُـدَ شوقِ شِڪَـسـتِا، دَلِبر دا دَر مَلَـي؛
دَلِبر دَر دَر دَانُ دا دَر مَلَـي
حمل ڪـؤُن سَـئِينُ ساہ آئـدَر وِـجَ، مِيڪَ ڪَـيـي ڇا سَـلَـي؛
تَان پي مِيڪَ نہ ڪـنَـن ڪـؤُن سَـلَـي

ول ول وارث واري = وري وري گهورڻ. [۵] لے = ۱. ليا۔ جهاٽيون ۲. لا۔
خاطر. نا ”قَوْتُ“ ل ڪا وَل ”جيے“: نرجا جيے = (جواب ۾) لڪا ”قَوْتُ“ لڪا
”جيءُ“ آهي (يعني ڪا به ورندي ڪانه ٿي ملي) ت (۱) مون جهڙو (۲) ليرجو (= اڻ
ورج۔ ٻي اثر) ڀيونا هي. نَ ڪر = نٿي ڪري. دِل ڀيے = دِل سوگهي ڪئي آهي. تـؤُن
ڀيے = تو محبوب. خودِي تـؤُن ڪيے = (تون) خودِي مان خماريو (وتين). [۶] گهتان
ولے = وراڪا ٻيو جهان. مَن ول ول ولے وچ ولے = ستان وري انهيءَ وراڪي جي ور
وري ٻوي. ڀل ڀلے = هڪ گهڙي به ٻري هڻائي. ڀل ڀل وِيڪَ ڀيـا ڪـؤُن ڀلے = ذري
ذري محبوب کي ڏسي ٻئي (دل) تبکي. شوق شڪستا = سڪ جو ماريل. در ملے = در جھلے
ٻيھي. دردان داد ملے = دردن جو دارون آھي. سلي = ۱. انگور ۲. ظاهر ڪرے.

[۷]

دوس ڳڻئي ٻڌڻيس، شالا! ول ڏيس وطن تي وٽن.
ڪر ڪر ڳالهيُن ياد سڄڻ ڏيان، ڪڇڻ اندر دے ڳڻن.
هل هل پور اندر وڃ هوندي، ڪونه پوراڻ ٿون هلن.
حمل! هڻ محبوب ماري، غم درد آسان ٿون ٿلن.

[۸]

دوس ٻڻان فيردوس نه وڃئون، جان ڦير دوس نه آسي.
ٽپن ڳڻ لاسي
حوران باغ قصورن ڪڍي، بهشت نه من ڪون پاسي.
پي پي پي پي
رات ڏينهن رحمان اڳي، هه عاشق ايهه ارداسي.
ٿي ڪر عاصي
حمل لال هميشان شالا، جاني جاءِ خلاصي.
ٿي گڏ ٻاهسي

[۹]

هل هل ياد ايتارے ڏيان هين ميڪون مست مڦالان.
سوڙ مڦالان
ڪوليٻان تي چڙه ڪانگ اڏيندي، ڦير ڦير هڻندي ڦالان.
ول ول پالان
درد آندو اندر دے جي وت ڪڍ مڻين ڏک ڏکالان.
ڏوگر ڏالان
حمل! هير اميد ايتا، جو نال سڄڻ گڏ جالان.
ٽپن ڏک ٿالان

[۸] قصورن = محلاتون. نه من ڪون پاسي = دل کي نه سڀاڻيندو نه وٺندو.
پي پي پي = (هيءُ من) محبوب جو پاسي آهي. رحمان اڳي = رب آڏو. ارداسي
= عرض ڪندڙ. ٿي ڪر عاصي = هڪ گنهگار بنجي. گڏ ٻاهسي = گڏ ٻهسي = گڏ جي
وڃندو. [۹] ول ول پالان = وري وري راه لهاريان. هر اميد = اميد اٿم.

[۱۰]

قِرْ قِرْ قِیرِ پِدار وانگُون، مَثِینْ دَم دَم تَوْنْ دَرِ آوانْ؛
 قِیرے پاوانْ
 صِفَتْ، ثَناء، سِتایش تِیڈی، کَلِی کَلِی وِچ کِارانْ؛
 لوک مَنّاوانْ
 هِمِر امید ارادا اِبھو، تَوْنْ دَرِ کَم کَم کَمّاوانْ؛
 ہر جے پاوانْ
 حَمَل! حیلے نال کَنھِیْنْ، وِچ مَن مَن دوست مَنّاوانْ؛
 مَن مَن پاوانْ

[۱۱]

جَنھِیْنْ دَم دَلبر یاد کَرے، مَثِینْ تَنھِیْنْ دَم حاضر تِیڈِ سَنانْ؛
 تین مَثِینْ جِی سَنانْ
 رَنج رُسامِینْ چوڑ، کَرِیسی مُحب مِیٹانْ مَجَلِی سَنانْ؛
 تین مَثِینْ جِی سَنانْ
 قَتِیمِے قَتْ فِراقانْ دے، وِل سَہج کَنوْنْ مَثِینْ سِی سَنانْ؛
 تین مَثِینْ جِی سَنانْ
 نال حَمَل کڈ ہوسِی شالا! لوک کَرِیسی رِی سَنانْ؛
 تین مَثِینْ جِی سَنانْ

[۱۲]

تِیڈے نال کُجھانْ کے کَالِھِیْنْ کَرِیٹانْ هِیْنْ کڈاھِیْنْ؛
 سٹو جڈاھِیْنْ
 دوست! تِیڈے کون، ہتھ دَوْر مِٹِی سَنانْ، درد تِیڈے دِیانْ داھِیْنْ؛
 سٹو جڈاھِیْنْ
 واہ تِیڈے بِن واہ اَھِیْنْ کا، واہا ہتھِی مِی کُل واھِیْنْ؛
 سٹو جڈاھِیْنْ
 حَمَل! دے احوال آندر دا، ہوسِی قَدَر تَڈاھِیْنْ؛
 سٹو جڈاھِیْنْ

[۱۰] ستایش = تعریف. کمر کماوان = پورہیو کریان. ہر جے پاوان = ہر جیکڈھین
 مقبول ہوان. من من = میجائی میجائی. من، من پاوان = من (سندس) دل (کی) وٹان.
 [۱۱] سہج گنوں = خوشی منجھان. سیمان = سیمند پس. [۱۲] ہتھِی کُل
 واھین = سپ واھون بند کری چڈی.

[۱۳]

هڪ ڏينهن دلبير درس ڏيکاريائين، ترس ڪٿي تيل تائين؛
 سر ڇن سائين؛
 نال آڊب مٿن عرض ڪيئا، ڪي سوزون مٿس صدائين؛
 ڪر درڃائين؛
 تڏي ڪاڻ فقيري هاڪي، ڪيتر مٿس گڏائين؛
 مياو ڪڏاهين؛
 هيڙين ڍيان، تون هي پسن ڪون، مٽي مٿس مٽائين؛
 مٽ مٽ مٽائين؛
 ڪرم ڪئون ڪٿي نرم آلايس، پال لڪين لڪ پائين؛
 مٿس ڪٿي ڪائين؛
 هڪ دم دے وڃ درد ڪٿي، تنهن نافع نيڪ آڏائين؛
 مٽ مٽ مٽائين؛
 حمل ڪون خوشحال ڪيئا، تنهن آڏي ڪر "آئين"؛
 بخش خطائين؛

[۱۴]

دلبير آڪيا هڪ ڏهاڙي، "آء تان ڳالهه آڪائين".
 آڪيتر؛ "آء جي پوين فرمائين"؛
 "هڪو نڪتا نغز نيهايت، سمجھ، مٿس دل لائين".
 آڪيتر؛ "آء جي پوين فرمائين"؛
 "هر جاء ڇائين" آپ آهو هي، سڀ ڪون مٿس مٽائين؛
 آڪيتر؛ "آء جي پوين فرمائين"؛
 "حمل! حر حسين حسن دا، رک تون سوز صدائين".
 آڪيتر؛ "آء جي پوين فرمائين"؛

[۱۵]

دلبير آڪيا هڪ ڏهاڙي؛ "حال سٺا هڪياري".
 آڪيتر؛ "صدق تيوان مٿس واري".

[۱۳] درس=درسن-ديدار. فقيري هاڪي=فقيري اختيار ڪري. تون هي پسن ڪون=تو محبوب جي ديدار خاطر. مٽائين=مچتائون. مٽ متاعين=بي انداز مال متاع (جون مچتائون). پال=ٿورا. نافع=نفعو ڏيندڙ. ليڪ ادائين=نيڪ آڏائين واري. مٽ مٽائين=مدايون مٽي. "آئين"="هاڻو". [۱۴] لغز=لهائيت صاف.

رات ڏينهنان غمناڪ ڏسڻ ٿين، من تون لاه موانجھاري.
 آڪيئر: "صدق ٿيئون سؤ واري"
 اوسون مول نه رهسون توڙي چغل هوون ڪي چاري.
 آڪيئر: "صدق ٿيئون سؤ واري"
 حمل! هو خوشحال سدا، ٿيا تون نال لطف لغاري!
 آڪيئر: "صدق ٿيئون سؤ واري"

[۱۶]

دلبر سان ڪون سنڌ آڪيا: "آج رات اسان ڪن ٿيئون"
 آڪيئر: "شال! گهڻي جڳ جيئون"
 "جام، صراحي، مٿي در مجلس، ٻڙ ڪر پيالو ٿيئون"
 آڪيئر: "شال! گهڻي جڳ جيئون"
 "بعد آڙين هنراز هميشان، صحبت وچ سڏيئون"
 آڪيئر: "شال! گهڻي جڳ جيئون"
 "حمل! هو هوشيار بڻي ته، سول مٿول نه ٿيئون"
 آڪيئر: "شال! گهڻي جڳ جيئون"

[۱۷]

دلبر آڪيا هڪ ڏهاڙي: "آءُ پتهون گڏ اورے."
 آڪيئر: "گهورے سائين گهورے"
 "پيش رقيبين رنج ڪڍون، تين رل ميل ڏيئون ٿورے."
 آڪيئر: "گهورے سائين گهورے"
 "جيندے ڦير ملاقي ٿيوسے، من آله دے ٿورے."
 آڪيئر: "گهورے سائين گهورے"
 "حال حمل! معلوم ٿيڏا هر، ڪيا ڪجهه ڄاڻن پورے."
 آڪيئر: "گهورے سائين گهورے"

[۱۸]

دلبر آڪيا: "ڪول آساڏے پته ڪر ريجھه رهاڻيئن."
 آڪيئر: "شال سدا سڪ ماڻيئن"

[۱۶] اسان ڪن = اسان وٽ. ٻئي تي = جيڪي ڪجهه موجود آهي ان تي. پيش
 رقيبين رنج ڪڍون = رقيب جي سامهون ويهي (ڪين ساڙي) پنهنجا رنج سامان
 ختم ڪريون. ڏيون ٿورے = خوشيءَ وچان ڦيرا ڏيون. پورے = موڪا-بي عقل.

”ڪَـر ڪَـر صُـحـبـتِ سِـڪ“ لاهيئون، جو وِـنـدي عـمر وِـهـائي.
 آڪيئـم: ”شـال سـدا سِـڪ مـاڻـيـن“
 ”ڪاڻ اسان، تـوَن ڪاڻان ڪـڏيـاَن، هـئـن نـاڪـڏيـ تـوَن ڪاڻيـن؟“
 آڪيئـم: ”شـال سـدا سِـڪ مـاڻـيـن؟“
 ”حهـل! هـوسـوَن ڪـڏ“ هـمـيـشـان، سـخـن سـچا ڪـر چاڻيـن؟“
 آڪيئـم: ”شـال سـدا سِـڪ مـاڻـيـن“

[۱۹]

”اڄ تان آ بهه ڪول آساڏي“ آپ اڀورين فرمايس:
 ٿورا لايَس
 رنج رُـمايـ چوڙ سَـيـمـي، خـوش ٿي ڪـيـل آلايـس:
 ٿورا لايَس
 ٻانڻه، ٻـڪـڙ ڪـر ٻاجه، ڪـنـوَن، ڪـڏ ڪوڏي نال ٻـلـهايـس:
 ٿورا لايَس
 ٻـلـ دے هڪ ساعـت ديوـڇ، دـل دے دـرد وِـچايـس:
 ٿورا لايَس

[فصل - ۹]

سڄڻ جي سڪ مون کي اڳي ڪاڻ اڳري

[۱]

سَوَ سال سڄڻ ڪڏ نال وسے، تہ پي آڪيئـن ڏيک نہ رچـديـان
 ٻـل ٻـل وِـڪ پيـاسـيـان، اَوَن، وَل وَل وِـڪـڻ پيـچـديـان
 لوڪ توڙي لڪ ٽوڪ ڪري، تہ پي لوڪ ڪـنـوَن نالـچـديـان
 ٻـل! عـشـق آساڏي دِـيان، دَم دَوَم دَمـالان، وِـچـديـان

[۲]

هڪ دم دلبر ٻار ٻيٺان پي، آڪيئـان ڪـوَن آرام نـهـيـن.
 خواب، خوشي، خوراڪ ٻڌي، تين طلب تقاضا طعام نـهـيـن
 سال ٻڌي، وَل حال نہ، ٻـڌـس، سـڏ سـڏيـال سـلام نـهـيـن
 ٻـل ڪـوَن هڪ دوست ٻيٺان، ڪو سِڪ صبر آرام نـهـيـن

[۱] ڪڏ نال وسے = ڪڏو ڪڏ ڪڏاري. نہ رچديان = ڀاڄن نٿيون.

[۳]

سُهڻي صورت سُهڻي دي، هه دم دم دلدي آڳئون
 ڪر ڪر صورت ياد سڄڻ دي، تاري تنهندي تڳئون
 [پور آتو سؤ پور هوڻ، نيت ويره اهين وڃ وڳئون]
 حمل! جڏهن دل دوست لڻي، ڏرڪ دامن تنهندي لڳئون.

[۴]

دوست ڳڻي هر ديس، شالا! وڻ ديس وطن تي وڻين
 ڪر ڪر ڳالهين ياد سڄڻ ديان، ڳڻي اندر دے ڳڻين
 پل پل هوندو پور اندر وڃ، ڪوڻ پوران نون پڻين
 حمل! هن محبوب ملي، غم درد آسان تون ٿين.

[۵]

ڪر ڪر ڳالهين ياد سڄڻ ديان، رات ڏينهان دل ڄمڪي
 ٻاهر ٻاڦ نه لڪي، تين هيءَ دل وڃ دونهان ڊڪي
 ڏاڍيان نال هيريت لڳي، جيءَ دل ڪالهه منهن رڳي
 حمل! حال جينهاند اڻهو، پيئون تينهاند پڪي

[۶]

ڪر ڪر ڳالهين ياد سڄڻ ديان، دل جهرے وڃ جهوري
 وس ڪئون پيوس ٿيان، جو نسي ڪڻي دل زوري
 جهل پل رهيس گهڻا مڻين، دل وڃ اٽڪي نيٺ ڏوري
 حمل! هن محبوب ملي، ڪا ٿيوم ساعت سدوري

[۷]

آس، پياس، آداس ميڪون، نيت رات ڏينهان دلبر دي
 آڻيان پيڻيان آرام نهين، ڪن ڪار وسير ڪڻي گهر دي
 ڏور سڄڻ ڪون ڏينهن لڳي، مڙي ڏڙي ٻاجه نه سردي
 حمل! هيءَ آميد آسي، اڃا اڪ آڏي ڦردي

[۳] تاري تنهندي تڳئون = سندس آسري تي ٻيا ساه ڪئون. [وره اهين وڃ وڳئون =
 انهيءَ عشق ۾ ئي ٻيا هلون. [۵] جڪي = جلبي. تنهاند پڪي = انهن جي ٻناري. [۶] پيوس
 ٿيان = بي وس ٿي آهيان. نس ڳڻي = پڇي وئي. [۷] ڏڙي ٻاجه نه سردي = ڏسڻ بنا سري
 نٿي. اڃا اڪ آڏي ڦردي = اڃا اسان جي اک ٿي ڦري - يعني سولو سوڻ ٿيو آهي.

[۸]

ڪاڻ هِيُوَن تِهِن "خوڻ ٿِيُوَن، سَڄَن ٻاجھ نہ سَڄھدا
ڪَر ڪَر ٻالِيھِن "ياد سڄن دِيان، روح آندَر وِچ رُڄھدا
دلبر دوست ٻيڙي ٻاجھُون، حال نہ ٻيا ڪو ٻُڄھدا
حمل! هُن مَحَبُوبِ مِلِمْ، جو مَحْرَمَ مِيڏي ڪُڄھدا

[۹]

ٻاجھ سَڄن دِي ٻاجھ، بِنان، مَنين تاري ڪَنھن "دي تَڳُسان؟
دلبر دوست ٻيڙي ٻاجھُون، لارے ڪَنھن دے لَڳُسان؟
رَمُ رَمُ دِيوِچ رُڄ "رھيا هے، روح وانگُون رَک رَک سان،
حمل هوَم يار راضي، مِيڏا ڪَم "ڪيھا پُڙي جَڳ سان؟

[۱۰]

نال ڪَنِھانْدے ڪَم "ڪيھا، اسان ٻاجھ سَڄن دِي ٻڌے
[سِڪُ آماڏي سِينے، ويروَن وِهر سڄن ڏَنْدُ وڌے]
مَنُصَب مِيڏا ڏيک مَنُفاق، روح اندر وِچ رڌے
حمل! حاسِد ڏيک، حَسَد وِچ ڏُک ڪَنُون سڀ ڏڌے

[۱۱]

يار ڪَنُون دَم ڌار ٿِيُوَن، اِيھ درد مَنُدان ڪُون ڪار نھن
ٻاجھ ڏيک ديدار سَڄن دے، دل ڪُون قوت قرار نھن
شُھرت تَين بَدنامي ڪَنُون، عاشق ڪُون ڪُڄھ عار نھن
حمل ڪُون پِي، هر دو جھان وِچ، دوست بِنان دَر ڪار نھن

[۸] سڄان ٻاجھ نہ سڄھدا = سڄن بنا خيال ۾ ئي ٿو اچي. روح اندر وِچ رڄھدا =
اندر ۾ دل ڪڙهي پئي. حمل هُن محبوب ملر - الخ = حمل! شال هاڻي (اهو) محبوب
ملير جو منهنجو راز محرم آهي. [۹] ٻاجھ = ۱. بغير ۲. مهرباني. لارے ڪنھن دے
لڳسان = ڪنھن جي لاري لڳندس - ڪنھن جي دلاسي تي هلندس. رم رم ديوچ رڄ
رهيا هے = (محبوب) لنون لنون ۾ سڀايل آهي. [۱۰] اسان ٻاجھ سڄن دِي ٻڌے = اسان
کي يار جي مهرباني ٻڌي قابو ڪري ڇڏيو آهي. [ويروَن وِهر سڄن ڏَنْدُ وڌے = جڏن
پوءِ تڏن گهڻي آهي.] منصوب = درجو - دوست وٽ مقبوليت. روح اندر وِچ رڌے = آهي
پنهجي دل ۾ جلن پيا. ڏک ڪنُون سڀ ڏڌے = (حاسد) غم سبب جهري ويا آهن.

[۱۲]

سَچَن سَدائین پَر تے ہووَن، شِلا نَہ ہووَن پَر تے
ہر تے ڈیک ٹیوَن خوش سرتے، ہووَن سَدائین سرتے
دَر تے دلبر یار سچَن دے، دم دم جاوان دَر تے
حمل! هُن کِئی عُمَر گُذَر، کِیا پَر واما کَنهِن پَر تے!

[۱۳]

تَنهِن دے نال قَقابُل کھا جو ٹیا میر دا سائین
جیوین آکے تیوین مَن تون، کَر آمنا آئین
ساہ منگے، تان دے سیر سوڈا، آزی نال آلائین
حمل حُجَّت چوڑ، تنهین دے دَر دا سگ سَدائین

[۱۴]

دولن نال تھین پیا ہولن، ہیکتا ہانہپ ہولی
ہانہیان دا پی ہانہان ٹی کَر، کِیا کُجھ گولا گولی
نال خودی خود خاص نہ ملدا، گالہ اسان تَک تولی
حمل، ہِکّی ڈرینھن سچَن تون، کھول سٹی جیند گھولی

[۱۵]

دلبر یار دلیہن دا مالک، دلبر دل دا سائین
دل وچ دیرا دلبر دا، تین لُون لُون وچ لَک جائین
ساہ ہساہون نیڑے وسدا، دَم نا دُور کڈاھین
حمل! مے محبوب اندر وچ، باہر پیر نہ پائین

- [۱۲] ہر تے = ۱۔ ہرتل - خوش ۲۔ ڈور - پری۔ سرتے = ۱۔ ہک جیڈا ۲۔ سرچیل - خوش۔
راضی۔ [۱۳] تقابل = مقابلو۔ مَن تون = میج تون۔ کَر امنا آئین = تسلیم کر (امنا = آمنت
باللہ۔ الخ جو مخفف یعنی ایمان آئن۔ تسلیم کرٹ) ۴ ہائو (آئین) چٹو۔ سگ = کتو۔
[۱۴] دولن = سھٹو پار۔ نھن پیا ہولن = پو کجھ ہر نہ چوٹو آہی۔ کھول سٹی
جند کھولی = (حمل) ہی کھولی جند کھوری قتی کئی۔ [۱۵] نیڑے = ویجھو۔

[فصل - ۱۰]

هائا مون چو نینهن لاتو

[۱]

محبت دا میدان اٿانگا توڙے عیشق مَجازي؟
 سیرِ ديِ بازي؟
 سوره ڪے سیر چاه تليي تے، اٿوسن غازن غازي؟
 سیرِ ديِ بازي؟
 زور زبَر ديِ جاء نہ جيٿان، وت پيي اٿبت آزي؟
 سیرِ ديِ بازي؟
 حمل؟ هيئت والے اٿان، آں تيرهيئندے تازي؟
 سیرِ ديِ بازي؟

[۲]

پرديسي نال هيئت پيوسے، اٿکي دل اٿانگي؟
 سانگے والي پيٽ سَکپيري، پَن پريٽر ڪُسانگي؟
 نا ڪوئي لاصد آوي جاوے، نا ڪوئي وڙڪے وانگي؟
 حمل: هے افسوس آسیندا، جا دل درد له دانگي؟

[۳]

ڪهڙون ٿي ايه، نيئهن لڳوسے، ڪهڙون بتانن بٽيان؟
 ڪهڙون دلبر ديدان لايان، ڪهڙون آکيان آڙيان؟
 ڪهڙون دل لٽاء پئاسے، ڪهڙون فوجان چڙهيان؟
 حمل! هوسي سڌر تينهان، جے سوز ائين وچ سڙيان؟

[۴]

هٿس ا هٿس ا هٿن تان هٿ مليندا، آڳے مت نہ آيم؟
 ڪيئون دل لاييم؟
 نا ڪنهن نيڪ نصيحت ڏري، نا ڪنهن سڌ سمجهايم؟
 ڪيئون دل لاييم؟

[۲] پيٽ = پريت، ڪسانگي = اڙانگي. نا ڪوئي وڙڪے وانگي = جتي نہ ڪاٺي پهر هجي. جا دل درد نہ دانگي = جنهن دل کي درد (جلاني) داغ نہ ڏلو آهي.
 [۴] هٿ مليندا = هٿ ملان ٿو. پڇتايان ٿو.

رات ڏرڻهان وڃ سَوَز سڄڻ دے، جُڪ جُڪ جي ۽ جَلايُم:
 ڪيئون دِل لايُم
 حمل! هوش، صبر، سُڪ ٿرِيئي، ويڪڻ نال وڃايُم:
 ڪيئون دِل لايُم

[۵]

هئ ا هئ ا ڪيون مٿين آڪيان لايان، ڪيون مٿين دِل ڪسائي!
 ڪيون مٿين ساعت صحبت ڪيئي، ڪيون مٿين دِل ڪسائي!
 ڪيون اڄ ڪنهندي ڪا ڪي ان ها، ڪيون دِل ڦيرے ڪسائي!
 حمل! هر ڪا بات آهستي، سان تئون ٻرهر ٻسائي.

[۶]

هئ ا هئ ا ڪيون مٿين آڪيان لايان، ڪيون مٿين دِل آرائي!
 ڪيون مٿين ظالم چشمن دے، نر چنهنهين دِل چڙهائي!
 ڪيون مٿين سنهنجي جان سڪي، نر سوزين وڃ سڙائي!
 حمل! هئ تان نين سڄڻ دے لڪيٽ ڪرن لڙائي.

[۷]

هئ ا هئ ا ڪيون مٿين آڪيان لايان، ڪيون مٿين دابر ڏنا
 ڏيڪڻ نال آرام ڪيئا، تيئن سُڪ صبر سڀ ڦيئا
 ٻيچين ظالم زهر ٿيئا، تين هٿلون ماڪي مينئا
 حمل! هر ڪو ڀوڪے اٿان، روز آزل دا چيئا

[۸]

ڌيان نه آها دِل دا، جهيڙے تهيڙے دِل وڃ آڙيئے
 قابو ڪڙيئے
 دوڙ هئي وڃ دام زلف دے، قائدے ديوج ڦڙيئي:
 قابو ڪڙيئے
 دم دم دِل ڪون ياد سڄڻ، تنهن خيال آتے ڪپ ڪڙيئے
 قابو ڪڙيئے
 حمل! هئ ول ول ڪي وين، جا چشم سڄڻ دے چڙهيئے
 قابو ڪڙيئے

[۵] تسائي = آڇايل. سان تون ٻرهر ٻسائي = اسان تي عشق وسائي، اسان تي مڙهي.

[۸] قائدے ديوج ڦڙيئے = دام ۾ اچي قابو ٿي آهي.

[۹]

جَنُهين ساجَن سُون مَتِين سِيها ڪِيَتا، هور سِيهِي سَت سَت ڪَر:
 سِر دِي سَت ڪَر
 جِهاتي پا ڪر جِهاتي ڪِيَتوسِي، ويس وَا ڪِي ڪُل هَت ڪَر:
 ڪَنڌِيان هَت ڪَر
 هَلُون هِت پِيار ڏر ڪايسِي، آخر ڪِيئا مَنُهِن سَت ڪَر:
 مِي ڪُون سَت ڪَر
 حمل پِي هوشيار آها، پَر نال زِيان دِي چَت ڪَر:
 ڪِيئا دِل چَت ڪَر

[۱۰]

پَن گهتان مَتِين اِيئجِيهي دِل، جا سَوَر وَا هِيچِيئندي
 آهُون ڏاڍيان نال آئڪندي، بار بَر ه سِر چِيئندي
 ڏر دِي موت ن فَوَت ڪَنُون، ودي هَت ڪَنڌين وِچ پِيئندي
 حمل! سَهِي سَخَت دِلِيئندي، ڪاڻ ن ر ڪَندي ڪَنُهِيئندي

[۱۱]

نَنڊِي ڏي لاکُون مَر وِجان ها، ڪِيُون سَوَران ڪاڻ سَمائي!
 آهُون ڏاڍيان نال ڪِيڏُون، مَتِين لاپا نِيهِن نِيماي!
 سَهِي صورت وِڪ سَج دِي، هِي هِي! مَتِين حِر صائي
 چانَم مَتِين تِي مِيهَر ڪَرِيسي، تِي سِي رِيجه، رِيهائي
 پَل پَل ڦيرِي هان تَنُهِن در، ڪِيئِي عِشَق آيائي
 جَنڌان بِي هِر واه، ڏِئس دِل لاه پِيچِيئِن پَر تائي
 ڪَنُهِن ڪُون ڏِيوان ڏوه، جو مَتِين وِچ آهي آپ وِڪائي
 حمل! هوه رَضا تِي راضي، جيڪا رب ڪُون پيائي

[۹] سون = ساڻ. سِيها ڪِيَتا = قرب اختيار ڪيو. هور سِيهِي = ٻيا وِجها لاڳاپا. سردي
 ست ڪر = سر جي قرباني ڪري. هت = ۱. ريشم ۲. پتي - پچي. [۱۰] وه چِيئندي = وهائيندي.
 ودي هت ڪَنڌين وِچ پِيئندي = وڌي ٿي (نانگن جي) پرن ۾ هت وِجھندي - نقصان جهڙو
 ڪم ڪندي. [۱۱] حِر صائي = (آءُ) حرص ۾ اچي ويس. تِي سِي رِيجه، رِيهائي = راضي
 ٿي، ڪچھري ڪندو. پَر تائي = پڇتاء واري - يعني مون پڇتايو. جيڪا رب ڪُون
 پيائي = جيڪا رب کي وڻي.

[۱۲]

نال سڄڻ گڏ وسندے هاسے، عجب آهي ڪے ڏينهن آهي!
محببت پھيلے موڙ ڪڍيس، تين توڙين لڳل وٽ ڏينهن آهي،
محببت ساري رات ڪروڻ، مے ميهڙ والے ڪے مينهن آهي
نال حمل محبوب سدا شب روز ملڻ دے شينهن آهي.

[۱۳]

هٿي وے فراق! فراق لڳيئي، بيره! لڳيئي ٻاهين!
سوز آندڙ ٻيا سڙسين، تڙڙيان ڪرڻ سڙسين آهيڻ
محببان دے مڪ ويڪڻ ڪيٽي، در در ڏيڙسين دانھين
حمل دے احوال اندر دا، هوسئي قدر تڙڙاهين: لڳيئي جڏاهين.

[۱۴]

نال جنھنڊے حال ڪران، ڦير دشمن ڏيوس سوئي:
سڄڻ نه ڪوئي
سڙسين سور سڄڻ دے دل وڃ، پوران دے وڃ پوئي:
سڄڻ نه ڪوئي
تنھن ڪون پي ڪاڪاڻ تھين، جنھن ڪاڻ لوڪان وڃ لوئي:
سڄڻ نه ڪوئي
حمل! هڪ حق ٻاڪ بنان، ٻيا ڪون ڪرے دلجوئي:
سڄڻ نه ڪوئي

[۱۵]

ڪيسر نال ڪران مٿين ڦيسر، نيسر ويدن پائي:
ڪيا ڪجهه پائي!
جنھنڊے تسڙيس، تسر آڪون، هور نه ويسر ولئي:
ڪروڻ نه وائي

[۱۲] گڏ وسدے هاسے = گڏ گذاريندو هئس، محبت پھلے موڙ ڪڍيے = عشق پنهنجا
اوائلي انگور ڪڍيا هئا. [۱۳] پوران دے وڃ پوئي = (دل) پورن ۾ پئي. لوئي =
گلا دار ٿيس. [۱۴] نيسر ويدن پائي = اسان جو (سورن ۾ ڪوبه) پائيوار ڪونهي. ڪوبه
حال محرم ڪونهي. جنھنڊے تسڙيس تسر آڪون = جنھن جا اڃايل آهيون، انھيءَ کي
ٺي چئون. هور نه ويسر وائي = ٻيو ڪوبه گالهه تي اعتبار نٿو ڪري.

دلبر نیسے، تان دِن نیسے، اسے روز والی روشنائی،
 کَم آئی
 حمل حیصے حیصے کَر کرے، جیسے دلِ کَمائی،
 تیسے کَم آئی

[۱۶]

نازک جاء وچ یینہن لَکھا، هُن کچھے سَوُر سٹاؤن
 نا کو ڈیکھ پالٹ ییندا، نا کوئی کیلن آلاؤن
 نا کو سڈ سٹہا پتھچے، نا کوئی آؤن جاؤن
 حمل کون هُن تنہن در آئے، قیر قیر قیرے ہاؤن

[فصل - ۱۱]

دل جو دلبر کڈھن ایندو؟

[۱]

ہر واپے ہر وقت ہمیشاں، ہاد مے کون تون یار سدا
 ہک دم دل تون دور نیوہی تون، دوست مٹا دلدار سدا
 نا پتک ہرے ئی ہاسے، ہو گڈ ہردم کتل وچ ہار سدا
 مٹین حمل کون ہرے بیر تیدے دا، برسر ہاری بار سدا

[۲]

یا رب! یار آساڈا آوے، ویک لایون دل میکٹان
 رات ڈینٹھان آرام نہین، آپن میک لایان سٹو چیکٹان
 میک سچن دی سوڑا گڈا، کچڈے میک نون ڈرکٹان
 حمل! ہر جاء میک ملی، مٹین جاء کھڑی هُن ٹیکٹان!

[۳]

دلبر آسی تین ڈک جاسی، آکین کربہم عیدان
 کَر کَر صُحبت میک اتھیسون، لاء دیندان وچ دیندان

دلبر نسے = جیکڈھن دلبر (موجود) ناہی. تان دن نسے = (تہ چن) ڈینہن بہ رات
 آہے. جسے دل کم آئی = جنہن قلب کماہو. [۱۶] ڈیکھ پالٹ = ڈسٹ ۽ دیدار کرڻ.
 [۲] دل سکان = دل جون سکون. سک ملی = سک پرہور آہی.

رُوۋ سِيَاه رَقِيْبَانُ كُونُ، وَجِ ذِي سَنَ رَنْجَ رَسِيْدَانُ
حمل! وَجِ حَضُورِ هَمِيْشَانُ، هُو تُونُ عَبْدُ عَمِيْدَانُ

[۴]

رات وَهّا پَرِيّاتِ تَنِي، مِيَرَا جَالِي يارِ تَهْ، آيا
سُھڻي ڪِيئڻي سِيچِ وَچا، مَنِيَنُ چوٽا چَنَدَنُ لايا
تيل ڦليلِ عَبيِرُ عَطَرِ مَڪِ، سَهجُونُ سَهڻسِ ڪُنڌاڀا
تارے تَڪ تَڪ تارے تَڪ، ٻانڊ پَره پِي چاڀا
حمل! هُنَ مَحبُوبِ مِلے، تانُ تِيَمُ سِيَنگارِ سَجاڀا

[۵]

قِسْمَتِ قَيْدِ الْمَاءِ نِيَتَا چِڪَ جَانِي يارِ جِيڏاهِيَنُ
هَڪِييَانُ والے پَرُ تِيَوْمُ، تانُ آڏانُ طَرَفِ اِڏاهِيَنُ
پَهُچِ هوَوانُ وَجِ پَرِيَنُ تَهْ، ڪَڍِ آهيَنُ سَهڻسِ اِلاهيَنُ
وَاکِبانُ قَبيِرِ وَطَنِ وَلِ سُهڻا! نِيڙي نِيئَنهَنُ نِيباهِيَنُ
حملِ هَرْدَمِ وِڪَرِي تِيُونُونُ، تِيوسِ تَڳي تَڳي تَڏاهِيَنُ

[۶]

نِيڙي آهي تانَتِ ڏَسِيَندِي، ڪَنهَنُ قِسْمَتِ چا چائے
رِزقِ مَهارانُ چِڪَ لِيئڻي، اوھِ دَلِبرِ ديسِ پَرائے

[ع] هن بيت جي پڙهڻي حمل جي هٿ لکيل بالڪل انهيءَ طرح آهي. محترم علي محمد صاحب سيال کان مليل هڪ زباني روايت موجب هن بيت جي پڙهڻي هن طرح هئي ته:

رات وَهّا پَرِيّاتِ جَو ڪِيئڻي، جَالِي يارِ تَهْ آيا
تارے تَڪ تَڪ تارے تَڪ ڪَڙي، ٻانڊ پَره پِي چاڀا
تيل ڦليلِ عَطَرِ مَڪِ، سَهجُونُ سِرَ ڪُنڊِ سِيَنڌِ چَڻاڀا
سَتِ هارِ تينِ سَتِ سِيَنگارِ ڪِيئڻي، سَتِ رَچِ طَعَامِ ٻَڪاڀا
هفتِ الدامي حوري بن ڪر، تانِ سِيچِ پَلَنگِ وَچاڀا
حمل! هُنَ مَحبُوبِ مِلے، تانُ هويا هارِ سِيَنگارِ سَجاڀا

[۵] قِسْمَتِ قَيْدِ الْمَاءِ نِيَتَا۔ الخ = ڏاڻي ٻاڻي جي قيد ۽ نَضِيْبِ جَنَهَن طَرَفِ دَلِبرِ يارِ ڪي چڪي نيو آهي. پَرِ تِيَوْمُ = مون کي ڪَنڀُ نِين. نِيڙي نِيئَنهَنُ نِيباهِيَنُ = ويجهو اچي مَحَبَتِ جا ڏينهن ڪَهارِج. [۶] نِيڙي آهي تانَتِ ڏَسِيَندِي = ويجهو هئا ته ڪر ڏسڻ ۾ نه ايندا هئا. ڪَنهَن قِسْمَتِ چا چائے = ڪَنهَن قِسْمَتِ ڪَڻي ڪَڻي (جو ڏور هليا ويا).

چئوئے ھاڻي چاء چنڊيمان ورج، واکهن واڌ اڏائے
 حمل! هن محبوب ميند دريان واکان رب ولائے!

[۷]

يا رب! يار آساڏا شالا سدا هووے نيت ٺهڙے
 انھان آکيان نال ويڪان، ول آڌ وسے وچ ويڙے
 شاديان تين شڪرائے ٿيون، ٿرت ٻوون جنگ جهڙے
 هر دم حمل! ڪڏ ڪڏارون، ول نا رب نيڪهڙے

[۸]

ڪڏن آسي تهن دڪ جاسي، ڪڏن ٿيسي ول مھلا
 ڪڏن سھڄون سچ وڃي سان، ڪڏن ٿيسي اوھ ويلا
 [ڪڏن سھڄ ٿاڻي ٿيسي، ڪڏن آسي الھيلا]
 ڪڏن حبيب حمل! ول ميسسي، ويسسي ڏڪ ڏھيلا

[۹]

هل هل ٻيئي ڦالان ھاڻان، يار ڪڏان گھر آسي!
 رات ڏينھان آرام ٽھين، تھين ڦر دا جي ڏاڏا سي
 اوھو ڏينھن ڪڏان ول ٿيسي، آسي تھين غم جاسي
 حمل! جنھن دل دوست و ساريا، سا دل ڇاڻ آناسي

[۱۰]

ول ول ويڪان واٽ سڄي دي، مٿين ڪن من ڪجھ آوے پي
 ڏک آکيهن ڏک لاهيان، ول من ٻير آڱن ڪجھ ھاوے پي
 شير شڪر ڪنڊ جوڙ رکان، آخوش ٿي من ڪجھ ڪاوے پي
 حمل! ھير آسید اٿھا، ول من ڪجھ رب ميلاوے پي

[۱۱]

سيڪيدے سال ڪٿي لنگھ ميڪون، منھن لہ ڏئمر دلبر دا
 ڪنھن ڪون آکان، آک سٿاپان، درد آندوھ آندر دا

چوئے ھاڻي = رزق. [۷] نڪڙے = جدا ڪري. [۸] ڪڏن = ڪڏھن. ويسسي
 ڏک ڏھيلا = ھي ٺپاگو ڏک ختم ٿيندو. [۹] آسي تھين غم جاسي = ايندو ۽ ڏک
 ويندو. آناسي = بي اثر. [۱۰] مٿين ڪن = مون وٽ.

جیہتا عذاب جُدا ئی دا، تِہتا تہینِ عذاب قبر دا
حمل! وقت وِچوڑے والا، چاں حساب حشر دا

[۱۲]

اُوہو ذہنہن کڈان وِل ٹیسی، آسی دلبہر دِلدا
تین خوش کیلدا
میل کَر اوکے مبارک دِسی، ویک آسان کُون میلدا
تین خوش کیلدا
ایہان آکیتان نال ویکان، وِل لہین آگن تے تِلدا
تین خوش کیلدا
حمل! حج ہزار تیون، مک ویکون ماہ میل دا
تین خوش کیلدا

[۱۳]

اُوہو ذہنہن کڈان کو ٹیسی، ذیک سچن سک ہایتان
تین ذک لہیتان
رب کَرس چا راضی، تان کَر آزی عرس آلیان
تین ذک لہیتان
جائین جوڑ آکین ویچ، اہتا بھگن یار ہلیہایتان
تین ذک لہیتان
حمل! ہیر امید ایہا، چا لال کیچی کتل لایتان
تین ذک لہیتان

[۱۴]

عید کٹون وِل عید تیوے، جے کول وے دلجانی
قسَم ربانی
دم دم دیوچ دلبہر دا رخ ذیک تیوے ذک فالی
قسَم ربانی
جو کجہہ جالب نال گزاران، بیشک بہشت نشانی
قسَم ربانی
حمل! کُون نیت بیت بیان دے، برہ پڑھایس بانی
قسَم ربانی

[۱۲] ماہ مثل دا = چند جھڑی جو۔ [۱۳] رب کَرس چا راضی = ذمی کٹی راضی کریس۔ اہتا بھگن یار پلہایان = پنہنجو وڈو لائن پر یو یار وپہاریان۔ [۱۴] کول وے = ویجھو گھارے۔

[۱۵]

يار سڄڻ دے آؤڻ ڪيٽي، سَهس مِٽاڀان مَنان
 بَرڪت هيئر فقيرائدي، مڙ مئين ڪن آوے مَنان
 سڄ آڻے سڀ سَهڻ ڪُون، ٻه رات ساري مئين مَنان
 ڇهل! هر دم وريڪ سڄڻ، لک ٿورے رب دے مَنان

[۱۶]

يا رب! يار اسادا شالا! سدا وسے ليت ڪولون
 طرح طرح ديان طوطے وانگون، ٻيڻے ٻوليان ٻولون
 ڪُجه اندر ديان ڳالھين ڪُجهيان، نال خوشي دے ڪولون
 آڪي ڇهل! حاسد شالا! مرسِي پڙوا ٻولون.

ڪافي

آميان ڊولڻ آ، مٿ ٽا مولِي مينهن و سائے
 ۱۔ وچ ميان قاصد ڪر ڪل ڪاڻي ميان! ڏي ڪو سڏي سماءُ
 ڪيھ ڳالھينون ڪيئون تھين آڻے!
 ۲۔ ٻانڙھان ٻڌ ڪے آڪين! ٻوڙين ميان! ھانڊ ڪچي وچ ھٿ:
 ڏور ٽسان ڪيئون ڏينھڙے لائے!
 ۳۔ مٿ ٽا نئين مڏ ميلن دي ميان! آتون آپ پٽلا:
 ڪوڙين تون لئے مئين ڪالگ آڏائے!
 ۴۔ ڇهل! هر دم حمد هزاران ميان! ڪيا سو ڏرت ڏٺا:
 آھا ساڃن، سور سڏائے!

[۱۵] سھس مٽاڀان مَنان = آڻ سوڀن مٽاڀون ٿي باسيان. مڙ مئين ڪن آوے مَنان =
 من موٽي مون وٽ اچي. ٻه رات ساري مئين مَنان = ساري رات ويهي آڏيان،
 خدمت ڪريان. [۱۶] سدا وسي نت ڪولون = شال سدائين گڏ گذاري. ٻولون =
 ٻولڙو. [ڪافي] آتون آپ پٽلا = تون پنهنجو پاڻ پٽائي اچ. ڪيا سو ڏرت ڏٺا =
 اهو ڏک ڏٺو ويو. آھا ساڃن، سور سڏائے = ٻار آيو ۽ سور روالا ٿيا.

[فصل - ۱۲]

مون ساریندے سچن آيو

[۱]

جنهن کون ویک جمیعت تيوے، سچن سدا سو آوے؛
 تہن من پاوے
 مور کتون وڈ نور لیلے، نر پیر آگن تے پاوے؛
 تہن من پاوے
 قدم قدم تون ہدم تصدق، جنهن دم دوست ہلاوے؛
 تہن من پاوے
 حمل نال حجاب قیما کر، کر کر کر آوے؛
 تہن من پاوے

[۲]

ہر دم حمد ہزار کران، ول دلبر جے دل گڈے؛
 سہجوں سڈے
 مہر تون میڈے کول ہہے، آء ات او طاقان آڈے؛
 سہجوں سڈے
 میشل مسیحا موبالندے، ول ہڈ جیوائے جڈے؛
 سہجوں سڈے
 حمل دے حق تعالیٰ شالا! بخت کرے ول وڈے؛
 سہجوں سڈے

[۳]

خوب ٹیوان خوشنود بہون، محبوب میڈے من پاوے؛
 من کتن دوست جنہین دم آوے

[۱] جمیعت = اطمینان۔ آرام۔ تین من پاوے = تین وڈیک دل کی وٹی۔ ہدم = کائناتی جو ہک وڈ و عدد۔ بی انداز خزانو۔ تصدق = صدقی۔ جنهن دم دوست ہلاوے = یعنی جنهن دم دوست ہک ہک قدم کٹی۔ [۲] سہجوں سڈے = سہج و خوشی مان سڈ کری۔ مثل مسیحا۔ الخ۔ حضرت عیسیٰ وانگر مثلن جا جہریل ہڈوری جیاری۔ [۳] محبوب میڈے من پاوے = دوست منہنجی دل کی سیبائی۔

ٿيُوے راحتُ رُوُح مَيِّدے ڪُونُ، درد تَنهينُ دَمُ جاوے؛
 مَنُ ڪَن دوست جَنهينُ دم آوے
 دشمن ديُ دِل داغ ٿيُوے، وِچ غَم دے غوطے ڪاوے؛
 مَنُ ڪَن دوست جَنهينُ دم آوے
 آک حمل! حق تعاليٰ ڪُونُ تانُ پير رَقِيْب لَه پاوے؛
 مَنُ ڪَن دوست جَنهينُ دم آوے

[۴]

سَجَسَن آوے سَپ سَڪ ٿيُون، وِجَن ڏُڪ ڏولاوے؛
 پَر جے آوے
 سَوُز فِراقانُ سار سَتِيجے، سَ سَڪ ٿيُون وَل ساوے؛
 پَر جے آوے
 هڪ دم دلبر ڪول پَتهے، ڪُل دَرْد، آس، غَم جاوے؛
 پَر جے آوے
 حمل حمدُ هزارينُ ڪَر، چا نال ڪِچي ڪَل لاوے؛
 پَر جے آوے

[۵]

خُوبَ خَبَر خُوش يار ميرے ديُ، قاصِد آل سَنائي؛
 هووے وَڏائي
 ”ڪول تِيڏے اڃ ڍول آسي، مَنينُ آيس ٻول ٻڌائي؛“
 هووے وَڏائي
 ”تانگهه تِيڏي هُن سانگ آندے، ٿيا تَوُن ڪَن سانگ سڌائي؛“
 هووے وَڏائي
 حمل! هُن تونُ ٻانڀانُ ٻڌ ڪَر، تَنهينُ ديُ آدب آڏائي؛
 هووے وَڏائي

[م] حمل حمد هزارين ڪر۔ الخ = حمل هزارين دفعا ڏئي تعاليٰ جي حمد و تعريف ڪري (شڪرانا بجا آئي ۽ پنهنجي دلبر کي) ڪٿي ڳل ۽ ڳچي سان لائي: هر جي يار اچي ته!! [۵] هو وے وڏائي = مبارڪ هجي. ڪول تيڏے اڃ ڍول آسے = تو وٽ اڃ سھڻو يار ايندو. مَن آيس ٻول ٻڌائي = (قاصد ٿو چوي ته) آڻ ٻڪو وعدہ وٺي آيو آهيان. تانگهه تيڏي هن سانگ آندے۔ الخ = (قاصد ٿو چوي ته) تنهنجي سڄي هائي قسمت سان (يار) نزديڪ آيو آهي ۽ هاڻي هميشه تو وٽ ئي رهندو.

[۶]

مَیْئَہ لال میلن دِیانُ کِہا لَہینُ آپ کِیتونے آپرے :
 مَنجُ مَنجُ نیاہے
 خویش، قریب کِیتونے کَؤڑے سَوڑے سَگت سِیاہے :
 مَنجُ مَنجُ نیاہے
 سَپ سَہا یُئی سیر تے مَیْ کونُ آپرے بارا اوراہے :
 مَنجُ مَنجُ نیاہے
 مَن تان حمل نال کَر یسُونُ قرب کِیوینُ کیا چاہے !
 مَنجُ مَنجُ نیاہے

[۷]

نَوینُ لیاہے یار سَچ دے، آج آسان کَن آئے :
 ”آئے دلبر آئے“
 میل میل قاصد دیوے مبارک، کَاغذ کول وِ کائے :
 ”آئے دلبر آئے“
 ہڑھن سہیتی ہروانے، ہل وچ چل سَپ سَوڑ سِڈائے :
 ”آئے دلبر آئے“
 شادیاں تینُ شُکرائے تھے، وَل واء وَصل دے وائے :
 ”آئے دلبر آئے“
 ڈائے پی آج ڈینھنُ جُمعے دے، ہولی وِچ ہلائے :
 ”آئے دلبر آئے“
 جیٹے پی ہس بَعْد جُمعے دے، ہُل حَشَرُ چا لائے :
 ”آئے دلبر آئے“

[۶] منج منج نیاہے = پیغام موکلی موکلی، خویش قریب - الخ. = (انہی دوست) پنہنجا
 خویش قریب توڑی سگ سیا کا کوڑا کیا (۲ مون سان پیغام موکلی پنہن لا تو). اوراہے
 سہا یئی = ماٹا ۲ لاز مون کی قبول کرائی. کیا چاہے = نہ معلوم کین ۲ کھڑی طرح !
 [۷] ہڑھن سیتے ہروانے - الخ. = یعنی انہی لکیل ہروانی ہڑھن سان سور سَپ لکری ویا.
 واء وصل دے وائے = وصل جا واء وریا. ڈائے پی آج ڈینھن جمعی دے - الخ. = ہت
 شاعر کسٹھی سوٹ جو ذکر تو کری تہ اچ جمعہ جی ڈینھن یعنی جمعہ جی صبح جو
 کاہی ہاسی کان تتر ہولیو آہی تنہنکری دلبر آہو گی آہو. جیٹے پی ہس بعد جمعہ دے -
 الخ = وری شاعر ہٹی سوٹ جو ذکر تو کری تہ جمعہ لماز بعد یعنی ہوٹن پھر وری
 ساچی ہاسی (جیٹے) کان تتر خوب ہولیون کیون آہن ۲ الہی ۲ کری یار اجھو کی آہو.

سَوَن سَهِيئي سَوَلي تَتِي، جِي آسان آصل آزمائِي:
 "آئِي دَلبر آئِي"
 قَدَمِين تَوَن قَرَبَان تِيوان، جنهن هاندي آڻ بهچائِي:
 "آئِي دَلبر آئِي"
 حمل پي تنهن قاصد تون، سِر صَدَقَوَن گهول گهمائِي:
 "آئِي دَلبر آئِي"

[۸]

تانگه جهنهندي سانگ سدا، مَن نيت نيت ڪانگ آڏاندا:
 سو رب آندا
 ول ول واڻان وِڪ جهنهنديان، پل پل ڦالان هاندا:
 سو رب آندا
 بار جهنهندي ديار ڪيئتي، مَن لَيل نهار لَهاندا:
 سو رب آندا
 داغ مٽيئي دل باغ تئي، جو زينت زيب گُلهاندا:
 سو رب آندا
 حمل پي هر وقت آها، جنهن دوست ڪيئتي درمَانداندا:
 سو رب آندا

[۹]

ڏينهن جمع دے جاني، يارو! بار ميڏي گهر آيا
 شاديان تين شڪرائي تتي، ول ويڙها رب وسايا
 مَرُڪ مينے محبوب مينيان ڪر ڳاليهن ڇا ڳل لايان
 دردين دي دل جان رنجيل، وت سَوج ڪئون سڪ پيا
 مُشڪل آين ڪُل مرض ميڏا، تنهن ساعت چوڙ سڏايا
 حمل دا هڪ لحظه وڃ، ڇا دَلبر دردين

[۸] تانگه جهنهندي سانگ سدا = جنهن (يار) جي ويجهو اچي منزل ڪرڻ خاطر.
 ليل نهار للهاندا = رات ڏينهن ٻيو ليلان. درماندا = حيران ۽ پريشان. [۹] دردين
 دي دل - الخ. = جان جا ڏڪن جي رنجيل هئي تنهن وري ناز مان سک ماڻيو.
 سڏايا = هليو ويو.

[۱۰]

سوال سڀيئي صاب هئے، محبوب آيا مٿين ڪولون
 ڏيک رقيب ڏوانهين گڏ ٻيئي، پڇ ڪيآ اوھ ڀولون
 خيلوت خاص خلاصي ٿئي، ٻيا ٻاجھ شڪر ڪيآ ٻولون
 حمل! هن سِر ساه سڄڻ دي گهڙي آئون چا گھولون

[۱۱]

ڪول ميڏے آڇ ڍول آيا، ايھ گھول گھٽان سِر ساه آئون
 سڀر سڀيئي سرھے ٿئے، پڙ ٻيڙ آيا جنھن آئون
 درد ڪئي آ ڏور ڪيٽيائيس، عاشق دے ارواح آئون
 نال حمل دے پال ٿيا، جنھن داد لڏا در گاه آئون

[۱۲]

يار سڄڻ آڇ مٿين ڪن آيا، سٺو سڀيان سڀ سڀيان
 جيھڙيان ويڪڻ ڪاڻ رٿيان، مے ويڪ ٿريان اوھ آڪيان
 مڙور ٻاڪ ٻڄايان جيڪے مٺن سرادان رڪيان
 حمل! اھين نون چائے سو، جنھن عشقون چاڻان چڪيان

[۱۳]

سڀيوا سائون ڏيوو مبارڪ، يار ميرے گھر آيا
 جان ٿري تين ڪئي جيڏائي، واڻ وصل دا واپا
 دڪ سڀے پڇ لڪ ڪئے، ول سڪتان مڪ وڪلاپا
 حمل! حمد هزار پڙھون، ٿيا سولا بخت سواپا

[۱۰] صاب هئے = پورا ٿيا. مٿين ڪولون = مون وٽ. ڏيک رقيب = الخ. = رقيب،
 اسان ٻنهي کي گڏ ويٺو ڏسي، اهو ڀولڙو ٻيڙي ويو. ٻاجھ شڪر = شڪر کان
 سواءِ. گھولون = گھوريون - قربان ڪريون. [۱۱] ڪول ميڏے = مون وٽ.
 گھول گھٽان = گھوري وڃھان. سڀر = وائون. ڪيٽيائيس = ڪيائين. پال ٿيا = مھر ٻالي
 ٿي. [۱۲] مٿين ڪن = مون وٽ. جيھڙيان = جيڪي (اڪيون). اھين لون = (انھي)
 راز يا حال حقيقت) کي. جنھن عشقون چاڻان چڪيان = جنھن کي عشق وٽان مھميزون
 مليون آھن. [۱۳] واڻ وصل دا واپا = وصل جو واڻ وريو.

[۱۴]

آه مِيڪُونُ ميلُ ذِيوُو مُبَارَكِ، يار آگَنُ آج آيَمُ :-
 چا کَل لا يَمُ :-
 رَنجِ رُسامِ روڻ کُئِي، ها هانئد کِيچِي ڀرچايَمُ :-
 چا کَل لا يَمُ :-
 توبه ڪَر، تَقصِيرانُ توڙئون، بدِيانُ سڀ بَخُشايمُ :-
 چا کَل لا يَمُ :-
 حمل! حُجَّت چوڙ هَمَدُ، ڪَر آزي عِجْمَزُ آلايَمُ :-
 چا کَل لا يَمُ :-

[۱۵]

سَهج ڪَنُونُ ٿُرُ ساجَن مَنِينُ نال، مَحَب ڪِيئنا آءِ مِيلا
 غم نِينُ گُوندر چوڙ کُئِي، جَنانُ آپ آيا آلبِيلا
 جاني نال جِيءَ دايِي دا، شَل وقتِ پووے نسا وِيلا
 حمل ڪُونُ محبوبِ مِيليا، ٿيا دشمن دا مَنهن پِيلا

[۱۶]

آگَن آساڏے آيا دلبر جاني ڪَهِيئَنُ بَهالِي :-
 لَک شُڪرانِي :-
 ٿِيئا، کِيلِيئا، مِيلِيئا مِيڪُونُ، عَجَبُ جِيهے عَنوانِي :-
 لَک شُڪرانِي :-
 دَرَد سِيپِيئي دور ڪِيئتي، آ مِيڏے يار يَگانِي :-
 لَک شُڪرانِي :-
 ڪول مِيڏے ٻه، ٻول مِيئي، چپ چول ڪِيئتي چَتَرائِي :-
 لَک شُڪرانِي :-
 شادِيانُ تينُ شادمانِي ٿئي، وِڇُ عَرشِ زَمِينُ آسمانِي :-
 لَک شُڪرانِي :-

[۱۴] روڻ = رسڻ. تقصيران توڙئون = سڀ خطائون. همہ = سڀڪا. [۱۵] سَهج ڪَنُون = ناز مان. ٿيا دشمن دا مَنهن پِيلا = دشمن جو مَنهن ڦڪو ٿيو. [۱۶] عَجَب جِيهے عَنوانِي = عجب نمونن سان. غمزون ۽ رمزن سان. يار يَگانِي = دوست ڀڪتا. چَتَرائِي = ناز لڌرا. شادمانِي = مجلسون ۽ مَغلون.

دُشَمَنٌ سَرٌّ سَبٌّ خَاکُ تَثَرِ، جے لوک ڈیندے لک طَعْنے :
 لک شُکْرانے
 مَنینُ جیہا مَنُونِ نہ کو، اچ ظاہر وچ زَمَانے :
 لک شُکْرانے
 حمل نال ہمیشاں ہووَن، اینجھے رَحْمِ رِبانے :
 لک شُکْرانے

[۱۷]

کول جینھاندے دیول وسے، گڈ دوست مِٹا دلِ جانی :
 بَخْتِ لِشانی
 دَمٌ دَمٌ سے دہدار سچن دا، ڈیکن ہاک پِشانی :
 بَخْتِ لِشانی
 جَنہِن کُونِ ہے موجود مِیسَر، جانی جوت جَوانی :
 بَخْتِ لِشانی
 حمل نال ہمیشاں ہووے، اینجھا رَحْمِ رِبانے :
 بَخْتِ لِشانی

[۱۸]

کول جینھاندے دیول وسے، ہے بخت تینھاندا بالّا :
 اَنْضَلِ اَعْلٰی
 دَمٌ دَمٌ دے ویچ دلبر دا مک ڈیک کَرَنِ ڈک تالا :
 اَنْدَرُ اَجالا
 ہر دَمِ باغ بہار تینھان کُونِ، کیّا کُجھ سَرْدِ سِجالّا :
 ہووے اَنھالا
 حمل نال ہمیشاں شالا! گڈ وسے گل لالا :
 لہے کِشالا

—❦—

منون = شکر گزار۔ [۱۷] کول جنھاندے دیول وسے = جن سان یار گڈ گذارے۔
 [۱۸] دلبر دا مک ڈیک کرن ڈک تالا = دلبر جو منھن ڈسی ڈک پاسو کری
 وچن تا۔ گل لالا = یعنی سھٹو یار۔

دستان ائون

[ناقدا ۴ مزاحيه اشعار]

جوڀن جي جاڙ

هٽي وٺي جوڀن! جاڙ ڪيٽوئي، چورا ڪر تپن، چوڙ ڪيون
 چاٽم، چٽسڀن، نوڙ توئي، هر يار! پارلي نوڙ ڪيون
 لو، ڪٽون ليگ ڏاڍي، مٿي ڪر هيٺي هڏا ڪوڙ ڪيون
 هيٺ، حشمت، حال، حسن ڪٽي، ماس هڏان، تون روڙ ڪيون
 صورت سونهن سموري نيتي، ڏانن ڏانڊ آلوڙ ڪيون
 ڪال ڪڍ ڪٽوڙ ڪيٽوئي، آچي وال وڪوڙ ڪيون
 هر ڪا آڪي ”چاچا! ماما!“ جٽ! ها پي جوڙ ڪيون
 ڪٽهنڊي نال وانا ڪيٽي، ڪل ڪون نيڪ ليهوڙ ڪيون
 حمل دا ڏل حال نه پڇيئي، مٿي مٿا، مٿن موڙ ڪيون

غير ذم وار نوجوان

ڏيکي، نور، تپن، ڏيکي پٽڪا، هٿن پٽج چي، ڪل
 ڪڍ ڪٽي پٽوئين، تپن، وٽ، ڏيندي، اٿي پيچ اولي
 آڪي شاڪر نال شهر وڃي، توڻي ترن ڪر ڪل
 طر ڪوڙ تران، تپي ڪٽي، گائڻو ڪر ڪل
 سارا ڏينهن، ڪٽي، وڃي ڪٽي، ڏي، ڏي، ڏي
 لڪي رهي دي لوڙ ڪر، تپن، ڪٽي وڃي لڪي
 ڪٽي ڪٽي، تپن، ڪٽي آون سانجھي، پٽي سول نه پٽي
 آڪون آڪن: ”ڪيا ڪٽي آيون؟“ وٽي وات نه وٽي

[جوڀن جي جاڙ] جاڙ ڪيٽوئي = تو (مون سان) ٺڪي ۽ جٽ ڪٽي. ڪلور ڪيٽوئي =

ظلم ڪيٽي. ليٽ نهوڙ ڪيون = ختر ڪري ڇڏي.

[غير ذم وار نوجوان] پٽوئين = پٽوئن (ڪن تي ڪپيل) وار. نلے = ٽولا.

ڪلے = ولر. پٽي سول نه پٽي = هڙ ۾ هڪ ڏوڪڙ به نه ٺهي. اڳون آڪن = يعني

ڪٽي ۾ زالون اڳيان چون. ”ڪيا ڪٽي آيون“ ڇا ڪمائي آيو آهين.

سُئو رَنانُ دي قِيَل مَقال اِيه، حمل هه جا هَلانِي
 سُمُه سَوِيلِيانُ، اَتَن اَوِيلِيانُ، پِيئِيانُ پُوتِ سُجائِي
 سُرُوس جِيئِهائِدِ سُهئِي سَئِي، يِنِي ڪَنَدَ لَمائِي
 آڪرِ حمل: اِهينُ پَرئِي ڪَنُونُ مَرُ وَتَن لَل ڪَپائِي

هِيڪ هِيڪُوانُ دي عادت اِيه جو، پِيئِيان پُوتِ سُجائِي
 بيان چَڪَمَ ذَئِيانُ، گَهَمَن گَهَئِيانُ، ڪَچِ وِچ هَلَتُ، پائِي
 اوڙِي هَڙِي نال عداوت، پِيئِيانُ جَنگِ جَهائِي
 ڪَم ڪار وِجَن بازارِ ذَهُون، وَل اَوَن رات اَوَن داهِي
 هِيه جو حمل آڪرِ: اِيهانُ لَوِيئِيانُ لَچِ وِجائِي (۱)

(۱) هيءَ مصرع، حسين فقير ديدڙ جي هيٺين بيت جي آخري مصرع جي زير اثر استعمال ڪيل ٿي پانئجي: حقيقت ۾ حسين فقير جي هن بيت جو اثر، حمل جي هن کان اڳ قلمبند ڪيل بيت [غير ذم وار نوجوان] تي به نمايان آهي.

تازي طيرزُ زَمانِي بازي، ويڪو يار! بَنائِي
 ڪَر گهڻي خَلَق، تينُ خَمام سَمائِي، اُپَتُو نَوَبَتِ آني
 هِندي سَندي سَپَ برابر، وَتَن ويس سَمائِي
 سَچِي پالڳ پِيئِنگوڙِي ماڻهو ڪُڙِيَت ڪَرَن پَرائِي
 پورِها ڪَر ڪَر پِيٽ پَليندِي، نَڪو پَسا پائِي
 نَڪو دائِا دام ڪُندي وِچ، لَڪا اَن چوڻائِي
 لَنگُهون ڪِي لَنگُهائُون راتِين، مَنهن تِي هانْدَ وِلايِي
 اَن آڌار ڪُڌارَن وِلا، تانُ پِي پِلِي پائِي
 سورهن گَزُ سِوائِن چَرئِي، قرض ڪَمِيئِي چائِي
 پانئجي پيرِ ڪَپيندِي، تنهن تِي نُولانُ نِيندِ بَنائِي
 ذِي هَتِ ذَن، بَجاج سِي اَتَن، ليڪا دُوڙ لَڪائِي
 داڙهي لالِ ذِيهاڙِي جَهِيڙا، وَتَن ڪَنَدَ ڪَپائِي
 سَچان مَل، تائِي ڪَر تِلدِي، شَهَرانُ وِچ سَدائِي
 پَڪِڙو گهينُ آڌارِي پَتَن، لِيئِنگانُ لَچِ نَ ڪائِي
 ڪَپِين تائِن ويڙه وَڪوڙَن، طُرِي چوڙ تَتوائِي
 ڪَهَتِيانُ گَهَمُ گَهَمُ آڪهرو لَدِي، آڏو رَن رَنجائِي

حيف حسين! الهانُ نُونُ هووِي، جِيئِهانُ لَوِيئِيانُ لَچِ وِجائِي

سَلڪَئي ۽ ڪَلڪَئي زال

(۱)

ڪاٺي ڪاٺي نار سدا سُهاڳڻ، وَر دي ڳاري ٻڌي
ڪتدي وتدي، پَرت پَريندي، خَبردار هُندر دي
جي وَت وارث وَر جهيڙيندا، ڪُنڊ نه چُڙيندي گهر دي
حمل! نمائي ڪيا ڪَري، چو هه ڪهڙائے گهڙ دي

(۲)

ڪاٺي ڪاٺي نار ڪَلڪَئي، طبع جَنهَين دي ڪَتَسي
اوڙے ٻاڙے جهيڙا جهيڙا، چو طَرَفَين جَنهَين
توڙے موڙے تَهڙ گهڙيندي، مَنهن ڪُون ٻيئي وتَسي
حمل! جي پَرتَسي تہ رُئيئن ججهي، جے رُئي تہ پُونڊڻ مَسَسي

رقيب

(۱)

هڪ رقيب رَوَازي مَن مَن نال، رات ڏينهان لُچ لَڙدا:
دل وِج ڪَڙ هدا
عاشق نال آئيندا آحمق، آءُ آڻ ڪهين وِج آڙدا:
سُولِي چَڙ هدا
يار سڄڻ دے ٻيڙ آوڻ دے، گهڙ گهڙيان گهڻ ڪَڙدا:
دو زخ وَڙدا
حمل! حق تعاليٰ شالا! پاڪ رکيا ڪُل هَڙدا:
دشمن سَڙدا

[سَلڪَئي ۽ ڪَلڪَئي زال] (۱) ور دي ڳاري ٻڌي = مڙس جي ڏور ۾ ٻڌل آهي.
ڪتدي وتدي = هميشه چرخو ڪتي پئي - يعني ڪم سان رڌل آهي. ور جهيڙيندا =
مڙس دڙڪو ڏئي. (۲) ٽوڙے موڙے تَهڙ گهڙيندي = (ڪاوڙ مان) منهن ۾ گهنڊيون
۽ ور وجهي. پونڊڻ = سور جي مادہ.

[رقيب] (۱) سڀر آوڻ دے = اچڻ جون واٽون.

(۲)

هڪ جو دُڙد دورنگا ڦيردا، رُوڻ سِيَه رِيڙالا :
 هيس مَنُهَن ڪالا
 سِيڪُون ويڪ سڌائين سَرُدا، بهت ڦيرتِي بيمالا :
 هيس مَنُهَن ڪالا
 چول پچول چلاوت دا، هه چُغُل چنڊي ڪُون چالا :
 هيس مَنُهَن ڪالا
 لاشڪ لوڌ لَنگهيَسُون تنهن ڪُون مار ڪلا مَنُهَن والا :
 هيس مَنُهَن ڪالا

(۲) هن بيت جي هي صحيح ۽ مڪمل روايت اسان کي دير سان پنهنجي ٻين ڪاغذن مان ملي! صفحه ۲۲ تي ڏنل روايت ناقص ۽ غلط سمجهڻ گهرجي. بهت ڦرے بيمالا=تمام گهڻو بي آڻو ۽ ملول ٿي پيو هلي. چول پچول چلاوت=ڪلا ۽ غيبت. چنڊي ڪون=لحس يا نياڳي ڪي.

داستان ناٿون

جَمُجَمَہَ سُلطان: مُعْجَزہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام †

نال زبان ايمان ڪَنُونُ مَتِينُ آڪانُ حَمْدُ خُداي
 قادر قدرت نال جَنُهِيَنُ اے خالق خَلق آهائي
 مُرْسِل مير محمد ڪِيئَسِر هيدا دوست پيارا
 تَنُهِيَنُ نَبِي دے نَور ڪَنُونُ ٿيا جملہ جَہان جَڳ سارا
 چارئي يار نَبِي دے مَنَسِر، چارئي نار آڪيندے ۱
 چارئي گوهر گُل گلابي، چارئي نار آڪيندے
 هُن ڪجھ، آڪُون، آڪ سَٿايُون، پيش گذشت افسانا ۲
 عيسِي آيا سَير ڪَريَندا، مرد نَبِي مَرُ دانا
 پَر ڪِڏي درياء ڪِنارے، جانُ وِت سَير ڪِيئوسِي ۳
 سيري بَشَرُ دي نال حَشَرُ دے، پَٽي پَتِ ڏِئوسِي ۴

† روايت رئيس محمد مراد خان ولد نواب خان لغاري اصل ويٺل لڳ ڳوٺ پير صاحب ڀاڳارو ۽ حالا ساکن ڳوٺ پير صاحب ڀاڳارو. حاجي جمال خان هي قصو ميان محمد مراد خان جي زباني تاريخ ۲۶- ڊسمبر ۱۹۵۱ع برابر ۲۶- ربيع اول سن ۱۳۷۱ھ قلمبند ڪيو ۽ بقول حاجي جمال خان: قصي جي آخر ۾ چند ٻيون مصرائون به هيون مگر محمد مراد خان کي ياد نه رهيون آهن. هي قصو مون وٽ مڪمل طور قلمبند ٿيل هو مگر افسوس جو وڃائجي ويو. ۱. ه. غالباً حمل هي قصو مولوي لطف علي جي ”قصه سيف الملوڪ ۽ بديع الجمال“ کان متاثر ٿي جوڙيو. جمجم=سيري. جمجم سلطان= بادشاه جي سيري (جا حضرت عيسيٰ پَت ۾ پيل ڏئي ۽ جنهن پنهنجي ماجر بيان ڪئي). هت ”جمجمه“ بادشاه جي نالي طور اسم خاص ٿي ڪم آيو آهي. صحيح تلفظ جَمُجَمَہ آهي مگر هن قصي جي سلسلي ۾ سنڌ ۾ هي جَمُجَمَہ اچارئي عام طرح مشهور ۽ مروج آهي.

۱. نار اڪيندے=اڪين جا نار. ۲. گذشت افسانا=جهونو قصو ۳. سير ڪيتوسي=سير ڪيائين ۴. سري بشردي=ماڻهوءَ جي سري. نال حشر دے=درد انگيز نموني ۾. پٽي پَت ڏِئوسِي=پَت تي ڏنائين.

وَجْ هَـذَرٌ دے پئی ذِـلُوسِی، ذَرٌ تُونُ دار جُدا ۱
 ماس مغز سپ کتل تنہین تون، لی کئسے فَوْت فِنا
 ہار بہہ تائیس ہار ذاندان دے، دُر وائگون پچ دائے
 ہذ تنہیندے دار ہذان تون، بیشک خاک گڈائے
 ذِـنِیو رَہن کوریلین تنہین وچ مُحکم جاء مقیدی ۳
 اچھی تمام آچائی تنہیندی جُون کَر برف مقیدی ۴
 آکیانندے کُل آنے گئسے، تین خاک پِرنے سے خانے ۵
 نانگ کوریلین وچ کنان دے، وائین جوڑ کینیانے
 دِـبدر آپنسی ہارسیری دے جان ول عیسی چائی
 رہیا وچ عجب دے، آکیس: "قدرت خاص خدائی!
 کئون نور آپتے ابنکون ہیدا آپ کیتوئی
 تان ہس ول ہریشان کَر چا ہرسیر خاک ستیوئی،
 رَب غفور رحیم! تیگون عرض ایہو متین کَر دا
 میگون تون معلوم ایہو کَر حال کجھا این سِر دا
 تان متین چائا ایہین ہندے دا کیا احوال تیتا ہے
 کیڑ پچن، وچ کپار جنہیندے، سؤ سوراخ کیتا ہے۔" ۶
 وَحی آیا سو، طرف سمائون، قدرت نال الاهی ۷
 اوٹ نال الایس: "عیسی اک: چہ میسی تو خواہی۔" ۸
 عیسی تَرْت جواب الایا ولدا کھن سیری دا: ۹
 "تیؤس زبان تان ذیوے میگون حال مدّت گڈری دا۔"
 آکے: "آلا وچ عیسی! تان ایہ نال تیڈے ہتھ ہولے
 قیصر موت حیاتی دے سپ ہیش آگون تون کولے۔"

۱. ذر تون = ذر کان. ۲. ہاریہانس = ہارجی ویا ہنس. ۳. کویلیان = کیڑیون.
 محکم جاء مقیدی = (چٹ) لازمی طور پر پوری پائبندی سان. ۴. اچھی تمام
 آچائی = پورو اچو میچالو. ۵. اکیانندے کُل آنے گئے = اکین جا وچ وارا گول
 تارا گری ویا ہنا. ۶. کپار = کاپار۔ کیچرائی. ۷. طرف سمائون = آسمان طرفان.
 ۸. چہ می تو خواہی = تو کی چا گھر جی. ۹. عیسی ترت۔ الخ. = حضرت عیسی مٹان
 یکدم ان جھوٹی سري ہايت جواب دنو (ت).

جَل "کَيتا وَل" ٻار سيري دے، عيسِي تَرَت تَوانا؛
 "ذے تون جواب سيري" ا سِي مِيڪُون، ٿيا هے حڪم رها
 حال حوال سنڀال سڀو ڪر، جيڪے ڏينهن ڏينهي؛
 ۱ صورت مند سونهارا آهون، ڪے تون زشت پيشاني؟
 ۲ ڪے تون عالم فاضل آهون، ڪے تون ساحر سحري؟
 ۳ آک ايتھو احوال مِيڪُون، تون مرد آهون ڪے ميهري؟
 ۴ نال نبي دے حال ايتھو وَل ڪرمش نال ڪريندا؛
 ۵ "سڻ تون مَرسل! عرض ايتھو، هان مٿين مَرَس ورهيندا.
 ۶ "جَمجمه" سلطان ميڏا نان، ملڪ آهس ملڪاندا
 ۷ ماڻهو مڻل ڏٺاندے ميڏے، مٿين دَآوال تينھاندا
 ۸ جاء بَنا ڪر جَميعت دي مٿين وِچ" مصر دے جوڙي
 ۹ رَڀ" ڏيئي بادشاهي مِيڪُون، مشرق مغرب توڙي
 حشمت نال حڪومت دے مٿين رُو زمين آواڻي
 ۱۰ مُشتري پي آگھ مڏے تے ٻھون ڪيستي روشنائي
 ۱۱ دُنيا دولے، مال خزان، آڙ قارون زيادے
 قارون ٻيھس آساڏے آھا، وانگر مرد گدا دے
 ۱۲ صَد هزار غلامانڏے آھے رُو وِلايت والے
 ۱۳ صَد هزار غلامانڏے آھے حبشي ڪيسُون ڪالے
 ۱۴ صَد هزاران تَرڪي آھے اطلَس پُوش جينھانڪُون

۱. ڏيالي = تو ڏنا. ۲. آهون = هٿين. زشت پيشاني = ڪاري رنگ جو. ۳. ساحر سحري = جادو وارو جادوگر. ۴. ميهري = عورت. ۵. ڪرمش لال ڪريندا = لپاز نڙت سان ٻڍو ڪري. ۶. هان مٿين مَرَس ورهيندا = آڙ (گھڻن) ورهين جو (جهولو) مَرَس آهيان. ۷. جَمجمه سلطان ميڏا نان = منهنجو نالو "جَمجمه سلطان" آهي؛ لغت جي خيال کان هت "جَمجمه" بمعني "سردار" جي سمجهڻ گهرجي. ۸. منهنجا ماڻهو شمار ۾ ڄڻ ڏٺن جي برابر هئا ۴ آڙ انهن جو ڏنار هوس. ۹. مون مصر جي ملڪ ۾ پنهنجي آرام جي جاء (محلات يا تختگاه) جوڙي هئي. ۱۰. مشتري جهڙي مشهور ستاري به (منهنجي خدمت بچاء آندي ۴) منهنجي صحن کي روشن ڪيو. ۱۱. از قارون زيادے = قارون جي خزانن کان به وڌيڪ. ۱۲. سوين هزار رومي غلام هئا. ۱۳. سوين هزار ڪارن وارن وارا حبشي غلام هئا. ۱۴. اطلَس پُوش = ريشمي پوڻاڪ وارا.

- ۱ صد ہزار غلامان، سونے دُر دُر گوش جینھان کون
 ۲ شش ہزار غلامیان آہان زیادہ شمس قمر ٹون
 ۳ خالی کان تینھان وچ آہی کھن زَر زیور ٹون
 ۴ نائے لال خرید کیتے مٹھن ایہہ سب بندے بردے
 ۵ مرہک مرز ہمیشہ آہا تہیغی نال تبر دے
 ۶ لیل نہار نیاز کنون آء کَرَن سلام اسان ٹون
 ۷ کنھن کون قدرت کان ٹیوے چا ہولن سَخَن ز ہاون
 ۸ دہ ہزارن سنجہ صبا حین بورچہ خانے ہلدے
 ۹ سوارین گداگر شہرین دے شب روز آٹاھین ہلدے
 ۱۰ چھل ہزار آٹاندے آہے کالے رنگ جینھاندے
 ۱۱ دیوئیں ہار ہمیشان ہرگز مول نہ ٹیون واندے
 ۱۲ چھل ہزار کتھاندے آہے کاں شکار شکاری
 ۱۳ نو سو باز آسا آہا نام جینھاندا بحری
 ۱۴ اینجھا شاہ زمانے دا مٹھن ہس قادر ہرکھن تے
 ۱۵ لال نیکہ نوازش دی کَر مُرُیل میہر مٹھن تے
 ۱۶ قِر آکیا ول حضرت عیسیٰ: ”ایہہ سب حال کیتوئی
 ۱۷ موت سنڈا وت صاف ہیالا کینکر لوہ پیتوئی“
 ۱۸ آکیس: ”ہیک ڈینھن ہرٹاندے مٹھن کرٹ شکار سڈاٹا
 ۱۹ کَر شکار جڈان ول ٹیسر ماڑی طرف روانا
 ۲۰ شاہی تاج مرصع میر تے کیا سو آک سٹائین
 ۲۱ آسب آنے پی اٹلس دی ہی صوف سٹین سیر تائین

۱. سونے در در گوش جنھان کون = جن کی کنن پر سونا در پیل ہٹا. ۲. غلامیان = ہانھیون. قمر ٹون = چند کان. ۳. خالی کان = الخ. = انھن ہالھین مان کاہ گھن ۴ زیورن کان خالی کان ہٹی. ۵. بردے = غلام. ۵. تیغی لال تبر دے = ترار سان گڈ تبر ب. سان ہیس. ۶. لیل نہار = ڈینھن رات. ۷. چھل ہزار = چالیہ ہزار. ۸. بحری = باز جوہک قسم. ۹. مٹھن تے = مون تی. ۱۰. مرصع = جوئل (ہیرن جواہرن سان). ۱۱. اسب = اسب = گھوڑو. اسب اتے = الخ. = گھوڑی تی خاص ریشمی جھل پیرن کان سر تائین پیل ہٹی.

۱. تان مغز گڏا آميز اوندو وڃ ۽ وقت نهين خوش ويلے
 ۲. منغص ۽ ٿڌي آسباب سڀئي، آسب سڀاه طویلے
 ۳. ماه سڙڻ وڃ ۽ باه پيا، تين ۽ جان جگر سڀ جلدو
 ۴. سختي نال اوندو ۽ مير آيا روز عظيم آزلدا
 ۵. وهج طبيب طببان ۽ ڪڍ وڃن ڪرن هزار دوائين
 ۶. اثر ۽ ٿيڻو ۽ آهر جيتا ڪو مرض ڪئون ۽ تن تائين
 ۷. پورے ٿيڻو ۽ پسا جڻهندے، آءُ عمر دے ۽ ٻارون
 ۸. موت ۽ باجهون ۽ پيا مول ۽ نه پانوس ۽ ڊيگر درمل دارون
 ۹. ۽ چلے ۽ من ۽ هل ۽ پڇئون ۽ تے دانشمند مياڻے
 ۱۰. ورد وظيفے وڃن ۽ چلے، ۽ ٿڌي عاجز مرد ملائے
 ۱۱. مرد زنان ۽ سڀ سڙن ۽ اگهاڙے اڪڻے ۽ ٿڌي مٿين ۽ تے
 ۱۲. ۽ چا اڪين ۽ ڪجهه شاه اسادا ۽ ڪڙے ۽ ڪارون ۽ تئين ۽ تے
 ۱۳. زور زبان ۽ چوڙ ۽ گيا تين ۽ وائي وات ۽ نه ولدي
 ۱۴. ڪيڪر آڪان ۽ حال تنهندي ۽ ٿڌي تينهانڪون ۽ ولدي
 ۱۵. آخر اين ۽ احوال آتے جان ۽ گذرے ست ۽ ڏهاڙے
 ۱۶. آسمان ڪئون ۽ هڪ لڏي صورت، ۽ ڄاڻ سڀاه پهاڙے
 ۱۷. هٿ ۽ تنهنڪون ۽ چار آهے، مٿن چار تنهندي ۽ ڄاڻي
 ۱۸. آڻ ۽ تنهنڪون ۽ پير آهے، نا شڪ تنهن ۽ وڃ آڻي
 ۱۹. اوڻ نال گهٽيانيس ۽ چنبرے، ترس نه ڪيٽس هائي
 ۲۰. ماه ڪڍيس ۽ ايمان ۽ باجهون ۽ تين ۽ ڪهل ۽ نه ڪيٽس ڪائي
 ۲۱. ماه ڏيوڻ دي سختي جان ۽ ول پھتي تنهن تن تائين

۱. تان مغز گڏا آميز = يعني مغز چڪر ۽ آيو. ۲. منغص ۽ ٿڌي = ڪٺا ٿي پيا. نه وڻيا.
 طویلے = طيبلا. ۳. طببان = طب جا ڪتاب. ۴. اهر جتا = اهر جي دائي جيترو. ذري
 جيترو. ۵. عمر دے ۽ ٻارون = عمر جي طرفان. عمر جا. ۶. موت ۽ باجهون = موت کان
 سواءِ. مول نه پانوس = مور نه پاءُ ۽ پويس. ڊيگر درمل دارون = ٻيو علاج ۽ دوا.
 ۷. دانشمند = عقلمند (سڀ حيل هلائي پوئتي موٽيا). ۸. مرد ملائے = ملان ۽
 پڙهيا (۹. ورد وظيفا ختم ڪري واپس ٿيا). ۹. ڪيڪر = ڪهڙي طرح. ولدي =
 جواب. ۱۰. ڄاڻ سڀاه پهاڙے = چڻ ته ڪو ڪارو جبل آهي.

[illegible]

۱. هن مصرع کان وري شاعر جي زباني قصو بيان ٿئي ٿو. ۲. افغانان=فغانان=فغان (دانهه) مان ٺاهيل جمع. ۳. ڌردے=رڪن پيا-رڪيا. ۴. تيهڻ ڀڄڻ-الخ. =ان بعد کيس ٺٽي قبر جي حوالي ڪيائون. ۵. لوڙهه=ميت-جنازو. سر جوڙ ڪرا=ٺاهي جوڙي دفن ڪري. ۶. ڪانڌي ٿيڻ پچون تڏهه ٺانڌي=ڪلهي ڏيندڙ (جنازو دفن ڪري) ٻوٽي روانه ٿيا. ۷. ظلمات=اونڊاهي. رات آيس جال تڙاهين=رات اتي گذارڻي پيس. ۸. منڪل=ٻاهه-آڱ.

سيري آونڊي“ ڪنهن“ نال سبب دے آهڻي وڃ دنيا دے ۱
 مڪ الموت جنهنين“ ڪون“ ماريا، ايھ ھين حال تنيھاندے
 مال مصر دا چڙ“ ڪر جڏان“ ڪاڻ چڙڻ دے و پندے
 ٻيڙين نال نيھيندے آونڪون“ جھنگل آڻ سڻيندے ۲
 ڪر مانگھيڙ جڏان“ ول“ مانجھي ولندا طرف شھر“ دے ۳
 مارن آونڪون“ ڪر“ ڪرائنڊيان“ وڃ“ ڪٻار قهر“ دے
 نو سو سال پنجاه ٿيا هے آونڪون“ موت ٻڃائي
 دوزخ وڃ ڪيئونيهے داخل ڪنون“ عذاب آڃائي ۴

*

*

*

”تون“ ھين“ مڙسل، تون“ ھين“ نبي، تون ھين“ نور نيرالا
 ميڏے آتون“ ان ائھو تون قبرئون“ لاه ڪيشالا.“

*

*

*

لال آمر الاهي ٿيس سيري“ لال جيسر سمورا سارا
 چاليھ ڏينھن حيات رھيا اين“ دنيا وڃ سونھارا
 ويسر گيانيس اوھ سڀئي، جيڪے ڏک ڏيئانيس
 ٿيئا شاد بھون“ دن رھن ۴ ياد خدا ڪون“ ڪيئس ۵
 دن رات رھيا وڃ ياد خدا دے، ويسر ڪيئس ڪائي
 صد هزار برس جيئوے ڪو تان“ ھم“ ڏيئوے موت ڏر ڪائي
 آخر ٿيئا عدم ڏنھ“ راھي، ڏيئي نہ سختي ھاسي“ ۶
 نال نوازھن نبي دي مائيسر جنتت جاء خلاصي
 شب روز حمل ڪر ياد خدا ڪون، جو دم جيئندا ھائين“ ۷
 رھسي“ نقش نھايت قيصر تيئدا قيامت تائين“

۱. هن مصرع کان وري شاعر جي زباني قصويان ٿئي ٿو. ۲. (مال جڏھن صبح جو چڙڻ وڃي ٿو ته) ان (ڪيڙائي يا سري) کي ٻيڙن سان ٽڏي وڃي جهنگ ۾ ڇڏي ٿو. ۳. جڏھن وري مال جهنگ ڇري سانجھي ويل شهر ڏانھن وري ٿو. ۴. هن مصرع بعد اوچتو وري سري طرفان سوال شروع ٿئي ٿو جنھن مان گمان نڪري ٿو ته هتي قصه ناقص آھي. ۵. دن رين = ڏينھن رات. ۶. ڏئي نہ سختي ھاسي = سختي کان ڏئي ھٽائين. ۷. جو دم جيئندا ھائين = جو دم جيئندا ھيئن = جو دم جڙو آھن.

ڪُلييات حمل

متن

پاڻڱو ٿيون

ڪلام ريخته هندي

ڪلام ريختہ هندي

”بيت هندي تصنيف حمل فقير لغاري“

- ۱- زَلْفَ ڪَے نانگ، ڏَنگَن بے سانگ، موها مَن مانگ
تَهانُ بُرہانگ، تہ ميڙُ کانُ تيرُ تُمھارا
- ۲- رَہَنُ ڪَے رُوہ، سدا خوشخوہ، مَلي خوشبوہ،
ہمَہ ہرُ سوہ، ہويا ہُہ ڪارا
- ۳- تَجَلِّي تاب، موہيا مَہتاب، ڪَنگور ڪباب،
اَگَنُ ڪُونُ آب، دِيا اَنوارا
- ۴- جَبينُ ڪي چين، ڏيکے غمگين، موہے مسڪين،
وَسارے دين، دُنيا عُقبلي را
- ۵- اَدُگرُ عَين، سَجنُ دِنُ رَين، چَلاوے چين،
سُناوے سَين، دَري ہر دارا
- ۶- ڪيلِ ڪي ناس، گيھنے خوش واس، سِياوے ساس،
ڪرے [نا] قَياس، بلوچ بچارا
- ۷- جواہر دَند، لبِ گُلَقند، دَھانُ خوش خند،
ڪَريگا ہَند، ہمَہ ہوشيارا
- ۸- زَنخُ ڪا زيب، سَھاوے سيب، سَجن بے عيب،
اُھايا غيب، غَمَينُ غَمُخوارا
- ۹- تُرَنُ ڪا طور، ڏيکا ھے مور، گَيا چَپُ چور،
جيُونُ چَلُ چور، کَھنے ڪو چارا

-
۱. بے سانگ = بنا سانگي. مانگ = سيند. تھان = ڪمان. برہانگ = ابرو. مڙگان = پنٿيون ۲. رين = سڄ. ملي خوشبوہ = خوشبوہ پريل آهي. ۳. ڪنگور = برق. ڪنگور ڪباب = وچ ڪي بہ جلائي ڇڏي. اگن ڪون آب ديا = آڳ ڪي بہ تيزي ڏنائين ۴. جين ڪي چين = پيشانيءَ جو نقش. ۵. اڊگر = هرڻ. اڊڪرين = هرڻ جي اک مثل. چلاوي چين = آرام ڪسي وڃي. سناوي سين = الخ = دارا جهڙو بادشاهہ بہ دروازي تي ٻيو صدائون ڪري ۶. سياوي ساس = ساھ ڪي سڀائي. ۸. زَنخ = کاڌي. سهاوي سيب = صوف ڪي بہ سونهي. ۹. اصل. ترندي ڪا طور.

- ۱۔ صدر دِل صاف، لطیفی لاف، لہان تنگ ناف،
تیرا کوه کاف، ہڑا ہڑا لارا
- ۱۱۔ کنیر کی کت، گھنے دِل جھت، پینگی منہن مت،
میت مین لت، ہوئی گمگارا
- ۱۲۔ رُخش گلفام، نبوت نام، تیرے نام،
کنیر گت گام، چلے گنہارا
- ۱۳۔ نبی کا نور، ہویا مشہور، تیرا دُک دور،
کیا مسرور، ملک مختار
- ۱۴۔ شفیع کی شان، اوپر فرقان، مٹکا رحمان،
تیرا قربان جمل، جگ سارا
- ۱۵۔ حمل! دین رات، نبی کی نعت، ہڑو صلوٰۃ،
کہ کلام بات ٹیسی چٹکارا

”غزل حمل فقیر نوساختہ“

- جسکو ہے داغ جگر، اسکو لہیں آرام دل
عشق ہر ہکا لہیں، وہ پیخبر ہے خام دل
- ۱۔ جس کے دل کا یار کی زلفوں میں ہر دم تھا گذر
اسکا مشکل چھوٹتا ہے، جا ہڑا در دام دل
- ۲۔ جو سجن دل لوٹ لے گیا وہ کبھی آتا نہیں
رات دن وہ دھونڈتا ہے گلبدن کلفام دل
- ۳۔ ایک ہل مجھ سوں جدا ہووے نہیں اوماہ رو
دیکھ دل کے درد کاٹوں، یہ میرا ہے کام دل
- ۴۔ ہر گھڑی ہر وقت مجکو یاد ہے وہ دلربا
دمدم کر کے لیا ہے ورد اسکا نام دل

- ۱۰۔ صدر سینو۔ لطیفی = سنہی۔ نازک پاکیزہ۔ لاف = پیت۔ لہان تنگ ناف = دن سوڑھو
۱۱۔ کنیر = شینہن۔ کت = چیلہ۔ پنگی (کذا) = ہگی؟ ۱۲۔ نام = نازنٹ
۱۳۔ مان۔ کنیر گت = ہاٹی جھڑی۔ گام = وک۔ نور۔ کنہارا = کن وارو۔ ۱۴۔ ٹیسی = ٹیندو۔

۵- دين دنيا، عيش عشرت، اسڪي دل سون اترئي
جس سخي ساقي کي هاتھون ۾ پيا هي ڄام دل
۶- هور حمل کي اهي ڪجهه آرزو آس يار بين
اسکا ملنا مانگتي هي هر صبح هر شام دل

”غزل ريختہ هندي“

دلا رام جو آوے، تو دل آرام بهي آوے
جو دلا رام نہ آوے، تو دل آرام نہ آوے
۱- جس وقت مجھے يار ملے، وقت اس رقيب
بدنام وہ خرخام سيہ فام نہ آوے
۲- يار ميرے عزم کيا شام-سيفر کا
يا رب! یہ تلک قيام بهي وہ شام نہ آوے
۳- شام نهیں، قيام هي وہ شام-وداع کي
وہ قيام بهت بهتر، یہ قيام نہ آوے
۴- مرغ و مئے مَطْرَب گر هووے حمل! حاضر
ہے دوست دلارام کسے کام نہ آوے

”بيت هندي“†

کيا ديوون کيا دلائون، ڪجهه بهي نهين ميرا
سيمس ڪاٺ قربان ڪرون، توڻي صاحب تيرا

[ڪلام سرائڪي-هندي ريختہ]

بَعْدَ وَفَاتِمُ سُوْد سَجَن ڪيا، خاڪ ميري ۾ قدم گذاري
جان ڪران قربان تسان تون، جيءَ جُسا جند ساري
۱- ڪڏان نہ، جاني! ڄام هلايئي،
ڪڏان نہ، دل دا درد وڃايئي

† هي بيت بياض جي صفحي ۱۲۹ تي حمل جي هٿ اکرين لکيل آهي ۽ ان بعد صفحي ۱۳۰ تي وري پنهنجو ”غزل هندي“ قلمبند ڪيو اٿس. تسلسل مان پائجي ٿو ته هي بيت به شايد حمل جو پنهنجو آهي.

کڈان نہ کڑکے کیلر آلائی،

کڈان نہ ہچھائی: "کرین کیون زاری۔"

۲۔ کَنُونُ فِراقَتُ کَیدانُ صَدُ آہانُ،

کَنُونُ بے رحمی کَرانُ مَن دانُھانُ

پچن وچن دیان ہڈونے ہانُھانُ،

نیمہینُ کڈاھان اُمید یاری

۳۔ جڈان تہ قاصدا ملیشی جانی،

آکینُ نہ چاکینُ، ہسینُ ہیشانی

متان سیکھا سَرُ ٹیوینُ تون فالی،

خبر زربانی چیسانُ سہاریُ

۴۔ چھل نہ حالت کھے کھین کونُ،

آکینُ تَساڈ پینُ قَتیا جہینُ کُونُ

رَقومَلَمُ کیا ٹیوے تنہینُ کُونُ،

قَسَمُ مہینُ کُونُ، زَخَمُ ھے کاری۔

ضمیمہ اول

حمل جا کي پسندیده ۽ چونڊيل فارسي، سنڌي ۽ هندي اشعار جي پنهنجي هٿ اکرين پياض جي پوئين حصہ ۾ جا بجا قلمبند ڪيا اٿس

(الف) فارسي فرد، مثنوي وغيره ابيات

بيت

ڪمر بستم بهمت شاه مردان۔ مرا محتاج نامردان مگردان

فرد

خدا هر دم لگهيان دوستان باد۔ محمد تاقيامت هار شان باد

فرد

مرد دانا گر پريشان حال باشد عيب نيست
قدر مصحف ڪم نگرود گر بجلد آتراءت

بيت

باور مکن که صورت او عقل ميبرد
عقل آن کسي ببرد که صورت نگار اوست

بيت پارسي از کتاب نان حلوي

از برون طعن زني بر بازيدي۔ و از درونت ننگ مي دارد پزید
رو بسوز اين جبهه ناپاک را۔ واپس عصا و شالہ و مسواک را
ظاہرت گرہست با باطن پکے۔ خواستي نافاں گردد اندکے
و از مخالف شد درونت با برون۔ رفتہ باشي در جہنم سرنگون
جَدِّ تو آدم بهشتي جائي بود۔ قدسيان کردند پيش او سجود
يک کنہ کرد و بگفتندش تمام۔ مذنبی مذلب برو بـمـرون خرام
تو طمع داري کہ با چندين گناہ۔ داخل جنت شوي اے روسياه

بيت

کفر کافر را و دين ديندار را۔ ذرۃ درد دل عطار را

بیت

هر كه او هي مرشدي در راه باشد
 او ز غولان گُمره و در چاه باشد
 ميش يوسف نازش، خوبي مكن
جز نياز و آه يعقوبي مكن

بالگ مي آيد كه اے سائل بيا - جود محتاج گدايان چون گدا
 فرد

دريں ره حاصلي چون يكدلي نيست
 دودل بودن بجز هي حاصلي نيست

فرد

قلم بر قلم قطمزن اے پسر - يکے عمر کوته دگر درد سر

ابیات

چو گردد نا خدائي فضل رهبر
 شود چون خضر رحمت يار و ياور
 بدريا در شود کشتي نهنگ
 بصحرا در شود مرکب پلنگ

فرد

سواري کشتي و باد، موافق - کم از تعنت، سليماني نباشد

فرد

سواري کشتي و باد، مخالف - کم از ريگ، پياباني نباشد

بیت

بهره نيست ز افعال پدر بهر سپر
 مرد آنست كه از خود هنري پيدا كرد

بیت

گيرم كه پدر تو بود فاضل - كز پدر فضل ترا چه حاصل

بیت

نا خوش بود آن عروس در بر - كو ناز كند بحسن مادر

بیت

وعده وصل چون شود نزديك - آتش عشق تيز تر گردد

بیت

توئی مقصود گر مشغول غیرم - توئی معبود گر نزدیک دیرم

بیت

بلبل ز ادب پا نہ لهد در صف گلزار
تا گل بطلبگاریء او لب نکشاید

بیت

آنها کہ در سرائے نگاریست فارغ است
از باغ بوستان تماشاخانه لاله زار

مثنوی

گفت پیغمبر کہ جنت از الہ - گر ہمی خواہی ز کس چیزی مغواہ
چون لغواہی من کفیلم مر ترا - جنت الماوائی دیدار خدا

فرد

سرو از باد خزان ماند بحال - راستی را نبود بے سمر زوال
ابیات از سکندر ہکری

شکستہ شد آن مرغ را ہر وبال - ... لان زوے در جہان ماہ سال
ز قارورہ و لبض جستند راز - نیامد بکف عمر کم گشتہ باز
طیب ارجہ داند مداوا نمود - چو مدت نماند مداوا چہ سود
ہماں میوہ کو بود دردناک - ہم از جنبش خویش افتد بخاک
... از جدا گشتن جان تن - ... دیدہ بگریست ہر خویش تن
کہ کشتی درآمد بگر داب تنگ - دهن باز کردہ دودہ نھنگ

فرد

مشکل نیست کہ آسان نشود - مرد باید کہ ہراسان نشود

فرد

کس بنا کس چون نشنید فتنہ پیدا میشود
ز اختلاط سنگ و آہن آتش (۹) پیدائی میشود

صائب

دلہ کہ محرم اسرار غیب شد صائب
نسیم ہر نفس جبرئیل می باشد

ہندوی

صد ہزاران موسیٰ اندر جوف خر،
صد ہزاران جبرئیل اندر بشر

ربانی

شیری کہ شکاری لکند زان رو بہ ہ
عمری کہ بہ تلخی گذرد آن کو تہ ہ
شخصی کہ ازو لفع کسی را لرمسد،
گر یوسف، ثانی بود، اندر چہ ہ

ہیت

تاری ستار نیست کہ بازش کنی درست،
کہ این تار دوستی است کہ بسیار نازک است

فرد

معرفت مولیٰ چو شد، مولیٰ شدی (۱)
معرفت مولیٰ چو شد مولیٰ شدی (۲)
معرفت در سینہ می باید مرا
معرفت درسی نمی باید مرا (۳)

(ب) سنڌي: "بيت شاه ڀٽائي"

(۱)

آهڻيان تا الڏيون، پوريون ڀرين ڀسن
وڃيو روز رسن، حبيبائي حجري

(۲)

هي جي ڪن ڪهار جا سوڌوسي نه سڻين
الدر جي آهين، سڻ سنيها تن مان

ج "هندي بيت"

جس سانچے نے سوڙھ ڳھڙي، ارے ڳھڙ ڀو راءِ ڪنگهار
او سانچي ئي ڪٽل ڳھڙي، او لڏ ڳھڙي لوهار

(۱) شد=حاصل ٿي. (۲) شد=هٿان وٺي. مولوي شدي=غلام ٿيڻ. (۳) معرفت درسي=سبق وارو يا ڪتابي علم.

ضمیمہ پیر

کلیات جی مقدسہ ۴ متن پر اگیا مذکور شاعرن کانسواء
باقی شاعرن جو کلام جو حمل پنهنجي هت اکرين
بیاض پر قلمبند کيو آهي

(الف) « نصیحت نامہ حسین فقیر دیدر »

۱۔ ڏيک خدا دے رنگ رباني
قيامت دي هے ايھ نشاني
حاکم ظالم، جيهل، گيراني
بس ڪر بارش ڪٽي باراني
هٿدي چٽدي ڳالهہ زباني
يارو! ڪٽي مڪلاه ياراني
دانا هووے دل نہاد
يارب صاحب! سُن فریادا

۲۔ سخت صدي دا لڳتا واء
محبت ڪون ڪيا ملڪ آناء
سگت سگوت چوڙيا ساء
وڏا ويرِي هيئو دا وياء
ڪونهين ٻچدا ڪنهن ڪون آء
توڙے هووے پير استاد
يا رب صاحب! سُن فریادا

۳۔ عيلم ڪيسا تپن ٿيا آٿڌارا
مڇ سڏايا مار نغارا
حق حيا دا چل ڪيا چارا
ڪوڙ ڪلا دا آيا وارا
چپ وهے سڀ چرڻا سارا
هويا هورا هيش ميٽعاد
يا رب صاحب! سُن فریادا

۴- لائي ڪيٽا جڻهين لبارا
 عَمير ڪاڏس گهين آڏارا
 بخت ڏيٿا ول تنهنڪون وارا
 مَول نہ آگهه ۽ حمد هچارا
 احمق ڪون ٿيا ڏينهن آڏارا
 نال غريبان ڪرے خسارا
 گذري مول نہ رکدا اباد
 يا رب صاحب! سڻ فريادا

۵- دنيا والا دشمن توڙے
 جڻهن ڪون هوسن پنج ست جوڙے
 منهن نا ڪوئي آس ٿون موڙے
 نال قريبان ڏنگے ڏوڙے
 سڪندے وتن سڳے موڙے
 مار بئڪان چا ڪيٽے ماد
 يا رب صاحب! سڻ فريادا

۶- ڏيوے رب جڻهين ڪون روئي
 گر دن قير ڪريئندے موئي
 رهزن رکندے نيٽ ڪوئي
 سڃن سِر غريبان سوئي
 ڪاله نہ سمجهن واڌي چوئي
 هو وے جڻهندا بد بنياد
 يا رب صاحب! سڻ فريادا

۷- رئيس وڌيرے جاہ بچائي
 هڪ پيے سڀتي ڪالهيڻ پائي
 پيے پڙهت ڪاله پڪائي
 ڪڍ دے دانهين لوڏ لنگهائي

۳- حمد-هچارا=اهو هچارو جو خدا جي حمد ۽ تعريف ۾ مشغول هجي (؟) ۵- دنيا
 والا دشمن توڙے=شاهوڪار توڙ تائين دشمن آهي. سڳے سوڙے=سڳا عزيز
 ۽ مائت. ماد=مات. ۶- سڃن=الارن. ۷- ڪڍ دے دانهين لوڏ لنگهائي=جيڪي
 دانهن يا فريادي ٿا اچن تن کي لوڏي ٿا ڪڍن.

آڪن: ”تِيڙي ڪوڪ آجائڻي
وڃ ڪر تون نانڍي ڪون“ ياد
يا رب صاحب! سٺ فرياد!

۸- جي وٽ وڃن وڃ ڪرڪار
جهڙل چڻمانان هنجھون هار
اڳون آڳيھن مٺي صيف وار
ٻاهر ٻيٽي زميندار
ڏيئون ڪوڙيان مھران مار
دانه تڻھاندي ڪٽي افراد
يا رب صاحب! سٺ فرياد!

۹- ٻلڻ جنھنڪون پيسه چار
مٺي صاحب تڻھيندا يار
توڙ ڪوڙ ڇوڙ چڪار
وٽن گھمڻ ٻانھان مار
ماڻھون وڃن ڪيھڙي هار
ڪٽر ڪولون هے بغداد
يا رب صاحب! سٺ فرياد!

۱۰- ڪرڻ غريب نيمائے ڪيويڻ
رب ڪون ڀائي آ جو اينويڻ
مول حسين! نه ماڻدا ٿيويڻ
جام صبر دا پٿر ڪر ٿيويڻ
ياد خدا ڪر جو دم جيويڻ
اڃ صبا حيمين ٿي سٽي داد
يا رب صاحب! سٺ فرياد!

۱۱- واھ ڪٽيوسه موري والا
ڪٽر مَشَقَّت زور ڪيشالا
شاهد جنھيندا هے حق تعاليٰ
هن جو هڪ مٽيا مٺه ڪالا

۹- ڪٽر ڪولون هے بغداد = ظلم ٿي ڪٽر طرفان آهي. ۱۰- رب ڪون ڀائي
آ جو اينويڻ = ڏئي ڪي جو ائين اچي وئي آهي. ۱۱- واھ ڪٽيوسه موري والا =
موري وارو واھ ڪوٽيوسون.

ٿوٽ تنهن وچ گهٽي ٿالها

مار خدا! مير تنهندي پالا

پٽ پٽي دا بيخ بنياد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۲- خس نيمائيناندا جو کٽسے

لهر خدا دا تنهن تي وسے

داور تنهنڪون تنهن دم دسے

مارس رب ته موذي نسي

حڪم علي دا هے ارشاد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۳- ظالم دا جو حامي هوسي

روز مره سو رهزن روسي

صاحب دي دل تنهن تي کوسي

ملان پچسي توڙي جو سي

غم نه آندا ڪوئي روسي

ڪونه ڪر پسي آسڪون شاد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۴- آحمق دزد مٺايق ڪوڙا

جنهنڪون دست دورنگي چوڙا

هر دم هوسي مونجهها موڙها

پٽ پيغمبرا تنهندا پوڙا

وتسے مير تي چيائي موڙا

ليٺ نه لهسي نيڪ مراد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۵- واھ پرائي وڃئون وهسي

منجهه صباحين منهن پير ڊهسي

ٿوٽ تنهن وچ گهٽي ٿالها= ٿل ٿالھو درويش منجهس ٿوٽ وجهي. ۱۲- خس=

ڪڪ يعني تمام ٿورو و سرمايو. نسي= پچي. ۱۳- ملان پچسي توڙي جو سي= ملان

خواه جو تشي وڃي پچائيندو. ۱۴- وتي سر تي چائي موچا= ٿل هميشه خوار خراب

لي ٻيو رلي. ۱۵- واھ پرائي وڃون وهسي= جو پرائي واھ مان پاڻي وهندو.

منهن پير ڊهسي= منهن پر ڪرندو.

- دَر دَر ڏاڙهي ڳانڊو گهسي
ڪونه تنهنندا پڇون رهسي
بال پڇا تين آهل اولاد
يا رب صاحب! سَن فريادا
۱۶۔ ڪري جنهنڪون دِل دُعائين
نال فقيران آسدي آئين
خوش ڪريستس صاحب سائين
روز قيامت توڙي تائين
دائِم هوسسي اوه دِل شاد
يا رب صاحب! سَن فريادا
۱۷۔ فتح محمد مَرَد لاهوري
خط لکيو سَن تنهن ڏنڊ چوري
وڪ وڌا تنهن سالڪ سوري
نال آمانت زابر زوري
واھ چڙايس مٺيئون موري
آلبت هويا ملڪ آباد
يا رب صاحب! سَن فريادا
۱۸۔ اُتَر چولييا چَرخ زمانه
مڇ ڪٽي لٽي لڇ بيگانه
آڙ ڪٽي سالڪ سُخن سچانه
ليڪ بدان ڪون خود وڃ خانه
نيوڙ ڪريندو مڇر ڄانه
هيش دُڙاندو سادو ساد
يا رب صاحب! سَن فريادا
۱۹۔ دلييا ڏوڙ دُورنگي بازي
ياد نه ڪيڇي گذري ماضي
افضل نياز تواضع آزي
جنهن وڃ پار هوو وٽ راضي

دردر ڏاڙهي ڳانڊو گهسي = اهو بي همت دردري وڃي سوالي ٿيندو. ۱۶۔ نال
فقيران اس دي آئين = ان جي فقيرن سان جيءَ وات آهي.

یک جا وِستَن مَوَظِی غَـاَـزِی
 کِـیـا کُـجُـہ کِـیـجُـہ قِـصَـصًا یـاد
 یا رب صاحب! سَن فریادا

(ب) ”کافی عثمان فقیر سانگی از روپ ہلاول“

آکِیَن سَیْف سِیْن ہ ساری لگی
 کجل رہیہ کاری کتاری لگی
 ۱۔ چلن چال محبن موچاری لگی
 ہی ہاپوہ ہرین ہیاری لگی
 ۲۔ نظاری ڈسن ویر واری لگی
 جُسی جان ہ جنگ جاری لگی
 ۳۔ چلی چوت چمن چوڈاری لگی
 ڈادی زخم سان زور زاری لگی
 ۴۔ عثمان! اہڑی اوہاری لگی
 جگر جان ہ ”لا“ جی لاری لگی

ضمیمہ ٹیون

طب جا کي نسخا جي حمل پنهنجي هٿ اکرين بياض جي
آخر ۾ جا بجا قلمبند ڪيا آهن

هوالشافي

نسخہ درد مفاصل مجرب است

برک سنا ۴ دڪہ، پوست هليلہ ڪلان ۲ دڪہ، تربد صاف ۱ دڪہ،
لمک سياه نيم تولہ، شڪر سفيد ۲ دڪہ، روغن ڪاوي ۲ دڪہ، هم ادويه
راہدون شڪر سفيد ڪوفتہ پيختہ ٻا روغن ڪاوي چرب نمودہ انداز نيم
تولہ بوقت شب ميل نمايد و غذا نا موافق مثل ماهي و گوشت گوسفند و
شير و جفراٽ گاوڻميش وغيرہ اشياء خورش کہ ضرر نمايد ازان احتراز فرمايد۔
۳ روز ادويه انداز مذکور قدري کم زيادہ موافق مزاج خود ميل نمايد۔
باز ۳ روز موقوف دارد۔ بعد ۳ روز بخوردن ادويه مذکور ميل نمايد
باز ۳ روز موقوف دارد۔ همين ترتيب ميخوردہ باشد، نافع آيد۔ اين نسخہ
از ڪتاب مير صاحب مير ميان نصير خان ٽالپر حيدرآباد مجرب و آزمودہ
شد کہ سهل الوجود است۔

هوالشافي

سفوف عرق النسا يعني "ڪن رڳ"

از سيد محمد شجاع عني عنہ

سورلجان ۳ تولہ، سنا مڪي دو تولہ، تربد صاف دو تولہ، گل سرخ
پڪ تولہ، پوست هليلہ ڪلان دو تولہ، زنجبيل دو ماسہ، مغز بادام
سوا تولہ، شڪر تري نيم ٻاء؛ ڪوفتہ پختہ ٻا شڪر تري آميختہ بدارند هر
صبح قدر نہ، ماسہ ۾ آب سرد کف زند از بادي قرشي ٻرھيز۔ مجرب است۔

هوالشافیادویه یرقان

فودله، زهره، بادیان، اجوان، تخم شملیت، فلنل سیاه، الاچی،
سیر خشک: هر یک توله جدا جدا کوفته پخته نیم آثار شکر تری آمیخته
هفت وزن کرده نگاه دارند. هفت روز خورد شفا یابد. از حافظ
فقیر محمد ذاهری.

هوالشافیترکیب جلاب

از شاه صاحب سید میان علی اکبر شاه عفی عنه
دهاتوره سیاه یک توله، پوست هلیل کلان یک توله، شکر نری
یک توله: کوفته با شکر تری آمیخته وقت صبح به آب فروبرد.

هوالشافیلسخه جلاب شاهی

از سید میان احمد علی شاه عفی عنه

پوست تربد صاف یک آن، مصری سنگ یک آن، پوست بشب در
آثار آب بجوشانند، چون نیم آثار باقی ماند از آتش فرود آورده
بدارند صبحی نقوع آن گرفته مصری مذکور کوفته دران مکرر صاف
نموده بنوشند. از بادی ترشی سه روز پرهیز.

هوالشافیترکیب مرهم کافور

مرداربنگ ۶ ماسه، "مٹی کت" ۶ ماسه، دھوب خالص ۶ ماسه،
کافور ۶ ماسه، موم سفید ۶ ماسه، مسکه گاؤ ۱۰ کنهم آن: هر یک ادویه
مذکور جدا جدا کوفته نگاه دارند. مسکه را روغن کرده در "کنجهی"
انداخته اولاً موم درو گذارند بعد مرداربنگ بیندازد. بعده "کنجهی"
زیر آورده "مٹی کت" اندازد. بعده "کنجهی" بر آتش داشته دھوب

امداد - ہش زیر آورده کافور بیندازد۔ با چوب یعنی یا کتک (کذا) خورد مخلوط ساختہ بماند۔ بعدہ مرہم مذکور نگاہ دارند۔ قطعہ ہارچہ را مالیدہ بر جرح بچسپانند تا چہا ہاس۔ بعدہ جرح را با ہارچہ صاف کردہ باز همان طور مرہم بر ہارچہ مالیدہ بچسپانند تا چہار ہاس چسپیدہ باشد۔ بدین ترتیب مداومت نمایند انشاء اللہ شفا یابد فقط۔ از سید میان مظفر علی شاہ شکارپور نویسانندہ شد۔

ہوالشافی

ادویہ گرمی و زکام

بادیان ۳ دکم : ۳ دکم تمام مالیدہ، دو دکم مصری آمیختہ در یکپائی آب از ہارچہ کشیدہ ۳ چہار روز بنوشد، نافع باد۔ از سید میان غلام شاہ۔

ہوالشافی

ادویہ گرمی

از دین محمد سہتہ کہ از مکان شریف [لوار] شنیدہ بود کاسنی لیم دکم، انگبین دو لیمدکم : اول کاسنی در دورہ مالیدہ از ہارچہ کشیدہ پس انگبین صدر اول در قدری آب تر کردہ بہ آب کاسنی آمیختہ چنانچہ یکپائی آب شود پس چہل و یکبار از ہارچہ کشیدہ چند روز بنوشد۔

ہوالشافی

ترتیب حب عصارہ برائی دفع درد سر نو و کھنہ

از سید محمد شجاع عفی عنہ

شحم حنظل ۸ ماسہ، پوست ہلیلہ زرد ۲ ماسہ، ریول رس ۸ ماسہ، ہلیلہ سیاہ ۲ ماسہ، آملہ ۲ ماسہ، پوست بلبلہ ۲ ماسہ، کتیرہ سفید ۲ ماسہ، اسطوخدوس ۴ ماسہ، مقل "سندی گگر" ۶ ماسہ، روغن بادام ۶ ماسہ : ہلیلہ و بلبلہ و آملہ بروغن بادام چرب نمودہ، گگر در قدری آب حل کردہ ادویہ ہا مذکور بدان بر شستند۔ جبہا قدر نخود بستہ لگاہ دارند

قدر جلاب مد قوی را بیست و پنج حب و مرد میال را پانزده حب
به آب نیم کرده بوقت صبح نخورد و بعد فراغت طبع لعاب میغول با پتاشه
بنوشد تا وقت فراغت خواب نکند - در هر ماه سه بار بخورد شفا یابد.

هوالشافی

بجهت دفع وائی درد

از جهان خان لغاری

فودن یک دگم، بادیهان یک دگم، کسنپ کهنه یک دگم؛ در
کونده سخت تمام مالیده قدری اندک یعنی یکپائی آب انداخته از هارچ
کشیده بوقت صبح بنوشد - دوسه روز کند - ان شاء الله تعالی شفا یابد -
بدون مسکه و بی نمک نان گندم چیزی نخورد.

ضمیمہ چوٿون

محمد رحیم[†] ولد حمل فقیر لغاري (سوانح حیات ۽ ڪلام)

سوانح حیات

محمد رحیم جي ولادت جي تاريخ معلوم ناهي مگر شادي جي تاريخ سندس والد حمل فقیر پنهنجي بیاض ۾ هن طرح قلمبند ڪئي آهي. ”شادي ڪڍ خدائي ۾ سرم نور جان رحیم خان لغاري بتاريخ یازدهم ماه ذي حجه ۱۲۸۶ در شب دوشنبه کردیم.“ جيڪڏهن محمد رحیم جي شادي اٽڪل پنجويهن سالن جي عمر ۾ تسليم ڪجي ته انهيءَ لحاظ سان شايد هو تقريباً ۱۲۶۰ جي لڳ ڀڳ ڄائو. حاجي میان جمال خان چيو ته ”وفات وقت مامي محمد رحیم جي عمر تقريباً سٺ کن سال يا ڪجهه گهٽ هئي.“ جيئن ته سن ۱۳۱۶ هـ ۾ وفات ڪيائين ته انهيءَ حساب سان به سندس ولادت تقريباً ۱۲۶۰ کان ڪجهه اڳ قرار ڏيئي سگهجي ٿي.

محمد رحیم کي تعليم سندس والد ڏني. حاجي جمال خان چيو ته: اسان جو مامو میان رحیم خان فارسي تمام سهڻي لکندو هو. هڪ دفعي مون کانئس پڇيو ته اوهان فارسي ڪنهن وٽان پڙهيؤ. جنهن تي چيائين ته فارسي مون کي پنهنجي والد (حمل خان) پڙهائي. ۱. هـ.

محمد رحیم کي پنهنجي والد جي زیر نظر تمام چڱي تعليم ۽ تربیت ملي هئي جنهنڪري تعليم ختم ڪرڻ بعد کيس هر جڳهه چڱي نوڪري

[†] حمل فقیر پنهنجي هٿ لکيل شجره ۾ پنهنجي فرزند جو نالو اسلامي ۽ علمي نقطه نگاهه کان ”عبدالرحیم“ لکيو آهي مگر بیاض ۾ ٻيءَ جاءِ تي سندس شادي جي تاريخ قلمبند ڪندي سندس نالو ”رحیم خان“ ڄاڻايو آهي جو هن صالح فرزند جو گهرو ۽ خانداني نالو سمجهڻ گهرجي. پنهنجي قبيلي کان ٻاهر عام و خاص ۾ هو صاحب ”محمد رحیم“ جي نالي سان سڏجڻ لڳو ۽ هن پاڻ پنهنجي والد جي بیاض جي آخر ۾ ٻن ٽن جاين تي پنهنجو نالو پنهنجي هٿ اکرين ”محمد رحیم“ لکيو آهي ۽ پنهنجي صحيح ۾ به ساڳي طرح ”محمد رحیم“ ڪري دستخط ڪيو اٿس.

ٿي ملي ۽ هر جاء تي هو نهايت مقبول پيو. اول اول میان محمد رحیم، پاٿوٿ جي سيد میان نورشاه وٽ وڃي منشي ٿيو ۽ سندس ڪاروبار سنڀاليائين. ان بعد (برٽش) گورنمينٽ ۽ ”اسلحہ-دار“ (گهوڙي سوار) مقرر ٿيو، مگر سندس والد چيس ته ”ابا سرڪاري نوڪري ڇڏي ڪانهي.“ انهيءَ تي محمد رحیم ”اسلحہ داري“ ڇڏي وڃي خيرپور رياست جي والي مير عليمراد خان جي ڀائٽي ۽ نائي (بيبي ڏاڻو جو شوهر) مير میان غلام حيدر وٽ نوڪري ڪئي. اتي هن نوجوان پنهنجي قابليت ۽ ايمانداري سبب ايترو ته نالو ڪڍيو جو خود مير عليمراد خان، کيس پاڻ وٽ آڻڻ جو خيال ڪيو ۽ هڪ دفع، مير غلام حيدر کي اشارتا چيائين ته: اسانجي هڪ گهر آهي جا قبول ڪندين؟- مير غلام حيدر ڳالهه جو سر صحيح ڪري جواب ڏنو ته: مون کي اوهان جو هر ڪم منظور آهي مگر لاڙ جو لغاري (يعني محمد رحیم) جو منهنجي ڪم ۽ آهي، اهو ڏيئي نه سگهندس. انهيءَ تي وڏي مير صاحب کڻي ماڻ ڪئي. مير میان غلام حيدر جي وفات بعد، میان محمد رحیم، سندس پٽ میان مير محمد خان وٽ رهيو. هن امير صاحب جي طرفان میان محمد رحیم کي عام مختارنامہ مليل هو ۽ هو سڄو جاگيري ڪم سنڀاليندو هو. مير صاحب هوءَ خوش محمد ناريچ، کي ڪاردار مقرر ڪيو جو بالڪل جاهل ۽ بيڪار هو. شايد انهن حالتن سبب میان محمد رحیم هي آخرين نوڪري ڇڏي، حياتي جا باقي ڏينهن اچي پير صاحب هاڪاري جي ڳوٺ ۽ گذارڻ لڳو.

محمد رحیم جي شادي ڳوٺ پير صاحب هاڪاره تعلقہ روھڙي مان پنهنجي رشتہ دارن مان ٿي. سندس ڀيڻ مائي مريم ۽ اتي ئي هرٿايل هئي، جنهنڪري محمد رحیم به پنهنجي والد جي وفات بعد اتي ئي سڪونت اختيار ڪئي. شادي کان اٽڪل ۱۶- سال پوءِ ۽ سندس والد جي وفات کان اٽڪل ۴۰ سال پوءِ، میان محمد رحیم کي سنہ ۱۳۰۲ھ ۽ هڪ فرزند ڄائو، جنهن جو نالو حمل خان رکيائين ۽ سندس ولادت جي تاريخ پنهنجي هٿ اکرن هن طرح قلمبند ڪيائين: ”تولد شد فرزند ارجمند حمل خان ولد محمد رحیم لغاري تاريخ ۴- ماه شعبان سنہ ۱۳۰۲ بروز

ڇهار شنبه در شهر جناب پير صاحب تعلقه روھڙي“. هيءُ چوڪرڙو تقريبن ۱۰ سالن بعد گذاري ويو ”پسر مذکور بمقتضائي رباني تاريخ نهم ماه محرم سنہ ۱۳۱۰ بشب ڇهار شنبه بوقت عشا رحلت نموده در شهر و تعلقه صدر [يعني ساکيو مٿيون شهر ۾ تعلقه] انا لله وانا اليه راجعون“.

ميان محمد رحيم کي ٻيو ڪوبه اولاد ڪونه ٿيو تان جو تقريبن ۶۰ - سالن جي ڄمار ۾ سنہ ۱۳۱۶ ھ ۾ وفات ڪيائين. سندس تاريخ وفات سندس ڀائيجي ميان حاجي جمال خان هن طرح قلمبند ڪئي آهي: ”وفات يافت خالو صاحب مرحوم مغفور محمد رحيم خان ولد حمل فقير لغاري بتاريخ ۱۳ ماه صفر سنہ ۱۳۱۶ ھ بوقت صبح بروز شنبه، از دار فاني بطرف عالم جاوداني رحلت نمود۔ انا لله وانا اليه راجعون“

فارسي شعر

حاجي ميان جمال خان چيو ته: محمد رحيم فارسي تحرير ۾ سهڻي لکندو ۽ فارسي ۾ شعر به عمدو چوندو هو. نهايت ذهين ۽ خوشگو شاعر هو ۽ هر موقع تي في البداهه بيت چئي ويندو هو. سندس فارسي ڪلام جو هڪ ڪتاب هو جنهن ۾ ڪافي غزل به هئا، پر اهو اسان وٽان گم ٿي ويو. مون کي سندس شعر مان فقط هيٺيان چند موقعن جا بيت ياد آهن:

(۱) محمد رحيم سيد اور شاه ڀالوٽ واري جو ڪاروبار سنڀاليندو هو. مرحوم سيد محمد شاه سنائي [جناب سيد غلام مرتضاي شاه جي والد] سندس چڱو رستو هو. ميان محمد شاه هڪ مسجد شريف جوڙائي جنهن جي لاءِ ميان محمد رحيم هڪ قطع تاريخ ڪرايو، جنهن جون ڪي مصرائون هي آهن:

بود مسجد از زمانه حيدري - .....

..... چون زليخا يافت در پيري شباب

..... - .....

حرف اول هر سر - ابيات را - ضم کن تا تويابي اين حساب

(۲) محمد رحيم جذهين ميان غلام حيدر جو عام مختيار هو، تڏهين
مير صاحب مير عليمراد خان والي خيرپور رياست کي مير فيض محمد خان
(وڏو) تولد ٿيو. ان موقعي تي هيءَ بيت چيائين ته:

شبي شمس و مه کوکب بیک برجي جمع گشته
درويش فيض محمد خان منور چون شمع گشته

(۴) هڪ دفعي مير صاحبان جي مجلس ۾ هڪ لازنين طائفه ٻئي ڳايو.
ان موقعي تي مجلس جي تقاضا تي هي ٻه فرد چيائين:
هر رخ تابان ميفکن زلف خود را اي صبر!
از کسوف آتايي خلق حيران مسي شود.

دوش بردوشش فتاده زلف خود را همچو مار
شد هريشان خلق عالم از کجا آمد ضحاک

(۴) چٽل خان لغاري ميان محمد رحيم جو عزازت ۾ سؤٽ هو ۽
وڏو مدبر ۽ سنجيده شخص هو. پير صاحب پاڪاره جن جو خاص خليفه
هو ۽ پير سائين حزب الله شاه رح (تخت ڏئي) جو خاص خدمتگار ۽
گارڪن هو. کيس تاريخ ۱۰ - جمادي الثاني سن ۱۳۰۵ تي حرن شهيد
ڪيو، جنهن تي پير صاحب جن کي سخت صدمو رسيو. ان موقعي تي
پير صاحب حزب الله شاه رح جي مجلس ۾ محمد رحيم هي رباعي چئي:
بر گشت زمن يار ولي خوب نکرند

اين صبر که من کردم ايوب نکرند
اين گريه که من کردم از درد فراق
در گم شدن يوسف يعقوب نکرند

(۵) تاريخ ۹ - محرم سن ۱۳۱۰ هـ، ميان محمد رحيم جي فرزند
حمل خان تقريبا ستن سالن جي عمر ۾ وفات ڪئي. اهو اڪيلوئي هت
هوس جو شادي بعد ۱۶ - سالن کان پوءِ ڄائو هو. سندس وفات تي
محمد رحيم کي سخت صدمو رسيو. ان موقعي تي هي فرد چيائين جو پنهنجي
هت جي تاريخ وفات لکڻ بعد پنهنجي هت اکرين بياض ۾ قلمبند ڪيو اٿس:

گوشتم جگر ۾ پريده کشته شود سر سبز باغ
جو ثبار ۾ اشڪ جاري، خشک شد گلشن اميد

حاجي میان جمال خان چيو ته میان محمد رحم ھڪ غزل چيو هو
جنهن ۾ پڻ هن صدمہ ڏانهن اشارو هو۔ هن غزل جون آخريين مصرعون
هي آهن ته

اين چنين آتشڪده افروختي بهر چرا
راست گو بهر من است اين يا بهالم سوختي؟
دفتر هجر و جدائي پيش شد محمد رحيم
اين نخوانند دمبدم ورق و سالم سوختي

سنڌي ڪلام

(۱) میان محمد رحيم، مير میان غلام حيدر جو عام مختار هو ۽
جاگير جو سڄو ڪم ڪار سنڀاليندو هو۔ مير غلام حيدر جي وفات بعد
سندس پٽ مير مھان مير محمد خان جو ڪم ڪار سنڀاليندو رهيو۔ مير میان
مير محمد خان ھڪ نئون ڪاردار نالي خوش محمد ناريج رکيو، جو جاھل
۽ بيڪار هو، جنھنڪري سڄو ڪاروبار ٻڳڙڻ لڳو۔ میان محمد رحيم
۽ دفعا بيتن ذريعي هن صورت حال کان مير صاحب میان محمد خان جي
ڀاءُ مير میان راز محمد خان کي اشارتا آگاه ڪيو۔ اهو هن طرح جو مير
میان راز محمد، محمد رحيم، خوش محمد ناريج ۽ غلام حسين خاصخيلي
چارئي گڏجي چؤٻڙ والد ڪندا هئا۔ ھڪ دفع موقع جي مناسبت سان
میان محمد رحيم، مير راز محمد کي چيو ته مير صاحب مون کي ھڪ ٻيٽ ياد
ٿو اچي۔ مير صاحب چيو ته ڪھڙو؟ جنھن تي محمد رحيم چيو ته
بتاھان" هو رھيان" ٻارو! ٽٻا هئڻ چوٽ تے مارو
سنڀالو ملڪ اھڻ ڪون" متان" ول موچڙے کائو

وري ٻئي دفعي ۽ راند ڪندي میان محمد رحيم چيو ته مير راز محمد!
مون کي ھڪ ٻيٽ ياد ٿو اچي! مير صاحب جي ٻچن تي ٻيٽ ڏنائين ته:
ٻگا ويٺا منجه ماڙئين، منجهه اڳئون ڪن حاج
هوي ٻڳن کسي ٻاجھ، ڏسن حاج منجهن کي
(۲) محمد رحيم ۽ پنھنجي والد وانگر لؤاري وارن بزرگن جو معتقد
۽ مرید هو۔ لؤاري جي بزرگن مسجد جي آڏو ھڪ منارو تعمير ڪرايو،

جنهن جي تاريخ بابت محمد رحيم هڪ وڏو شعر چيو جو پنهنجي هٿ
اڪرين پنهنجي والد جي پياڙ جي آخر ۾ هن طرح قلمبند ڪيو اٿس:
”تاريخ مناره شريف درمڪان لواري مبارڪ تصنيف بنده
محمد رحيم ولد حمل فقير لغاري“

- ۱- حمد هزاران خالق ڪي، جنهن جوڙي جوڙ جهڙي
- واجب آه هميشان هر دم ياد ذڪر يزداني
- ۲- نور منجهون نروار ڪيو جنهن پرور هاڪ پيشاني
- مير محمد شاه جنهن تي ”لولاڪ“ لڏي قرآني
- ۳- تنهنجو خاص خليفو نائب نقشبندي لوراني
- بخش ڪئي آبادي تنهن کي سر زمين سلطاني
- ۴- مهر مٿي مڪمل مرشد رهبر راه رباني
- لائق لعل لواري ۾ جنهن مرد ڪئي مرداني
- ۵- ڪونهي ڪو تحقيق تهين سان شان برابر شاني
- تنهن کي خاص خيال ٿيو ڪو راز رسو رحماني
- ۶- مسجد پيش منارو ٿيئي بيشڪ بهشت نشاني
- مرد ملوڪ مؤذن بروءِ بانگ پڙهن بالجابي
- ۷- حڪم حضورتون حاصل ٿيو با ”انب“ اصل ايماني
- دائم درد رگاه گذاري مرد مريد مڪاني
- ۸- ڪونه برابر بيشڪ تنهن سان هنر ۾ همساني
- جوڙيو مرد مٺاري ڪي آه جلدي ساڻ جواني
- ۹- هنرمند حريف مچي برچشم سپا فرماني
- تي بناء بلند برابر روضه سان رضواني

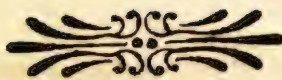
۲- ”انب“ = نالو هڪ مريد جو. مڪاني = مڪان لواري جو رهندڙ.

- ۱۰۔ قاف کھف کؤن زور زیادہ طور سینا جو ٿانی
برکت ساڻ بحال اٿیو چوٽی برج عجب اسمانی
- ۱۱۔ سال تنهنجي تعمیر منڊي تصنيف ٻڌو دلجانی
تیرھین من جي ستانوي ٿیو هوکي لاءِ حقانی
- ۱۲۔ هنر ۾ حیران رهیا استاد سڀی ایرانی
”ماني“ بی ”آرزنګ“ آنی جا ڀرمن کئی پنھانی
- ۱۳۔ ملڪ فلڪ جا ڏین مبارڪ گهور ٻڌي گهمسانی
ارض و سما سڀ صدقي ٿیو، ڪن شمس قمر قربانی
- ۱۴۔ نیسان“ لیئز نثار کئی ٿی دمد دم ”دُر“ فشانی
حکمت آه حکیم منڊي هت عقل ناھی انسانی
- ۱۵۔ علم عقل آت آه الاهی، سُرَت ناھی سَحَبانی
اوست ازو جے ڪن نہ کائی، سیر“ سیو سَحَبانی
- ۱۶۔ اهرؤ ٻهر اسان جو دائر درد مندن درماني
لائق لعل لواری ۾ ٻا شوکت شان شھانی
- ۱۷۔ تابع سڀ تبریزی تنهنجا طوسی ۽ طورانی
چین توڙي ماچین وارا ”نغفور“ دگر ”خاقانی“
- ۱۸۔ ڪابل، بابل، بلخ، بخاری، دولا درس دورانی
روسی، روسی، رام انھیءَ در، خاک چمن خزرانی
- ۱۹۔ سکندر پاڻ سلامی هن در، دارا کئی دربانی
عرب عجم سڀ آهن امر ۾، مصري چا ملتانی

۱۲۔ ماني ۽ آرزنګ = ٻئي قدیم زمانی جا مصور ۽ نقاش. ۱۴۔ نیسان = بهار جو
ڪڪر یا مینهن. نیز = ٻڻ. ۱۵۔ سحبابی = سحباب واری (سحباب بن وائل عربن
جو مشهور مقرر ۽ خطیب هو). ۱۷۔ ”نغفور“ = چین جو بادشاه. خاقانی = خاقان
جي لقب وارا ترڪ بادشاه.

- ۲۰۔ هندي سندي سڀ سلا مڃي ڪڇي ڪوهستاني
 مشرق مغرب توڙي تنهنجا ڏيهه سڀئي ڏاني
 ۲۱۔ شاعر ڪيئن شمار ڪري، هت ليکوناهه لساني
 هاڻي سن تون عرض امان جو مرشد ماه ڪنعاني !
 ۲۲۔ رحم توتي رب پاڪ سندو ٻيو ساهه آه صمداني
 رحم ٿئي تو راحم جو هي عبد اٿي عصياني
 ۲۳۔ مشڪل مون مسڪين سندا تون افضل ڪر آساني
 ظاهر ساڻ زباني، پڙهجي ڪامون پاڪ رسول تي

حیات حمل

Maktabah Mujaddidiyah www.maktabah.org

This book has been digitized by Maktabah Mujaddidiyah (www.maktabah.org).

Maktabah Mujaddidiyah does not hold the copyrights of this book. All the copyrights are held by the copyright holders, as mentioned in the book.

Digitized by Maktabah Mujaddidiyah, 2012

Files hosted at Internet Archive [www.archive.org]

We accept donations solely for the purpose of digitizing valuable and rare Islamic books and making them easily accessible through the Internet. If you like this cause and can afford to donate a little money, you can do so through Paypal. Send the money to ghaffari@maktabah.org, or go to the website and click the Donate link at the top.